

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM
VAZIRLIGI**

I.M.Tuxtasinov, N.J.Isakulova, B.G.Kulmatov

**BOLALAR PEDAGOGIKASI
(boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi)
DARSLIK**

Ta’lim sohasi:

120 000 – Gumanitar fanlar

Ta’lim yo‘nalishi:

**5112200 – Maktabgacha va
boshlang‘ich ta’limda xorijiy til
(ingliz tili)**

TOSHKENT – 2021

Darslikda boshlang'ich ta'lim - uzluksiz ta'limning ajralmas qismi, boshlang'ich ta'lim tarixi, boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiyasi va integratsiyasi, boshlang'ich ta'lim mazmuni va mohiyati, boshlang'ich sinf o'quvchisi – boshlang'ich ta'limning asosiy subekti sifatida, ta'lim olish motivatsiyasi, boshlang'ich ta'limda o'qitish shakllari, tamoyillari va qoidalari, boshlang'ich ta'limda o'qitish metodlari, boshlang'ich ta'limda tarbiya jarayoni, boshlang'ich sinf o'qituvchisi, boshlang'ich ta'lim sifatini baholash shakllari berilgan.

Mazkur darslikdan talabalar, professor-o'qituvchilar, malaka oshirish tinglovchilari foydalanishi mumkin.

В учебнике представлены начальное образование как неотъемлемая часть непрерывного образования; история начального образования; педагогика начального образования; инновационная политика и интеграция; содержание и сущность начального образования; ученик класса - как основной предмет начального образования; мотивация обучения; формы, принципы и правила обучения в начальной школе; методика обучения в начальной школе; начальная школа, образовательный процесс в образовании; учитель начальных классов; формы оценки качества начального образования.

Данный учебник может быть использован студентами, преподавателями и стажерами.

The textbook covers the following paragraphs as primary education as an integral part of continuing education, the history of primary education, pedagogy of primary education, innovation policy and integration, the content and essence of primary education, primary education, a pupil of the class as the main subject of primary education, motivation for learning, forms, principles and rules of instruction in elementary school, teaching methods in elementary school, elementary school educational process in education, primary school teacher, forms of assessing the quality of primary education.

This tutorial can be used by students, teachers and interns.

Ushbu darslik O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2020 yil 6 oktabrdagi 522-sonli buyrug'iga asosan nashrga tavsiya etilgan

Mas'ul muharrir

pedagogika fanlari doktori, professor N.J.Isakulova

Taqrizchilar: pedagogika fanlari doktori, professor M.Maxmudova
pedagogika fanlari doktori, professor D.Xoshimova

M U N D A R I J A			
KIRISH			4
HAR BIR MAVZU UCHUN O‘QUV-NAZARIY MATERIAL			
BOB	§	Mavzu	Бетлар
1.	1.1.	Boshlang‘ich ta‘lim – uzluksiz ta‘limning ajralmas qismi	5-20
	1.2.	Boshlang‘ich ta‘limda til ta‘limini tashkil etishning dolzarb masalalari	20-40
2.	2.1.	Boshlang‘ich ta‘lim tarixi	40-55
3.	3.1.	Boshlang‘ich ta‘lim mazmuni va mohiyati	55-85
4.	4.1.	Boshlang‘ich ta‘limda o‘qitish shakllari, tamoyillari va qoidalari	85-106
5.	5.1.	Ta‘lim olish motivatsiyasi	107-113
6.	6.1.	Boshlang‘ich ta‘limda o‘qitish metodlari	113-129
7.	7.1.	Boshlang‘ich ta‘limda tarbiya jarayoni	129-138
8.	8.1.	Boshlang‘ich ta‘lim pedagogikasi, innovatsiyasi va integratsiyasi	138-158
	8.2.	Boshlang‘ich ta‘limni integratsiya qilish masalalari	158-165
	8.3.	O‘quvchilarning tayyorgarlik darajasiga qo‘yiladigan majburiy minimal talablar	165-180
	8.4.	Boshlang‘ich sinf o‘quv fanlarining mavzularini integratsiya qilish masalalari	180-189
	8.5.	“Boshlang‘ich ta‘lim” yo‘nalishi o‘quv fanlari	189-198
9.	9.1.	Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi – boshlang‘ich ta‘limning asosiy subyekti sifatida	198-210
10.	10.1.	Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi	210-217
11.	11.1.	Boshlang‘ich ta‘lim sifatini baholash shakllar	217-238
MUSTAQIL TA‘LIM MASHG‘ULOTLARI BO‘YICHA KO‘RSATMA			239-240
MUSTAQIL TA‘LIM MASHG‘ULOTLARI MAVZULARI			241
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI			242-245
GLOSSARIY			246-247

KIRISH

Ushbu darslik kichik maktab yoshidagi bolalarning til ta'limini tashkil etishning nazariy va amaliy asoslari, bolalarning ma'naviy, jismoniy, aqliy-ahloqiy, iqtisodiy, huquqiy, ekologik ta'limini amalga oshirishning metod va vositalari kabi masalalarni qamrab oladi. O'zbekistonda boshlang'ich ta'limning asosiy xususiyatlari, boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash vazifalari, xalq ta'limi bo'limining asosiy vazifalari, metodik rahbarlik qilish tamoyillari bilan qurollantiradi.

“Bolalar pedagogikasi” fani ixtisoslik fanlari blokiga kiritilgan kurs hisoblanib, 3-kursda o'qitilishi maqsadga muvofiq. “Bolalar pedagogikasi” fani ixtisoslik fanlari turkumiga kiradi va maktabgacha va boshlang'ich ta'limda xorijiy til (ingliz tili) bakalavriat ta'lim yo'nalishida o'qitiladi.

Darslikda boshlang'ich ta'lim – uzluksiz ta'limning ajralmas qismi, boshlang'ich ta'lim tarixi, boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiyasi va integratsiyasi, boshlang'ich ta'lim mazmuni va mohiyati, boshlang'ich sinf o'quvchisi – boshlang'ich ta'limning asosiy subekti sifatida, ta'lim olish motivatsiyasi, boshlang'ich ta'limda o'qitish shakllari, tamoyillari va qoidalari, boshlang'ich ta'limda o'qitish metodlari, boshlang'ich ta'limda tarbiya jarayoni, boshlang'ich sinf o'qituvchisi, boshlang'ich ta'lim sifatini baholash shakllari berilgan.

Mazkur darslikdan talabalar, professor-o'qituvchilar, malaka oshirish tinglovchilari foydalanishi mumkin.

BOSHLANG‘ICH TA’LIM PEDAGOGIKASI

1-BOB. § 1.1. BOSHLANG‘ICH TA’LIM - UZLUKSIZ TA’LIMNING AJRALMAS QISMI

Reja:

1.1. Boshlang‘ich ta’lim – uzluksiz ta’limning asosi. Maktabgacha, boshlang‘ich, tayanch o‘rta va o‘rta ta’limning o‘zaro aloqadorligi va uzluksizligi.

1.2. Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’lim maktablarining I-XI sinflari uchun o‘quv yiliga mo‘ljallangan tayanch o‘quv rejasi.

Tayanch so‘z va iboralar: boshlang‘ich ta’lim, uzluksiz ta’lim, maktabgacha ta’lim, umumiy o‘rta ta’lim, maktab.

Boshlang‘ich ta’lim – uzluksiz ta’limning asosi. Maktabgacha, boshlang‘ich, tayanch o‘rta va o‘rta ta’limning o‘zaro aloqadorligi va uzluksizligi

Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’lim umumta’lim o‘quv dasturlarini, zarur bilim, malaka hamda ko‘nikmalarni o‘zlashtirishga qaratilgan. Umumiy o‘rta ta’lim (I-XI sinflar) bosqichlari quyidagilardan iborat:

boshlang‘ich ta’lim (I-IV sinflar);

tayanch o‘rta ta’lim (V-IX sinflar);

o‘rta ta’lim (X-XI sinflar).

Umumiy o‘rta ta’lim tashkilotining birinchi sinfiga bolalar ular yetti yoshga to‘ladigan yilda qabul qilinadi. Boshlang‘ich ta’lim ta’lim oluvchilarda umumiy o‘rta ta’limni davom ettirish uchun zarur bo‘lgan savodxonlik, bilim, malaka va ko‘nikmalar asoslarini shakllantirishga qaratilgan.

Tayanch o‘rta ta’lim o‘quv dasturiga muvofiq ta’lim oluvchilarga bilim, malaka va ko‘nikmalarning zaruriy hajmini beradi, ularda mustaqil fikrlash va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Tayanch o‘rta ta’lim doirasida (VII sinfdan so‘ng) ta’lim oluvchilarda kasblar bo‘yicha birlamchi bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish uchun ularni professional tashxislash va kasb-hunarga yo‘naltirish bo‘yicha choralar amalga oshiriladi.

O'rta ta'lim o'quv dasturiga muvofiq ta'lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko'nikmalar o'zlashtirilishini, shuningdek ta'limning keyingi turi tanlanishini hamda yuqori malaka talab qilinmaydigan kasblar egallanishini ta'minlaydi [1].

Professional tashxislash va kasb-hunarga yo'naltirish, shuningdek ta'lim oluvchilarni yuqori malaka talab qilinmaydigan kasblarga tayyorlash tartibi qonunchilikda belgilanadi. Umumiy o'rta ta'lim umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida uzluksiz tarzda, majburiy bo'lgan o'n bir yil davomida amalga oshiriladi. O'rta maxsus ta'lim akademik litseylarda to'qqiz yillik tayanch o'rta ta'lim asosida ikki yil mobaynida amalga oshiriladi va ta'lim oluvchilarning intellektual qobiliyatlarining jadal rivojlanishini, shuningdek chuqur, tabaqalashtirilgan, kasb-xunarga va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim olishini ta'minlaydi. Nodavlat ta'lim tashkilotlarida umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim to'lov-shartnoma asosida amalga oshirilishi mumkin.

Iqtidorli va iste'dodli bolalarning qobiliyatini rivojlantirish uchun Prezident, ijod va boshqa ixtisoslashtirilgan maktablar, shuningdek maktab-internatlar tashkil etilishi mumkin. Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar, shuningdek uzoq vaqt davolanishga muhtoj bo'lgan bolalar davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida, umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim tashkilotlarida inklyuziv shaklda yoki uy sharoitlarida yakka tartibda ta'lim oladi. Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarining sinflarida (guruhlarida) ta'lim oluvchilar soni o'ttiz besh nafardan oshmasligi kerak [1].

«Bolalarni boshlang'ich ta'limga majburiy bir yillik bepul tayyorlash tajriba guruhlari faoliyatini tashkil etish tartibi to'g'risida»gi Nizom bolalarni boshlang'ich ta'limga majburiy bir yillik bepul tayyorlash tajriba guruhlari faoliyatini tashkil etish tartibini belgilaydi. Tajriba guruhlari maktabgacha ta'lim muassasalariga bormaydigan bolalarga maktabgacha ta'lim va tarbiya olishda yordam berish, buning uchun zarur shart-sharoitlar yaratish maqsadida tashkil etiladi. Tajriba guruhlari maktabgacha ta'lim tizimining ajralmas qismi hisoblanadi va quyidagilar ularning asosiy vazifalari hisoblanadi:

bolalar har tomonlama aqliy, axloqiy, estetik va jismoniy kamol topishi uchun davlat talablariga muvofiq va ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda shart-sharoitlar yaratish;

bolalarning sog'lig'ini muhofaza qilish va mustahkamlash;

bolaning aqliy, shaxsiy va jismoniy kamol topishini ta'minlash;

bolalarni milliy madaniyat va umuminsoniy qadriyatlar bilan tanishtirish;

o'quv-tarbiya jarayoniga zamonaviy innovatsion pedagogik texnologiyalarni, ta'lim va tarbiyaning samarali shakllari va usullarini joriy etish;

bola shaxsining asoslarini shakllantirish, unda bilimga qiziqishni rivojlantirish;

bolalarni maktabda o'qishga tayyorlash (1.1-jadvalga qarang) [15]:

1.1-jadval.

Tajriba guruhlarining faoliyati

№	Nizom boblari	Bob vazifalari
1.	Tajriba guruhlarini tashkil etish tartibi	1. Tajriba guruhlarini O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi, Farg'ona viloyati maktabgacha ta'lim boshqarmasi, Toshkent shahri Maktabgacha ta'lim boshqarmasi tomonidan hududlar ehtiyojlarini birgalikda o'rganish yakunlari bo'yicha tashkil etiladi. 2. Tajriba guruhlarini ustun darajada maktabgacha ta'lim muassasalari, umumta'lim maktablari, kollejlari, "Barkamol avlod" bolalar markazlari, shaharchalar, qishloqlar va ovullar fuqarolar yig'inlari, shuningdek, shaharlar, shaharchalar, qishloqlar va ovullar mahallalari, madaniyat markazlari, bolalar musiqa va san'at maktablari negizida tashkil etiladi. 3. Tajriba guruhlarida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish uchun alohida xonalar ajratiladi va ulardan faqat maqsadli foydalaniladi, zarur bo'lsa ularga alohida eshikdan kirish tashkil etiladi. 4. Tajriba guruhlarini tashkil etish uchun ajratilgan xonalar sanitariya normalari, qoidalari va gigiyena normativlarining belgilangan talablariga muvofiq bo'lishi kerak. 5. Bolalarni boshlang'ich ta'limga tayyorlovchi tajriba guruhlarini O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi, Farg'ona viloyati maktabgacha ta'lim boshqarmasi, Toshkent shahri Maktabgacha ta'lim boshqarmasi tomonidan belgilangan tartibda ularning bank hisob raqamlariga o'tkaziladigan O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti mablag'lari hisobiga jihozlanadi.
2.	Tajriba guruhlarida o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish	6. Tajriba guruhlariga joriy yilning 1 sentabr kunida 5 yoshu 6 oylik bo'lgan, maktabgacha ta'lim muassasalariga bormayotgan bolalar qabul qilinadi.

		7. Tajriba guruhlariga bolalar O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligining hududiy bo'limlari tomonidan tuziladigan ro'yxatlar asosida qabul qilinadi. 8. Tajriba guruhlariga bolalarni qabul qilish maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarining buyrug'i asosida amalga oshiriladi. 9. Ta'lim-tarbiya jarayoni bolalarning ovqatlanishini tashkil etish shartisiz bir haftada kamida 15 soat (bir kunda 3-4 soat) o'qitishni nazarda tutuvchi maktabgacha ta'lim muassasalari uchun davlat o'quv dasturi asosida tashkil etiladi. 10. Tajriba guruhlarida bolalarning bo'lishi vaqti 3-4 soatni tashkil etadi, bir yoki ikki smenada ta'lim-tarbiya jarayoni tashkil etiladi. 11. Bitta guruhdagi bolalar soni 30 nafardan oshmasligi kerak. 12. Maktabgacha ta'lim muassasasiga bormaydigan o'ziga xos ehtiyojlarga ega bolalar tibbiy moneliklar mavjud bo'lmaganda tajriba guruhlarida o'qishi mumkin. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan tasdiqlangan tibbiy moneliklar mavjud bo'lganda bolaning yashash joyi bo'yicha davolash-profilaktika muassasasi tomonidan ota-onalarning hozir bo'lishi ko'rsatilgan holda tajriba guruhiga borish uchun ruxsat berish to'g'risida xulosa beriladi. 13. Tajriba guruhlarida ta'lim-tarbiya jarayoni bolalarning o'ziga xos xususiyatlari hisobga olingan holda tashkil etiladi. 14. Tajriba guruhlarida maktabgacha ta'lim-ga qo'yiladigan davlat tomonidan belgilangan talablarga muvofiq bolalarni tarbiyalaydi, o'qitadi va maktabga tayyorlaydi. 15. Maktabgacha ta'lim muassasalari negizidan tashqarida tashkil etilgan tajriba guruhlarida va ularning pedagoglari tegishli maktabgacha ta'lim hududiy bo'linmalarining buyrug'i bilan birlashtiriladigan eng yaqindagi davlat maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlari tomondan nazorat qilinadilar va ularga bo'ysunadilar.
3.	Ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilari	16. Tarbiyalanuvchi, pedagog xodim, ota-onalar yoki ularning qonuniy vakillari tajriba guruhlarida ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilari hisoblanadi. 17. Tajriba guruhlarida tarbiyalanuvchilari-ning huquq va majburiyatlari qonun hujjatlarida belgilanadi. 18. Tegishli ixtisosli ma'lumotga, kasbiy tayyorgarlikka, yuksak axloqiy fazilatlariga ega bo'lgan shaxslar tajriba guruhlarida pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqiga ega bo'ladilar. 19. Ota-onalar yoki ularning qonuniy vakillari tajriba guruhlaridagi ta'lim-tarbiya jarayoni bilan tanishish huquqiga egadir.
4.	Tajriba guruhlarining mol-mulki va moliya-xo'jalik faoliyati	20. Tajriba guruhlarida faoliyatini moliyalashtirish belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazilgan tasdiqlangan xarajatlar smetasi va shtat jadvaliga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti hisobiga amalga oshiriladi.

		21. Tajriba guruhlarining mol-mulki qonun hujjatlarida belgilangan tartibda maktabgacha ta'lim muassasasiga biriktiriladi. 22. Tajriba guruhlari pedagog xodimlari mehnatiga davlat maktabgacha ta'lim muassasalari uchun belgilangan tartibda haq to'lanadi.
5.	Yakunlovchi qoida	23. Ushbu Nizom talablari buzilishida aybdor bo'lgan shaxslar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda javob beradilar.

Respublika xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish, xalqaro aloqalarni o'rnatish, o'quvchi-yoshlarning ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini, eng avvalo, yosh avlodning ijodiy g'oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo'llab-quvvatlash hamda rag'batlantirish maqsadida Vazirlar Mahkamasi tomonidan xalqaro baholash dasturlari bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish yo'lga qo'yilgan (1.2-jadvalga qarang):

1.2-jadval.

Xalqaro tadqiqotlar

№	Xalqaro tadqiqotlar	Xalqaro tadqiqotlar maqsadi
1.	Progress in International Reading and Literacy Study (PIRLS)	boshlang'ich 4-sinf o'quvchilarining matnni o'qish va tushunish darajasini baholash
2.	Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS)	4 va 8-sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan o'zlashtirish darajasini baholash
3.	The Programme for International Student Assessment (PISA)	15 yoshli o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholash
4.	The Teaching and Learning International Survey (TALIS)	rahbar va pedagog kadrlarning umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'qitish va ta'lim olish muhitini hamda o'qituvchilarning ish sharoitlarini o'rganish

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi huzurida Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi tashkil etildi hamda Milliy markazning asosiy vazifalari va faoliyatining yo'nalishlari etib quyidagilar belgilandi:

xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish hamda muvofiqlashtirishda O'zbekiston Respublikasining vakili sifatida ishtirok etish;

ta'lim tizimida o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini rivojlantirishning innovatsion metodlarini ishlab chiqish va joriy etishga yo'naltirilgan ilmiy izlanishlar olib borish;

ta'lim sifatini baholash sohasida xalqaro aloqalarni o'rnatish, xalqaro loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirish, xalqaro ilmiy anjumanlar va simpoziumlarni tashkil etish va o'tkazishda ishtirok etish;

ta'lim sifatini baholash sohasida fundamental va amaliy tadqiqotlar o'tkazish;

ta'lim sifatini baholash bo'yicha tadqiqotlarni ilmiy va uslubiy jihatdan qo'llab-quvvatlash;

umumiy o'rta ta'lim muassasalarining xalqaro tadqiqotlarda muvaffaqiyatli ishtirok etishini ta'minlash;

O'zbekiston Respublikasining xalqaro baholash dasturlarida qayd etgan natijalarini boshqa davlatlar natijalari bilan qiyosiy taqqoslash;

xalqaro baholash dasturlarini ta'lim jarayoniga joriy etish bo'yicha tizimli monitoring olib borish, ushbu sohadagi ilg'or tajribani ommalashtirish va uning asosida ta'lim muassasalari uchun tavsiyalar va qo'llanmalar ishlab chiqishda ishtirok etish;

o'qitishning innovatsion usullaridan foydalangan holda o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlar bo'yicha pedagog kadrlarning malakasini oshirish bo'yicha o'quv-uslubiy tavsiyalar tayyorlash [7].

Boshlang'ich sinflarda inobatga olinishi lozim bo'lgan jihatlar:

«Tarbiya» fani orqali o'quvchilarda ma'naviy tarbiya indikatorlari va kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi bilim, ko'nikma va malakalarni ta'lim mazmuniga keng singdirish;

o'quv fanlari doirasidagi ma'naviy tarbiya indikatorlarini amaliyotga joriy etish, ularni amaliyotda qo'llay olish imkonini beruvchi amaliy mashq va topshiriqlar bilan boyitish (ma'naviy-axloqiy kompetensiyalar);

muvaffaqiyatga erishishga intilish motivining shaxs ustuvor xususiyati sifatida mustahkamlanishi;

bolaning o'z xulq va faoliyatini ongli nazorat qilishini kuchaytirish;

o'zining va atrofdagilarning xulqi, xatti-harakatlariga munosabat bildirish, mehnatsevarlikka o'rgatish;

kattalar va tengdoshlari bilan hamkorlik qilishga ijtimoiy motivlarning paydo bo'lishi;

bilimlarning kengayishi, chuqurlashuvi, ma'naviy-axloqiy ko'nikma va malakalarning rivojlanishi;

o'z xalqining va boshqa xalqlarning an'analari, qadriyatlariga qiziqishning namoyon bo'lishi;

ijtimoiylashuv jarayonida talab etiladigan yoshiga mos shaxsiy fazilatlarni shakllantirish;

xavfsiz hayot ko'nikmalarini mustahkamlash;

kasblar to'g'risida tasavvurlarni kengaytirish, kasbga va mehnatga qiziqtirish;

vijdonan mehnat qilish ko'nikmalarini o'rgatish, mehnatning inson va jamiyat hayotidagi ahamiyatini ko'rsatish;

muvaffaqiyatga erishish motivlarini kuchaytirish;

o'zini-o'zi baholashga o'rgatish;

faoliyatda o'zini ko'rsatishga intilishni rag'batlantirish;

tengdoshlari bilan ma'naviy-axloqiy munosabatlar tajribasini boyitish;

milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o'rganish [8].

Maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'limning boshlang'ich qismi hisoblanadi. U bolaning sog'lom va rivojlangan shaxs bo'lib shakllanishini ta'minlab, o'qishga bo'lgan ishtiyoqini uyg'otib, tizimli o'qitishga tayyorlab boradi. 6-7 yoshgacha bo'lgan maktabgacha ta'lim davlat va nodavlat bolalar maktabgacha ta'lim muassasalarida va oilada amalga oshiriladi. Maktabgacha ta'limning maqsadi – bolalarni maktabdagi o'qishga tayyorlash, bolani sog'lom, rivojlangan, mustaqil shaxs bo'lib shakllantirish, qobiliyatlarini ochib berish, o'qishga, tizimli ta'limga bo'lgan ishtiyoqini tarbiyalashdir.

Maktabgacha ta'lim muassasasida bolalarning hayoti va sog'lig'ini muhofaza qilish maktabgacha ta'lim muassasasi hamda shtatdagi tibbiyot xodimlari, shuningdek, maktabgacha ta'lim muassasasiga biriktirilgan sog'liqni saqlash organlarining tibbiyot xodimlari tomonidan amalga oshiriladi.

Maktabgacha ta'lim muassasalari – O'zbekiston Respublikasidagi ta'lim muassalarining turi bo'lib, turli yo'nalishdagi maktabgacha bo'lgan davrdagi umumta'lim dasturlarini amalga oshiradi. Maktabgacha ta'lim muassasalari 2 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarni tarbiyalashni, o'qitishni, nazorat qilishni, parvarishlashni va sog'lomlashtirishni ta'minlaydi.

Maktabgacha ta'lim maqsad va vazifalarni amalga oshirishda ijtimoiy va xayri tashkilotlari, mahalla, xalqaro fondlar faol ishtirok etadilar. O'zbekistonda maktabgacha ta'lim davlat tilida hamda qoraqalpoq, rus, tojik, qirg'iz, qozoq va turkman tillarida olib boriladi. Maktabgacha ta'lim, olinish shakli va usullaridan qat'iy nazar, quyidagi maqsadlarni o'z oldiga qo'yadi:

- maktabgacha tarbiya va boshlang'ich ta'lim muassasasi (bolalar bog'chasi-maktab);

- tarbiyalanuvchilarni bir yoki bir nechta yo'nalishda (til, badiiy estetik, sport va boshqalar) tarbiyalovchi maktabgacha ta'lim muassasalari;

- tarbiya jismoniy va ruhiy rivojlanishdagi og'ishlarni kvalifikatsion yaxshilovchi tiklovchi turdagi bolalar bog'chasi;

- tibbiyot gigiyena, profilaktika va sog'lomlashtirish, tadbir va proseduralarini amalga oshiruvchi zaiflashgan bolalarni nazorat qilish va sog'lomlashtirish bog'chasi;

- birlashtirilgan turdagi bolalar bog'chasi (birlashtirilgan turdagi bolalar bog'chasiga rivojlantiruvchi, tiklovchi va sog'lomlashtiruvchi guruhlar umumlashtirilgan ko'rinishda kiradi);

- bolalarni maktabda o'qishga maqsadli va tizimli tayyorlash;

- bolalarning shaxsiy qobiliyatlari va iste'dodlarini rivojlantirish;

- bolalarni milliy, umuminsoniy va madaniy qadriyatlar bilan tanishtirish, bolani intellektual rivojlantirish;

- bolalarda yuqori ma'naviy va odob axloq asoslarini shakllantirish;

- bolalarning jismoniy va ruhiy sog'ligini mustahkamlash.

O'zbekistonda majburiy, bepul, muddati 11 yildan iborat bo'lgan umumiy o'rta ta'lim mavjud bo'lib, u boshlang'ich (1-4-maktab sinflari), tayanch o'rta ta'lim (V-IX sinflar) va o'rta ta'lim (X-XI sinflar)ga bo'lingan.

Boshlang'ich ta'lim umumiy o'rta ta'lim olish uchun zarur bo'lgan bilim va malakaning, savodxonlik asoslarining shakllantirilishiga yo'naltirilgan. Birinchi sinfga bolalar 6-7 yoshdan qabul qilinadi.

Boshlang'ich ta'lim O'zbekistonda majburiy, bepul va barchaga taalluqli hisoblanadi. Bu maktab yoshiga yetgan barcha bolalar umumiy yoki maxsus (nogiron bolalar va rivojlanishdan orqada qolgan bolalar) boshlang'ich maktabga borishlarini bildiradi. Bolalarni boshlang'ich ta'limga jalb qilish mos keluvchi yoshidagi bolalarning 100% tashkil qiladi. Bola boshlang'ich maktabni tugatar ekan, u o'qish, yozish va hisoblash mahoratiga ega bo'lishi kerak. O'quvchiga nazariy fikrlash elementlari, o'rgatilgan harakatlarni boshqarish mahorati singdirib boriladi. Nutq madaniyati, shaxsiy gigiyena asoslari, sog'lom hayot tarzi va jamiyatda o'zini tutish bilimlari ham berib boriladi. O'quv fanlarining sifat va tarkibi boshlang'ich maktabda, maktab turi va o'qitish sharoitlariga ko'ra o'zgarib turadi.

Maktabning barcha birinchi sinf o'quvchilari bepul o'quv kitoblari va o'quv asboblari bilan ta'minlanadi. O'zbekistonda boshlang'ich, tayanch o'rta ta'lim va o'rta ta'lim tashkil qilinishi va tarkibiga ko'ra bir-biri bilan bevosita bog'liq. Har bir umumta'lim maktabi uchala pog'onada umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'limni amalga oshiradi. Bu boshlang'ich maktabda bitiruvchilarning to'liq hisobini olib borishni va umumiy o'rta ta'lim tizimida uzluksizlikni ta'minlaydi.

Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim kerakli bilim hajmi, mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, tashkiliy mahorat va amaliy tajriba poydevorini qo'yib, boshlang'ich professional yo'nalishni va ta'limning keyingi pog'onasini tanlashda ko'maklashadi.

Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim boshlang'ich ta'limning mantiqiy davomi bo'lsa ham, tarkibiy sifatiga va o'qitish uslubiga ko'ra farq qiladi. Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim ishtirokchining ijtimoiy mavqeini belgilab olishga bo'lgan ishtiyoq, qiziqish va qobiliyatlarini, uning shaxs bo'lib shakllanishini ta'minlaydi. O'quvchi umumta'lim maktabida fan asoslari bo'yicha tizimli bilimlarni oladi. Ta'lim jarayonida keng dunyoqarash shakllanishi va ijodiy fikrlash qobiliyati paydo bo'ladi. Xalqning boy ma'naviy va madaniy me'rosi bilan tanishtirib borish orqali bolada

atrofdagi olamga bo'lgan g'amxo'rlik hissi uyg'otib boriladi. Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim o'quvchilari uchun maktab fanlarini mustaqil o'rganishga keng imkoniyatlar yaratib beradi. Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'limning tarkibiy qismiga majburiy va qo'shimcha komponentlar kiradi.

Majburiy komponent davlat ta'lim standartlari bilan aniqlanadi va ishtirokchining minimal kerakli tayyorgarlik darajasini belgilaydi. Uning muvaffaqiyati umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim muassasalari tomonidan kafolatlanadi. Bu komponent davlat va jamiyat buyurtmasi, shaxsning qiziqish va talabi asosida belgilanadi.

Qo'shimcha komponent ishtirokchining talab va qobiliyatidan, maktabning moddiy-texnik va kadrlar bilan ta'minlanganlik darajasidan, hududning ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishiga bo'lgan talablardan kelib chiqqan holda belgilanadi. Qo'shimcha o'quv vazifalar hajmi Xalq ta'lim vazirligi tomonidan belgilangan normativlar asosida taqsimlanadi. Maktabning o'quv tarbiyaviy ishlari, Xalq ta'lim vazirligi tomonidan tasdiqlangan, Bazisli o'quv rejasi va Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'limning o'quv dasturlari orqali amalga oshiriladi.

O'quv fanlari, umumiy ta'lim dasturlari ro'yxati, o'quv vaqtining davomiyligi Bazisli o'quv reja va umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'limning davlat ta'lim standartlari bilan belgilanadi. Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim qatnab o'qish va bitiruvchilarning yakuniy attestatsiyasi orqali amalga oshiriladi. Bitiruvchilarga davlat attestatlari, alohida muvoffaqiyatlarga erishganlarga esa imtiyozli attestatlar beriladi.

Tasvirlarga o'rgatish o'qituvchilardan xuddi yozganlaridek bolalar tasvirlaganda reja tuzishlari, tekshirishlari, tahrir kilishlarini tushishni va shu jarayonni teng parallel kontekstda baholashni talab kiladi. Boshida aytilganidek, Kley ko'p vaqtini ma'lumotni kitobda qanday ko'rsatishni o'ylashga sarflaydi. U xayolida rejalashtirib, keyin yozadigan yozuvchi bo'lib yetishishi mumkin. Unda juda murakkab ishlash jarayoni rivojlanmoqda [12; 16-b.].

Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim maktablarining I-XI sinflari uchun o'quv yiliga mo'ljallangan tayanch o'quv rejasi

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'lim vazirining 2020 yil 9 dekabrda "Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun 2021-2022-o'quv yiliga mo'ljallangan tayanch o'quv

rejani tasdiqlash to'g'risida"gi 297-son buyrug'i bilan tasdiqlangan (1.3-jadvalga qarang):

1.3-jadval.

**Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun 2021-2022-o'quv yiliga mo'ljallangan
tayanch o'quv reja**

№	Fan yo'nalishlari va nomlari	Haftalik o'quv soatlari (sinflar kesimida)											Haftalik umumiy soati
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	
I.	Filologiya fanlari	10	11	11	11	11	11	10	10	10	9	9	113
1.	Ona tili va adabiyot	8	7	7	7	6	6	5	5	5	4	4	64
2.	O'zbek tili/rus tili		2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	20
3.	Chet tili	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3	3	29
II.	Ijtimoiy fanlar	1	1	1	1	3	3	4	5	5	4	4	32
4.	Tarix					2	2	3	3	3	2	2	17
5.	Davlat va huquq asoslari								1	1	1	1	4
6.	Tarbiya	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	11
III.	Aniq fanlar	5	5	5	5	6	6	6	6	7	7	7	65
7	Matematika	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	55
8	Informatika va axborot texnologiyalari					1	1	1	1	2	2	2	10
IV.	Tabiiy va iqtisodiy fanlar	1	2	1	1	2	6	8	8,5	8,5	7	7	52
9	Fizika va astronomiya						2	2	2	2	2	2	12
10.	Kimyo							2	2	2	2	2	10
11.	Biologiya					1	2	2	2	2	2	2	13
12.	Geografiya va iqtisod			1	1	1	2	2	2,5	2,5	1	1	14
13.	Tabiiy fan (Science)	1	2										3
V.	Amaliy fanlar	5	5	5	5	6	6	6	4	4	3	3	52
14.	Musiqa madaniyati	1	1	1	1	1	1	1					7
15.	Tasviriy san'at va chizmachilik	1	1	1	1	1	1	1	1	1			9
16.	Texnologiya	1	1	1	1	2	2	2	1	1			12
17.	Jismoniy tarbiya	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	22
18.	Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik										1	1	2
Jami		22	24	23	23	28	32	34	33,5	34,5	30	30	314

O‘zini-o‘zi nazorat qilish va muhokama qilish uchun savollar:

1. «Bolalarni boshlang‘ich ta’limga majburiy bir yillik bepul tayyorlash tajriba guruhlarini faoliyatini tashkil etish tartibi to‘g‘risida»gi Nizomning mazmuni nimadan iborat?
2. Tajriba guruhlarini tashkil etish tartibi qanday amalga oshiriladi?
3. Tajriba guruhlarida o‘quv-tarbiya jarayoni qanday tashkil etiladi?
4. Vazirlar Mahkamasi tomonidan xalqaro baholash dasturlari bo‘yicha qanday xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish yo‘lga qo‘yilgan?

Mustaqil ish topshiriqlari:

1. «Bolalarni boshlang‘ich ta’limga majburiy bir yillik bepul tayyorlash tajriba guruhlarini faoliyatini tashkil etish tartibi to‘g‘risida»gi Nizomni “FSMU texnologiyasi” yordamida loyihalashtiring:

F – fikringizni bildiring.

S – fikringiz sababini keltiring.

M – fikringizga misol keltiring.

U – fikringizni umumlashtiring.

2. Tajriba guruhlarida o‘quv-tarbiya jarayonini tashkil etishni “Insert jadvali” asosida loyihalashtiring:

“V” – men bilgan ma’lumotlarga mos.

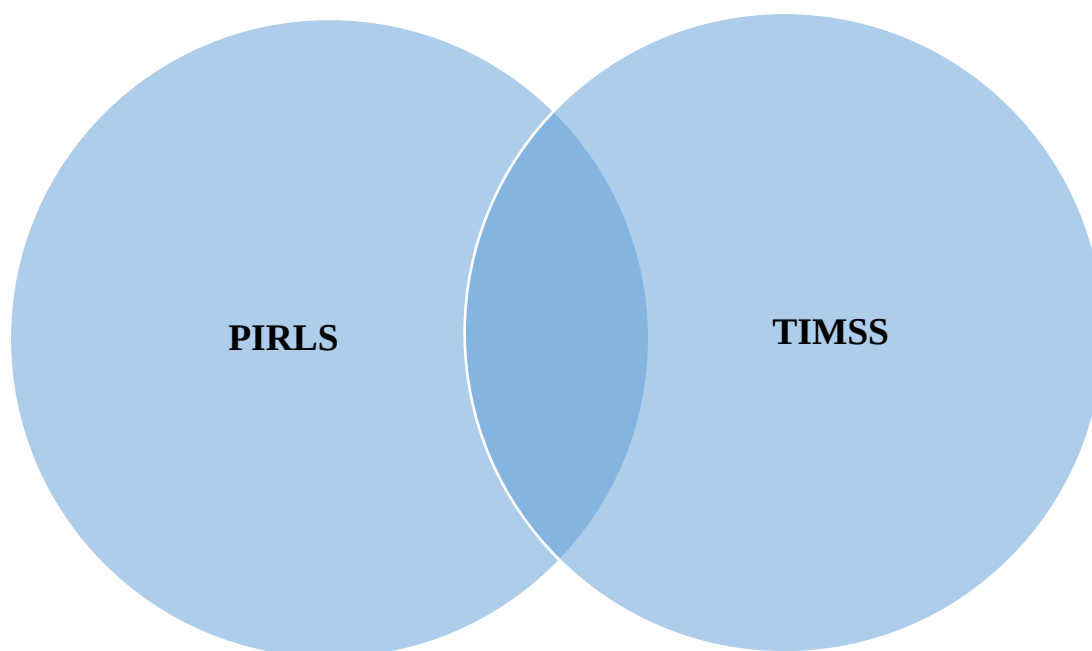
“ – “ – men bilgan ma’lumotlarga zid.

“ + ” – men uchun yangi ma’lumot.

“?” – men uchun tushunarsiz yoki ma’lumotni aniqlash, to‘ldirish talab etiladi.

Insert jadvali			
V	-	+	?

3. Progress in International Reading and Literacy Study (PIRLS) va Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS) xalqaro tadqiqotlarni “Ven diagrammasi” asosida loyihalashtiring:

4. Boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan fanlarni “Toifalash jadvali” asosida loyihalashtiring:

№	Fan yo'nalishlari va nomlari	Haftalik o'quv soatlari (sinflar kesimida)				Haftalik umumiy soati
		I	II	III	IV	
I.	Filologiya fanlari					
1.	Ona tili va adabiyot					
2.	O'zbek tili/rus tili					
3.	Chet tili					
II.	Ijtimoiy fanlar					
6.	Tarbiya					
III.	Aniq fanlar					
7.	Matematika					
IV.	Tabiiy va iqtisodiy fanlar					
12.	Geografiya va iqtisod					
13.	Tabiiy fan (Science)					
V.	Amaliy fanlar					
14.	Musiqqa madaniyati					
15.	Tasviriy san'at va chizmachilik					
16.	Texnologiya					
17.	Jismoniy tarbiya					
	Jami					

1.1-SEMINAR MASHG'ULOT. BOSHLANG'ICH TA'LIM - UZLUKSIZ TA'LIMNING AJRALMAS QISMI

Reja:

1.1. Boshlang'ich ta'lim – uzluksiz ta'limning asosi. Maktabgacha, boshlang'ich, tayavch o'rta va o'rta ta'limning o'zaro aloqadorligi va uzluksizligi.

1.2. Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim maktablarining I-XI sinflari uchun o'quv yiliga mo'ljallangan tayanch o'quv rejasi.

Seminar mashg'ulotining borishi:

1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi (3 daqiqa).

2-bosqich: «Boshlang'ich ta'lim - uzluksiz ta'limning ajralmas qismi» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so'zlari “Tushunchalar tahlili” va Blits-so'rov“ metodlari asosida loyihalashtiriladi (10 daqiqa).

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o'rganiladi (40 daqiqa).

4-bosqich. Mavzuga oid savollarga javob konspekt qilinadi (27 daqiqa)

1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi.

2-bosqich: «Boshlang'ich ta'lim - uzluksiz ta'limning ajralmas qismi» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so'zlari “Tushunchalar tahlili metodi” va Blits-so'rov” metodlari asosida loyihalashtiriladi.

“Tushunchalar tahlili” metodi

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
boshlang'ich ta'lim	
uzluksiz ta'lim	

maktabgacha ta'lim	
umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim	
Maktab	

Blits-so'rov

Guruh bahosi	Guruh xatosi	To'g'ri javob	Yakka xato	Yakka baho	Tushunchalar	Tushunchalarga izoh
					maktabgacha ta'lim	mutaxassislarning kasb bilimlari va ko'nikmalarini yangilash hamda chuqurlashtirishga qaratilgan
					umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim	o'quvchilarning bo'sh vaqtini tashkil etishning mavjud turlari va shakllarini takomillashtirish hamda amaliyotga joriy etish
					professional ta'lim	bola olti-yetti yoshga yetgunicha davlat va nodavlat maktabgacha tarbiya bolalar muassasalarida hamda oilalarda amalga oshiriladi
					oliy ta'lim	4+7
					oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim	Professional ta'lim egallanadigan kasb va mutaxassislik bo'yicha quyidagi darajalarni o'z ichiga oladi: boshlang'ich professional ta'lim, o'rta professional ta'lim va o'rta maxsus professional ta'lim
					kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash	4+2
					maktabdan tashqari ta'lim	PhD, DSc

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o'rganiladi (40 daqiqa).

1-guruh: Guruh bo'lib ishlash.

2-guruh: Guruhlarni tashkil etish usullari.

3-guruh: O‘qituvchi vazifalari.

4-guruh: Guruh bo‘lib ishlash modeli.

4-bosqich: Quyidagi savollarga javob bering va konspekt qiling:

1. Vazirlar Mahkamasi tomonidan xalqaro baholash dasturlari bo‘yicha qanday xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish yo‘lga qo‘yilgan?
2. Bolalarni boshlang‘ich ta‘limga majburiy bir yillik bepul tayyorlash tajriba guruhlarini faoliyatini tashkil etish tartibi to‘g‘risida»gi Nizomning mazmuni nimadan iborat?
3. Tajriba guruhlarini tashkil etish tartibi qanday amalga oshiriladi?
4. Tajriba guruhlarida o‘quv-tarbiya jarayoni qanday tashkil etiladi?

1-BOB. § 1.2. BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA TIL TA‘LIMINI TASHKIL ETISHNING DOLZARB MASALALARI

Reja:

- 1.1. Boshlang‘ich ta‘limda til ta‘limini tashkil etishning dolzarb masalalari.
- 1.2. Oila va ta‘lim muassasasining ijtimoiy hamkorligi.

--Tayanch so‘z va iboralar: boshlang‘ich ta‘lim, umumiy o‘rta ta‘lim, til ta‘limi, ijtimoiy hamkorlik.

Boshlang‘ich ta‘limda til ta‘limini tashkil etishning dolzarb masalalari

Ta‘lim tizimi:

davlat ta‘lim standartlarini, davlat ta‘lim talablarini, o‘quv rejalari va o‘quv dasturlarini;

davlat ta‘lim standartlarini, davlat ta‘lim talablari va o‘quv dasturlarini amalga oshiruvchi ta‘lim tashkilotlarini;

ta‘lim sifatini baholashni amalga oshiruvchi tashkilotlarni;

ta‘lim tizimining faoliyat ko‘rsatishi va rivojlanishini ta‘minlash uchun zarur bo‘lgan tadqiqot ishlarini bajaruvchi ilmiy-pedagogik muassasalarni;

ta'lim sohasidagi davlat boshqaruvi organlarini, shuningdek ularning tasarrufidagi tashkilotlarni o'z ichiga oladi.

Ta'lim tizimi yagona va uzluksizdir.

Ta'lim turlari quyidagilardan iborat:

maktabgacha ta'lim va tarbiya;

umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim;

professional ta'lim;

oliy ta'lim;

oliy ta'limdan keyingi ta'lim;

kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish;

maktabdan tashqari ta'lim [1].

Ta'lim tizimida tillarni o'rgatish-o'rganishga alohida e'tibor beriladi. Zamonaviy bozor iqtisodiyoti va axborot texnologiyalari taraqqiyoti sharoitida chet til o'rganishga ehtiyoj kuchaydi. Madaniyatlararo muloqot vositasi sifatida chet til o'rganish davr talabiga aylandi.

Chet tilda nutqiy faoliyat yuritish o'quvchi shaxsini shakllantirishga yo'naltiriladi, ya'ni o'rganilayotgan til sohibi yaratgan madaniy merosni o'zlashtirishga erishiladi. Tinglab tushunish, gapirish, o'qish, yozuv jarayonida o'quvchi avval egallagan ijtimoiy, madaniy, lisoniy, emotsional tajribasini boyitadi. Muloqotdosh (kommunikant)larning bir-birini tushunishlari chet til bilishning asosiy mezoni hisoblanadi.

Ta'lim tizimidagi boshqa fanlardan chet tilning farqi bir paytning o'zida, uning ham ta'lim maqsadi, ham ta'lim vositasi ekanligida namoyon bo'ladi. Chet tilda nutqiy malakalar (tinglab tushunish, gapirish, o'qish, yozuv)ni egallash ta'limdan ko'zlanadigan maqsad bo'lishi bilan birga o'rganilayotgan til yangi va foydali axborot olish, yetkazish vositasi maqomini ham oladi. O'quvchi (learner) faqat muloqotdosh sifatida emas, balki axborot sohibi (kognizant) maqomida o'rganilayotgan tildan foydalanadi. Tilni o'rganish chog'ida o'quvchi lingvistik bilimlar to'plash bilan emas, balki nutqiy va madaniy malakalari (kompetensiyasi)ni oshirish bilan mashg'ul bo'ladi. Kommunikativ faoliyat ko'rsatish, shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyani

egallashga mo'ljallangan integrativ yondashuv asosida chet til o'rgatiladi. Chet til ta'limida kommunikativ metod tatbiq etiladi. Xorijiy G'arb lingvodidaktikasi istilohida bu madaniyatlararo muloqot yo'nalishi nomi bilan yuritiladi.

Chet til va madaniyat yaxlit (integrastiyalashgan) holda o'rgatiladi. Madaniyat, bu o'rinda inson fikri va faoliyati hosilasi tushunshasini ifodalaydi. Chet tilda o'rganiladigan lisoniy (leksik, grammatik, talaffuzdagi) birlikda lingvomadaniy xususiyatlar tajassum topgan va nutqiy jarayon (diskurs)da ularga o'quvchi e'tibori qaratiladi. Mazkur metodik qoida doirasida chet til o'qitish maqsadi va mazmuni belgilanadi.

Maqsad deganda, chet til va uning sohibi madaniyatini o'rgatish va o'rganishning ongli tarzda rejalashtirilgan natijasi ko'zda tutiladi. O'qitish sharoitidan kelib chiqib, muayyan maqsad qo'yiladi. Sharoit tushunshasi qamroviga o'quv muassasasi turi (maktab), o'quvchining psixologik (yosh) xususiyati, til tajribasi, o'quv predmetiga ajratiladigan vaqt (dars soatlari) kiradi [11].

O'qitish mazmuni jahonda e'tirof etilgan didaktik ta'limotga binoan bilim, ko'nikma va malakalarni o'z ichiga oladi. Chet tilni amaliy o'rganishda lingvistik nazariy bilimlar umuman bayon etilmaydi. Bilim til materialini bilish (ko'nikma) va uni o'zlashtirishda yuz beradigan qiyinchiliklarni oddiy so'zlar bilan sodda tilda tushuntirish, ya'ni xatolarning oldini olishga qaratilgan ko'rsatma ma'nosini bildiradi. Ko'nikma tarkibiga kiradigan amaliy qoida ona tili va chet tilda farqlanadigan yoki til ichki interferensiyasini keltirib chiqaradigan chet til hodisalari bo'yicha beriladi (masalan: artikl (ona tilida yo'q), otning ko'plik shakli (birlik shakli leksik birlik hisoblanadi) yoki ingliz tilidagi otning ko'plik shakli, qaratqish kelishigi, fe'lning sodda hozirgi zamondagi uchinchi shaxs birlik shakli (har uchulasi [z], [s], [iz] qabilida talaffuz etiladi va til ichki interferensiyasiga sabab bo'ladi).

O'qitish mazmuni komponentlaridan til materiali o'rganilmish chet til sistemasidan minimum sifatida tanlanadi (o'quvchi uchun u lisoniy maksimum hisoblanadi). Minimum til o'rgatish uchun zarur va etarli bo'lmog'i kerak. Tanlangan minimumdagi lisoniy birliklarni o'zlashtirishda qiyinchilik tug'diradigan qismigina til materialining o'rgatish mazmunini tashkil etadi va o'quv dasturidan o'rin oladi.

Umumiy oʻrta taʼlim maktablarining 1-9-sinflari uchun chet tillar fanlaridan oʻquv dasturi Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 10-dekabrdaqi “Chet tillarni oʻrganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi PQ-1875-sonli qarori, Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013-yil 8-maydagi “Uzluksiz taʼlim tizimining davlat taʼlim standartini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi 124-sonli qarori hamda Xalq taʼlimi vazirligining 2013-yil 14-maydagi “Uzluksiz taʼlim tizimining chet tillar boʻyicha davlat taʼlim standarti va oʻquv dasturlarini amaliyotga joriy etish toʻgʻrisida”gi 163-sonli buyrugʻi bilan tasdiqlangan oʻquv dastur talablari asosida 2013-2016 oʻquv yillari davomida umumtaʼlim maktablarning 1-9-sinflarida chet tillar fanlari oʻqitildi [11].

Ushbu oʻquv dastur Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi “Umumiy oʻrta va oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimining davlat taʼlim standartlarini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi 187-sonli qarori asosida chet tillarga ixtisoslashtirilgan taʼlim muassasalari va umumtaʼlim maktablarining chet tillar fanlari chuqurlashtirib oʻqitiladigan sinflari uchun A1+ – chet til egallashning kuchaytirilgan boshlangʻich darajasi, A2+ – chet til egallashning kuchaytirilgan tayanch darajasi kiritilgan holda takomillashtirildi hamda Xalq taʼlimi vazirligining 2017-yil 3-iyundagi “Umumiy oʻrta taʼlimning davlat taʼlim standartlari talablari asosida takomillashtirilgan oʻquv dasturlarini tasdiqlash va amaliyotga joriy etish toʻgʻrisida”gi 190-sonli buyrugʻi bilan tasdiqlandi.

Umumiy oʻrta taʼlim maktablarining 1-9-sinflari uchun ingliz tili fanidan oʻquv dasturi Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013-yil 8-maydagi “Uzluksiz taʼlim tizimining davlat taʼlim standartini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi qarori bilan tasdiqlangan Oʻzbekiston Respublikasi uzluksiz taʼlim tizimining Davlat taʼlim standarti asosida chet til bilishning boshlangʻich va tayanch darajalari (A1, A1+, A2, A2+) talablari asosida tuzilgan. Ushbu taʼlim bosqichlari bitiruvchilari Davlat taʼlim standartining mazkur darajalari uchun qoʻyilgan talablarga javob berishlari shart.

Chet til oʻqitish mazmuni uch tarkibli taʼlimiy hodisadir:

- 1) nutq mavzulari;
- 2) koʻnikma va malakalarga qoʻyiladigan talablar;

3) til materiali.

O'qitish mazmuni mavjud sharoitga ko'ra, jumladan, o'quv predmetiga ajratilgan vaqtga qarab tanlanadi [11].

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 1-9-sinflari uchun ingliz tili fanidan o'quv dasturi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013 yil 8 maydagi "Uzluksiz ta'lim tizimining davlat ta'lim standartini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi uzluksiz ta'lim tizimining Davlat ta'lim standarti asosida chet til bilishning boshlang'ich va tayanch darajalari (A1, A1+, A2, A2+) talablari asosida tuzilgan. Ushbu ta'lim bosqichlari bitiruvchilari Davlat ta'lim standartining mazkur darajalari uchun qo'yilgan talablarga javob berishlari shart [11].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida» 2021 yil 19 maydagi PQ-5117-son qaroriga muvofiq, shuningdek, xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlarni samarali amalga oshirish maqsadida Vazirlar Mahkamasi qaror qiladi:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida» 2021 yil 19 maydagi PQ-5117-son qarorining:

1-bandiga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida Xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish agentligi (keyingi o'rinlarda — Agentlik) hamda Agentlikning Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridagi hududiy vakillari lavozimlari tashkil etilganligi;

2-bandiga muvofiq Agentlik va uning vakillari O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti huzuridagi Chet tillarini o'qitishning innovatsiyaviy metodikalarini rivojlantirish respublika ilmiy-amaliy markazining 34 ta shtat birligi, Xalq ta'limi vazirligi va Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tizimining 39 ta shtat birligi hisobidan tashkil etilganligi ma'lumot uchun qabul qilinsin.

2. Shunday tartib o'rnatilsinki, unga muvofiq Agentlik:

davlat organlari va tashkilotlari, mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari va davlat ta'lim muassasalarining xorijiy tillarni o'qitishni ommalashtirish borasidagi faoliyatini muvofiqlashtiradi;

xorijiy va mahalliy hamkorlar bilan aloqalar o'rnatib, ularning moliyaviy, tashkiliy va uslubiy ko'magini mamlakatda xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirishga jalb qilishni tashkil etadi;

vazirlik va idoralar bilan birgalikda davlat xizmatchilarining kasbiy faoliyatini xorijiy tillarda amalga oshirish imkoniyatini beruvchi uslubiyotlarni ishlab chiqib, amaliyotga joriy etadi;

talab yuqori bo'lgan kamida o'nta xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni belgilaydi;

xorijiy tillar o'qituvchilari uchun malaka talablari va baholash mezonlarini ishlab chiqadi hamda ularga malaka toifasini berish jarayonini ochiqlik tamoyili asosida tashkil etadi;

Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi bilan birgalikda xorijiy tillarni bilish darajasini baholovchi xalqaro tan olingan sertifikatlarining ro'yxatini hamda xorijiy tillarni bilish darajasini belgilovchi milliy va xalqaro tan olingan sertifikatlarining darajalari o'rtasidagi muvofiqlikni tasdiqlaydi.

3. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti huzuridagi Chet tillarini o'qitishning innovatsiyaviy metodikalarini rivojlantirish respublika ilmiy-amaliy markazi (keyingi o'rinlarda – Markaz) faoliyatini tugatish to'g'risidagi taklifiga rozilik berilsin.

Belgilansinki:

Agentlik Markazning butun uzluksiz ta'lim tizimi uchun chet tillari bo'yicha xalqaro standartlarga muvofiq davlat ta'lim standartlari, o'quv rejalari va dasturlarini, o'quv hamda o'quv-metodik qo'llanmalarni ishlab chiqish va doimiy tarzda takomillashtirish bo'yicha shartnomalari, huquqlari va majburiyatlari hamda xo'jalik shartnomalari bo'yicha huquqiy vorisi hisoblanadi;

Markazning 4 ta shtat birligi negizida Xorijiy mamlakatlarning chet tillarini o'qitish sohasidagi nufuzli malaka oshirish markazlari bilan hamkorlikda ikki

tomonlarni sertifikatlash tizimi bo'yicha tarmoq malaka oshirish tuzilmasi tashkil etiladi;

Agentlik hududiy vakilliklari Davlat byudjeti mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladi hamda ularning faoliyatini tashkiliy va moddiy-texnik jihatdan ta'minlash Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari tomonidan amalga oshiriladi.

4. Quyidagilar Agentlik faoliyatini moliyalashtirish manbalari etib belgilansin:

2021 yilda Davlat byudjetidan O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligiga o'qituvchilar malakasini oshirish uchun ajratilishi nazarda tutilgan mablag'lar;

Davlat byudjeti mablag'lari;

xalqaro moliya institutlari va xorijiy hukumat moliya tashkilotlari mablag'lari, grantlar;

jismoniy va yuridik shaxslarning homiylik xayriyalari;

qonunchilik hujjatlari bilan taqiqlanmagan boshqa manbalar.

5. Agentlik huzurida ta'lim tashkilotlarining xorijiy tillar pedagoglarining malakasini oshirish bo'yicha mobil guruhlar (keyingi o'rinlarda — mobil guruhlar) tashkil etilsin. Bunda, quyidagilar nazarda tutiladi:

mobil guruhlar eng avvalo, olis hududlarda joylashgan yoki xorijiy tillarni o'qitish bo'yicha ko'rsatkichi past bo'lgan ta'lim tashkilotlari o'qituvchilarining malakasini oshirishga jalb etilishi;

mobil guruhlar respublikada faoliyat yuritayotgan nodavlat ta'lim tashkilotlari va xorijiy hamkorlar vakillaridan iborat tarkibda shakllantirilishi va ularning faoliyati Agentlik, Xalq ta'limi vazirligi hamda Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining byudjetdan tashqari mablag'lari, grantlar va qonunchilik hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa manbalar hisobidan moliyalashtirilishi;

mobil guruhlar tomonidan «kaskad» tamoyili asosida hududlarda tajribali xorijiy tillar o'qituvchilari orasidan xorijiy tillarni o'qitish va ommalashtirish bo'yicha trenerlar(coach)ni tayyorlab, ularning hududdagi chet tillari o'qituvchilarining

malakasini oshirish bo'yicha faoliyatini tashkil etishga uslubiy va tashkiliy yordam ko'rsatiladi.

Agentlik O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi hamda Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi bilan birgalikda 2021/2022 o'quv yilidan boshlab mobil guruhlar faoliyatini yo'lga qo'ysin.

Bunda, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari mobil guruhlariga ta'lim jarayonini joylarda tashkil etishi uchun Agentlik bilan kelishilgan holda avtotransport vositalari (mikroavtobus)ni doimiy asosda biriktirib, ularni ekspluatatsiya qilish bilan bog'liq barcha xarajatlar qoplanishini ta'minlasin [2].

O'qitish mazmuni mavjud sharoitga ko'ra, jumladan, o'quv predmetiga ajratilgan vaqtga qarab tanlanadi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013-yil 8-maydagi "Uzluksiz ta'lim tizimining davlat ta'lim standartini tasdiqlash to'g'risida"gi 124-sonli qarori asosida umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim maktablarida chet til o'quv predmetiga ajratilgan soatlar miqdori belgilangan:

I sinfda haftasiga 2 soat (o'quv yilida 66 soat).

II-IV sinflarda haftasiga 2 soat (o'quv yilida 68 soat).

V-IX sinflarda haftasiga 3 soat (o'quv yilida 102 soat).

Ingliz tili faniga ixtisoslashtirilgan maktablarda hamda umumiy o'rta ta'lim maktablarining chet til fani chuqurlashtirilib o'qitiladigan sinflarida chet til o'quv predmetiga ajratilgan soatlar miqdori:

II-IV sinflarda haftasiga 3 soat (o'quv yilida 102 soat).

V-IX sinflarda haftasiga 5 soat (o'quv yilida 170 soat) (1.1-jadvalga qarang):

1.1-jadval.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida chet til o'quv predmetiga ajratilgan soatlar

№	Sinflar	Haftasiga o'qitiladigan soat	O'quv yilida o'qitiladigan soat
Umumiy o'rta ta'lim maktablarida chet til o'quv predmetiga ajratilgan soatlar miqdori			
1.	1-sinf	2 soat	66 soat
2.	2-4-sinflar	2 soat	68 soat
3.	5-9-sinflar	3 soat	102 soat
4.	10-11-sinflar		
Ingliz tili faniga ixtisoslashtirilgan maktablarda hamda umumiy o'rta ta'lim maktablarining chet til fani chuqurlashtirilib o'qitiladigan sinflarida chet til o'quv			

predmetiga ajratilgan soatlar miqdori			
5.	2-4-sinflar	3 soat	102 soat
6.	5-9-sinflar	5 soat	170 soat

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi. Unga ko‘ra, Vazirlar Mahkamasi huzurida Xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish agentligi (Agentlik) hamda uning Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridagi hududiy vakillari lavozimlari tashkil etildi.

Agentlik direktori va uning o‘rinbosarlari Vazirlar Mahkamasi qarori bilan lavozimga tayinlanadi. Agentlik xodimlari mehnatga haq to‘lash, rag‘batlantirish va ijtimoiy himoya qilish sharoitlari bo‘yicha Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi markaziy apparati xodimlariga tenglashtiriladi. Qarorga ko‘ra, 2021/2022 o‘quv yilidan tumanlar (shaharlar)da umumiy o‘rta ta’lim muassasalari negizida xorijiy tillarni o‘qitishga ixtisoslashtirilgan 207 ta maktab tashkil etiladi.

Joriy yilning 1 sentyabridan xorijiy tillarni o‘qitish bo‘yicha eng yaxshi natijalarga erishgan maktablarni rag‘batlantirish maqsadida Prezident sovrini ta’sis etiladi. Bunda, sovrin uchun musobaqalar umumta’lim maktablari o‘rtasida quyidagi uch bosqichda tashkil etilgan holda:

birinchi bosqich – tuman va shaharlarda o‘tkazilib, g‘oliblar 100 mln so‘mgacha;

ikkinchi bosqich – Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida o‘tkazilib, g‘oliblar 250 mln so‘mgacha;

uchinchi bosqich – Respublika miqyosida o‘tkazilib, g‘oliblar 500 mln so‘mgacha pul mablag‘lari bilan mukofotlanadi.

Qishloqlarda xorijiy tillarni o‘qitish faoliyatini tashkil etish uchun tadbirkorlarga 50 mln so‘mgacha bir martalik subsidiya ajratish amaliyoti yo‘lga qo‘yiladi¹ []. Quyidagilar xorijiy tillarni o‘qitishga ixtisoslashtirilgan maktablar faoliyatining asosiy yo‘nalishlari etib belgilangan:

¹ Chet tillarini o‘qitishga ixtisoslashtirilgan 207 ta maktab ochiladi. Elektron resurs: [Chet tillarini o‘qitishga ixtisoslashtirilgan 207 ta maktab ochiladi | Qalampir.uz](#). Murojaat sanasi: 03.10.2021.

o'quvchilarning asosiy til ko'nikmalarini (tinglab tushunish, o'qish, yozish va gapirish) rivojlantirish uchun sharoitlar yaratish, shu jumladan oliy ta'lim muassasalarining xorijiy tillar kafedralarini biriktirish orqali o'quvchilarning xorijiy tillarni chuqur o'rganishini tashkil etish;

o'quvchilarni xorijiy tillarga o'qitish va ularning bilimlarini baholashning xalqaro tan olingan uslublarini joriy qilish, shu jumladan ta'lim jarayonida masofaviy va boshqa zamonaviy ta'lim shakllarini keng qo'llash hamda boshqa fanlarni xorijiy tillarda o'qitish;

o'quvchilarning kamida ikkita xorijiy tilni mukammal o'zlashtirishi orqali ularning dunyoqarashi kengayishi, salohiyati oshishi hamda mehnat bozorida raqobatbardoshligi oshirilishini ta'minlash.

Quyidagilar xorijiy tillarni o'qitishga ixtisoslashtirilgan maktablarga biriktirilgan oliy ta'lim muassasalarining asosiy vazifalari etib belgilangan:

o'quv jarayonini metodik qo'llab-quvvatlash, o'quvchilarning asosiy til ko'nikmalarini mustahkamlash va qo'llashda ko'maklashish, shu jumladan ta'lim jarayoniga xorijiy mutaxassislarni jalb etish;

ta'lim jarayoniga malakali professor-o'qituvchilar va iqtidorli talabalarni jalb qilish choralari ko'rish hamda ular ishtirokida mahorat darslarini tashkil qilish;

xorijiy tillarga o'qitish kurslari va to'garaklari faoliyatini yo'lga qo'yish, shuningdek, o'quvchilar o'rtasida ko'rik-tanlovlar va olimpiadalar tashkil etish.

Ixtisoslashtirilgan maktablarga biriktiriladigan oliy ta'lim tashkilotlarining xorijiy tillarni o'qitishga ixtisoslashtirilgan maktablarda xorijiy tillarni o'qitishni ommalashtirishga oid xarajatlari ushbu tashkilotlarning byudjetdan tashqari mablag'lari hisobidan qoplansin.

Davlat ta'lim muassasalari xorijiy tillar o'qituvchilari uchun xorijiy tillarni o'zlashtirish darajasi bo'yicha quyidagi talablar belgilangan:

2022/2023 o'quv yilidan boshlab, davlat ta'lim muassasalarining xorijiy tillar o'qituvchilari lavozimlariga ishga yangi qabul qilinayotgan talabgor kamida B2 darajadagi milliy yoki unga tenglashtirilgan mos darajadagi xalqaro sertifikatga ega bo'lishi lozim;

2022/2023 o'quv yiliga qadar davlat oliy ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan barcha xorijiy tillar o'qituvchilari kamida S1 darajadagi milliy yoki unga tenglashtirilgan mos darajadagi xalqaro sertifikatga ega bo'lishi lozim;

2024/2025 o'quv yiliga qadar davlat oliy ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan kasbiy fanlar (xorijiy tildan tashqari) o'qituvchilarining 50 foizi kamida B2 darajadagi milliy yoki unga tenglashtirilgan mos darajadagi xalqaro sertifikatga ega bo'lishi lozim;

2024/2025 o'quv yiliga qadar umumiy o'rta, o'rta maxsus va professional ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan barcha xorijiy tillar o'qituvchilari kamida B2 darajadagi milliy yoki unga tenglashtirilgan mos darajadagi xalqaro sertifikatga ega bo'lishi lozim.

Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi hamda Agentlik bilan birgalikda bir oy muddatda ta'lim tashkilotlari o'qituvchilari tegishli sertifikatni olish uchun tayyorlanishini tashkil etsin.

Shunday tartibga muvofiq:

a) xorijiy tillar bo'yicha o'tkaziladigan respublika olimpiadalarida ishtirokchilarning 4 ta ko'nikmasini (tinglab tushunish, o'qish, yozish va gapirish) baholash tartibi joriy etiladi.

Xalq ta'limi vazirligi Agentlik bilan birgalikda 2021/2022 o'quv yilidan boshlab xorijiy tillar bo'yicha olimpiadalarning respublika bosqichini takomillashtirilgan tartib asosida o'tkazilishini hamda hakamlar hay'atiga faoliyat yuritayotgan xususiy va xorijiy, shu jumladan xorijiy tillar bo'yicha imtihon o'tkazadigan xalqaro tashkilotlarning mutaxassislari jalb qilinishini ta'minlasin;

b) 2022/2023 o'quv yilidan boshlab, tanlangan umumta'lim maktablari 4-sinf bitiruvchilari, 2024/2025 o'quv yilidan boshlab esa 9-sinf bitiruvchilarining xorijiy tillarni bilish darajasini aniqlash bo'yicha maxsus sinov o'tkazish amaliyoti yo'lga qo'yiladi.

Xalq ta'limi vazirligi Agentlik va Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi bilan birgalikda o'tkaziladigan maxsus sinov natijalari asosida xorijiy tillarni o'qitish uslubiyotini takomillashtirish choralari ko'rib borsin.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi Raisi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimlari o'z hududlarida xorijiy tillarni o'qitish sifatini oshirish maqsadida:

har yili tuman (shahar)dagi maktablarni xorijiy tillarni o'qitish uchun zarur bo'lgan adabiyotlar, asbob-uskunalar, zamonaviy axborot texnologiyalari bilan ta'minlashga mahalliy byudjetdan 1 mlrd so'mdan kam bo'lmagan miqdorda mablag'lar ajratib borsin;

Agentlik va O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi bilan birgalikda umumta'lim muassasalariga til egasi bo'lgan malakali xorijiy mutaxassislarni jalb qilish ishlarini yo'lga qo'yib, ularning jalb etilishi, shu jumladan joylashtirilishi bilan bog'liq xarajatlarni qoplash mahalliy byudjet mablag'lari hisobidan amalga oshirib borsin;

Agentlik bilan birgalikda har bir tuman (shahar)da ochiq tanlov o'tkazib, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridan kamida ikki nafar ingliz tili o'qituvchilari va bir nafar boshqa xorijiy til o'qituvchisining xorijiy davlatlarga qisqa muddatli malakasini oshirishga yuborish tizimini yo'lga qo'ysin.

Xorijiy tillarni o'qitishni raqamlashtirish, sohaga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish maqsadida:

a) hududlardagi IT-markazlarda yoshlarni xorijiy tillarga onlayn o'rgatish kurslari yo'lga qo'yilsin hamda mazkur xarajatlarining bir qismi qonunchilikda belgilangan tartibda Yoshlar jamg'armasi hisobidan qoplab berilsin.

O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi ikki oy muddatda IT-markazlarda xorijiy mutaxassislarni jalb qilgan holda onlayn o'quv kurslarini tashkillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar rejasini tasdiqlasin;

b) ta'lim berish jarayonini o'qitishning masofaviy (onlayn) texnologiyalari asosida tashkil etuvchi ta'lim tashkilotlarining faoliyatini litsenziyalash tartib-taomillari quyidagilarni nazarda tutgan holda soddalashtirilsin:

ta'lim tashkilotining o'quv vositalariga oid shartlarini qayta ko'rib chiqib, o'qitishning masofaviy (onlayn) texnologiyalariga oid alohida talablarni belgilash;

ta'lim berish jarayonini tan olingan xorijiy va xalqaro standartlar asosida tashkil etish uchun huquqiy asoslarni shakllantirish;

ta'lim berish jarayonini avtomatlashtirilgan dastur va videokurslar orqali masofaviy (onlayn) tarzda olib borish imkonini inobatga olish;

ta'lim berish jarayoniga ayrim sohalar, shu jumladan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yo'nalishida pedagog kadrlar bilan bir qatorda amaliy ko'nikmalarga ega shaxslarni ham jalb etish imkonini yaratish.

Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi, O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi va Adliya vazirligi ikki oy muddatda ta'lim berish jarayonini o'qitishning masofaviy (onlayn) texnologiyalari asosida tashkil etuvchi ta'lim tashkilotlarining faoliyatini litsenziyalash tartib-taomillarini qayta ko'rib chiqish bo'yicha qaror loyihasini kiritsin.

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, tasarrufida oliy ta'lim muassasalari bo'lgan davlat boshqaruvi organlari 2021 yil yakuniga qadar oliy ta'lim muassasalarida davlat-xususiy sheriklik asosida o'qituvchi va talabalarga xorijiy tillarni o'qitish markazlari (kurslari)ni tashkil etish choralarini ko'rsin.

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi:

bir oy muddatda umumta'lim maktablarning xatlovdan o'tkazilishi va ularning bo'sh joylari, shu jumladan o'quv xonalari, ishlab chiqarish ustaxonalari, bino va inshootlarining xorijiy tillarni o'qitish va boshqa ta'lim faoliyatini tashkil etish uchun tadbirkorlik subyektlariga imtiyozli asosda ijaraga berilishini ta'minlasin;

ikki oy muddatda Davlat byudjeti parametrlarida unga ajratilgan mablag'lar hisobidan 2022/2023 o'quv yilidan boshlab, xorijiy tillar fanlari bo'yicha darsliklarni ulardagi mashqlarni eshitib bajarish imkonini beradigan interaktiv havola va kodlar bilan boyitish hamda eshitish uchun mo'ljallangan vazifalarni barcha tanishishi mumkin bo'lgan axborot resurslarida joylashtirish choralarini ko'rsin.

Agentlik Toshkent shahar, Uchtepa tumani, Kichik halqa yo‘li ko‘chasi, G-9a, 21-uy manzilidagi O‘zbekiston davlat jahon tillari universitetining binosiga nol stavka bo‘yicha ijara to‘lovi asosida bilan joylashtirilsin.

O‘zbekiston Milliy teleradiokompaniyasi Milliy axborot agentligi va Agentlik bilan birgalikda:

uch oy muddatda 24 soat davomida xorijiy tillarda efirga uzatiladigan tele va radio kanallarini ishga tushirsin va bunda har kuni kamida 3 soatlik dasturni xorijiy tillarni onlayn o‘rgatishga ajratib borsin;

xalqaro tashkilotlar bilan birga xorijiy tillarda yoshlarga mo‘ljallangan va ular ishtirokida tayyorlangan turli ilmiy-ommabop hamda ko‘ngilochar ko‘rsatuvlar efir vaqtini oshirsin hamda muntazam ravishda tegishli teleradiokanallar orqali efirga uzatib borsin;

bolalar uchun mo‘ljallangan xorijiy tildagi televizion asarlarni dublyajsiz, asl tilida, zarur hollarda o‘zbek, ingliz va rus tillariga titrli tarjima qilgan holda efirga uzatishni yo‘lga qo‘ysin;

mazkur qaror mazmun-mohiyati va amaliy ahamiyatini yoritishga oid maqolalar, brifinglar, tematik teleko‘rsatuvlar tashkil etsin².

Oila va ta’lim muassasasining ijtimoiy hamkorligi

Hamkorlikdan ko‘zlangan asosiy maqsad – har tomonlama rivojlangan avlodni tarbiyalashda oilalar, ota-onalar va fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organlarining ta’lim muassasalari bilan hamkorlikda olib boradigan faoliyatini tizimli yo‘lga qo‘yish, farzand tarbiyasida davlat va jamoat tashkilotlari hamda jamoatchilik faolligini oshirishdir.

Xalq ta’limi vazirligi huzuridagi “Oila-mahalla-ta’lim muassasasi” hamkorligi Jamoat kengashi to‘g‘risidagi Nizom O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 14 avgustdagi PQ-3907-son “Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish

² Хорижий тилларни ўрганишни оммалаштириш фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-5117-сон Қарори. 2021 йил 19 май.

tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012 yil 19 iyundagi 175-son "Barkamol avlodni tarbiyalashda oila instituti va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining ta'lim muassasalari bilan o'zaro hamkorligini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlariga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi huzuridagi "Oila-mahalla-ta'lim muassasasi" hamkorligi jamoat kengashi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, Toshkent shahar va viloyatlar xalq ta'limi boshqarmalari, tuman (shahar) xalq ta'limi bo'limlari huzuridagi "Oila-mahalla-ta'lim muassasasi" hamkorligi hududiy jamoat kengashlari hamda ta'lim muassasasi qoshidagi "Oila-mahalla-ta'lim muassasasi" hamkorligi jamoat kengashlari (keyingi o'rinlarda-maktab jamoat kengashi deb yuritiladi) faoliyat tartibini belgilaydi [10]. Barkamol avlodni tarbiyalashda oila, mahalla va ta'lim muassasalari hamkorligini mustahkamlash Nizomda o'z ifodasini topgan (1.4-jadvalga qarang):

1.4-jadval.

Oila, mahalla va ta'lim muassasalari hamkorligi

№	Oila, mahalla va ta'lim muassasalari hamkorligi	Hamkorlik ishlari
1.	Mahallada faoliyat olib borayotgan "Ota-onalar universiteti" bilan hamkorlikda barkamol avlodni tarbiyalashda oilada olib boriladigan ishlar	yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, zamonaviy namunali oilani shakllantirish, uning ma'naviy-axloqiy negizlari va an'anaviy oilaviy qadriyatlarini mustahkamlash, erta nikohlar, oilalardagi nizoli holatlar va ajrashishlarning oldini olish bo'yicha tushuntirish ishlarini olib borish; huquqni muhofaza qiluvchi organlar, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari va boshqa tashkilotlar bilan birgalikda xotin-qizlar o'rtasida huquqbuzarliklar va jinoyatchilik profilaktikasini samarali tashkil etish, shu jumladan, ularning huquqiy madaniyatini oshirish va ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni mustahkamlash yo'lida hamkorlik qilish; oila institutini mustahkamlash bo'yicha, eng avvalo, "Sog'lom oila — sog'lom jamiyat" konseptual g'oyasini hayotga tatbiq etish; umuminsoniy va milliy oilaviy qadriyatlarni, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilish asosida zamonaviy namunali oilaning mezonlarini belgilash, shuningdek, zamonaviy oilaning namunali shaklini hamda "Oila jamiyat va davlat himoyasida"

		konstitusiyaviy prinsipini keng targ'ib etish ishlarini olib borish; oilada sog'lom muhitni yaratish, milliy ruh va turmush tarzini hisobga olish, farzandlar uchun ota-ona har tomonlama o'rnak bo'lishi, farzandlarning ota-onasiga, Vatanga muhabbat tuyg'usini shakllantirish; oilada huquqiy tarbiyani yaxshilash, oila a'zolarining o'z huquq va burchlarini anglab yetishlarini va ularga rioya qilishlarini ta'minlash; pedagogik nuqtai nazardan kelib chiqib, voyaga yetmagan bolalarning bo'sh vaqtlarini unumli tashkil etish, ularga qo'shimcha ta'lim berish; farzandini komil inson etib tarbiyalashda ota-onaning huquqiy, tibbiy, pedagogik, psixologik savodxonligini va bilim darajasini doimo oshirib borish; farzandini oilaviy hayotga tarbiyalashda ajdodlardan o'tib kelayotgan boy ma'naviy meros, axloq-odob, urf-odat va an'analardan bugungi kun bilan uyg'unlashgan holda keng foydalanish
2.	Mahalla bilan olib boriladigan ishlar	mahalla faollari tomonidan ta'lim muassasalari bilan birgalikda ta'lim-tarbiya jarayonida amalga oshirilishi lozim bo'lgan masalalarni muhokama qilishda qatnashish va voyaga yetmagan bolalarni tarbiyalash bo'yicha oqilona yechimlar topishda faollik ko'rsatish; voyaga yetmagan bolalarning tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi ota-onalarni aniqlab, mahalla yig'inlarida muhokama qilish, jamoatchilik ta'sirini o'tkazish, lozim hollarda ushbu ota-onalar bilan tegishli profilaktik tadbirlarni o'tkazish maqsadida mahalla faollaridan birini mahalla qarori bilan biriktirish; ota-onalar orqali bolalarni tashabbuskorlik, mehnatsevarlik, milliy g'urur, vatanparvarlik, milliy odob va tarbiya, baynalminallik kabi xislatlarni singdirish; mahalla hududida ta'lim muassasalari bilan birgalikda turli ko'rik-tanlovlar, sport musobaqalari, anjumanlar tashkil etish; mahallada istiqomat qilayotgan xalq ustalari, san'atkorlar, ziyolilar va barcha ijod ahlining imkoniyatlaridan foydalanib, turli to'garak va "Usta-shogird" yo'nalishida bilim va kasb-hunar berishni tashkil qilish; huquqbuzarlik, jinoyat qilishga moyil va tarbiyasi og'ir bo'lgan voyaga yetmaganlarni aniqlab, ularning qiziqishlariga qarab turli to'garaklarga jalb etish, mahalla yig'ini qarori bilan ushbu toifadagi bolalarning har biriga mahalla faollaridan murabbiy biriktirish; ijtimoiy ehtiyojmand oilalar farzandlarini moddiy va ma'naviy qo'llab quvvatlash, bolalarning darslarga to'liq qatnashishiga imkoniyatlar yaratish

3.	Ta'lim muassasalari bilan olib boriladigan ishlar	mahalla kengashi bilan hamkorlikda mahallada yashovchi tarbiyasi og'ir bo'lgan, tartibbuzarlik, zo'ravonlik, o'g'rilik, tanga jarohat yetkazish, nomusga tajovuz qilish, giyohvandlik va shunga o'xshash maishiy buzuvchiliklar bilan noma'qul yo'llarga kirib qolgan voyaga yetmagan bolalarni aniq ro'yxatini tuzish, ularning ota-onalari haqida to'liq ma'lumot olish, ijtimoiy kelib chiqishi, ushbu yo'llarga kirib ketish sabablarini aniqlash hamda ular bilan tegishli tashkilotlar, jamg'armalar hamkorligida manzilli profilaktik ishlarni tashkil etish; o'quvchilarning imkoniyatlari va qiziqishlarini inobatga olib, iqtisodiy va ijtimoiy muhitdan kelib chiqib, ularni turli soha bo'yicha kasb-hunarga yo'naltirish va ta'limda tabaqalashtirilgan yondashuvni joriy etish
----	---	--

Ta'lim muassasalari huzuridagi "Oila-mahalla-ta'lim muassasasi" hamkorligi jamoat kengashlari (keyingi o'rinlarda maktab jamoat kengashi deb yuritiladi) tarkibi tuman (shahar) xalq ta'limi bo'limlari huzuridagi jamoatchilik kengashlari bilan hamkorlikda tuziladi va tasdiqlanadi. Jamoat kengashi mustaqil, demokratik, tarbiyaviy, ma'naviy-ma'rifiy jamoatchilik tashkiloti hisoblanib, o'z faoliyatini o'quvchi – yoshlar, ota-onalar va keng jamoatchilik ishtirokida olib boradi va shu asosda o'z faoliyatida qonuniylik, oshkoralik, ijtimoiy adolat va insonparvarlik tamoyillariga amal qiladi.

O'zini-o'zi nazorat qilish va muhokama qilish uchun savollar

1. Umumiy o'rta ta'limda Ingliz tili fani haftasiga sinflar bo'yicha necha soatdan o'qitiladi?
2. Umumta'lim maktablarida o'quvchilarga chet til qanday maqsadda o'rgatiladi?
3. "Oila-mahalla-ta'lim muassasasi" hamkorligi deganda nimalarni tushunasiz?
4. Barkamol avlodni tarbiyalashda oila, mahalla va ta'lim muassasalari hamkorligini mustahkamlash Nizom mazmuni nimadan iborat?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. O'quvchilarga chet tiliga o'rgatishni "FSMU texnologiyasi" yordamida loyihalashtiring:

F – fikringizni bildiring.

S – fikringiz sababini keltiring.

M – fikringizga misol keltiring.

U – fikringizni umumlashtiring.

2. Oila-mahalla-ta'lim muassasasi hamkorligini "Insert jadvali" asosida loyihalashtiring:

"V" – men bilgan ma'lumotlarga mos.

"–" – men bilgan ma'lumotlarga zid.

"+" – men uchun yangi ma'lumot.

"?" – men uchun tushunarsiz yoki ma'lumotni aniqlash, to'ldirish talab etiladi.

Insert jadvali			
V	-	+	?

1.2-SEMINAR MASHG'ULOT. BOSHLANG'ICH TA'LIMDA TIL TA'LIMINI TASHKIL ETISHNING DOLZARB MASALALARI

Reja:

1.1. Boshlang'ich ta'limda til ta'limini tashkil etishning dolzarb masalalari.

1.2. Oila va ta'lim muassasasining ijtimoiy hamkorligi.

Seminar mashg'ulotining borishi:

1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi (3 daqiqa).

2-bosqich: «Boshlang‘ich ta‘limda til ta‘limini tashkil etishning dolzarb masalalari» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so‘zlari “Tushunchalar tahlili” va Blitz-so‘rov“ metodlari asosida loyihalashtiriladi (10 daqiqa).

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o‘rganiladi (40 daqiqa).

4-bosqich. Mavzuga oid savollarga javob konspekt qilinadi (27 daqiqa)

1-bosqich. O‘qituvchi talabalarni davomat qiladi. O‘qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi.

2-bosqich: «Boshlang‘ich ta‘limda til ta‘limini tashkil etishning dolzarb masalalari» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so‘zlari “Sinkveyn” va Blitz-so‘rov” metodlari asosida loyihalashtiriladi.

1. Ta‘lim, prinsip tushunchalarini “Sinkveyn” texnologiyasi asosida loyihalashtiring:

Masalan:

1. Bilim (1 ta ot so‘z turkumi: kim? nima? so‘roqlariga javob beruvchi so‘z).
2. Oddiy, sodda (2 ta sifat so‘z turkumi: qanday? qanaqa? so‘roqlariga javob beruvchi so‘zlar).
3. O‘rganadi, izlanadi, o‘rgatadi (3 ta fe‘l so‘z turkumi: nima qiladi? so‘roqlariga javob beruvchi so‘zlar).
4. Kitob – bilim manbai (3 yoki 4 so‘zdan iborat jumla).
5. Ilm (sinonim).

1. Ta‘lim

2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

1. Prinsip

2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

Blits-so'rov

Guruh bahosi	Guruh xatosi	To'g'ri javob	Yakka xato	Yakka baho	Tushunchalar	Tushunchalarga izoh
					Shaxs	ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimining faoliyatini tartibga solish va nazorat qilishni amalga oshiruvchi kadrlar tayyorlash va ularni qabul qilib olishning kafillari
					davlat va jamiyat	kadrlar tayyorlash tizimining bosh subyekt i va obyekt i, ta'lim sohasidagi xizmatlarning iste'molchisi va ularni amalga oshiruvchi
					uzluksiz ta'lim	kadrlarga bo'lgan ehtiyojni, shuningdek ularning tayyorgarlik sifati va saviyasiga nisbatan qo'yiladigan talablarni belgilovchi asosiy buyurtmachi, kadrlar tayyorlash tizimini moliya va moddiy-texnika jihatidan ta'minlash jarayonining qatnashchisi
					Fan	malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning asosi bo'lib, ta'limning barcha turlarini, davlat ta'lim standartlarini, kadrlar tayyorlash tizimi tuzilmasi va uning faoliyat ko'rsatish muhitini o'z ichiga oladi
					ishlab chiqarish	yuqori malakali mutaxassislar tayyorlovchi va ulardan foydalanuvchi, iljor pedagogik va axborot texnologiyalarini ishlab chiquvchi

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o'rganiladi (40 daqiqa).

1-guruh: Guruh bo'lib ishlash.

2-guruh: Guruhlarni tashkil etish usullari.

3-guruh: O'qituvchi vazifalari.

4-guruh: Guruh bo'lib ishlash modeli.

4-bosqich: Quyidagi savollarga javob bering va konspekt qiling:

1. Umumiy o'rta ta'limda Ingliz tili fani haftasiga sinflar bo'yicha necha soatdan o'qitiladi?
2. Umumta'lim maktablarida o'quvchilarga chet til qanday maqsadda o'rgatiladi?
3. "Oila-mahalla-ta'lim muassasasi" hamkorligi deganda nimalarni tushunasiz?
4. Barkamol avlodni tarbiyalashda oila, mahalla va ta'lim muassasalari hamkorligini mustahkamlash Nizom mazmuni nimadan iborat?

2-BOB. § 2.1. BOSHLANG'ICH TA'LIM TARIXI

Reja:

- 2.1. Chet elda boshlang'ich ta'lim tarixi.
- 2.2. Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy boshlang'ich ta'lim mutaxassislarini tayyorlashning dolzarb masalalari.

Tayanch so'z va iboralar: chet elda boshlang'ich ta'lim tarixi, ona tili, o'qish, matematika, tabiiyot, inson va jamiyat, majburiy minimal talab, bilim, ko'nikma, malaka

Chet elda boshlang'ich ta'lim tarixi

Ta'lim tizimini shakllantirish va unda boshlang'ich bosqichni ajratish juda uzoq jarayon edi (2.1-jadvalga qarang):

2.1-jadval.

Chet elda boshlang'ich ta'lim

№	Mutaffakirlar	Mutaffakirlarning fikr-mulohazalari
1.	Platon (miloddan avvalgi 427-347)	Pedagogik g'oya sifatida birinchi marta ta'lim jarayonini ketma-ket bosqichlarga bo'lish g'oyasini ilgari surgan. O'rta asr antik davridan keyingi faylasuflar va jamoat arboblarning asarlarida boshlang'ich ta'lim masalalari ko'tarilmagan bo'lib, amalda umumiy ta'lim tizimini davrlarga ajratishga faqat ayrim urinishlar bo'lgan
2.	Yan Amos Komenskiy (1592-1670)	Boshlang'ich ta'lim xususiyatlarini nazariyada aniqlash va tasvirlashga bo'lgan navbatdagi jiddiy urinish buyuk chex pedagogiga tegishli. U tomonidan yaratilgan ta'lim modeli ona maktabi (6 yilgacha), lotin yoki gimnaziya (12 dan 18 yilgacha) va akademiya (18 dan 24 yilgacha) bilan birga boshlang'ich yoki ona tili maktabini (6-12 yil) o'z ichiga olgan. Bunday maktablar har bir maskanda joylashgan bo'lishi, ya'ni ommaviy bo'lishi kerak edi,

		chunki ularning asosiy vazifasi “oqil fuqaro”ni tarbiyalash edi. Ular o‘g‘il-qizlarga, boy-badavlat bolalarga saboq bera olardi
3.	1774 yilda Dessau (Germaniya)da Y.B.Bazedov	U tomonidan tashkil etilgan muassasa – o‘sha davrdagi boshqa ta’lim muassasalaridan hayriya maktabi sifatida ajralib turadi. O‘zini fransuz pedagogining bevosita izdoshi, tabiiy ta’lim nazariyasi muallifi Jan-Jak Russo deb hisoblagan Yoxann Bernard Bazedov (1729-1790) bolalar senti va axloqiy adabiyoti yo‘nalishining asoschisi edi. Uning asosiy asari “Boshlang‘ich kitob” yangi tipdagi darslik bo‘lib, Yan Amos Komenskiyning o‘quv kitoblariga o‘xshardi. Y.B.Bazedovning “Tabiat! Maktab! Hayot!” kitobi 6 yoshdan 18 yoshgacha bo‘lgan turli sinf bolalarini qabul qiluvchi maktab-internatga joriy qilindi. Maktabning o‘quv dasturiga nemis, fransuz, lotin va yunon tillari, falsafa, chizmachilik, musiqa, axloq, matematika, fan, tarix, ot minish va qo‘l mehnati kiritilgan. O‘qitish usullari o‘quvchilarning mustaqilligini rivojlanishiga yordam berdi, tabiatda darslar o‘tkazildi, o‘yinlar, sayrlar, ekskursiyalar, tabiiy sharoitda real voqelik obyektlari va hodisalarini o‘rganish tez-tez o‘tkazildi. Sinfda yetarli taraqqiyot uchun hech qanday jazo yo‘q yedi, o‘qituvchilar o‘quvchilar ortiqcha ish qilmadilar deb g‘amxo‘rlik qildi
4.	J.A.Kondorce (1743-1794)	Fransiyada boshlang‘ich ta’lim muhim o‘zgarishlar 1792 yilda birinchi marta 400 dan ortiq aholi bilan joylarda o‘g‘il va qizlar uchun to‘rt yillik boshlang‘ich maktabining loyihasi muhokamasi bo‘lib o‘tdi. J.A.Kondorce loyihasi qabul qilinmagan bo‘lsa-da, ta’sis majlisi demokratik g‘oyalarni qo‘llab-quvvatladi va boshlang‘ich maktab shu paytdan boshlab Fransiyada ozod bo‘ldi. Keyin Kondorcening izlanishlarini Shene Romm (ta’lim tizimlarining vorislik loyihasi), Lepelete (“milliy ta’lim uylari”) kabilarni rivojlantirdi
5.	XVII asrda Fransiyada “Por-Royal to‘garagi”	O‘qituvchilar guruhi tomonidan tashkil etilgan kichik maktablar - kollejning quyi turi ham mavjud edi. Ular boshlang‘ich (yozma mahorat, raqamlash, geografiya va din asosiy bilim), umumiy va qisman oliy ta’lim berildi. Ular kichik sinflar, baholarning yo‘qligi va o‘quvchilarning aqliy tafakkurini rivojlantirishga e’tibor qaratildi
6.	Shveysariya tarbiyachisi Iogann Genrix Pestalotssi (1746-1827)	Bu davrda boshlang‘ich maktab nazariyasi va amaliyotining rivojlanishiga salmoqli hissa qo‘shdi. U rivojlantiruvchi ta’lim g‘oyasini ishlab chiqdi. I.G.Pestalotssi ta’limning ichki rivojlanishi, bolaning kuchini ochib berishga harakat qilishiga ishonch hosil qildi: “ko‘z qarashni xohlaydi, quloq eshitishni xohlaydi, oyoq yurishni xohlaydi va qo‘l ushlashni xohlaydi, lekin yurak ham ishonishni va sevishni istaydi, aql esa o‘ylashni istaydi”. U bolaning aqliy, jismoniy va axloqiy rivojlanish usulini boshlang‘ich ta’lim nazariyasiga kiritdi
7.	J.J.Russo	Uning ta’lim va tarbiya tabiati haqidagi fikriga asoslanib, u bolani element tamoyiliga asoslangan mashqlar tizimi bo‘yicha rivojlantirishni taklif qildi. Bu holda mashg‘ulotning ko‘rgazmaliligi va bolaning dastlabki kuzatishlarini to‘g‘ri tashkil etish muhim rol o‘ynadi. I.G.Pestalotssi barcha mavzular uchun asosiy bo‘lgan va o‘qitishda dastlabki elementlar bo‘lgan umumiy xususiyatlarni ifodalovchi eng oddiy elementlar deb hisobladi. Bu

		tizim bolaga tovush va bo'g'in kabi elementlardan nutq strukturalariga, to'g'ri chiziqlardan (eng sodda shakl) geometriyani o'rganishga, chizish va yozishga hamda sanashga o'tish imkonini berdi
8.	Fridrix Adolf Vilgelm Disterveg (1790-1866)	U ta'limning elementar usuli g'oyasini rivojlantirdi, boshlang'ich ta'limni ko'rgazmalilik tamoyilini amalga oshirishni davom ettirdi, madaniyatga muvofiqlik tamoyilini boyitdi. U tomonidan tasvirlangan yoshni davrlashtirish ham boshlang'ich maktablarda o'qituvchilar faoliyatini tashkil etishga yordam berdi, unda uch bosqich mavjud edi: birinchisi (0 dan 9 yoshgacha), ikkinchisi (9 dan 14 yoshgacha), uchinchisi (14 yoshdan yuqori). Birinchi bosqichda bola sensor idrokni rivojlantirgani uchun usullardan o'yin, ertak, hikoya va sarguzashtlar sifatida foydalanish kerak. Keyingi bosqich – induksiya metodi yordamida amaliy bilimlar orqali faktlar xotirada to'planishi, so'ngra deduktsiyadan foydalanib aqliy faoliyatni, xarakter va axloqiy e'tiqodlarni rivojlantiradi
9.	Mariyetta Djonson (1864-1938)	Fergop organik maktabi Amerika Qo'shma Shtatlarida bolaning tabiiy o'sishi, bola yozuv, o'qish, arifmetikani o'rganishda, bilimga bo'lgan tabiiy xohishidan foydalanib, masalan, o'yinda sanashni o'rganishda ishtirok etgan. Mashg'ulotning dastlabki bosqichida bolalar stollarida o'tirmay, doimiy muloqotda bo'lib, guruh topshiriqlarini bajardilar
10.	Roje Kuzine (1881-1973)	Boshlang'ich maktab fransuz o'qituvchisi-inspektori "guruhlarning erkin ishi" deb nomlangan yangi usulni amalga oshirdi, haftada topshiriqlarni oladi, vazifalar bo'lib olinadi, keyin karta-chiplar bilan rag'batlantiriladi, o'rganib faoliyatini taqlid qilish, tarixiy mavzularda spektakl o'ynaladi. Bunday yondashuv muallifning fikricha, bolalar tafakkurining "mantiqsiz"ini hisobga olish imkonini beradi va mustaqil bolalar ijodiyoti uchun makon yaratadi
11.	Fransuz o'qituvchisi Celestin Frene (1896-1966)	Bolaning dunyo bilan mustaqil tanishish g'oyasi bilan tanilgan, 7 dan 14 yilgacha bo'lgan davrni ta'kidlab, yoshni davrlashtirishni tasvirlab berdi, boshlang'ich maktab, unda tabiat bilan ishlash va muloqot orqali bolaning rivojlanishi va tarbiyasi amalga oshiriladi. Ular tomonidan taqdim etilgan "erkin matnlar" – bolalarning tajriba va taassurotlari haqida yozgan asarlari, keyin maktab bosmaxonasida bolalarning o'zlari tomonidan chop etilgan maktab gazetasi, maktab Kengashida har hafta muhokama qilingan va "Men tanqid qilaman", "Men istayman", "Men yaratdim" kartochka-chiplari bor edi. Bu tajriba shu qadar ommalashganki, 1927 yilda Fransiya ushbu tizim bo'yicha 25 ta boshlang'ich maktab faoliyat ko'rsatgan
12.	Peter Peterson (1884-1952)	Uning "Yena rejasi" deb atalgan qiziqarli tajribasi Germaniyada 50 ta maktabga ommalashtirilgan. Maktabda ta'lim jarayonini eksperimental tashkil etish ta'lim va tarbiya birligi, pedagogik jarayonning shaxsga yo'naltirilganligi, o'qituvchi va o'quvchilarning ta'lim shakllari va vositalarini, pedagogik muhitni, o'quvchilar, o'qituvchilar va ota-onalarning hamkorligini tanlash erkinligini o'z ichiga oladi. Sinf o'rnini barcha a'zolar birgalikda o'rgangan va javob bergan, o'z-o'zini hurmat qilgan va maktab

		tartibidagi masalalarni hal qilishda teng huquqli bo'lgan guruh egalladi
13.	Amerikalik psixolog Karl Rodgers (1902-1987)	Uning fikricha har bir inson o'z-o'zini bilish, o'z-o'zini anglash va maqsadga muvofiq xatti-harakatlarni o'zgartirish uchun katta resurslarga ega va o'qituvchining vazifasi bu resurslarni kashf etishga yordam berishdir. 1970 yillarda "O'rganish erkinligi" monografiyasini yozgach, Rodgers va uning hamkasblari qo'shma Shtatlardagi alohida mintaqaviy ta'lim tizimlarini sezilarli darajada o'zgartirishga qaratilgan qator keng ko'lamli tajribalarni o'z zimmalariga oldilar. An'anaviy ta'lim va tarbiya amaliyotlarini shaxsga yo'naltirilgan yondashuv doirasida qayta qurish quyidagi o'zaro bog'liq sohalarda amalga oshiriladi: o'qituvchilar va talabalar o'rtasida psixologik ishonch muhitini yaratish, ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari o'rtasida qaror qabul qilishda hamkorlikni ta'minlash, o'qitishning motivatsion resurslarini yangilash, insoniy ta'limga eng munosib bo'lgan o'qituvchilarning maxsus shaxsiy munosabatlarini rivojlantirish, o'qituvchilar va talabalarga yordam berish

Boshlang'ich maktabda yoshga mos xususiyatlar ishlab chiqildi. "Ona tili maktabida ichki his-tuyg'ular, ijro organlari – qo'l va til bilan tasavvur va xotira kuchi ko'proq o'qish, yozish, rasm chizish, kuylash, sanash, o'lchash, tortish, turli materiallarni yodlash va hokazolar orqali amalga oshiriladi", - deb yozgan Komenskiy. Maktabning maqsadi bolalarning butun hayotini uzaytiradigan narsalarni o'rgatishdir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini tayyorlash tizimi kiritilgan:

- o'qish qobiliyati;
- yo'zish qobiliyati;
- hisoblash qobiliyati;
- o'lchash qobiliyati;
- kuylash qobiliyati;
- madhiyani bilish;
- tarixni bilish;
- siyosiy va iqtisodiy vaziyatni bilish;
- dunyoning yaratilishi, yiqilishi va qutqarilish tarixini bilish;
- kosmografiya asoslarini bilish;
- hunar texnikasi [27].

Yan Amos Komenskiy yoshi va ta'lim darajasi bir xil o'quvchilar uchun sinf-dars shakli, ta'lim asosiy birligi bir mavzu bag'ishlangan dars, mavzu, doimiy jadvaliga

muvofiq bitta yillik reja va dastur bo'yicha sinf ishlarini nazariy asoslangan. Yan Amos Komenskiy "yoshlar mehribonlik fazilatlariga tarbiyalanadi" sifatida maktabni qabul qilgan, ta'lim-tarbiyaga beparvolik va tarbiyaviy vazifalarga e'tiborsizlik esa qat'iy jazolangan.

Har bir sinf uchun Yan Amos Komenskiy alohida o'rganib yaratish intildi. U o'qituvchilar uchun metodik qo'llanmalar bilan boyitdi, masalan, boshlang'ich maktabda o'qitishning asosiy tamoyili – ko'rgazmalilik tamoyiliga mos keladigan "Suratlarda sezuvchi narsalar dunyosi" kitobini yaratdi. Yan Amso Komenskiyning o'z ona tilida dars olib borish talabi ham o'sha davr uchun asosiy ahamiyatga ega edi.

Hozirgi davrda boshlang'ich ta'limda muhim o'zgarishlar ro'y berdi. XVII asrda Yevropada ta'lim muassasalari yetarli emas va ta'lim darajasi past edi. 1642 yilda Germaniyadagi boshlang'ich maktablar dasturlariga asos bo'lgan "Got maktab Nizomi" yozildi. Unga muvofiq quyi, o'rta va oliy maktablarda ta'lim rejalashtirilgan edi. Birinchi ikki katexizm o'rgatgan edi (savol-javob shaklida nasroniy imon qisqa bayonot), ona tili, hisoblash va cherkov qo'shiq va katta sinfda ular bojxona o'rganish qo'shildi, tabiyot tarixi va mahalliy geografiya. Quyi sinfda bolalar 5 yoshdan qabul qilingan, ular imtihonlardan o'tgunlariga qadar o'qishgan, ammo 14 yoshdan oshmagan. Lekin maktablarda professional o'qituvchilar yetarli emas edi. Faqat XVII asrning oxirida Fransiyada o'qituvchilar tayyorlash Sankt-Charlz seminariyasida tashkil etildi, bu har yili 20-30 o'qituvchilardan oshmasligi kerak edi.

Ayni paytda diniy jamoalar tomonidan tashkil etilgan maktablar bilan oddiy maktablar o'rtasida qarama-qarshilik shakllanadi. Aholi ustidan o'z nazoratini saqlab qolishdan xavotirga tushgan cherkov boshlang'ich maktablarda ta'limni tashkil etishga, undagi diniy mazmunni faol o'z ichiga olishga harakat qildi. Biroq dunyoviy boshlang'ich maktablar soni tobora ko'payib, savodli aholi soni ortib borardi. Dastlab bunday maktablarda ta'lim mazmuni siyraklashgan (qadimgi tillar, adabiyot), lekin asta-sekin tabiatshunoslik sikli mavzulari bilan to'ldirila boshlagan [27].

Angliyada reformatsiya davrida (XVII–XVIII asrlar) kambag'allar uchun xayriya va yakshanba maktablari tashkil etila boshlandi, so'ngra Germaniyadagi shahar

maktablari va gimnaziya modelida tashkil etilgan mashhur grammatika maktablari vujudga keldi.

XX asr oxirida iste'dodli bolalar va aksincha, aqliy va jismoniy rivojlanish qiyinchiliklari bo'lgan bolalarni tarbiyalashga tobora ko'proq e'tibor berilmoqda. Xuddi shu davrda yangi yo'nalish kompensatsiyalovchi trening paydo bo'ladi, bu esa muvaffaqiyatsizlikka uchraganlarning qiyinchiliklarini yengishga imkon beradi. Shu munosabat bilan bolalarni maktabga erta tayyorlash nafaqat maxsus tashkil etilgan guruhlarda, balki ommaviy axborot vositalari (bolalar uchun TV dasturlar) yordamida ham boshlanadi, sinflardagi bolalar soni kamayadi, o'quvchilarga to'g'ri yordam berish uchun ota-onalar bilan muloqot tashkil etiladi, vaqtinchalik moslashish darslari yaratiladi va ta'limda psixologik xizmatlar tizimi rivojlantiriladi [27].

Asrning boshida an'anaviy dasturlarga muvofiq o'qishni niyat qilmaganlar uchun muqobil ta'lim paydo bo'ladi. Masalan, Epltonda boshlang'ich ta'lim uch yillik va ikki yillik davrlarga bo'linib, sinflarni bartaraf etdi. Ta'lim oluvchi boshqalarning o'quv jarayonida bosib o'tishi yoki orqada qolishi mumkin edi, eng asosiysi, muddatni qondirish edi. Fransiyada bolalar o'qituvchilar bilan birgalikda ota-onalar tomonidan o'qitiladigan Amerikadagidek yovvoyi maktablar ham bor edi, ularning ayrimlar davlatlar tomonidan qisqartirildi va boshqalari esa o'quv yilini uzaytirdi.

Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy boshlang'ich ta'lim mutaxassislarini tayyorlashning dolzarb masalalari

Bugungi kunda ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalarni malakali kadrlar bilan ta'minlashda puxta asoslangan mexanizmga ega bo'lgan uzluksiz ta'lim tizimi, xususan, oliy ta'lim muassasasi bosqichi o'ziga xos o'rin tutadi. Tezkorlik bilan rivojlanayotgan davr mutaxassislar oldiga shiddatli o'zgarishlarga tayyor turish, davr bilan hamnafas bo'lgan holda ijtimoiy va kasbiy nuqtai nazardan o'z-o'zini shakllantirib, rivojlantirib borish vazifasini qo'yimoqda. Mutaxassislarning mazkur talabga to'laqonli javob bera olishlarida oliy ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonining sifatli tashkil etilishini hissa katta.

Nizomiy nomidagi TDPU “Boshlang‘ich ta‘lim va jismoniy madaniyat” fakulteti yetakchi fakultetlardan biri bo‘lib, hozirgi kunda fakultetda bo‘lajak boshlang‘ich sinf, jismoniy tarbiya, musiqa o‘qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlash masalasiga yetakchi masala sifatida qaralmoqda.

Fakultetda «5111700-Boshlang‘ich ta‘lim va sport – tarbiyaviy ish», «5111100-Musiqa ta‘limi», «5112000-Jismoniy madaniyat» ta‘lim yo‘nalishlari, «5A111701-Ta‘lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta‘lim)», «5A112001-Jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlari nazariyasi va metodikasi» magistratura mutaxassisliklarida o‘quv faoliyati olib boriladi.

Fakultetda o‘zbek, rus va qozoq ta‘lim tillarida tahsil olinadi. Fakultetda yuqori malakali pedagoglarni tayyorlashda «Boshlang‘ich ta‘lim pedagogikasi», «Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi», «Jismoniy madaniyat», «Musiqa ta‘limi» kafedralarida 80dan ortiq professor-o‘qituvchi faoliyat ko‘rsatmoqda. Ulardan 3 nafari fan doktori, professor; 40 nafari fan nomzodi, dotsentlar; shuningdek, katta o‘qituvchi va o‘qituvchilar bo‘lib, ilmiy salohiyat 60 foizni tashkil etadi.

Fakultetda o‘quv jarayonining sifatli tashkil etilishiga asosiy e‘tibor qaratilgan. Professor-o‘qituvchilar darslarni axborot hamda pedagogik texnologiyalardan unumli foydalangan holda olib borishmoqda. Fakultetning bir qator professor-o‘qituvchilari tomonidan «Sog‘lom bola yili» davlat dasturida belgilangan vazifalarning ijrosini ta‘minlash maqsadida umumta‘lim maktablarining 1, 2, 3, 4-sinf o‘qituvchilari uchun ilg‘or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta‘lim jarayoniga joriy etish bo‘yicha multimedia ilovalari metodik qo‘llanmalar nashr ettirilib, respublikamizdagi barcha umumta‘lim maktablarida boshlang‘ich ta‘limning sifat va samaradorligini oshirish maqsadida o‘quv jarayoniga tatbiq etilib, hozirgi kunda ommaviy axborot vositalarida e‘tirof etilmoqda.

«Yilning eng yaxshi darsligi va o‘quv adabiyoti muallifi – 2015» Respublika tanlovida respublikada o‘zbek, rus, qozoq, qirg‘iz, tojik, turkman, qoraqalpoq tillarda o‘qitiladigan umumta‘lim maktablarining 1-sinfi uchun M.Jumayevning «Matematika» darsligi 1-o‘rinni, B.S.Abdullayeva, M.I.Toshpo‘latova, A.V.Sadikova, N.Muxitdinovlarning ilg‘or pedagogik axborot kommunikatsion texnologiyalarga

asoslangan multimedia ilovali «Matematika-1» o'quv qo'llanmasi rag'batlantiruvchi o'rinni egalladi.

2015 yilda «Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi» kafedrasida 1 ta monografiya, 4 ta darslik, 1 ta o'quv qo'llanma, «Boshlang'ich ta'lim metodikasi» kafedrasida 1 ta monografiya, 3 ta darslik, 6 ta o'quv qo'llanma, 3 ta elektron darslik nashr ettirilgan hamda 6 ta patent olingan [33].

Fakultetda professor R.A.Mavlonova, B.S.Abdullayevalarning ilmiy maktablari yaratilgan. Ilmiy maktablarda katta ilmiy xodim-izlanuvchi mustaqil tadqiqotchilar pedagogika sohasi bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari ustida ilmiy izlanishlarni olib bormoqdalar. Shuningdek, ilmiy maktablarga magistrantlar, iqtidorli talabalar ham jalb etilgan.

Fakultet talabalari fanlar bo'yicha o'tkazilgan olimpiadalarda ham faol ishtirok etib, yuqori o'rinlarga sazavor bo'lishdi. Jumladan, "Boshlang'ich ta'lim va sport-tarbiyaviy ish" yo'nalishi iqtidorli talabalari Iroda Obidova 2014 yilda, Munisa Tilavova 2015 yilda, Latofat Maxamatkarimova 2016 yilda «Umumkasbiy fanlari» blokiga kiruvchi «O'zbek tili va adabiyoti» bo'yicha fan olimpiadasida 1-o'rinni egalladi. 2015 yilda fakultetda «Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim)» magistratura mutaxassisligi talabasi Shoxsanam Matupayeva (ilmiy rahbari M.Jumayev) O'zbekiston Respublikasi Prezidenti stipendianti bo'ldi.

Fakultet professor-o'qituvchilari bir necha yildan beri Respublika innovatsion g'oyalar, loyihalar va texnologiyalar yarmarkasida ishtirok etib kelishmoqda. Jumladan, 2014 yilda 7-Innovatsion g'oyalar, loyihalar va texnologiyalar yarmarkasida 6 ta loyiha, 2015 yilda 8-Innovatsion g'oyalar, loyihalar va texnologiyalar yarmarkasida 10 ta loyiha, 2016 yilda 9-Innovatsion g'oyalar, loyihalar va ishlanmalar yarmarkasida 6 ta loyiha aynan boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun mo'ljallangan zamonviy dars ishlanmalari bilan faol ishtirok etishdi.

Pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarining, ya'ni bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga to'laqonli tayyorlash borasidagi malakasi, pedagogik mahorati, o'quv-tarbiya jarayonida insonparvarlik g'oyalari ustuvorligini ta'minlovchi shaxsiy sifatlari, o'quvchilarning bilimlarini xolisona nazorat qilish va baholash layoqati

mavjud ijtimoiy talablarga mos bo'lishi zarur. Pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarining bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini bo'lg'usi pedagog kadrlarining kasbiy tayyorgarlik darajasi, shuningdek, ular tomonidan ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish, zamonaviy pedagogik va axborot ta'lim texnologiyalaridan foydalanish ko'nikma, malakalarini rivojlantirish va ularing kasbiy kompetentligini to'xtovsiz rivojlantirib borishni ham taqozo etadi [33].

Mazkur talablardan kelib chiqib, O'zbekiston Respublikasida pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarining kasbiy tayyorgarlik darajasini takomillashtirish, ularning zamonaviy pedagogik hamda tegishli sohalarga oid bilim, ko'nikma va malakalarini oshirish yo'lida samarali ishlar amalga oshirilmoqda. Shu o'rinda pedagogika sohasining davlat ta'lim standarti, «5111700 – Boshlang'ich ta'lim» yo'nalishi, «5A111701 – Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim)» magistratura mutaxassisligi malaka talablari, o'quv rejalari va fan dasturlari takomillashtirilmoqda. Bunda asosan xorijiy tajribalar o'rganilib, turdosh oliy ta'lim muassasalari bilan yangi o'quv adabiyotlari avlodi yaratilmoqda. Bundan tashqari yangi o'quv reja va dastur asosida xorijiy davlatlarda chop etilgan adabiyotlardan foydalanib, barcha ta'lim yo'nalishlarining 1-kursida o'qitiladigan fanlari bo'yicha o'quv modullari yaratildi. Pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarining kasbiy tayyorgarlik faoliyatini yanada takomillashtirishning quyidagi yo'nalishlarini belgilab olishimiz zarur:

oliy ta'lim muassasalari talabalarining pedagogik va kasb darajasini muntazam oshirish maqsadida ularning nazariya, ilmiy va amaliy tadqiqotlar, texnologik taraqqiyot va o'qitilayotgan mutaxassislik fanlar bo'yicha innovatsiyalar, shuningdek, o'quv jarayonini tashkil etishning zamonaviy uslublari sohasidagi so'nggi yutuqlarni chuqur o'rganish;

yuqori samarali zamonaviy ta'lim va innovatsiya texnologiyalari, ilg'or xorijiy tajribani keng joriy etgan holda oliy ta'lim muassasasi ta'lim yo'nalishi, mutaxassisligi bo'yicha malaka talablari, o'quv rejalari, dastur va uslublarni zamon talabi ehtiyoji asosida takomillashtirish;

oliy ta'lim muassasalari talabalarining global internet tarmog'i, multimedia tizimlari va masofadan o'qitish usullaridan foydalangan holda zamonaviy innovatsion pedagogika, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini egallash va ularni o'quv jarayoniga faol tatbiq etish;

oliy ta'lim muassasalari talabalarining, ya'ni bo'lg'usi pedagog kadrlarining chet tilini amaliy o'zlashtirish darajasini oshirish va undan o'z kasb mahorati, pedagogik va ilmiy faoliyatini muttasil oshirib borishi uchun keng foydalanish;

oliy ta'lim muassasalari ta'lim yo'nalishlarida uzluksiz malakaviy amaliyotni yuqori saviyada o'tkazish va tanlangan obyektlarda bitiruv malakaviy ishlarni tajriba sinovdan to'laqonli bajarilishiga erishish;

magistrantlarni stajirovkalarda ilmiy faoliyat bo'yicha ish olib borishga, ilmiy adabiyotlarni tahlil qilishga, ilmiy ish bo'yicha o'tkazilgan tajriba sinovdan olingan natijalarni ilmiy asoslashga o'rgatish [33].

Ushbu yo'nalishlarning barchasini ta'minlanishi oliy ta'lim muassasalari talabalarining, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini pedagogik faoliyatini tashkil etish, kasbiy o'z-o'zini rivojlantirishga nisbatan mas'uliyatini yanada oshirishga xizmat qiladi. Pirovard natijada yuqori malakali kadrlarni tayyorlash va salohiyatini oshirishga erishiladi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogika oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini tizimli tashkil etish bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy kompetentligini oshirishga, yuqori malakali, mehnat bozoridagi kuchli raqobatga bardoshli kadrlarni tayyorlashda muhim o'rin tutadi. Bu esa, o'z navbatida, oliy ta'lim muassasalarida ta'lim va tarbiya jarayonining sifatli tashkil etilishini, malakali kadrlar tayyorlashda yuksak samaradorlikka erishishni kafolatlaydi.

O'zini-o'zi nazorat qilish va muhokama qilish uchun savollar

1. Chet elda boshlang'ich ta'lim tarixi to'g'risida nimalarni bilasiz?
2. Mutaffakirlarning fikr-mulohazalaridan misollar keltiring.
3. Komenskiy tomonidan boshlang'ich sinf o'quvchilarining qanday tayyorlash tizimi kiritilgan?

4. O'quvchilarning tayyorgarlik darajasiga qanday majburiy minimal talablar qo'yilgan?

5. Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy boshlang'ich ta'lim mutaxassislarini tayyorlashning qanday dolzarb masalalarini bilasiz?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Chet elda boshlang'ich ta'lim tarixini "BBB" texnologiyasi asosida loyihalashtiring:

Bilaman	Bilmayman	Bilishni hohlayman

2. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar fanlar bo'yicha egallashlari shart bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni "Toifalash jadvali" asosida loyihalashtiring:

№	O'quv fanlari	BKM	BKMlar mazmuni
1.	Ona tili va o'qish		
2.	Matematika		
3.	Tabiiyot		
4.	Inson va jamiyat		

2.1-SEMINAR MASHG'ULOT. XORIJIY DAVLATLAR ILG'OR TAJRIBALARI

Reja:

- 1.1. Rivojlangan mamlakatlar ta'lim tizimining o'ziga xosliklari.
- 1.2. Xorijiy davlatlarda maktabgacha ta'limning variativ shakllari.
- 1.3. Jahon ta'lim tajribasida differensial va integratsion ta'lim masalalari

Seminar mashg'ulotining borishi:

1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi (3 daqiqa).

2-bosqich: «Xorijiy davlatlar ilgʻor tajribalari» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit soʻzlari “Tushunchalar tahlili” metodi asosida loyihalashtiriladi (10 daqiqa).

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari oʻrganiladi (40 daqiqa).

4-bosqich. Mavzuga oid savollarga javob konspekt qilinadi (27 daqiqa)

1-bosqich. Oʻqituvchi talabalarni davomat qiladi. Oʻqituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi.

2-bosqich: «Xorijiy davlatlar ilgʻor tajribalari» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit soʻzlari “Tushunchalar tahlili metodi” metodi asosida loyihalashtiriladi.

“Tushunchalar tahlili” metodi

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
Intergratsiya	
Kasb	
taʼlim	
Fan	
Metod	
kasb taʼlimi	
Nazariya	
Amaliyot	
differensial taʼlim	
integratsion taʼlim	

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o‘rganiladi (40 daqiqa).

1-guruh: Guruh bo‘lib ishlash.

2-guruh: Guruhlarni tashkil etish usullari.

3-guruh: O‘qituvchi vazifalari.

4-guruh: Guruh bo‘lib ishlash modeli.

4-bosqich: Quyidagi savollarga javob bering va konspekt qiling:

1. Buyuk Britaniya ta’limi necha bosqichdan iborat?
2. Italiya ta’limi necha bosqichdan iborat?
3. AQSH ta’limi necha bosqichdan iborat?
4. Germaniya ta’limi necha bosqichdan iborat?
5. Rossiya ta’limi necha bosqichdan iborat?
6. Yaponiya ta’limi necha bosqichdan iborat?
7. Koreya ta’limi necha bosqichdan iborat?

2.2-SEMINAR MASHG‘ULOT. BOSHLANG‘ICH TA’LIM TARIXI

Reja:

2.1. Chet elda boshlang‘ich ta’lim tarixi.

2.2. Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida zamonaviy boshlang‘ich ta’lim mutaxassislarini tayyorlashning dolzarb masalalari

Seminar mashg‘ulotining borishi:

1-bosqich. O‘qituvchi talabalarni davomat qiladi. O‘qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi (3 daqiqa).

2-bosqich: «Boshlang‘ich ta’lim tarixi» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so‘zlari “Tushunchalar tahlili” metodi asosida loyihalashtiriladi (10 daqiqa).

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o‘rganiladi (40 daqiqa).

4-bosqich. Mavzuga oid savollarga javob konspekt qilinadi (27 daqiqa)

1-bosqich. O‘qituvchæi talabalarni davomat qiladi. O‘qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi.

2-bosqich: «Boshlang‘ich ta‘lim tarixi» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so‘zlari “Tushunchalar tahlili metodi” metodi asosida loyihalashtiriladi.

“Tushunchalar tahlili” metodi

1. “Tushunchalar asosida matn tuzish” metodini bajaring.

Quyida keltirilgan tushunchalar bilan tanishing va ular asosida qisqa mazmunli matn tuzing:

Tushunchalar: ta'lim tizimi, ta'lim turlari, maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi, oliy ta'lim, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim, kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash, maktabdan tashqari ta'lim, oiladagi ta'lim va mustaqil ravishda ta'lim olish, ta'lim to'g'risidagi hujjatlar.

[illegible]

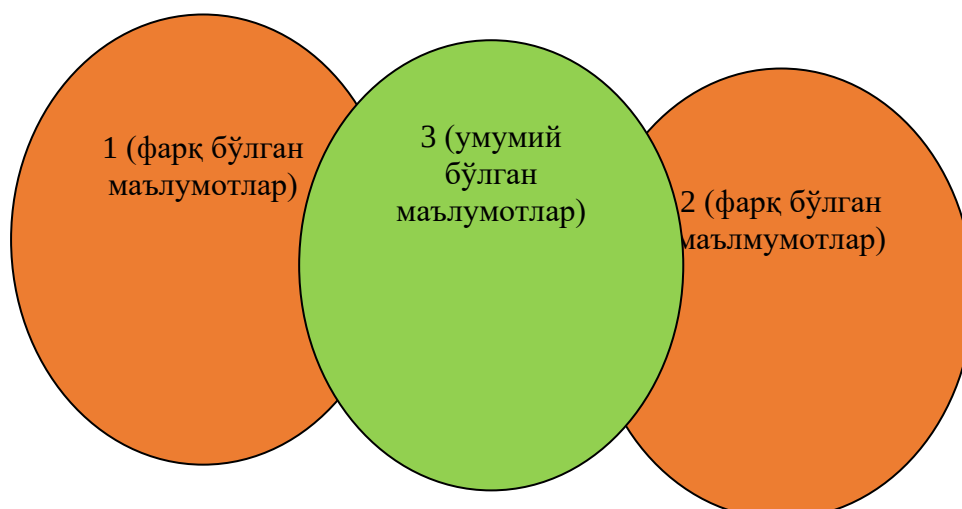
2. “Tushunchalar tahlili” metodini bajaring:

№	Tushunchalarga topshiriqlar	Tushunchalar
1.	Ta’lim jarayonida taqdim etilgan amaliy va nazariy bilimlarni egallash, o’zlashtirish, o’rgatish, o’rganish, bilish uchun xizmat qiladigan yo’l-yo’riqlar, usullar majmui (5 ta)	
2.	Ta’lim nazariyasi (9 ta)	
3.	Shaxsning o’zaro bir-biri, jamiyat a’zolariga nisbatan qabul qilingan meyorlar asosidagi munosabatlari, hatti-harakatlari majmui, jamiyat tomonidan qabul qilingan xulq meyorlari; 2) xulq-atvor, yurish-turish, tarbiya, adab (5 ta)	
4.	O’quvchi yoki talabaning individual salohiyati, imkoniyatlari ifodasi (8 ta)	
5.	O’quvchi va talabalarga bilim berish, ularni tarbiyalash, rivojlantirish ko’nikma va malakalar hosil qilish jarayoni, yoshlarni hayotga va mehnatga tayyorlashning asosiy vositasi (6 ta)	
6.	O’quvchi yoki talabada muayyan o’quv material va kasbni chuqur o’zlashtirish natijasida hosil bo’lgan avtomatlashgan mahorat (6 ta)	
7.	Ilm-fan yoki san’atni rivojlantirish uchun tuzilgan oliy ilmiy muassasa (8 ta)	
8.	Pedagogik amaliyotda o’z tavsifiga ko’ra ommaviy tajribalardan farqlanuvchi (7 ta)	
9.	O’quvchilarning kasb-hunarga moyilligi, bilim, ko’nikmalarini chuqur rivojlantirish, tanlab olingan kasb-hunar bo’yicha bir yoki bir necha ixtisoslikni egallashga yo’naltirilgan o’quv muassasasi (6 ta)	

3. “Toifalash jadval”ini to’ldiring:

Xorijiy mamlakatlar	Ta’lim tizimi
Buyuk Britaniya	
AQSH	
Germaniya	
Yaponiya	
Koreya	

4. “Venn diagrammasi” strategiyasini “O’zbekiston va xorijiy mamlakatlar ta’limi”ishlab chiqing:

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o‘rganiladi (40 daqiqa).

1-guruh: Guruh bo‘lib ishlash.

2-guruh: Guruhlarni tashkil etish usullari.

3-guruh: O‘qituvchi vazifalari.

4-guruh: Guruh bo‘lib ishlash modeli.

4-bosqich: Quyidagi savollarga javob bering va konspekt qiling:

1. Chet elda boshlang‘ich ta‘lim tarixi to‘g‘risida nimalarni bilasiz?

2. Mutaffakirlarning fikr-mulohazalaridan misollar keltiring.

3. Komenskiy tomonidan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining qanday tayyorlash tizimi kiritilgan?

4. O‘quvchilarning tayyorgarlik darajasiga qanday majburiy minimal talablar qo‘yilgan?

5. Pedagogika oliy ta‘lim muassasalarida zamonaviy boshlang‘ich ta‘lim mutaxassislarini tayyorlashning qanday dolzarb masalalarini bilasiz?

3-BOB. § 3.1. BOSHLANG‘ICH TA‘LIM MAZMUNI VA MOHIYATI

Reja:

1.1. O‘qitish jarayonining mohiyati. Didaktik tizimi.

1.2. O‘qitish mazmuni va tuzilishi. O‘quv reja va dasturlar (kalendar-tematik reja).

1.3. Darslik va uslubiy qo‘llanmalar.

Tayanch so‘z va iboralar: o‘qitish jarayoni, o‘qitish mazmuni, o‘qitish tuzilishi, o‘quv reja, o‘quv dasturi, kalendar-tematik reja, darslik, uslubiy qo‘llanma, multimedia.

O‘qitish jarayonining mohiyati. Didaktik tizimi

Boshlang‘ich ta‘lim – umumiy o‘rta ta‘limning dastlabki bosqichi. O‘zbekiston Respublikasida boshlang‘ich ta‘lim 1-4 sinflarda bolalarga ilk ta‘lim berish, ularni

ma'naviy kamol toptirishning boshlang'ich davri hisoblanadi. U 1-4 sinflarni o'z ichiga oladi va bunda o'qish 6-7 yoshdan boshlanadi. Boshlang'ich ta'lim umumiy o'rta ta'lim olish uchun zarur bo'lgan savodxonlik bilim va ko'nikma asoslarini shakllantirishga qaratilgan boshlang'ich ta'lim sinflari uchun o'quv rejasi va dasturlari mavjud.

Boshlang'ich maktab – ta'lim oluvchilarga boshlang'ich umumiy ma'lumot beradigan umumta'lim ta'lim-tarbiya muassasasi. Uning *vazifasi* – ta'lim oluvchilarga yozish, o'qish, hisoblash malaka va ko'nikmalarni hosil qilish, tabiat va jamiyat haqida ilk bilim berish, xulq-odobga o'rgatishdir [28; 17-b.].

Ta'lim berish g'oyatda murakkab va mas'uliyatli ish, buning dalili sifatida shuni aytish mumkinki, pedagogning ta'lim jarayonidagi rahbarlik rolini ta'minlashga urinish va harakatlarini saqlashga intilishi o'rtasidagi ta'limga xos dialektik ziddiyat aslida yuksalishning manbaidir [28; 27-b.].

Ta'lim maqsad, mazmun, o'qituvchining shaxsi, talabalardagi dastlabki bilimlarning xarakteri, o'qitishning moddiy-texnik bazasi va boshqa omillar bilan belgilanadi. Bunda o'qituvchi talabalar ishining borishini kuzatish va ular erishgan natijalarni baholash asosida o'zining ko'rsatmalari, yo'naltiruvchi savollari, tegishli tushuntirishlar va hokozalar bilan ularning o'quv faoliyati jarayoniga tuzatishlar kiritadi. Shunga ko'ra ta'lim birinchidan, o'qitish, ikkinchidan, o'qitishni, ya'ni o'qishni va shu bilan birga uni nazorat qilish hamda tuzatish tadbirlarini o'z ichiga oladi.

“Ta'lim ma'lum qonuniyatlarga bo'ysinadi va umumfalsafiy metodologiyaga muvofiq bu qonunlar ta'lim jarayoni bilan ancha kengroq ijtimoiy jarayonlar o'rtasidagi umumiy, muhim zarur, barqaror aloqalardan, shuningdek, ta'limning alohida komponentlari, ya'ni uning maqsadi, mazmuni, shakli, usullari va uslublari o'rtasidagi ichki bog'lanishlardan iborat. Aniqlangan didaktik qonuniyatlardan qator asosiy talablar kelib chiqadi, ularga rioya qilish o'qituvchining sifatli va samarali amalga oshiruvini ta'minlaydi”.

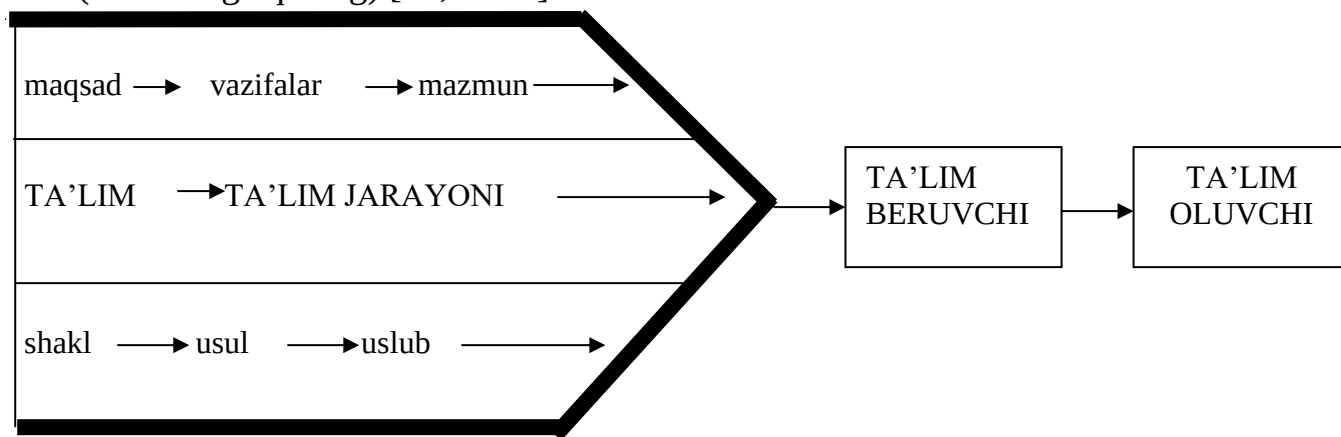
Ta'lim natijasida shaxs zaruriy bilimlar bilan ta'minlanib, kelgusida turli darajadagi maxsus ma'lumotni olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ta'lim jarayoni ma'lum

darajada kuchli motivlashtirishdan vujudga keladi va u shaxsning qarashlari, e'tiqodi xatti-harakatlari, umumiy kamolotiga, pirovardida esa uning xulqiga ta'sir etadigan bilimlar, ko'nikmalar va malakalar majmuasining shakllanishiga bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Ta'lim jarayoni – yagona dinamik tizim sifatida. Ta'lim jarayoni o'zaro bog'liq bo'lgan tashkil etuvchilar(ko'rsatkichlar)ning o'zaro uzviy bog'liqligi asosida tuzilgan yagona dinamik tizimni tashkil etadi. Dinamik tizim deyishiga sabab, ta'lim va ta'lim jarayonini tashkil etuvchilari jamiyat taraqqiyotiga mos holda muntazam rivojlanishda bo'lib, takomillashtirilib boriladi. Bunda tashkil etuvchilar quyidagilardir: maqsad, mazmun, shakl, usul, uslub, o'qituvchi shaxsi, talabalardagi dastlabki bilim, o'qitishning moddiy-texnik bazasi va shu kabilar. Bu ta'lim jarayonlarini bir butunlikda, ya'ni yagona yaxlit dinamik tizim sifatida qarash lozimligini taqozo etadi va bunday qarash ta'lim jarayonini boshqarish va boshqarishning optimal variantini topishga ham imkoniyat yaratadi.

3.1-rasmda ifodalangan ketma-ketlik o'qitish jarayonining algoritmini ishlab chiqishga imkoniyat yaratadi. O'qitish algoritmini ishlab chiqish orqali olib boriladigan ta'lim jarayonining uzviyligi va uzliksizligini ta'minlovchi qat'iy ketma-ketlik yaratiladi, shuningdek, ta'lim didaktikasini joriy etishning aniq mexanizmlarini yaratish borasidagi ta'lim-tarbiyaviy va pedagogik tadqiqotlar sohalaridagi ishlar yanada rivoj topadi.

Qayd etilgan ta'lim jarayonini tizim ko'rinishida quyidagicha ifodalash mumkin (3.1-rasmga qarang) [28; 28-b.]:

3.1-rasm. Ta'lim jarayoni tashkil etuvchilari va ular dinamikasi

O'qitish algoritmi intellektual asr ta'lim-tarbiyasida asosiy pedagogik terminlardan biri bo'ladi, chunki zamonaviy o'qitish texnologiyalari shu kabi terminlar asosida ta'limda yangicha sifat bosqichiga ko'tariladi.

Ta'lim – borliqni bilishning o'ziga xos shakli sifatida. Ta'lim – inson bilish faoliyatining eng murakkab turlaridan biri bo'lib, individual psixik rivojlanishni va bilimlarni o'zlashtirishni ancha tezlashtiradi. O'qituvchi ta'lim jarayonida faqat bilim berish bilan chegaralanmaydi, bu jarayonda u ta'lim oluvchiga ta'sir ko'rsatadi, bu esa bilim olishlarini yanada faollashtiradi, natijada ta'lim oluvchi ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi.

Ta'lim jarayonida ta'lim oluvchilar ongiga singdirilayotgan nazariy bilimlar amaliy faoliyat yordamida yanada mustahkamlanadi. Inson tevarak-atrofdagi voqealik, narsa va hodisalarning mohiyatini amaliy hayotda ularga to'qnash kelish yo'li bilan bilib oladi, ularni o'zlashtiradi. Inson amaliy faoliyat tufayligina ijtimoiy ishlab chiqarish faoliyati jarayonini tashkil etuvchi munosabatlar, shuningdek, tabiat hodisalari sirini o'zlashtirib oladi.

Narsalar, buyumlar bilan amaliy muomalada bo'lish natijasida buyumlar sezgi organlariga ta'sir qiladi, sezgilar idrokni keltirib chiqaradi. Amaliyotda insonning faol fikrlash faoliyati yuzaga keladi. Fikrlash yordamida u real voqealikni chuqur tushunadi. Bilim manbai sanalgan amaliyotning ahamiyati xususida so'z yuritganda bilish jarayonining mohiyatini ham ta'kidlab o'tish joiz.

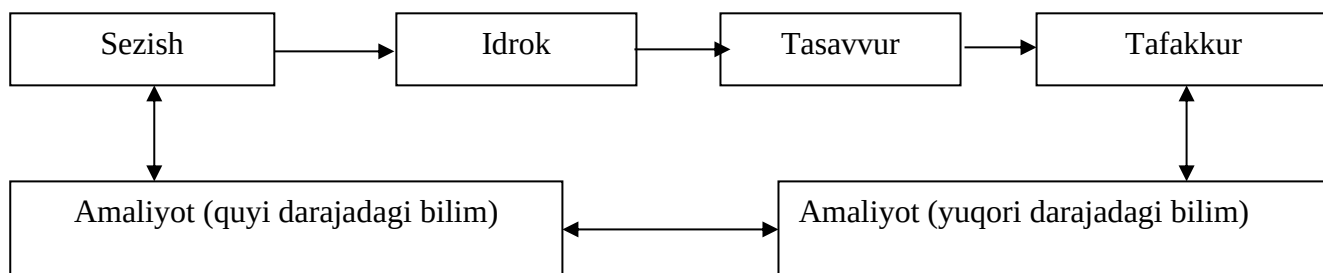
Bilish murakkab dialektik jarayon bo'lib, jonli mushohadadan abstrakt tafakuriga, so'ngra amaliyotga o'tish yo'lidir [28; 29-b.]. Bilish shaxs uchun muhim ham o'zlashtirilmagan narsa, voqea va hodisalar mohiyatining ong yordamida anglash jarayonidir. Obyektiv borliqni bilish uni sezishdan boshlanadi.

Sezish ongning tashqi olam bilan bo'ladigan chinakam aloqasidir. Sezish tevarak-atrofdagi voqealik, narsa va hodisalarning sezgi organlari(bizga ma'lumki, ular beshta)ga ta'sir etuvchi ayrim sifat, belgilarning ongda aks etishidir. Bunda har bir organ, har bir analizator I.P.Pavlov ta'kidlab o'tganidek, narsalarning ayrim eng muhim sifatlarini his ettiradi. Sezish muayyan narsa, voqea-hodisalar mazmunini ongda idrok etishiga olib keladi.

Idrok – sezish a’zolari orqali ongga ta’sir etib turilgan narsa va hodisalarning unda (ongda) yaxlitligicha aks etish jarayonidir. Sezish va idrok qilish yordamida bilish jarayonida tasavvur ro’y beradi. Tasavvur inson ongida uzoq muddat saqlanib qoladigan sezishlar va idrokning izidir. Yoki boshqacha aytganda, tasavvur sezgi a’zolariga qachonlardir ta’sir etgan hamda idrok qilingan narsa va voqea-hodisalarning ongdagi yaqqol hissiy obrazidir. Tajriba vositasida odamda tasavvur zahirasi boyib, ko‘payib boradi. Tasavvuri fikrlashda, tushunchalarning tarkib topishida muhim rol o‘ynaydi. Tasavvur muayyan umumlashmalarning mavjudligi bilan bog‘liq. Sezish, idrok va tasavvur bilishning muhim tarkibiy qisimlari bo‘lsa-da, ular ham haqiqiy voqealikni bilish muammosini to‘la hal etishmaydi. Bilish jarayonining eng yuqori bosqichida tafakkur yuzaga keladi.

Jonli mushohada va tafakkur doimo odamning amaliy faoliyatiga asoslanishi kerak. Odam tabiat va ijtimoiy jamiyat qonuniyatlarini ochib, o‘z faoliyatida ulardan foydalanishga intiladi. Har qanday nazariy bilimning qiymati uning amaliyotga qanchalik xizmat qilishi bilan belgilanadi. Nazariya amaliy faoliyat mohiyatidan kelib chiqib asoslanadi hamda amaliy faoliyatning yaxshiroq yo‘lga qo‘yilishiga xizmat qiladi. Biroq, amaliyot ayni vaqtda bilimning to‘g‘riligini tekshirish vositasi hamdir. Nazariy g‘oya, fikr amaliyotda tekshirilgan va u orqali tasdiqlanganda u inson bilimlarining muhim tarkibiy qismiga aylanadi.

Demak, bizga bilim amaliyotdan sezgi idrok, tasavvur va tafakkur asosida hosil bo‘lishi va yana amaliyotga qaytib borishida namoyon bo‘ladi. Shuni alohida ta’kidlash joizki, bilim amaliyotga o‘zining ilgarigi ko‘rinishida emas, balki ancha boyigan ko‘rinishida, ancha yuqori darajada qaytib boradi. Biz bu holni quyidagi holatda ko‘rishimiz mumkin (3.2-rasmga qarang):

3.2-rasm. Bilimning amaliyot davomidagi yuksalishi [28; 30-b.]

Bilish jarayonida bilim hosil bo‘ladi. Bilim – odamlarning ijtimoiy tarixiy amaliyot jarayonida to‘plagan umumlashgan tajribasidir. Bilim obyektiv borliqni to‘g‘ri aks ettiradi. Eng to‘g‘ri va mukammal bilimlar ham o‘z navbatida doimiy emas, balki ijtimoiy taraqqiyot jarayonida o‘zgarib boradi. Bilimlar asosida ta’lim oluvchilarning kuzatuvchanlik, tafakkur, xotira singari bilish qobiliyatlari rivojlanadi, ularda e’tiqod hosil bo‘ladi, ilmiy dunyoqarshni shakllantiruvchi g‘oyalar tizimi tarkib topadi. Ta’lim jarayonida biror bir fan sohasida insoniyat tomonidan o‘zlashtirilgan barcha bilimlarni o‘rganish mumkin emas. Ta’lim jarayonida eng asosiy, eng muhim bilimlar – fanlarning asoslari o‘rganiladi.

Ta’lim muassasalarida o‘rganiladigan o‘quv predmetlari soni o‘z vazifalari va xususiyatlariga muvofiq tarzda ortib boriladi. Boshlang‘ich sinflarda tabiat va jamiyat qonuniyatlari borasidagi eng oddiy ma’lumotlarni berish asosida ularda dunyoqarash shakllantirilib boriladi. Mazkur bilimlar asosida ta’lim oluvchilar obyektiv borliq mohiyatini anglab boradilar.

Ta’lim jarayonida ta’lim oluvchilar bilimlar tizimini egallab qolmasdan, balki faoliyat ko‘nikma va malakalarini ham hosil qiladilar. Ko‘nikmalar muayyan vaziyatda emas, balki dastlabki shart-sharoitlar o‘zgargan vaqtda ham ma’lum xatti-harakatlar qilish (hosil bo‘lgan tajriba asosida) qobiliyati bilan tavsiflanadi. Ko‘nikmalarni bilimlar bilan aralashtirib yuborish yaramaydi. Har qanday ko‘nikma asosida bilim yotadi. Bilimlar fikr-mulohazalarda, ko‘nikma esa xatti-harakatlarda ifodalanadi. Xatti-harakatlar aqliy yoki jismoniy bo‘lishi mumkin.

Malaka muayyan usul bilan bexato bajariladigan, o‘rganib qolingan avtomatlashgan ongli harakatdir. Malaka bir xatti-harakatning o‘zini bir xil sharoitda ko‘p marta takrorlash natijasida hosil qilinadi. Malaka qanchalik puxta bo‘lsa, odam ishni shunchalik tez yo‘lga qo‘yadi. Malakalar turlicha bo‘ladi, chunonchi, o‘quv malakalari – o‘qish, sezish, og‘zaki hisoblash va boshqalar; mehnat malakalari ish qurollari bilan ishlash, materiallar va texnika bilan muomalada bo‘lish va hakazolar; harakat malakalari – yurish, yugurish va boshqalar. Ko‘nikma kabi malaka ham egallangan bilimlar asosida hosil qilinadi. Ko‘nikma va malaka o‘rtasida farqli

tomonlari ham bor. Xususan, o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilgan ko'nikma va malakalar har xil tavsifda bo'ladi.

Yuqorida aytib o'tilgandek, bilim, ko'nikma va malakalar ta'lim jarayonida tarkib topadi. Ta'lim – dialektik tarzda taraqqiy etib boradigan ichki ziddiyatli jarayon bo'lib, unda ikki tomon ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchi ishtirok etadi. Ta'lim berish ta'lim oluvchilarga bilimlar berish, ularda ko'nikma va malakalarni hosil qilish, yangi haqiqatlarni ochishga yo'naltirilgan ijodiy, mantiqiy tafakkurni tarbiyalashdir [28; 31-b.].

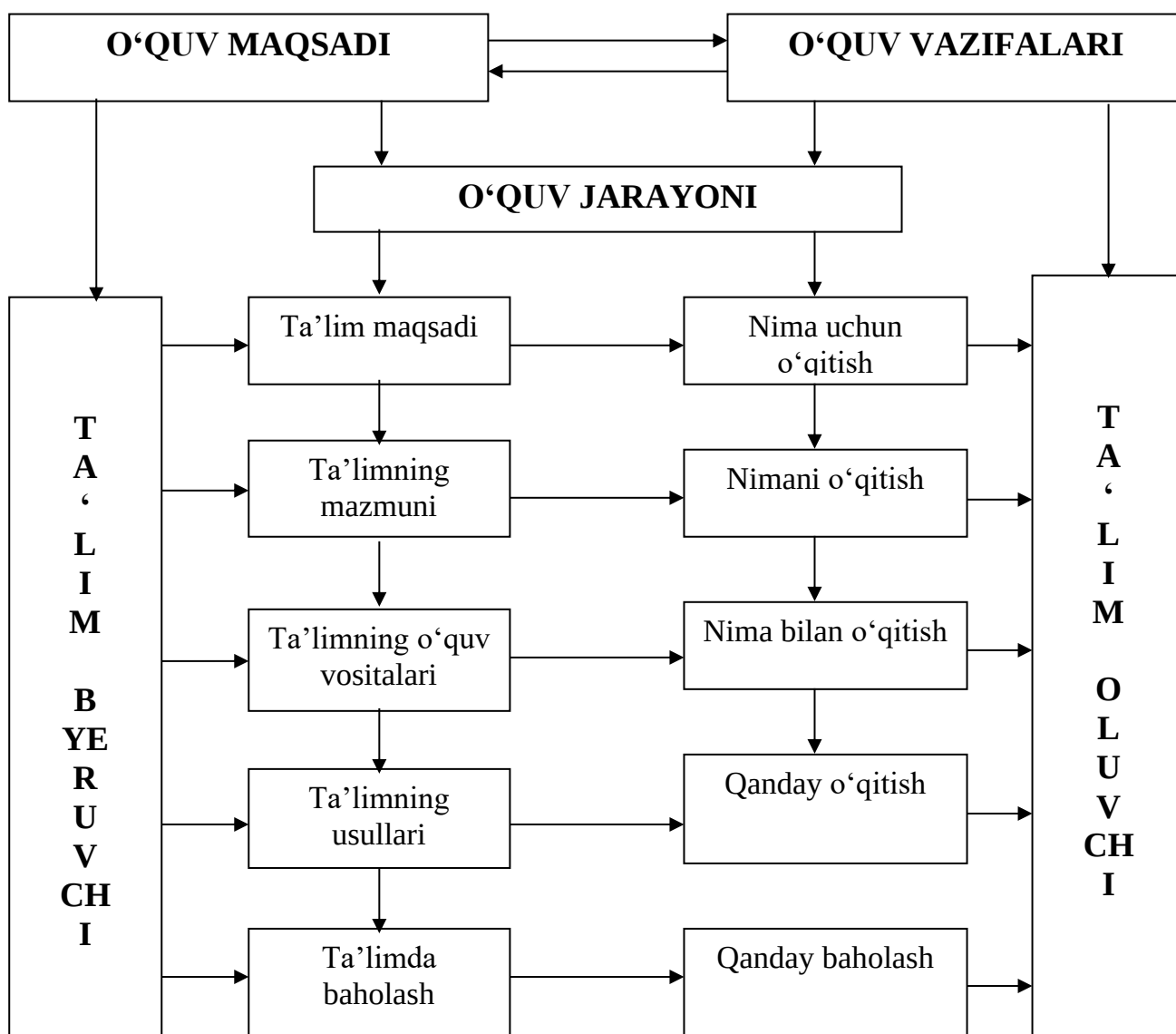
O'qitish, o'qitish jarayonlari tasniflari va ularning ta'lim jarayonidagi o'zaro aloqadorligi. O'qitish ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish, o'qitish qobiliyati, fikrlash hamda muayyan harakatlarni hosil qilish jarayoni sanaladi. O'qitish jarayonida ta'lim oluvchilar ma'lum bo'lmagan, o'zlashtirmagan ma'lumotlarni o'zlashtira boradilar.

O'qitish tushunchasi – insonlar orasida yashash, hayotda turmush kechirish va faoliyat ko'rsatish uchun zarur bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisini o'zlashtirishga qaratilgan ongli faoliyat ifodasidir.

O'qitish – ijtimoiy xulq-atvorni odatiy shaklga aylantirish maqsadida ta'lim oluvchilar bilan rejali va tizimli tarzda tashkil etiladigan turli harakatlar, tashkiliy va amaliy ishlarga undovchi faoliyatdir. O'qitish ta'lim oluvchilarni tarbiyalash va rivojlantirishning barcha bosqichlarida samarali vosita sanaladi.

O'qitish jarayoni – bu ta'lim jarayonida ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi faoliyatining qanday bo'lishi, o'qitish jarayonining qanday tashkil etishi va olib borish kerakligini hamda shu jarayonda ta'lim oluvchilar qanday ish harakatlarini bajarish kerakligini belgilab beruvchi jarayondir.

Pedagogik ta'lim mazmun-mohiyatini baholash va uning sifati hamda samaradorligini oshirish ta'lim jarayoniga tegishli bo'lgan har bir komponentlarga (jihatlarga, omillarga, ko'rsatkichlarga) uzviy ravishda bog'liq bo'ladi va shu sababli ham pedagogik ta'lim tizimini yagona dinamik tizim deb qaraladi. Shu ma'noda o'quv jarayonining tashkil etuvchilarini 3.3-rasm bo'yicha ifodalash mumkin (3.3-rasmga qarang):

3.3-rasm. O'quv jarayonining tashkiliy-tuzilmaviy sxemasi [28; 32-b.]

Ta'lim jarayonini olib borishning sifati va samaradorligi ko'p jihatdan ularni tashkil etuvchilarning nechog'lik o'zaro aloqadorlikda faoliyat yuritishiga bog'liq. Bunda albatta ta'limning sifat nazoratini ilmiy asosda to'g'ri tashkil etish mexanizmlarini ishlab chiqish lozim bo'ladi va ta'lim sifatini belgilovchi omillarni hamda ulardan foydalanishning mantiqiy ketma-ketligini algoritmik tarzda asoslashni taqozo qiladi. Ta'lim sifatini belgilovchi omillarga ta'lim tizimi komponentlari bilan quyidagilarni ham kiritish mumkin:

ta'lim beruvchilar;

DTS, o'quv reja va o'quv dasturlari;

darslik, o'quv qo'llanma va shu kabilar;

o'qitish vositalari;
 fanlar bo'yicha nazariy materiallar;
 fanlar bo'yicha amaliy materiallar;
 fanlar bo'yicha didaktik materiallar;
 laboratoriya va ustaxonalar jihozlari;
 amaliyotlar;
 axborot-kommunikatsion texnologiya vositalari.

Ta'lim jarayoniga bunday yondashuv kadrlar tayyorlashning meyoriy, tashkiliy, o'quv-uslubiy, axborot va moddiy-texnik sharoitlar tizimining bajarilishini ta'minlashdan iboratdir. Bunda fanlarni o'qitishga e'tibor yanada kuchaytirilgan bo'ladi.

Fanlarni o'qitish – bu o'qitish xususiyatlarini tarbiyalash va takomillashtirish jarayoni bo'lib, u ta'lim beruvchida ilmiy munosabatni va quyidagi xususiyatlarni shakllantirish maqsadini ko'zlaydi (3.1-jadvalga qarang):

3.1-jadval.

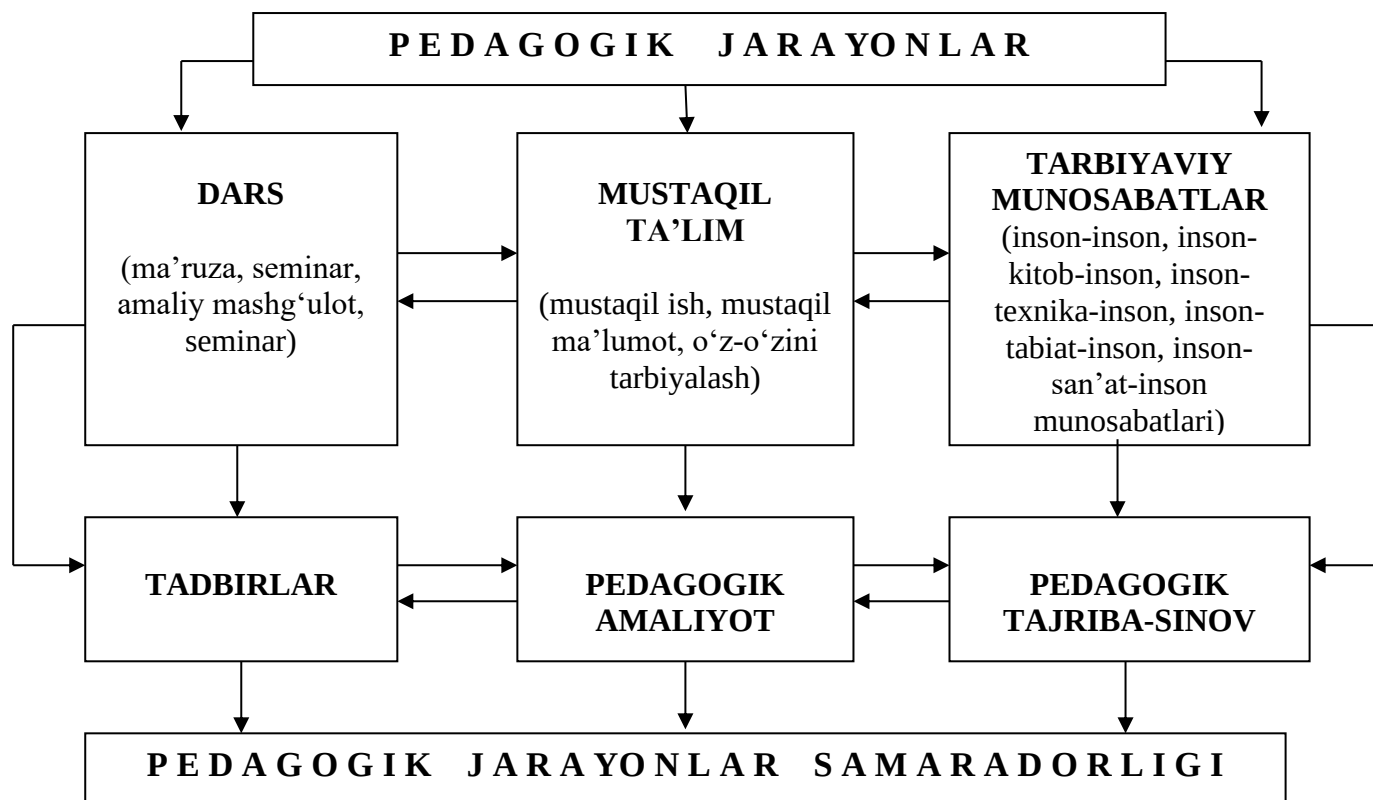
Fanlarni o'qitish xususiyatlari

№	Tushunchalar	Fanlarni o'qitish xususiyatlari
1.	qiziqish	bilish xohishi
2.	faoliyat	biror narsani anqilash uchun biror narsa qilish xohishi
3.	skeptitsizm	tez-tez uchraydigan fikrlarni sinchiklab ko'rib chiqish xohishi
4.	dalillar	bilim olishda isbotlash mantiqi va qoidalaridan foydalanish mahoratlari
5.	xabardorlik	uning yordamida o'ylash mumkin bo'lishi uchun olam xaqida axborotlar fondining mavjudligi
6.	strategiyalar	izlash uchun qoidalar mavjudligi va ulardan foydalanish xohishlari
7.	moyillik	yangi bilimlarni olish natijasida ta'lim beruvchi o'zini olam haqidagi fikrlash usulini qayta qurishni boshlashi uchun boshqalarning fikr va tushunchalarini qonuniyat asosida bir chiziqqa joylashishi

Demak, fanlarni o'qitish jarayoni butun bir pedagogik jarayonda samarali faoliyat ko'rsatishning didaktik asosidan iborat ekan. “Quyidagi shaklda taklif etilayotgan loyiha pedagogik jarayonlarning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligini ta'minlash orqali ta'lim-tarbiya jarayonlari natijaviyligi hisoblangan pedagogik jarayonlar samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi” [28; 33-b.].

Ta'lim jarayonida fanlar bo'yicha amalga oshiriladigan seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari nazariy bilimlarni mustahkamlashga hamda ularni ko'nikmaga aylantirishga emas, balki ularni amaliy ish jarayonida qo'llashga imkon

beradi. Bunday mashg‘ulotlar tanlangan kasbi to‘g‘ri ekanligiga ishonch hissini to‘g‘diradi [28; 34-b.] (3.4-rasmga qarang):

**3.4-rasm. Pedagogik jarayonlar samaradorligini ta'minlash ketma-ketligi
O'qitish mazmuni va tuzilishi. O'quv reja va dasturlar
(kalendar-tematik reja)**

Ta'limning asosiy mazmunini uning vazifalarida oydinlashtiriladi. Asosiy vazifalarga aqliy tarbiya bilan bog‘liq bo‘lgan vazifalar kiradi. Bu vazifalar ichida ilmiy va texnikaviy bilimlar hamda ular bilan bog‘liq bo‘lgan malaka va ko‘nikmalar bilan qurollashtirish alohida ahamiyatga ega. Bunda ajdodlarimiz tomonidan qoldirilgan tarixiy va madaniy qadriyatlar hamda ular hayotining ma’nosi, jamiyatda insonning tutgan o‘rni, ta’lim-tarbiyasi, odob-axloqi haqida hikmatli fikrlar borki, ular bugungi ta’lim taraqqiyoti uchun ham milliy maktab yaratishdagi yoshlarimizda insonparvarlik, poklik, iymon-e’tiqod, muruvvat, vatanparvarlik, mehnatsevarlik millatlararo do‘stlik munosabatlari, qahramonlik, qadrlilik singari tuyg‘ularni tarbiyalashda o‘ta muhimdir.

Shu bilan birga ta’lim-tarbiya muassasalari uchun alohida vazifalar qo‘yilgan bo‘lib, ularning mazmuni ham “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun bilan mushtarakdir.

Ta'lim muassasalarida beriladigan ma'lumot mazmuni tarixiy xususiyatga ega. Kishilik jamiyati taraqqiyotining barcha bosqichlarida yosh avlodga beriladigan ma'lumot mazmuni, uning hajmi, muayyan ijtimoiy tizimning iqtisodiy talabi va ehtiyoji, fan-texnika taraqqiyoti darajasi, madaniyati holati bilan belgilanib kelingan. Fan-texnika va texnologiya taraqqiyoti yuqori darajada bo'lgan bugungi kunda ta'lim muassasalarida beriladigan ma'lumot mazmuni ta'lim oluvchilarga ilmiy bilimlar berish, ularning faol ijtimoiy faoliyati tashkil etishlari yo'lida ko'nikma va malakalarini shakllantirishni ifodalaydi. Mustaqil O'zbekiston Respublikasi ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan ta'limning mazmuni, avvalo, barkamol va malakaviy mutaxassisni tayyorlash jarayoni mazmuni bilan belgilanadi.

Ushbu maqsadni o'zida aks etgan ma'lumot mazmuni quyidagi Davlat ta'lim standarti, o'quv dasturlari, o'quv rejasi va darsliklar mazmunida namoyon bo'ladi [28; 55-b.].

O'quv reja – har bir mutaxassislik bo'yicha malaka va DTSda keltirilgan talablarni ta'minlovchi muayyan ta'lim yo'nalishi bo'yicha o'quv faoliyati turlari, o'quv fanlari va kurslarining tarkibi, ularni kurs va semestr davomida o'rganishning izchilligi va soatlaridagi qatnashishini belgilaydigan hujjat [28; 55-b.].

O'quv rejasiga kirgan fanlar mazmunini o'quv dasturlari va mavzular rejasi tashkil etadi. O'quv rejasi o'quv shakllarini, o'quv predmetlarining ro'yxati va hajmini, ularning o'quv haftalari, yarim yilliklari bo'yicha taqsimlanishini belgilaydigan, bo'lajak mutaxassislarni o'quv predmetlari, kasbiy va umumta'lim tayyorgarligi orasida o'zaro bog'liqlikni ta'minlovchi meyoriy hujjat.

O'quv rejasining moduli – uzluksiz ta'lim mazmunining asosiy invariant tarkibiy komponentlarini aks ettiruvchi o'quv rejasini taqdim etish shakli. Ta'lim muassasalari uchun mo'ljallangan o'quv rejasi ishlab chiqiladi va tegishli vazirlik tomonidan tasdiqlanadi (Respublika Xalq ta'limi va Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirliklari tomonidan). O'quv rejasi ta'lim muassasasi ma'muriyatiga yuboriladi hamda mazkur reja asosida o'quv jadvali tuziladi. O'quv jadvalida hafta davomida o'qitiladigan o'quv fanlarining nomi va ularga ajratilgan soatlar miqdori ko'rsatiladi.

O'quv fani – ta'lim muassasalarida o'rganish uchun fan, texnika, san'at, ishlab chiqarish faoliyatining muayyan sohasidan saralab olingan bilimlar, o'quv va ko'nikmalar tizimi.

O'quv fani dasturi ham xuddi o'quv rejasi kabi muhim davlat hujjati bo'lib, unda muayyan o'quv predmeti mazmuni ochib beriladi va o'quv yili davomida ta'lim oluvchilar tomonidan o'zlashtirilishi zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar hajmi ko'rsatiladi. O'quv fani dasturi – ta'lim mazmuni, uning ta'lim oluvchilar tomonidan o'zlashtirilishining eng maqbul usullari, axborot manbalari ko'rsatilgan normativ hujjat. O'quv fani dasturlari tegishli ta'lim (umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim, professional ta'lim, oliy ta'lim) turidagi barcha ta'lim muassasalari uchun yagona, uning talablari to'la ravishda bajarilishi majburiydir.

Dastur tushuntirish xati, bo'lim va mavzular bo'yicha ajratilgan soatlar hajmi, dastur materiali mazmuni hamda tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxatidan iborat. Tushuntirish xatida o'quv predmetining ahamiyati, uning fanlar tizimida tutgan o'rni, ular o'rtasidagi aloqadorlik, materialni o'rganish jarayonida hal etilishi lozim bo'lgan ayrim bo'lim va mavzularni o'rganish xususiyatlari o'rganiladi. O'qitish (ta'lim) metodlari va vositalarini qo'llashga doir tavsiyalar beriladi. Soatlar hisobini asosli o'rinlarda o'zlashtirilishiga yo'l qo'yiladi.

O'quv dasturi materiali bo'limlar va mavzular bo'yicha taqsimlangan bo'lib, har bir mavzuni o'rganish uchun o'zlashtirishi majburiy bo'lgan tushunchalar tizimini, shuningdek, ko'nikma va malakalarning aniq ko'rsatkichi beriladi, nihoyat, ta'lim oluvchilarga qo'yiladigan yakuniy talablar bayon etiladi [28; 69-b.].

O'quv dasturidagi material ta'lim va tarbiya maqsadlari, didaktik tamoyillar uzviylik va izchillikka muvofiq ravishda tanlanadi va taqsimlanadi.

O'quv dasturlari quyidagi *tamoyillar* asosida tuziladi:

1. Dastur mazmunining ilmiy xususiyatiga egaligi.
2. Dastur mazmunining ijtimoiy-g'oyaviy xususiyatga egaligi.
3. Nazariy g'oyalarning amaliyot bilan birligi.
4. Dastur mazmunining ijobiy-tarixiy xususiyatga egaligi va aniq g'oyaga asoslanganligi.

5. Dastur mazmunining muayyan tizimga ega bo'lishi.

6. O'quv predmetlari o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik, bog'lanishlarning mavjudligi.

7. O'quv dasturini tayyorlashdagi ta'lim oluvchilarning psixologik va ruhiy xususiyatlarini e'tiborga olish.

Demak, o'quv rejasi va dasturi ta'lim muassasasi ma'muriyati, ta'lim oluvchilar jamoalarining so'zsiz amal qilishlari lozim bo'lgan davlat hujjatlaridir. Ta'lim jarayonini samarali olib borish uchun bularga mos darsliklar tayyorlanadi. Har bir o'quv predmetining mazmunini DTS va o'quv rejasida ko'rsatilgan hajmda didaktik talablar asosida kitob (darslik) yoziladi.

Darslik – DTS, o'quv dasturi, uslubiyati va didaktik talablari asosida belgilangan, milliy mafkura g'oyalari singidirilgan, muayyan o'quv fanining mavzulari to'liq yoritilgan, tegishli fan asoslarini mukammal o'zlashtirishga qaratilgan hamda turdosh ta'lim yo'nalishlarida foydalanish imkoniyatlari hisobga olingan nashr.

Darslikni bu pedagogik tizimning axborotli modeli deb atash mumkin. Bunga sabab har bir o'qituvchi darslikda ta'lim oluvchilar bajarilishi kerak bo'lgan o'quv jarayonining ma'lum bosqichlari ko'rsatilgan bo'lib, ta'lim oluvchilar uchun mavzularni o'qib, undagi topshiriqlarni ma'lum harakatlar ko'rinishida bajarishadi: tekshiradi, yechadi, javob beradi va h.k. Bu harakatlar darslik matnlarida ochiq yoki yashirin shaklda berilishi mumkin.

Demak, darslik bu – muayyan o'quv predmeti mazmunini o'quv dasturida ko'satilgan hajmda, didaktik talablarga muvofiq ravishda batafsil bayon qilingan kitob bo'lib, uning *harakterli xususiyati* darslik mazmunining o'quv dasturi mazmuniga mos kelishidir. Darslikdagi material bo'limlar bo'yicha taqsimlanadi. Har bir mavzu, muayyan bob, uning tarkibida bo'lgan bandlar asosida ochib beriladi (3.2-jadvalga qarang):

3.2-jadval.

Darslikdagi material bo'limlar bo'yicha taqsimoti [28; 70-71-b.]

№	Darslikdagi bo'limlar	Darslikdagi materiallar
1.	Darslikning kirish qismida	fanning jamiyat va tabiatdagi o'rni, roli va metodologik asosi, maqsadi, vazifalari va yechimini kutayotgan muammolari, boshqa

		fanlar bilan bog'liqligi, bo'lajak mutaxassisning kasbiy faoliyatidagi ahamiyati haqidagi ma'lumotlar, fanga tegishli soha yoki ishlab chiqarishning zamonaviy taraqqiyoti hamda talabaning fan bo'yicha egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar yoritilishi talab qilinadi. Kirish tushunarli va qisqa bayon etilishi lozim
2.	Darslikning asosiy matni	bu ta'lim oluvchi tomonidan o'rganilishi va o'zlashtirishi majburiy bo'lgan o'quv axborotining asosiy manbai vazifasini bajaradi. Matnning mohiyatini asosiy tushunchalar, qonunlar, qoidalar, nazariyalar, mezonlar, tamoyillar va faoliyat usullari haqidagi bilimlar tashkil etadi
3.	Darslikdagi qo'shimcha materiallar	bu matnlar – asosiy matnda bayon qilingan holatlarni mustahkamlab va chuqurlashtirishga, kasbiy qobiliyatlarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi o'quv materialini o'z ichiga oladi. Qo'shimcha matnlarga belgilashlar, hujjatlar (xrestomatik) materiallar, amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan mashqlar, xulosalar, tavsiyalar, ma'lumotlar kiradi. Qo'shimcha matnlar o'quv materialini o'zlashtirishga yordam berish bilan birga ijodkorlikka undovchi va tarbiyaviy funksiyalarni bajarishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim
4.	Darslikning tushuntirish matni	o'quv materialini tushunishga va chuqurroq o'zlashtirishga mo'ljallangan xususiy yozma tuzilma. Bu matnlar ta'lim oluvchilarning mustaqil o'quv faoliyatini tashkil qilishda muhim ahamiyatga ega. Tushuntiruvchi matnlarga izohlar, ilovalar, tayanch iboralar, tushuntirishlar, lug'atlar, ramzlar va ko'rsatkichlar kiradi. Bu matnlar tushunarli, qisqa va ma'lum tushunchani aniq shakllantiradigan bo'lishi kerak
5.	Darslikning tajribaviy-amaliy matnlari	fan o'quv materialini o'zlashtirishda va mustaqil tarzda bilim olishda bilim oluvchi bajaradigan amaliy faoliyat usullari, aniq ma'lumotlar olish uchun nazariy bilimlarni qo'llash tamoyili va qoidalari, asosiy tadqiqot usullari tavsiflanishi; masalalar, mashqlar, tajriba va eksperiment usullari bayon qilinishi lozim
6.	Darslikdagi mustaqil ishlash uchun savollar va topshiriqlar matni talablari	ta'lim oluvchilar tomonidan o'tilgan mavzularning mustahkam o'zlashtirilishini ta'minlash; ta'lim oluvchilarni bilim olishga qiziqtirishni rivojlantirish; fikrlash faoliyatini rivojlantirish, taqqoslash, sintez va tahlil qilish usullaridan foydalana olish mahoratlarini shakllantirish; ta'lim oluvchilarning amaliy topshiriqlarni bajara olish imkoniyatlarini inobatga olish; tasdiqlarning aniqligi va tushunarligi, yagona namunaga mos kelishi
7.	Darslikdagi bilim va ko'nikmalarni nazorat qilish materiallari	matnidagi nazorat savollari ta'lim oluvchilarni bilim olishga qiziqishlarini, mustaqil fikrlash faoliyatini rivojlantirishga, taqqoslash, sintez va tahlil qilish usullaridan foydalana olish mahoratini shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.
8.	Darslikdagi informatsion-uslubiy ta'minot	bu ushbu fanga oid asosiy va qo'shimcha o'quv manbalari, elektron ta'lim resurslari hamda uslubiy qo'llanmalarni o'z ichiga oladi
9.	Darslikdagi qo'shimcha ma'lumotlar matni	mazkur darslikdan foydalanish tartibi, o'quv materialini o'ranishga tegishli elektron vositalar (multimedia, virtual stendlar, animatsiyalar va h.k.) va ulardan foydalanish tartiblari kiradi

O'quv qo'llanma – bu darslikni qisman to'ldiruvchi, muayyan fan dasturi bo'yicha tuzilgan va fan asoslarining chuqur o'zlashtirishni ta'minlovchi ayrim bob va bo'limlarni keng tarzda yoritishga yoki mashq va mashg'ulotlar olib borishga mo'ljallangan nashr.

Keyingi paytlarda darslik va o'quv qo'llanmalar yaratishga yangicha yondashuvlar paydo bo'lmoqda. Bu borada elektron o'quv adabiyotlarini yaratish o'zining ijobiy pedagogik samaralarni bermoqda. Bunda elektron kitoblar (multimedia kitoblar, yarim media kitoblar, gipremedia kitoblar, intellektual kitoblar, telemedia kitoblar, kibernetik kitoblar), elektron nashr, elektron ta'lim resurslari, elektron uslubiy qo'llanma, elektron forumlar, elektron shakldagi o'quv-uslubiy materiallar, elektron o'quv nashri va shu kabilarning ahamiyati beqiyos. Quyida ular tavsiflarini keltiramiz.

Elektron darslik – bu an'anaviy darslikdan farqli o'laroq, fanga oid tegishli materiallarni dinamik talqinda, ya'ni foydalanuvchi e'tiborini jalb qiluvchi turli ranglardan, multimedia, audio va video animatsiyalar, gipermurojaatlardan o'rinli foydalangan holda tuzilgan yoxud *dasturlarshtirilgan* darsliklar. U kompyuter texnologiyasiga asoslangan o'quv uslubini qo'llashga, mustaqil ta'lim olishga hamda fanga oid o'quv materiallari, ilmiy adabiyotlarning har tomonlama samarali o'zlashtirilishiga mo'ljallangan adabiyot. Shuningdek, u muayyan fanning o'quv hajmini to'liq qamragan va masofaviy o'qitish hamda mustaqil o'rganish uchun kompyuter texnologiyalariga asoslangan bo'lib, unda materiallar (o'quv va ilmiy materiallar faqat virtual (matn) shaklida, o'quv materiallari esa virtual (matn) va ikki o'lchamli grafik shaklida) multimedia elementlari, ya'ni ma'lumot ikki-uch o'lchamli grafik ko'rinishida, video, animatsiya va qisman virtual (matn) shaklida, obyektlarga nisbatan harakatlanish tasavvurini ifodalaydigan shaklda yaratiladi.

Elektron kitoblarni yaratish ta'lim tizimiga CD – ROM va multimedia texnologiyalarining keng joriy qilinishi, elektron o'quv adabiyotlarining ishlab chiqilishiga va ularning ta'lim-tarbiyada samarali qo'llanishiga katta imkoniyatlar yaratish jarayonidan iborat bo'ladi [28; 72-b.]. Elektron kitoblar to'rtta yo'nalishdan iborat bo'ladi. Ular: qomusiy, ma'lumot beruvchi, o'qituvchi, imtihon oluvchi (3.3-jadvalga qarang):

Elektron kitoblar

№	Elektron kitoblar	Elektron kitoblarning mazmun va mohiyati
1.	Multimedialli kitoblar	bu axborotlarni bitta axborot tashuvchi vositasiga jamlagan bo‘lib, u matnli, ovozli, statik, dinamik va videotasvirli ma’lumotlardan tashkil topgan bo‘ladi
2.	Yarimmedia kitoblar	bu multimedia kitoblardan farqli ravishda ma’lumotlarni yetkazib berishda turli vositalarning kombinatsiyasidan foydalanuvchi kitoblar
3.	Gipermedia kitoblar	bu multimedialli kitoblarning takomillashgan shakli bo‘lib, bunda foydalanuvchi asosiy matndan tashqari turli qo‘shimcha manbalarga ham (sharhlarga, atamalarining izohlariga, tuzatishlariga) murojaat qilishi mumkin
4.	Intellectual kitoblar	bu imtihon oluvchi kitoblarga o‘xshash bo‘lib, bunda ta’lim oluvchilarning qobiliyatlari, bilim darajalari maxsus testlar yordamida ularning kompyuter bilan muloqot jarayonida aniqlanadi va baholanadi
5.	Telemedia kitoblar	bu telekommunikatsiya vositalari yordamida masofadan o‘qitishga xizmat qiluvchi kitobdir
6.	Kibernetik kitoblar	bu matematik modellashtirish vositalari yordamida hodisalarni va obyektlarni har tomonlama o‘rganish va tadqiq qilishga yordam beruvchi kitobdir
7.	Elektron ta’lim resurslari	bu muayyan fan bo‘yicha yaratilgan elektron o‘quv qo‘lanma, elektron ko‘rsatmalar, elektron ma’lumotnomalar, lug‘atlar virtual stendlar, multimedialli vositalar va boshqa elektron nashrlar majmuasidir
8.	Elektron nashr	bu grafikli, matnli, raqamli, nutqli, mustaqil, video-foto va boshqa axborot obyektlari majmuasidan iborat bo‘lib, ular elektron axborot tashuv vositalari yoki kompyuter tarmog‘i orqali taqdim etishga mo‘ljallangan
9.	Elektron o‘quv nashri	bu ta’lim oluvchilar tomonidan egallashi lozim bo‘lgan bilimlar, ko‘nikmalar va malakalarni ijodiy va faol ravishda o‘zlashtirishiga ko‘maklashuvchi nashr bo‘lib, u ilmiy amaliy bilim sohasiga mos ravishdagi tizimlashtirilgan o‘quv materialini o‘z ichiga oladi
10.	Elektron uslubiy qo‘lanma	bu ta’lim-tarbiya jarayonidagi pedagogik tajribani (amaliyotni) umumlashtirish va uzatish hamda ta’lim-tarbiyaviy faoliyatining yangi modellarini shakllantirish va tarqatishga mo‘ljallangan nashr
11.	Elektron o‘quv qo‘llanma	bu muayyan fanning o‘quv rejasidagi vaqt va o‘quv dasturidagi ma’lumot hajmini qisman yoki to‘liq qamragan va fanni o‘rganishga tegishli ma’lumotni to‘liq adaptatsiya qila olgan masofaviy o‘qitish va mustaqil o‘rganish uchun mo‘ljallab tayyorlangan nashr

Multimedialli elektron o‘quv qo‘llanmalar yaratishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan kompleks foydalanishning quyidagi jihatlariga asosiy e’tibor qaratiladi:

1. Ichma-ich joylashgan turli bo‘g‘inlar va rangli bezaklarda gipermurojatlardan foydalanish.

2. Ma’lumotlarni tasvirlashda turli xil rangli bezaklardan foydalanish.

3. Audio va video effektlar va ularni boshqarishning samarali metodlaridan foydalanish.

Multimedia muhitida elektron o‘quv qo‘llanmalar ishlab chiqish uzoq muddatli va katta mablag‘larni talab qiluvchi jarayondir. Shuning uchun ham multimediya muhitida elektron o‘quv qo‘llanmalarni yaratishning barcha bosqichlarini hamda har bir bosqichida qabul qilinishi mumkin bo‘lgan qarorlarni oldindan belgilab olish maqsadga muvofiqdir. Bunda quyidagi bosqichlarni bajarish zarur bo‘ladi:

tanlash bosqichida multimedia muhitida ko‘rsatilishi kerak bo‘lgan o‘quv fani tanlanadi;

tayyorgarlik bosqichida kurs matnni yozish, ko‘rgazmali va ma’lumotli materiallarni tayyorlash, interfeys eskizlarini va o‘quv dasturining ssenariylarini yaratish mo‘ljallanadi;

asosiy bosqichda elektron o‘quv qo‘llanmani bevosita yaratish bo‘yicha ishlar amalga oshiriladi;

yakunlovchi bosqichda elektron o‘quv qo‘llanmani testdan o‘tkazish va maqomiga yetkazish ishlari amalga oshiriladi. Bu bosqichda o‘quv materialining qurilmasi yoki tuzilmasi ishlab chiqiladi, shuningdek, foydalanuvchi bilan o‘zaro aloqa mexanizmi loyihalashtiriladi. Asosiy va qo‘shimcha elementlar ajratiladi, axborotli bloklarning iyerarxik tuzilmasi yaratiladi. Foydalanuvchi interfeysi, alohida bloklar va ekranlar o‘rtasidagi asosiy aloqalar ishlab chiqiladi.

Multimediali materiallarni tayyorlashda odatda ikki o‘lchamli grafikadan va “*Macromedio Flash*” dasturiga joylashtirilgan interaktiv tizim Wib-sahifalar yaratish uchun ham qulay vosita hisoblanadi. Multimediali elektron o‘quv qo‘llanmani yaratishda gipermatn, giper ko‘rsatgich va ularga tasvir, kod nomi elementlarini kiritish hamda ularni o‘zaro bog‘lash maqsadida *HTML* – giperment tahrirlagichdan foydalaniladi.

Multimediali elektron-o‘quv qo‘llanma quyidagi afzalliklarga ega:

multimediali elektron – o‘quv qo‘llanmada o‘quv materialining multimedia, gipermatn, ovoz, elektron doska shakllaridan foydalangan holda taqdim etilishi, o‘quvchilarga berilayotgan o‘quv materialini chuqurroq va mukammalroq o‘zlashtirish, dars mavzusi bo‘yicha to‘liq tasavvurga ega bo‘lish imkonini beradi [28; 74-b.];

multimediali elektron – o‘quv qo‘llanmada berilayotgan ma’lumotlarning harakati, rang, tovush va jonli tasvirlar bilan uyg‘unligi mavzuni o‘rganishda monotonlik(bir xillik)ka chek qo‘yadi;

o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida interfaol tizim vujudga kelib, bevosita aloqa o‘rnatilishi natijasida o‘qituvchi dars jarayonida o‘quvchilarning faolligiga qarab ularni baholash imkoniyatiga ega bo‘ladi;

multimediali elektron – o‘quv qo‘llanmada o‘qish darajasi va sur‘atini o‘rganuvchining o‘zi tanlash imkoniyati o‘qitishni individuallashtirish imkonini beradi;

multimediali elektron – o‘quv qo‘llanmaga kiritilgan test topshiriqlari va o‘z-o‘zini tekshirish uchun savollar o‘quvchini o‘z-o‘zini tez va samarali baholashga va zaruriyatga qarab, tuzatishlar kiritishga imkon beradi;

olingan bilimlar o‘quvchi xotirasida uzoq muddat saqlanib, kerak bo‘lganda amaliyotda qo‘llash imkoniyatiga erishiladi.

Elektron pochta – bu axborot almashish xizmatini ko‘rsatish vositasidir. Undan foydalanuvchi har qanday o‘quv muassasasi va hattoki o‘z uyida terminal orqali kerakli manzilni ko‘rsatgan holda axborot jo‘natish mumkin yoki qabul qilib olish mumkin. Buning uchun axborot kompyuterda yuboriladi, u yerda esa tegishli manzilning elektron qutisiga fayl jo‘natiladi.

Elektron pochta orqali bosma materiallar, fotografiya, jadval, grafik ish qog‘ozlari va jurnallar kerakli manzilga jo‘natiladi. Bunda asosan axborotlar (xat-xabarlar)ni uzatish va qayta ishlashning elektron usulidan foydalaniladi.

Axborot uzatishning ushbu imkoniyatidan ta’lim oluvchilar, masofaviy ta’lim bilan shug‘ullanuvchilar samarali foydalanishi mumkin.

Elektron forumlar – bu internetning xalqaro tarmog‘i va elektron pochtalardan foydalanib o‘tkaziladigan seminarlardir. Seminarining moderizatori ishtirokchilarga materiallarni beradi. Uning mazmun-mohiyatini tushuntiradi, so‘ng savol beradi yoki mavzu mazmunini muhokama etadi. Seminar ishtirokchilarini material bilan tanishtiradi, savollarga javob beradi, o‘z xulosalarini chiqaradi. Har bir ishtirokchi muhokamada ishtirok etadi. Muhokama natijalari asosida xulosalar chiqariladi. Xulosalar asosida seminar qatnashchisi to‘g‘ri, yakuniy javobni oladi. Bu esa olgan bilimlarni mustahkamlashga ta’sir etadi.

Elektron shaklidagi o‘quv-uslubiy materiallar – bular elektron darslik, elektron o‘quv qo‘llanmalari, elektron kutubxonalar, mos (CD, Flash va h.k.) sig‘imdagi audiovizual materiallar, interfaol o‘quv kurslari, ko‘mpyuterda hisoblash tajribasini o‘tkazish uchun laboratoriya vazifalari, test sinovlarini o‘tkazish bo‘yicha tizimlar [28; 75-b.].

O‘qituvchilarning o‘quv dasturlari va darsliklardan ijodiy foydalanishga yo‘llash.

O‘qituvchi – bu ta’lim oluvchilarni hayotga, ongli mehnatga tayyorlash uchun xalq oldida, davlat oldida, jamiyat oldida javob bera oladigan, yoshlarga ta’lim-tarbiya berish uchun maxsus tayyorgarlikka ega bo‘lgan va pedagogik faoliyat bilan kasbiy jihatdan shug‘ullanuvchi shaxsdir.

O‘qituvchi va o‘quvchining dasturli faoliyati – bu o‘quv jarayonida ahamiyatsiz harakatlarni yo‘qotish, samarali o‘zaro aloqani ta’minlash va rejalashtirilgan natijalarga o‘z vaqtida erishish jarayonidan iboratdir. Bunda o‘qituvchi texnolog-nazoratchi sifatida qatnashadi. Ushbu jarayonda ta’lim maqsadini aniq ifodalab olish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, o‘rganilayotgan o‘quv materiallarining mazmunini saralashda o‘quvchilarning o‘zlashtirish faoliyat darajalarini, fanni bayon qilishning ilmiy tilini hisobga olishi va nihoyat, tashkiliy shakllarining mosini tanlab belgilangan vaqt doirasida samarali didaktik jarayonni tashkil etadi.

O‘qituvchilar o‘z kasbiy faoliyatini olib borishdagi o‘quv dasturlari va darsliklardan foydalanishda quyidagi savollarga javoblar doimo ularda bo‘lishi kerak:

1. Ta'lim oluvchilar qanday konsepsiyani (qarashni) talqin qilishi va unga amal qilishi kerak?

2. Konsepsiya bilan tanishish uchun ta'lim oluvchilar qanday faoliyatni amalga oshirish kerak?

3. Ta'lim oluvchilar nimalarni kuzatishlari va yozib borishlari kerak?

4. Ta'lim oluvchilarga qanday ko'rsatmalar berish kerak?

5. Ta'lim oluvchilar axborot yoki kashfiyotlarning qanday turlari to'g'risida fikr yuritishlari kerak?

6. Ularning "Kashfiyotlari"ni umumlashtirish uchun men ta'lim oluvchilarga qanday yordam bera olaman?

7. Men ta'lim oluvchilarni qanday boshqarishim va hatto, ularning tushunishlari yetarlicha bo'lmasa-da, ular aniqlashi mumkin bo'lgan narsalarni ularga yetkazishdan o'zimni to'xtatib turishim mumkin. Ular konsepsiyani to'g'ri shakllantirishlari (ifodalashlari) uchun ulardagi mavjud axborotdan foydalanishda men ularga qanday yordam bera olaman?

8. Agar ta'lim oluvchilar nima uchun ana shu konsepsiya muhim bo'lib hisoblanadi, deb mendan so'rashsa, men ta'lim oluvchilarga qanday javoblarni keltirishim mumkin?

9. Ta'lim oluvchilar ushbu konsepsiyaga daxldor bo'lgan avvalgi tajribalarga egadir! Men ushbu konsepsiyani ta'lim oluvchilar intellektual salohiyati va tajribasi bilan qanday bog'lay olaman?

10. Ushbu konsepsiya ta'lim oluvchilarga muayyan fandan o'zlari uchun foydani ko'rishda yordam berishiga qanday misollar bor? Fan, texnika-texnologiya va jamiyatning o'zaro munosabatlarini tushunishda yordam berishiga-chi? Fan tarixi va mohiyatiga oid axborot olish uchun ularga yordam berishiga-chi [28; 76-b.]?

Ma'lumki, o'qituvchilarning kasbiy shakllanishi – bu ta'lim oluvchining oliy o'quv yurti dargohida o'quv-biluv faoliyatidan iborat bo'lgan jarayon. Albatta, ularda tayyorlanadigan mutaxassis yo'nalishga mos o'quv reja hamda DTSga mos o'quv dasturlari ishlab chiqiladi va ularga mos pedagogik jarayon davom ettiriladi. Bu orqali ta'lim oluvchilarga kasb sir-asrorlarini o'rgatish, ilmiy bilimlar berish, ta'lim

oluvchining kasbiy mahorati haqida ma'lumotlar berib boriladi va ular o'qituvchilik kasbi haqidagi bilimga ega bo'lishi bilan birga ma'lum ko'nikmalarga ega bo'ladi.

Ta'lim jarayonida o'quv dasturlari bo'yicha amalga oshiriladigan seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari nazariy bilimlarni mustahkamlashga hamda ularni ko'nikmaga aylantirishga emas, balki ta'lim oluvchilarni amaliy faoliyatga ijodiy yondasha oladigan qilib tayyorlash ham e'tiborda bo'lmog'i lozim. Bunday mashg'ulotlar egallamoqchi bo'lgan kasbining to'g'ri tanlanganligiga ishonch hissini uyg'otadi va o'z sohasining deyarli barcha jabhalariga ijodiy yondasha olish qobiliyatini shakllantiradi.

Professor Q.T.Olimov, dots. R.X.Nurboyev va bosh mutaxassis M.R.Eshpo'latovlarning tadqiqotlari natijalari ham zamonaviy o'quv adabiyotlari (darslik, o'quv qo'lanma va shu kabilar)ni yaratish borasida o'ta qimmatlidir. Quyida ularning "Oliy ta'lim darsligi modeli, funksiyalari va unga qo'yilgan talablar" nomli ishidan zarur ma'lumotlarni keltirib o'tamiz. Darslik o'quv metodik majmuaning yadrosi hisoblanib, uning atrofida qolgan o'quv vositalari va manbalari guruhlashtiriladi. Boshqacha aytganda, darslik pedagog va talabaning o'zaro hamkorligini ta'minlovchi o'qitish manbaidir.

"Uzluksiz ta'lim tizimi uchun o'quv adabiyotlarning yangi avlodini yaratish konsepsiyasi"ga muvofiq "Darslik – davlat ta'lim standarti, fanning o'quv dasturi, metodikasi va didaktik talablari asosida belgilangan, muayyan o'quv fanining mavzulari to'liq yoritilgan, tegishli fan asoslarini mukammal o'zlashtirilishiga qaratilgan, hamda turdosh ta'lim yo'nalishlarida foydalanish imkoniyatlari hisobga olingan nashr", - deb ta'kidlangan.

Darslik – davlat ta'lim standartida belgilangan asosiy o'quv materialini qamrab olgan holda bilimlarni talabalar tomonidan mustaqil o'zlashtirib olishga, ularda ko'nikma va malakalarni shakllantirishga, kerakli o'quv materialini mustaqil izlash va topishga, amaliy faoliyatda qo'llashni o'rgatish va ijobiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltirilmog'i lozim.

Zamonaviy darsliklar quyidagi talablarga javob berishi kerak:

o‘quv dasturiga mos keladigan va uni to‘laligicha qoplaydigan shaklda yozilishi
va o‘quv maqsadining aniq yoritilishi;

ta’lim oluvchilarni faol bo‘lishga va tanqidiy fikrlashga undash;

faqat nazariy ma’lumot berish bilan cheklanmaslik [28; 77-b.];

amaliy ko‘nikmalarini shakllantiruvchi muammoli savollar, loyihalar, mashqlar
va ijodiy topshiriqlar berilishi;

ta’lim oluvchi bilimni o‘zini-o‘zi baholash va mustaqil ta’lim olish uchun
imkoniyat yaratishi;

o‘quv materiali aniq maqsad va vazifalarga yo‘naltirilishi lozim;

mazmun dalillardan *namunalarga*, namunadan – *farazga*, farazdan – *izlanishga*,
izlanishdan – *amaliy qo‘llashga*, abstrakt-ilmiiy bilimdan – *aniq kasbiy bilimga*,
bilimdan *amaliy ko‘nikma va konsepsiyani* shakllantirishga o‘tishni ta’minlanishi;

o‘quv materiali tushunarli, mantiqiy va tizimli bayon etilishi, muhim ma’lumotlar
ajratib ko‘rsatilishi;

milliy xususiyatlar hisobga olinishi;

topshiriqlar va vazifalar keng ko‘lamli ta’lim oluvchilar bajaradigan amaliy
ishlarni juftlikda yoki kichik guruhlarda tashkil etish imkoniyatini berishi;

yoshlarni shaxsiy fazilatlarini shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi, harakatdagi
jarayonlarni ko‘rsatuvchi video materiallarga ega bo‘lishi;

nazariy, amaliy mazmunining o‘zaro bog‘liq holda ta’minlanishi;

o‘quv materialini o‘rganish jarayonini osonlashtirish uchun rasmlar, sxemalar
hamda chizmalarni qo‘shib joylashtirish;

mavzularning soddadan murakkabga taqdim etilishi va o‘zaro bog‘liqligini
ta’minlash;

fanlararo va fan ichida o‘zaro bog‘liqlikning ta’minlanishi;

fan, texnika hamda texnologiyalar so‘nggi yutuqlarining inobatga olinishi;

fanning o‘qitish texnologiyasi va metodikasi talablariga mos kelishi.

Zamonaviy darslikka muammoli vaziyatlarni yuzaga keltiruvchi savollar,
masalalar va topshiriqlarni kiritish orqali talabalarda zaruriy bilimni mustaqil izlash va

topishga ehtiyoj hamda qiziqish uygʻotishi lozim. Zamonaviy darslik quyidagi asosiy funksiyalarni bajarishi kerak (3.4-jadvalga qarang):

3.4-jadval.

Zamonaviy darslikning asosiy funksiyalari

№	Zamonaviy darslikning asosiy funksiyalari	Zamonaviy darslikning asosiy funksiyalarining mazmuni
1.	Axborotni uzatish funksiyasi	Bu funksiya talaba muayyan fan bo'yicha egallashi majburiy bo'lgan bilim va ko'nikmalar mazmunini qamrab olinishini ta'minlaydi
2.	Muvofiqlashtiruvchi funksiya	Darslikning bu funksiyasi o'quv materialini loyihalash jarayonida boshqa o'quv manbalarida keltirilgan materiallarni o'rganish, ular orasidagi uzviylikni ta'minlash, talabalarga axborot oqimini tez o'zlashtirish va olgan bilimlarni chuqurlashtirish hamda amaliy faoliyat jarayonida qo'llash yo'llarini topishni qamrab oladi
3.	Tizimlovchi funksiya	O'quv fani mazmunini tizimlangan shaklda qat'iy ketma-ketlikda oddiydan murakkabga qarab bayon qilinishini ta'minlaydi. Darslikning ushbu funksiyasi, birinchidan , o'quv materiali kasbiy faoliyatga bog'liq bo'lgan asosiy nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni o'zida qamrab olishi; ikkinchidan , darslikda biron-bir faoliyatni bajarish ketma-ketligining ta'minlanishi; uchinchidan , darslikda alohida jarayonlarni bajarishga talabalarning individual ehtiyojlariga yo'naltirilgan amaliy topshiriqlar berilishi; to'rtinchidan , o'quv materiallari o'zida reproduktiv faoliyat usullarini va unga mos holda produktiv jihatlarni o'zida qamrob olishi; beshtinchidan , tushunchalar va terminlar aniq bir tartibda saqlanishini ta'minlashi kerak
4.	Mutaxassislikka yo'naltirilganlik funksiyasi	Darslikning mazmuni talabaning mutaxassislik bo'yicha ishlab chiqarish va mehnat jarayonlari, obyektlari, texnika va texnologiyalari to'g'risidagi asosiy fundamental tushuncha va bilimga ega bo'lishini ta'minlashi hamda kelajakda ularga tayanib yangi ma'lumotlarni mustaqil tahlil qilish va o'zlashtirish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilishi kerak
5.	Didaktik funksiyasi	Talabalarning qobiliyati va ehtiyojiga mos ravishda o'quv materiallarini mustaqil o'zlashtirishga hamda asosiy mazmunini ajratish, tahlil qilish, umumlashtirish va xulosalash ko'nikmalarini shakllantirish uchun xizmat qiladi
6.	O'zlashtirgan bilimlarni mustahkamlash va o'z-o'zini nazorat qilish funksiyasi	Talabaning o'qituvchi rahbarligida yoki mustaqil tarzda darslikdagi nazorat savollari, test materiallaridan foydalanib, o'z bilimini tekshirishi hamda ularga tayangan holda amaliy mashg'ulotlarni bajara olish kabi faoliyatlarga ko'maklashishdan iborat
7.	Mustaqil bilim olishga qiziqtirish va ijodkorlikka undovchi funksiyasi	Ushbu funksiya talabalarga mustaqil tarzda ta'lim olishga bo'lgan ishtiyoq, ehtiyoj va zaruriyatni uygʻotishi, qiziqtirishi, yetishmaydigan bilimlarni mustaqil tarzda to'ldirishga yordam berishga yo'naltirilgan
8.	Rivojlantiruvchi-tarbiyalovchi funksiya	Ushbu funksiya o'quv materiallari asosida shaxsning vatani va xalqiga e'tiqodi, ma'naviy-insoniy xislatlar: Vatanparvarlik, mehnatsevarlik kabi ijobiy xislatlarning faol shakllanishiga ko'mak berishdan iborat

4.5-rasmdagi zamonaviy darslik modeliga muvofiq darslik ikki qismdan iborat bo'ladi va quyidagii asosiy komponentlarni o'z ichiga oladi:

Birinchi qismida bosma shakli kitob ko'rinishida nashr etiladi va uning oxiriga ikki qismga tegishli komponentlar elektron shaklda disketada biriktiriladi [28, 79-b.].

Bosma shaklda. Kirish. Darslikning kirish qismida fanning jamiyat va tabiatdagi o'rni, roli va metodologik asosi, maqsadi, vazifalari va yechimini kutayotgan muammolari, boshqa fanlar bilan bog'liqligi, bo'lajak mutaxassisning kasbiy faoliyatidagi ahamiyati haqida ma'lumotlar, fanga tegishli soha yoki ishlab chiqarishning zamonaviy taraqqiyoti yoritilishi talab qilinadi. Kirishning oxirida fan bo'yicha umumiy o'quv maqsadlari keltirilishi kerak. O'quv maqsadlari oldindan ko'zlangan yakuniy ta'lim natijalari tavsifidir. Umumiy maqsadlarida ta'lim oluvchi egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma, malakalar haqida umumiy tasavvurni beradi. Kirish tushunarli va qisqa bayon etilishi lozim.

Darslikning ikkinchi qismi quyidagi afzalliklar va imkoniyatlariga ega:

darslikning ikkinchi qismi ochiq tizim bo'lib, o'qituvchi istalgan paytda yangi o'quv materialini va so'nggi yutuqlarini kiritish imkoniyatiga ega;

ta'lim oluvchining mustaqil bilim olish, izlanish va ijodiy ishlash qobiliyatlarini rivojlantirishga o'z-o'zini baholashga imkoniyat yaratiladi;

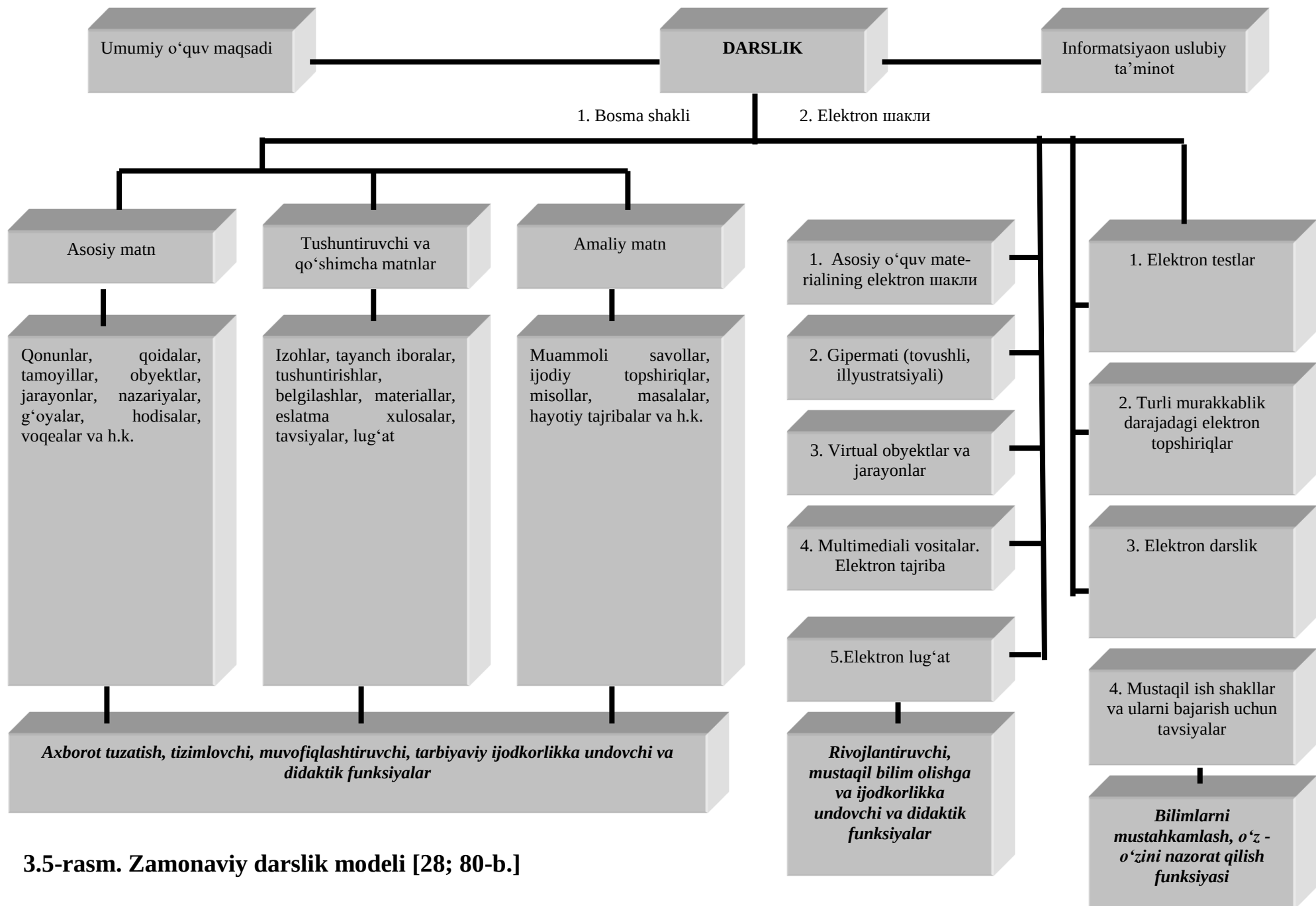
murakkab obyektlar, jarayonlar va hodisalar haqida animatsiyalar orqali real tasuvvur hosil qildiradi;

elektron topshiriqlar va testlarining ko'p variantiligi, ko'p darajaliligi va xilma-xilligini ta'minlaydi;

o'rganilayotgan materialni ko'rish, eshitish va emotsional xotiralarga ta'sir qilish yo'llari bilan yetkazish orqali tushunishni yengillashtiradi;

Kompyuterli qo'llab-quvvatlashlardan foydalanib, o'quv predmetining mohiyatiga diqqatni jalb etgan holda ko'p sondagi ma'lumotlar va topshiriqlarni qarab chiqish, ko'proq amaliy masalalar yechishga va topshiriqlarni bajarishga imkon yaratadi.

Darsliklar yangi avlodining yaratilishi, o'quv jarayoniga joriy etilishi – talaba va o'qituvchi faoliyatini uyg'unlashtiruvchi model sifatida namoyon bo'lishi lozim.

3.5-rasm. Zamonaviy darslik modeli [28; 80-b.]

oliy ta'lim darsliklarining yangi avlodi yuqoridagi talablarga javob berishi, o'qitish maqsadlariga erishishda barcha funksiyalarni bajarishi, talaba yetarli bilim, ko'nikma va malakalarni egallashlari uchun umumiy topshiriqlar tizimiga ega bo'lishi, rivojlantiruvchi va o'z-o'zini nazorat qilish komponentni qamrab olishi;

mazmunliy tuzilmasi talabalarning mustaqil bilim olish faoliyatlarini boshqarishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak [28; 81-b.].

Vazirlar Mahkamasining "Uzluksiz ta'lim tizimi uchun davlat ta'lim standartlarini ishlab chiqish va joriy etish to'g'risida"gi 1998 yil 5 yanvardagi 5-sonli qarori asosida ishlab chiqilgan [28; 82-b.].

Darslik va uslubiy qo'llanmalar

Xalq ta'limi vazirligi boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun 7 ta o'quv-metodik qo'llanma va ularning multimediali ilovalarini yangidan yaratdi. Mazkur o'quv-metodik qo'llanmalar boshlang'ich sinflarda o'qitish sifatini yaxshilash yo'lida ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini boshlang'ich sinflar o'qituvchilari faoliyatiga joriy etish maqsadida ishlab chiqilgan. Qo'llanmalardagi multimedia ishlanmalari esa o'qitishning o'yinli shakllari va mediatexnologiyalardan foydalanish imkonini beradi.

Xalq ta'limi vazirligi tomonidan Davlat dasturi doirasida boshlang'ich ta'limda o'qitish sifatini yaxshilash maqsadida 2014-2017 yillarga mo'ljallangan reja ishlab chiqildi. Unga ko'ra, vazirlik mutaxassislari, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti olimlari, metodistlar va amaliyotchi o'qituvchilardan iborat ijodiy guruhlar shakllantirildi.

Xalq ta'limi vazirligi tomonidan «Sog'lom bola yili» Davlat dasturining 71-bandi ijrosini ta'minlash maqsadida boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun 7 nomdagi o'quv-metodik qo'llanmalar va ularning multimediali ilovalari yangidan yaratilib, joylarga yetkazildi. Bu haqda O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi rasmiy sayti xabar bermoqda [32].

Ushbu guruhlar tomonidan 1-sinf o'qituvchilari uchun 7 nomda («Savodga o'rgatish» (Alifbe), «Ona tili», «O'qish», «Matematika», «Atrofimizdagi olam»,

«Russkiy yazik», «Kniga dlya chteniya» fanlaridan) jami 410 000 nusxa ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida o'quv-metodik qo'llanmalar va ularga multimedia ilovalar yangidan yaratilib, nashr etildi va joylarga yetkazib berildi (3.6-rasmga qarang):

3.6-rasm. Boshlang'ich sinf o'quv-metodik qo'llanma va ularning multimediali ilovalari

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi Davlat ta'lim standarti bo'yicha bolalarning mantiqiy tafakkur qila olish salohiyatini, aqliy rivojlanishini, dunyoqarashini, kommunikativ savodxonligini va o'z-o'zini anglash salohiyatini shakllantirishga, erkin fikrlay olish, o'zgalar fikrini anglash, o'z fikrini og'zaki va yozma ravishda ravon bayon qila olish ko'nikmalarini egallashlariga erishishi lozim.

Mazkur o'quv-metodik qo'llanmalar boshlang'ich sinf o'qituvchisiga dars jarayonida o'quvchilarning bir qolipga tushib qolmasligi uchun ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsion texnologiyalarini keng joriy etish bilan birga, multimediali ishlanmalardan samarali foydalangan holda o'qitishning o'yinli shakllari va mediatexnologiyalarini qo'llash imkonini beradi. Ushbu materiallardan yangi mavzuni tushuntirish, mustahkamlash va takrorlash jarayonida keng foydalanish nazarda tutilgan. Bu jarayon 1-sinf o'quvchilarining ta'lim olish sifat va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Darslikning multimediali ilovasida videolavhalar berilgan bo‘lib, o‘quvchilarning amaliy tafakkur va tasavvurlarini shakllantirishda mavzuga bo‘lgan qiziqishlarini orttiradi va tez tushunib olishlariga imkoniyat yaratadi. Shuningdek, dars davomida o‘quvchilar charchab qolmasligi va zerikmasliklari uchun musiqali dam olish daqiqalari ham tashkil etilgan.

O‘qish darslari uchun taqdim etilgan bunday didaktik o‘yin va boshqotirmalar o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash va hozirjavoblik qobiliyatlarini yanada rivojlantiradi. O‘quv-metodik qo‘llanmalar va multimediali ilovalarning elektron shakli vazirlik portaliga joylashtirilgan bo‘lib, uni istagan foydalanuvchi yuklab olishi va foydalanishi mumkin.

O‘zini-o‘zi nazorat qilish va muhokama qilish uchun savollar

1. Boshlang‘ich ta‘lim bilan boshlang‘ich maktab tushunchalarining mazmun-mohiyati nimadan iborat?
2. Ta‘lim jarayoni – yagona dinamik tizim sifatida deganda nimani tushunasiz?
3. Bilimning amaliyot davomidagi yuksalishi deganda nimani tushunasiz?
4. O‘qitish, o‘qitish jarayonlari tasniflari va ularning ta‘lim jarayonidagi o‘zaro aloqadorligi qanday amalga oshiriladi?
5. O‘quv reja nima?
6. O‘quv dasturi nima?
7. Kalendar-tematik reja nima?
8. O‘quv dasturlari qanday tamoyillar asosida tuziladi?
9. Darslik nima?
10. Uslubiy qo‘llanma nima?
11. Elektron darslik nima?
12. Elektron kitoblar qanday yo‘nalishdan iborat bo‘ladi?
13. Elektron o‘quv qo‘llanmalarni yaratishning nechta bosqichlari mavjud?
14. Multimediali elektron-o‘quv qo‘llanma qanday afzalliklarga ega?
15. Elektron pochta nima?
16. Elektron forumlar nima?

17. Elektron shaklidagi o‘quv-uslubiy materiallar nima?
18. Zamonaviy darslikning qanday asosiy funksiyalarni bajaradi?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Boshlang‘ich sinflarda o‘qitiladigan darsliklarni quyidagicha tahlil qiling:
darslik nomi, mualliflari, nashr yili;
o‘qitiladigan sinfi, soati;
o‘quv fani mavzulari va topshiriqlar soni.

3.1-SEMINAR MASHG‘ULOT. BOSHLANG‘ICH TA’LIM MAZMUNI VA MOHIYATI

Reja:

- 1.1. O‘qitish jarayonining mohiyati. Didaktik tizimi.
- 1.2. O‘qitish mazmuni va tuzilishi. O‘quv reja va dasturlar (kalendar-tematik reja).
- 1.3. Darslik va uslubiy qo‘llanmalar.

Seminar mashg‘ulotining borishi:

1-bosqich. O‘qituvchi talabalarni davomat qiladi. O‘qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi (3 daqiqa).

2-bosqich: «Boshlang‘ich ta’lim mazmuni va mohiyati» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so‘zlari “Tushunchalar tahlili” metodi asosida loyihalashtiriladi (10 daqiqa).

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o‘rganiladi (40 daqiqa).

4-bosqich. Mavzuga oid savollarga javob konspekt qilinadi (27 daqiqa)

1-bosqich. O‘qituvchi talabalarni davomat qiladi. O‘qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi.

2-bosqich: «Boshlang‘ich ta‘lim mazmuni va mohiyati» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so‘zlari “Tushunchalar tahlili metodi” metodi asosida loyihalashtiriladi.

“Tushunchalar tahlili” metodi

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
o‘qitish jarayoni	
o‘qitish mazmuni	
o‘qitish tuzilishi	
o‘quv reja	
o‘quv dasturi	
kalendar-tematik reja	
darslik	
uslubiy qo‘llanma	
multimedia	

“Тоифалаш жадвали” асосида тил малакаларини лойиҳалаштиринг:

№	Fanlar	Maqsadi	Vazifalari	Metodlari
1.	Speaking			
2.	Listening			
3.	Reading			
4.	Writing			

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o‘rganiladi (40 daqiqa).

1-guruh: Guruh bo‘lib ishlash.

2-guruh: Guruhlarni tashkil etish usullari.

3-guruh: O'qituvchi vazifalari.

4-guruh: Guruh bo'lib ishlash modeli.

4-bosqich: Quyidagi savollarga javob bering va konspekt qiling:

1. Boshlang'ich ta'lim bilan boshlang'ich maktab tushunchalarining mazmun-mohiyati nimadan iborat?
2. Ta'lim jarayoni – yagona dinamik tizim sifatida deganda nimani tushunasiz?
3. Bilimning amaliyot davomidagi yuksalishi deganda nimani tushunasiz?
4. O'qitish, o'qitish jarayonlari tasniflari va ularning ta'lim jarayonidagi o'zaro aloqadorligi qanday amalga oshiriladi?
5. O'quv reja nima?
6. O'quv dasturi nima?
7. Kalendar-tematik reja nima?
8. O'quv dasturlari qanday tamoyillar asosida tuziladi?
9. Darslik nima?
10. Uslubiy qo'llanma nima?
11. Elektron darslik nima?
12. Elektron kitoblar qanday yo'nalishdan iborat bo'ladi?
13. Elektron o'quv qo'llanmalarni yaratishning nechta bosqichlari mavjud?
14. Multimediali elektron-o'quv qo'llanma qanday afzalliklarga ega?
15. Elektron pochta nima?
16. Elektron forumlar nima?
17. Elektron shaklidagi o'quv-uslubiy materiallar nima?
18. Zamonaviy darslikning qanday asosiy funksiyalarni bajaradi?

**4-BOB. § 4.1. BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QITISH SHAKLLARI,
TAMOYILLARI VA QOIDALARI**

Reja:

- 4.1. O'qitish shakllari va turlari.
- 4.2. Dars turlari va tiplari. Darsga tayyorgarlik.

4.3. Dars ishlanmalari namunalari. Uyga vazifalar.

4.4. O‘qitish tamoyillari va qoidalari.

Tayanch so‘z va iboralar: dars turlari, dars tiplari, darsga tayyorgarlik, dars ishlanmalari, uyga vazifalar, o‘qitish tamoyillari, o‘qitish qoidalari.

O‘qitish shakllari va turlari

Jahon pedagogika fani va amaliyotida ta’limni tashkil etishning turli shakllari bor. Jamiyat rivojining har bir yangi bosqichi ta’limni tashkil etishga o‘z ta’sirini o‘tkazadi. Ayni vaqtda ta’limning quyidagi shakllari ajratilib ko‘rsatiladi:

individual;

individual – guruhli;

sinf – dars;

ma’ruza – seminarli;

sinfdan tashqari;

auditoriyadan tashqari;

maktab va maktabdan tashqari.

Ulardan ta’lim oluvchilarni qamrab olishi, ta’lim oluvchilar faoliyatini tashkil etishi, jamoaviy va individual shakllarining nisbatlari, mustaqiligi darajasi va o‘qish jarayoniga rahbarlik qilish xususiyatlari kabi belgilariga ko‘ra quyidagi asosiy turi iste’molda foydalanib kelinmoqda:

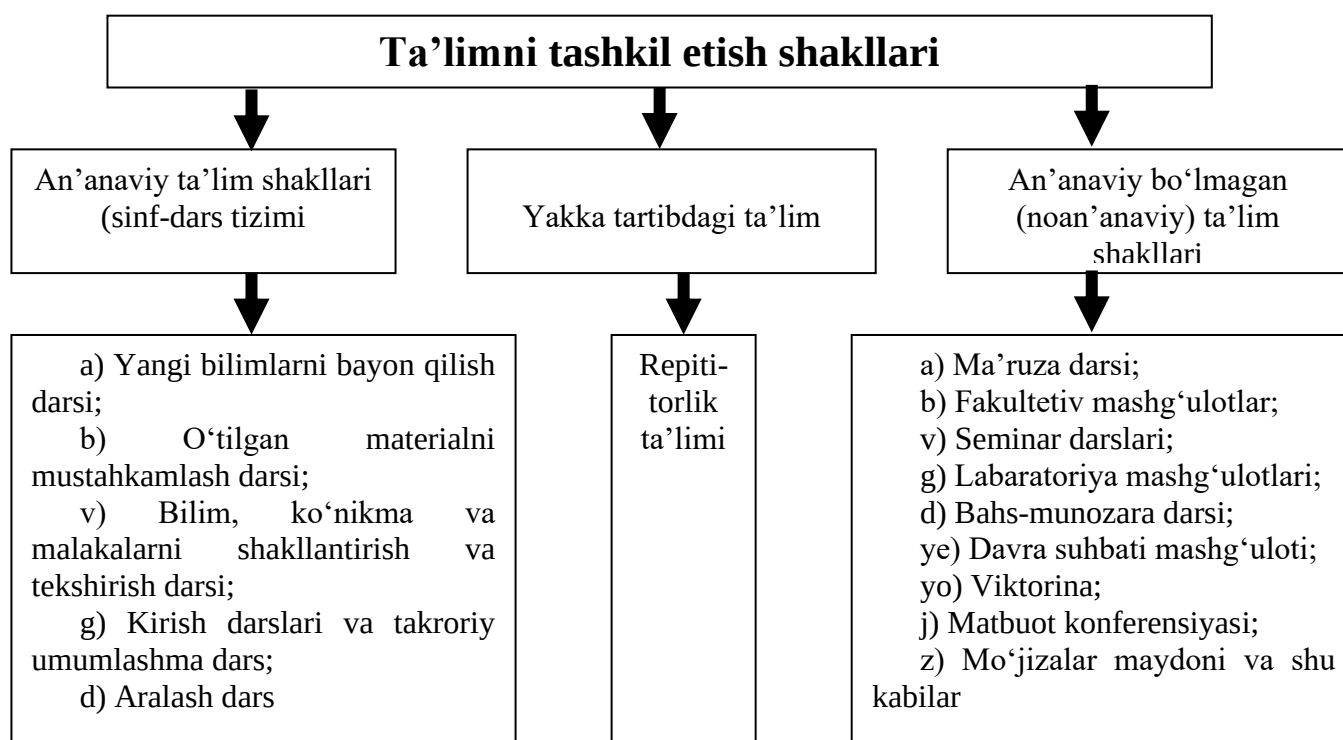
individual;

individual-guruhli;

sinf-dars;

ma’ruza-seminarli [28; 118-b.].

Hozirgi vaqtda respublika ta’lim muassasalarida o‘qitishning 4.1-rasmdagidek ko‘rinishlaridan foydalanilmoqda (4.1-rasmga qarang) [28; 123-b.]:

4.1-rasm. Ta'limni tashkil etish shakllari

Bugungi kunda darslarni tashkil etishga nisbatan quyidagi didaktik talablar qo'yilmoqda:

1. Darsning maqsadi va vazifalarining aniqligi hamda pedagogik jihatdan to'g'riligi.
2. Darsning ta'limiy, tarbiyaviy va shaxsni rivojlantiruvchanlik vazifalarining birligi va uzviyligi.
3. O'qitishning yaxlit dars va uning ma'lum qismlari, vazifalari hamda mazmuniga muvofiq keladigan ta'lim oluvchilarning bilish faolliklari va mustaqil faoliyatlarini ta'minlashga xizmat qiluvchi maqbul metodlarni tanlash.
4. Mashg'ulotlarning turli shakllari: jamoa, guruhli va yakka tartibdagi shakllarini maqbul ravishda qo'shib olib borish.
5. Ta'lim beruvchining rahbarlik vazifasi bilan ta'lim oluvchining faol bilish faoliyatini birga olib borish.
6. Darslarning o'zaro uzviy va dialektik xususiyatga ega bo'lishiga erishish.
7. Ta'lim oluvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olish.
8. Darsda ta'lim oluvchilarni o'qitish va tarbiyalash uchun qulay shart-sharoit yaratish.

9. Darslarni demokratik tamoyillar asosida tashkil etish.

10. Darsda ta'lim oluvchilar erkinligini ta'minlash.

Demak, ta'lim oluvchilarni bilim, ko'nikma va malaka bilan qurollantirishda mashg'ulotning asosiy qismini ishg'ol qilgan ta'lim shakli u yoki bu ko'rinishdagi dars turini tashkil etar ekan [28; 124-b.].

Tasvirlarni o'rganish jarayonida agar obyekt, odamlar va hayvonlarning kattaligi e'tiboringizni tortsa, bolalar bilan nimaga o'lchovga ikki marta qaraganingiz haqida o'ylang. Rassomning maqsadini qabul qilishi haqida gaplashing. Rassom uning tasvirigi qanday javob qaytarishlarini tassavvur qiling [12; 211-b.].

Didaktik g'oyalar jamiyat taraqqiyoti jarayonida yangi g'oyalar bilan boyib, takomillashib boraveradi va ular o'ziga xos tizimlar ko'rinishida shakllanadi. Shu sababli ham ta'lim turlari o'quv jarayonini tashkil etish va uni amalga oshirishga nisbatan turlicha yondashuvlar asosida shakllantiriladi. Pedagogik tizimlarning asosiy turlari quyidagilardir (4.1-jadvalga qarang):

4.1-jadval.

Pedagogik tizim turlari

№	Pedagogik tizim turlari	Mamlakatlar	Pedagogik tizim davri
1.	Arxaik		Ibtidoiy
2.	Qadimgi	Shumer, Misr, Xitoy	eramizdan avvalgi uchinchi ming yillik
3.	Avestit	Baqtiriya, Sug'diyona, Xorazm	eramizdan avvalgi VII-VI asrlar
4.	Yunon	Ellins, rim-yunon, rim	eramizdan avvalgi V-I asrlar
5.	o'rta asr	dogmatik, sxolastik	V-XVI asrlar
6.	Yangi	tushuntirish, tushuntirish-ko'rgazmali, dasturlashtirilgan, masofali o'qitish, muammoli-dasturlashtirilgan, kompyuterlashtirilgan innovatsion, INTERNETning xalqaro tarmog'idan foydalanib o'qitish va shu kabilar	
7.	Xorijiy	tushuntirish, tushuntirish-ko'rgazmali, dasturlashtirilgan, masofali o'qitish, muammoli-dasturlashtirilgan, kompyuterlashtirilgan innovatsion, INTERNETning xalqaro tarmog'idan foydalanib o'qish va shu kabilar	

“Avesto” g'oyalariga ko'ra shakllangan pedagogik tizim eramizdan avvalgi VII-VI asrlarda Markaziy Osiyo hududida zardushtiylik dini yuzaga kela boshlaganida tashkil topdi. “Avesto” zardushtiylikning muqaddas manbai bo'lib, u o'z davrining qomusiy asari hisoblangan. Uning g'oyalariga binoan yoshlarni o'qitish va tarbiyalash quyidagi tamoyillarga asoslangan:

yoshlarni diniy va ma'naviy jihatdan tarbiyalash;

jismoniy jihatdan tarbiyalash;

yoshlarni o'qish va yozishga o'rgatish orqali ularning savodxonligini shakllantirish.

“Avesto” g'oyalari bo'yicha Yer, Quyosh, suv, olov muqaddas deb e'tirof etilganligi sababli yoshlarni tarbiyalashda Ona Yerga, atrof-muhit, tabiatga muhabbat hissini o'yg'otish muhim yo'nalish hisoblangan. Shuningdek, unga barkamol shaxs obraziga qo'yilgan talablar haqida aniq tasavvurlar ifoda etilgan.

Muntazam o'qitishning ilk turi qadimgi yunon faylasufi Suqrot (eramizdan avvalgi 469-399 er. avv. yillar) va ularning o'quvchilari tomonidan keng qo'llanilgan *yordamchi savollarga javob topish metodi* hisoblanadi. Bu metod fanda *suqrotcha suhbat metodi* nomini olgan. Bu metodning mazmun-mohiyati quyidagicha bo'ladi, ya'ni bunda eng avval o'qituvchi o'z o'quvchisida qiziqish yo'nalishini va bilishga intilishini o'yg'otadigan savollardan foydalanilgan; keyin esa mulohaza yuritish asosida o'quvchini voqea-hodisalarning mohiyatini idrok etishga undagan. Demak, suqrotcha suhbat metodida qiziqishdan bilishga, bilishdan idrok etishga qarab induktiv metod asosidagi faoliyat dinamikasi shakllantirilgan. Mazkur jarayonda o'qituvchining mulohazasi ko'pincha ritorik savollarni muhokama qilish bilan to'ldirib turilgan. Suqrotcha suhbatlar bir yoki bir necha o'quvchilar ishtirokida tashkil etiladi [28; 110-b.].

Dogmatik o'qitish – bu jamoa asosida idrok etish faoliyatining ilk turi bo'lib, u o'rta asrlarda keng tarqalgan. O'rta asrlarda G'arbiy Yevropada ularning ilk ko'rinishlari iste'molda bo'lib, unda lotin tili, Markaziy Osiyo mamlakatlarida esa arab tili yetakchi o'rin tutgan. Bu borada musulmon pedagogik konsepsiyasi sezilarli darajadagi ma'naviyatlilik va intellektuallik xususiyatlariga hamda mazmun-mohiyatga ega bo'lgan. Ularning g'oyalari bo'yicha o'z faoliyatlarida bilimlardan faol va ijodiy foydalana oladigan odamgina komillikka erishish mumkin, degan hukumiy fikr shakllangan.

“*Haqiqiy g'oyalar*” deb nom olgan pedagogik tizimning asosiy tayanch nuqtasi *haqiqiy bilimlarni o'zlashtirishdan iborat bo'lgan*. Abu Ali ibn Sinoning

“Donishnoma” va “Bilimlar kitobi” nomli asarlarida ham mazkur muammo yechimiga alohida e’tibor qaratilgan. Ularda ta’kidlanishicha haqiqiy bilimlarni o’zlashtirishga ikkita to’siq halaqit qiladi. Ular: so’zlarning aniq emasligi, fikrlarning tushunarli emasligi. Qayd etilgan kamchiliklarni bartaraf etishda logika fani yutuqlari va ulardan iste’molda foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Musulmon mamlakatlarida yoshlarni o’qitish va tarbiyalashda ular tomondan arab tilida yozilgan “Qur’oni Karim” va “Hadisi Sharif”ni yod olinishi bilim egallashning asosiy sharti hisoblangan. Bulardan tashqari o’sha paytda bir qator maktablarda fors tili ham o’rgatilgan. Yoshlar asosiy ta’limni maktablar – boshlang’ich maktabdan olganlar va unda ilohiy va muqaddas kitobni (“Qur’oni Karim” va “Hadisi Sharif”) o’qish, yodlash va talqin qilish mashg’ulotlari, shuningdek, boshqa manbalar bo’yicha ham o’qish, yozish va hisoblash tafakkurini shakllantirish faoliyatlari amalga oshirilgan. Demak, dogmatik o’qitishda yoshlarning asosiy faoliyatlarini tinglash, o’qish, yod olish, eslab qolish va matnni so’zma-so’z takrorlashlar tashkil etgan.

Yoshlarning oliy ma’lumot olishi o’sha davrlardagi nufuzli madrasalarda amalga oshirilgan. Movarounnahrda eng yirik o’quv maskanlari sirasiga Samarqand, Buxoro, Urganch va G’ijduvondagi madrasalarni kiritish mumkin. Bu ma’rifiy markazlarining rivojlanishi XV-XVII asrlarga to’g’ri keldi. Madrasalarda, o’qitish fors tilida olib borilgan. Ularda ta’lim oluvchilar majburiy tarzda arab tilini ham o’rganganlar. Madrasalar o’quv rejasiga grammatika, Qur’oni Karim, Hadisi Sharif, ritorika, logika, metafizika, geologiya, adabiyot, ilmi hujum, huquqshunoslik, riyoziyot, handasa, jug’rofiya va shu kabi fanlar kirgan. O’qitish asosan og’zaki shaklda olib borilgan. Ulardagi o’quv adabiyotlari asta-sekin ancha ko’p qirrali, turli-tuman bo’lib boravergan.

Dogmatik o’qitish o’rniga asta-sekin o’quv jarayonida ko’rgazmalilikni keng jalb etish natijasida tushuntirish, tushuntirish-namoyish etish kabi ta’lim shakllari qo’llanila boshlandi [28; 111-b.]. Hozirgi vaqtda, respublikamizda faoliyat yuritayotgan zamonaviy ta’lim muassasalarida ta’limning eng muhim quyidagi uch turidan foydalanilmoqda:

tushuntiruvchi-namoyish etuvchi ta'lim. Bu an'anaviy yoki axborot beruvchi ta'lim deb ataladi;

muammoli o'qitish;

dasturlashtirilgan ta'lim yoki kompyuterli o'qitish.

Bugungi kunda o'rta asrda keng qo'llanilgan ta'lim turlari dogmatik va sxolastik o'qitish elementlari ham saqlanib kelinmoqda.

Tushuntiruvchi-namoyish etuvchi ta'lim turi. Uning asosiy metodi ko'rgazmalilik asosida tushuntirishdan iborat bo'lib, uning asosini tinglash va eslab qolish tashkil etadi. Bu ta'lim turi vaqtni tejash, ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilarning vaqtni tejash, qiyin bilimlarni tushunishini osonlashtirish, ta'lim jarayonini optimal boshqarishni ta'minlaydi. Biroq bu ta'lim turida ayrim kamchiliklar mavjud, ya'ni "tayyor" bilimlarni berish va ta'lim oluvchilarni bilimlarini o'zlashtirishida mustaqil hamda mahsuldor fikrlashdan ozod etish, o'quv jarayonini individuallashtirish va differensiyallashtirish imkoniyatlarining kamligi.

Muammoli o'qitishda o'quv muammolarini hal etish jarayonida bilimlarni mustaqil egallash, ta'lim oluvchilarning ijodiy fikrlashlari va idrok etish faoliyatlarini rivojlantirish yo'li bilan ta'lim tashkil etiladi. Bunday ta'lim texnologiyasi turli-tumanligi bilan ajralib turmaydi, chunki ta'lim oluvchilarni faol ishtirok etish faoliyatiga jalb etish bir necha bosqichlardan iborat bo'ladi. Ular ketma-ket tartibda va kompleks amalga oshirilishi kerak. Bunday o'qitishda muammoli vaziyatni yaratish muhim bosqich hisoblanadi, chunki mazkur jarayonda fikrlash jarayonida qiyinchilik his qilinadi.

Muammoli o'qitishda muammoni ilgari surish *dastlabki bosqich* hisoblanadi. Muammoni hal etishning *keyingi bosqichida* ta'lim oluvchilar berilayotgan savol bo'yicha mavjud muammoni aniqlaydilar, tahlil qiladilar, javob topish uchun ularning yetarli emasligini aniqlaydilar va yetishmayotgan axborotni topishga intiladilar. *Uchinchi bosqich* muammoni yechish uchun zarur bo'lgan bilimlarni turli usullar bilan egallashga qaratilgan faoliyat bo'lib, u ta'lim oluvchida mustaqil fikr shakllanishi orqali aniqlanadi. Shundan keyin muammoni hal etish, olingan natijalarni tekshirish,

dastlabki gipoteza bilan solishtirish, egallangan bilimlar, malakalarni tizimlashtirish va umumlashtirish jarayonlari amalga oshiriladi.

Muammoli topshiriqlar savollar, o'quv masalalari, amaliy vaziyatlardan iborat bo'lishi mumkin. Muammoli savolda javoblar izlash turli variantlarda bo'lishi mumkin. Muammoli masala esa uni yechish yo'llarini mustaqil izlashga intilishni yuzaga keltiruvchi o'quv-o'rganish topshirig'idir. Muammoli masala asosini mavjud bilimlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklar tashkil etadi [28; 112-b.].

O'qish jarayonida muammoli vaziyat subyekt (ta'lim oluvchi) o'zi uchun qiyin bo'lgan masalani yechishga qiziqishi, ammo unga ma'lumotlar yetishmasligi va uning o'zi ularni izlab topishi zarurligini ko'zda tutiladi.

Muammoli o'qitishning afzalliklari: shaxsiy ijodiy faoliyatni tashkil etish asosida bilimlarni mustahkam egallash, o'qishga qiziqishni uyg'otish, ijodiy va mustaqil fikrlashni rivojlantirish, o'qitishning mustahkam va amaliy natijalariga erishish. *Kamchiliklari* ta'lim oluvchilarning idrok etish faoliyatlarini boshqarishning qiyinligi, muammoni qo'yish va hal etish uchun ko'p vaqt sarflanishi, muammoli vaziyatni yaratish va mustaqil hal qilish imkoniyatini har bir ta'lim oluvchiga taqdim etishning qiyinchiligi bilan belgilanadi.

Dasturiy ta'lim (Dasturlashtirilgan ta'lim) harakat (operatsiya) lar ketma-ketligi tizimini ifodalovchi, ularni bajarish oldindan rejalashtirilgan natijaga olib keluvchi "dastur" terminidan kelib chiqadi. *Dastur* – bajariladigan ish yoki biror faoliyat rejasi bo'lib, uning yordamida ta'lim oluvchilarga ta'lim-tarbiya berishda o'quv rejasi va dasturlarini og'ishmay amalga oshirilishida zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishga keng imkoniyatlar yaratadi. *Dasturlashtirilgan ta'lim* – o'quv jarayonini muayyan tartib (dastur) asosida tashkil etishga mo'ljallangan bo'lib, uning yordamida o'quv jarayonini olib borishning optimal variantlariga erishiladi. U kibernetika, informatika, matematik logika, hisoblash texnikasi asoslari va psixologiya fanlarining samarali tamoyillari va murakkab tizimlaridagi boshqarish vositalarining pedagogikada joriy etilishi natijasi ko'rinishida XX asrning 50 yillarida paydo bo'ldi. Dasturlashtirilgan ta'lim o'quv materialini kichik-kichik qismlarga bo'lish, ushbu qismlarning biridan ikkinchisiga o'tish tartibi (qoidalari) ni belgilash, xususan, har bir

qismni o'zlashtirish yuzasidan aniq ko'rsatmalar, topshiriqlar berish, o'z-o'zini nazorat qilishni ta'minlash kabi yo'llar bilan amalga oshiriladi. U ta'lim oluvchining bilim egallashi yo'lida har bir qadamni nazorat qilishga imkon beradigan va shuning asosida, o'z vaqtida yordam ko'rsatish, qiyinchiliklarni oldini olish, qiziqishini yo'qotmaslik va salbiy oqibatlarining oldini olishga imkon beruvchi o'quv jarayonining texnologiyasini yaratishga yo'naltiriladi. Dasturiy ta'limning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- o'quv materialining alohida qismlarga ajratilishi;

- o'quv jarayonining bilimlarini o'zlashtirish bo'yicha bilimlarning muayyan miqdorlari (bo'laklari) va fikrlash (mantiqiy) amallaridan iborat bo'lgan ketma-ket bosqichlardan iborat bo'lishi;

- har bir bosqichning nazorat bilan yakunlanishi;

- nazorat topshiriqlarini to'g'ri bajargan ta'lim oluvchining yangi materialni o'zlashtirish uchun olish imkoniyati va navbatdagi bosqichni bajarishga kirisha olish [28; 113-b.];

- to'g'ri javobni topishda ta'lim oluvchining yordamchi va qo'shimcha tushuntirishlarni olishi;

- har bir ta'lim oluvchining mustaqil ishlashi, intellektual salohiyati yetarli bo'lgan mavzular bo'yicha o'quv materiallarini o'zlashtirishi;

- natijalar monitoringi, ya'ni barcha nazorat topshiriqlari bajarilishi natijalarining qayd etilishi;

- ta'lim jarayonida ta'lim beruvchining ta'lim tashkilotchisi va lozim topilganda mazkur jarayonda maslahatchi (boshqaruvchi) sifatida ishtirok etishi va individual yondashuvni amalga oshirishi;

- ta'lim jarayonida o'qitishning o'ziga xos vositalarining keng qo'llanilishi (kompyuterli o'rgatuvchi dasturlar, intellektuallashtirilgan dasturlar, kasbiy kompyuterli o'yinlar, trenajerlar, nazorat qilish qurilmalari, o'qitish mashinalari va shu kabilar).

Kompyuterli ta'lim. Ma'lumki, o'qitish sohasida jahon didaktikasining muhim tajribasi natijasida shaxsiy EHM rivojlanishi negizida kompyuterlashtirilgan ta'lim vujudga keldi.

Kompyuter – (ing. Computer - hisoblayman) – oldindan berilgan dastur bo'yicha ishlaydigan avtomatik qurilma. Ta'lim-tarbiya jarayonlarini kompyuterlashtirishda zamonaviy kompyuterlar universal didaktik vositalar (qurilma) bo'lib hisoblanadi va ularning ta'lim-tarbiya jarayonlarining optimal variantlarini topishdagi roli beqiyos. Shuningdek, kompyuter ta'lim oluvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini takomillashtirishda yangi dasturiy-texnik universal vositasi bo'lib, ularning amaliy tafakkurini kengaytirish va chuqurlashtirib, ulardagi bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishni yuqori darajaga ko'taradi.

Maxsus ta'lim dasturlari bilan ta'minlangan kompyuterlardan deyarli barcha didaktik masalalarni hal etishda foydalanish mumkin. Ular: axborot berish, o'qitish jarayonini boshqarish, natijalarni nazorat qilish va tuzatib berish, mashqlarni bajarish, o'quv jarayoni rivojlanishi haqida ma'lumotlarni to'plash va shu kabilar.

Rivojlangan mamlakatlarda kompyuterlardan keng foydalanishning rivojlanishi bu boradagi quyidagi asosiy yo'nalishlarni aniqlashga imkon beradi:

alohida o'quv fanlari (matematika, tabiiy fanlar, ona tili, chet tili, geografiya, chizmachilik va shu kabi fanlar) bo'yicha o'zlashtirish darajasini oshirishni ta'minlash;

umumiy kognitiv (idrok etish) qobiliyatlari – qo'yilgan masalani hal etish, mustaqil fikrlar, kommunikativ malakalarni egallash(axborotni to'plash, analiz, sintez qilish)ni rivojlantirish, u yoki bu ko'nikmani shakllantirishga imkon beruvchi jarayonlarga e'tiborni kuchaytirish.

Kompyuterlashtirishning asosiy *maqsadi*, ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash va uzatish ishlarini avtomatlashtirishdan iborat bo'lsa, uning asosiy *vazifalari* intellektual salohiyatni ko'tarish, aqliy mehnatni ilmiy asosda tashkil etish, ta'lim-tarbiyada optimal variantlarni kafolatlashlardan iboratdir [28; 114-b.].

Kompyuterlar yordamida ta'lim-tarbiya jarayoniga innovatsion yondashuvlar qilishga imkoniyat yaratiladi va yangi axborot texnologiyalarini joriy etishga keng imkoniyatlar yaratiladi hamda yangi ko'rgazmalilik ta'minlanadi. Shuningdek, ulardan

ta'lim-tarbiyada universal didaktik vosita sifatida foydalaniladi. Bu o'qituvchi vaqtini tejashga imkon beradi va natijada ta'lim jarayonidagi samaradorlik qo'lga kiritiladi.

Dasturiy va kompyuterli ta'limlar o'qitish algoritmlarini bajarishga asoslanadi. Ma'lumki, algoritm belgilangan (rejalashtirishgan) natijaga olib keluvchi mantiqiy jihatdan mukammal va izchil tuzilgan ketma-ket amallar (operatsiyalar, harakatlar) tizimi sifatida bilim, ko'nikma va malakalarni to'la o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan o'quv faoliyati tartibi va ketma-ketligini ta'lim oluvchiga ko'rsatadi. O'quv dasturlari va kompyuterli ta'lim samaradorligi fikrlash faoliyatini boshqarish algoritmlarining sifatiga bog'liq bo'ladi.

Kompyuterli ta'lim dasturlari, odatda *ikki xil*, ya'ni axborot ma'lumotli va nazorat ta'limiy tartibda o'qitish imkoniyatiga ega bo'lgan turlarga bo'linadi.

Ta'lim oluvchilarni masofadan turib o'qitish mobaynida kompyuterlar ta'lim oluvchilarning o'z-o'zining bilimini sinovida ya'ni joriy va oraliq baholashda muhim ahamiyat kasb etadi. Maxsus ishlab chiqariladigan uskunaviy vositalardan foydalanish kompyuterli ta'lim dasturlarini yaratish jarayonini anchagacha yengillashtiradi. Ular yordamida kompyuter texnologiyalaridan boxabar bo'lgan tarix, adabiyot, huquq va boshqa fan o'qituvchilari ham bimalol ta'lim dasturini yaratish mumkin. Chop etilgan materiallar audio va video yozuvlar bilan birgalikda o'quv materialiga kirishni kengaytirish va soddalashtirish, o'quv materialini qulay va ko'rgazmali tarkiblash uchun, shuningdek, oson harakatlanishi (navigatsiya) uchun foydalaniladi. Kompyuterli ta'limning sifati quyidagi ikki asosiy omil bilan aniqlanadi:

- o'qitish dasturlarining mukammalligi;

- hisoblash texnikasining mukammalligi va o'qitish jarayonida foydalanishdagi qulayligi.

Kompyuterli o'qitish tizimi – bu quyidagi vazifalarni bajarishga imkon beruvchi o'quv-metodik va dasturiy-texnik vositalar majmuasi bo'lib hisoblanadi:

- bilimning aniq predmet sohasini o'rganish;

- o'quv kurslarida ishlanmalarni qo'llash;

- o'quv jarayonini boshqarish va shu kabilar.

Bugungi kunda o'quv jarayonini tashkil etishda qo'llanilayotgan kompyuterli o'qitish tizimini quyidagidek sinflarga ajratish mumkin [28; 115-b.]:

A) ma'ruzani immitatsiyalovchi va o'rganuvchi materialni bayon etishda aniq rejaga ega bo'lgan ma'ruzachi tipidagi tizimlar;

B) seminar, laboratoriya mashg'ulotlarini immitatsiyalovchi assistent tipidagi tizimlar;

V) o'rganilayotgan va yondash fanlar bo'yicha foydalanishga mo'ljallangan ma'lumotlar bazasini tashkil qiluvchi maslahatchi tipidagi tizimlar;

G) bilimlarning boshlang'ich darajasini va o'quvchining psixologik holatlarini tekshirishga imkon beruvchi repititor tipidagi tizimlar" [28; 116-b.].

Dars turlari va tiplari. Darsga tayyorgarlik

Darsda bilimlarning o'zlashtirilishi, malaka va ko'nikmalarning hosil qilinishi murakkab dinamik jarayondir. O'quv materialini o'rganishning turli vazifalari, yo'llari, usullari va vositalari vujudga keladi. Buning natijasida darsning juda ko'p turlari, uning har xil variantlari paydo bo'ladi [28; 124-b.]. Ayni vaqtda ta'lim tizimida eng ko'p qo'llaniladigan dars turlari quyidagilardir:

1. Yangi bilimlarni bayon qilish darsi.
2. O'tilgan materialni mustahkamlash darsi.
3. Ta'lim oluvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirish darsi;
4. Takroriy-umumlashtiruvchi dars.
5. Aralash dars.

Muayyan dars turi asosida olib boriladigan mashg'ulotlarda ikkinchi, uchinchi bir dars turining qismlari bo'lishi mumkin. Misol uchun ta'lim muassasalarida eng qo'llaniladigan dars turlaridan biri yangi bilimlarni bayon qilish darsida quyidagi holatlar amalga oshirilishi mumkin:

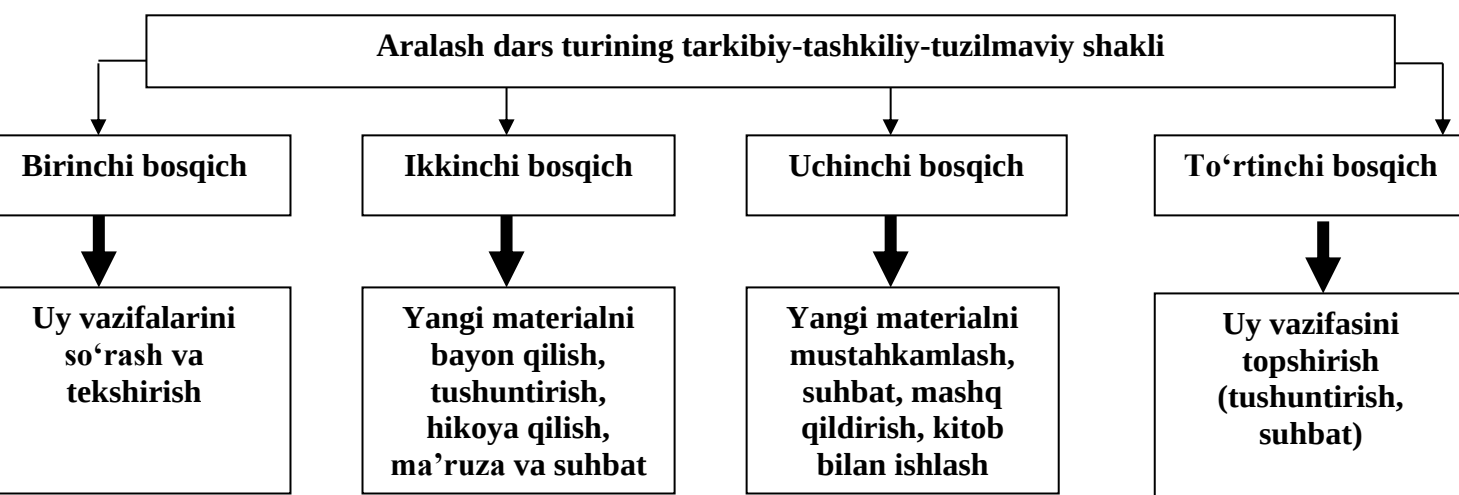
yangi bilimlarni bayon qilish;

yangi bilimlarni mustahkamlash;

yangi bilimlar ustida mashq o'tkazish;

yangi bilimlarga bog'liq holda uyga vazifalarini topshirish va hokazo.

Demak, dars umumiy jarayon davomida bir dars turi asosida tashkil etilmaydi. Shunga qaramay darsning maqsadi ta'lim oluvchilarga yangi bilim berishga qaratilgan bo'lsa, butun didaktik usullar ana shunga bo'ysundiriladi. Shu sababli ham bunday dars *yangi bilim berish darsi* deb ataladi. Muayyan dars turi bilan ish ko'rilayotganda boshqa bir dars turi unsurlarining asosiy dars tuzilishini tashkil qilishi mumkin. Darsning tarkibiy tuzilishi u yoki bu dars turining umumiy holati, uning qismlari mohiyatini anglatadi. Dars jarayonida qo'llanilayotgan har qanday didaktik usul dars tuzilishini ifodalashga har doim ham xizmat qilavermaydi. Didaktik usullar ta'lim metodi bilan baholanganda dars tuzilishining o'zgarishiga, ta'lim metodlarining o'zgarishi ham dars tuzilishining o'zgarishiga olib keladi. Dars jarayonining muayyan qismida dars shakli hamda metodlarining o'zgarishi darsning yangi bosqichini boshlaganligini anglatadi. Demak, dars tuzilishining biridan ikkinchisiga o'tishi va shu orqali darsning shakl va metodlarining o'zgarishi *dars bosqichi* deb yuritiladi. Bu borada xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, turi darsning shakl va metodlari hamda ular negizidagi dars tuzilishlariga bevosita bog'liqdir. Quyida aralash dars turining tuzilishi haqidagi ko'rinishni keltiramiz [28; 125-b.] (4.2-rasmga qarang):

4.2-rasm. Aralash dars turining tarkibiy-tashkiliy-tuzilishi

Umumlashtiruvchi dars – bu o'quv dasturining ma'lum bir qismi (bob, bo'lim yoki ayrim mavzu) o'tib bo'lganidan keyin o'tiladigan dars mashg'uloti. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining yuqori sinflarida ba'zi o'quv materiallarining ma'lum qismi yoki yirik mavzuni boshlashdan avval kirish dars ham olib boriladi. Bunday darslar, odatda, ijtimoiy fanlar bo'yicha o'tkaziladi [28; 125-b.].

Dars ishlanmalari namunalari. Uyga vazifalar

1-sinf

Mavzu: Qushlar bizning do'stimiz.

Maqsad:

a) ta'limiy maqsad: fanlararo ekologik bilimlarni shakllantirish.

b) tarbiyaviy maqsad: fanlararo ekologik tarbiya berish

v) rivojlantiruvchi maqsad: fanlararo mantiqiy tafakkurni o'stirish.

g) motivatsion maqsad: fanlararo mustaqil xulosaga kelish

Jihoz: darsliklar, qog'oz, flamaster.

Uslub: «Kichik guruhlarda ishlash».

Darsning borishi:

I. Tashkiliy qism: Salomlashish, navbatchi axboroti, o'quvchilarni darsga tayyorlash.

II. Uy vazifasini so'rash va baholash: takrorlash

III. Yangi mavzu: Qushlar bizning do'stimiz. Aziz o'quvchilar bugungi mavzuimizni «Atrofimizdagi olam» va «O'qish» fanlari aloqadorligida olib boramiz. Mazkur mavzuni «Kichik guruhlarda ishlash» usuli yordamida o'rganamiz. Sinf o'quvchilari 2-3 o'quvchidan iborat guruhlariga bo'linadi. Kichik guruh a'zolarining biri «Atrofimizdagi olam» darsligidagi «Qushlar bizning do'stimiz» mavzusini, ikkinchisi esa «O'qish» darsligidagi «Rivoyat» mavzusini o'zlashtiradilar. Xar bir guruh mavzuga oid darslikdagi materiallar bilan ta'minlanadi hamda ular oldiga qo'yilgan muammo «Qushlar bizning do'stimiz» mazmunida quyidagi topshiriqlarni oladi:

qushlarning parvarishi;

qushlar va inson do'stligi;

rivoyat ma'nosini aniqlash;

qushlar parvarishi rasmlar orqali ifodalash;

rivoyat ma'nosini rasm orqali ifodalash.

Har bir guruh topshiriqni 3 daqiqa davomida bajarishadi, muammoga oid materiallarni topib, suratlarni chizib va matnni sharhlaydi. Har bir guruh hisobot

beradi. Boshqa guruh o'quvchilari savollar berishadi va ishni baholashadi. Mavzu umumlashtiriladi.

O'qituvchi zarurat tug'ilsa guruhlar yoniga navbatma-navbat kelib to'g'ri yo'nalishda ishlayotganligini qayd etadi va ularga yordam beradi. Guruhlar yakuniy bosqichda rasmlar asosida axborot beradilar. Guruh sardori guruhdagi muammo yechimini aniqlab beradi.

IV. O'tilgan mavzuni mustahkamlash: mavzuga oid guruhlar bir-biriga savollar berishi mumkin. Kichik guruhlarda ishlash natijalari o'qituvchi tomonidan baholanadi.

V. Uyga vazifa: «Atrofimizdagi olam» darsligidagi «Qushlar bizning do'stimiz» va «O'qish» darsligidagi «Rivoyat» mavzularini o'qish.

1-sinf

Mavzu: Inson va tabiat.

Maqsad:

a) ta'limiy maqsad: fanlararo ekologik bilimlarni shakllantirish;

b) tarbiyaviy maqsad: fanlararo ekologik tarbiya berish;

v) rivojlantiruvchi maqsad: fanlararo mantiqiy tafakkurni o'stirish;

g) motivatsion maqsad: fanlararo mustaqil xulosaga kelish;

Jihoz: darsliklar, qog'oz, flamastr.

Uslub: «Menyu» metodi.

Darsning borishi:

I. Tashkiliy qism: Salomlashish, navbatchi axboroti, o'quvchilarni darsga tayyorlash.

II. Uy vazifasini so'rash va baholash: takrorlash

III. Yangi mavzu: Inson va tabiat.

Aziz o'quvchilar bugungi mavzuimizni «O'qish» va «Atrofimizdagi olam» fanlari aloqadorligida olib boramiz. O'qituvchi kichik guruhlarda quyidagi topshiriqlarni beradi:

Yer insonlarga nima der ekan?

Bilasizmi?

Yer nima deb uqtirar?

Bizga yana soʻzlaydi?

Har bir guruh topshiriqni 3 daqiqa davomida bajarishadi. Soʻngra har bir guruhdan bir nafardan vakil oʻqituvchi oldiga kelishadi va tayyor «menyu»ni olib, oʻz joylariga qaytishadi. Bu uzun qirgilgan qogozlar – «tillar» boʻlib, ularda «Yer nima der?» sheʼri bayon qilingan. Guruh vakili tillardan tanlab olib keladi, keyin boshqa oʻquvchi shu ishni bajaradi va zarurik material yigʻulguncha bu holat davom etadi. 10 daqiqa davomida topshiriq muhokama qilinadi. Boshqa guruh vakillari savollar berishadi, oʻqituvchi esa guruh faoliyatini baholab beradi.

Oʻqituvchining tayyor menyulari quyidagi mazmunda boʻladi:

Bilmasizmi, ona yer

Hammamizga nima der?

Eng birinchi bizga u

Deydi: menga koʻngil ber.

U bizlarga uqtirar:

- Mehnat qilgan har yer.

- Hosil beray, deb aytar, -

Peshonadan toʻksang ter.

Bizga yana soʻzlaydi:

- Yaxshilarga gullar ter.

Eng oxirgi soʻzi soz:

- Bor ekanman, yashayver.

IV. Oʻtilgan mavzuni mustahkamlash: «Atrofimizdagi olam» kitobidagi «Biz va tabiat» rasmini chizish.

V. Uyga vazifa: «Oʻqish» kitobidagi «Yer nima der?» sheʼrini yod olish.

Oʻqitish tamoyillari va qoidalari

Taʼlim tamoyillari – taʼlim beruvchining faoliyati va taʼlim oluvchining bilish faoliyati xususiyatini belgilovchi asosiy boshlanmalardir. Taʼlim tamoyillari taʼlim beruvchi va taʼlim oluvchi faoliyatining muhim ichki tomonlarini aks ettiradi hamda

turli formada, turli mazmunda va har xil yo'sinda tashkil etiladigan ta'limning samaradorligini belgilaydi. Shuning uchun ta'lim tamoyillari ta'lim berishning ma'lum obyektiv qonuniyatlarini o'zida aks ettiradi. Ta'lim tamoyillari quyidagilardan iborat:

Ta'lim mazmunini unifikatsiyalash va tabaqalashtirish tamoyili – ta'lim mazmunini unifikatsiyalash va tabaqalashtirish, *birinchidan*, ma'lum bir yo'nalish bo'yicha mutaxassis tayyorlanayotganda uni bir necha tur modifikatsiyani (xillarini) tayyorlash imkonini beruvchi unifikatsiyalashgan o'quv rejalarini tizimni ko'zda tutsa, *ikkinchidan*, umumtexnik va umum pedagogik hamda maxsus predmetlar mazmunini tabaqalashtirish, ijtimoiy ishlab chiqarish rivojlanishi an'analarini hisobga oladi [28; 43-b.].

Ta'lim-tarbiya tizimi va uzviylik tamoyili – bu ta'lim-tarbiyada qat'iy mantiqiy izchillikka rioya qilish kerak bo'lgan jarayondan iborat bo'lib, bunda o'rganilgan bilimlar va shakllangan tasavvurlar oldingi o'rganilganlardan kelib chiqadi, ularni mustahkamlaydi, chuqurlashtiradi va keyingi ta'lim-tarbiyaviy jarayonga zamin hozirlanadi. Mazkur tamoyil o'qish jarayonida didaktikaning umumiylikdan xususiylikka (deduksiya) va aksincha xususiylikdan umumiylikka (induksiya) qoidasini va o'quv fanlarining bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lishini ta'minlaydi;

Ta'lim-tarbiyaning amaliyot bilan bog'liqligi tamoyili – bu ta'lim mazmunining amalda o'z ifodasini topish jarayoni bilan uzviy bog'liq bo'lib, unda tarbiyani hayot bilan uzviylikda olib borishlik jarayoni qaraladi. Ushbu tamoyil didaktikaning asosiy qoidalaridan biri bo'lib, ruhiy hodisalar bilan yaxlit ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etadi;

Ta'lim va tarbiyaning birligi tamoyili – bu kishilarga bilim va tarbiya berish jarayonidan iborat bo'lib, unda egallangan bilim va ko'nikmalarni hayotga qo'llay olishga o'rgatiladi hayotda ta'lim oluvchilarning ham intellektual, ham ma'naviy jihatdan uyg'unlikda rivojlanishi ta'minlanadi. Yaxlit ta'lim-tarbiya jarayonida ikki o'zaro bog'liq juftlik, ya'ni bilim berish va tarbiyaviy ko'nikmalarni shakllantirish hamda shakllangan ta'limiy-tarbiyaviy bilimlar va ko'nikmalar bo'yicha faoliyat ko'rsatishga o'rgatish, obyektiv borliqdagi qonuniyatlarni o'rganish va uning amaliy munosabatlarini tarkib toptirishda namoyon bo'ladi. Shu sababli ta'lim oluvchilarga

bilim berishda egallagan bilimni amalda ishlatishga o'rgatish, ya'ni, tarbiyalash jarayoni ham uyg'unlikda olib borilmog'i lozim bo'ladi.

Ta'lim-tarbiyaning muntazamiylik va davomiylig tamoyili – bu ta'lim-tarbiyadagi zarur fiziologik-psixologik qonuniyat hisoblanib, u bilimni mantiqiy bog'liqlikda o'rganishni ta'minlab beradi. Bu tamoyil har bir fan bo'yicha tuzilgan o'quv reja va dasturlarda dasturiy va uslubiy tavsiyanomalarni yaratishda tadbqiq etiladi. Amaliyotchi o'qituvchi o'quv reja va dasturlaridan chetga chiqmasligi lozim. Bu qonuniyat tushunchalar, dalillar va boshqa fikrlar orasidagi, ularning tadrijidan kelib chiqqan aloqadorliklar qonun va qoidalar bilan amaliy ishlarni bajarish o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlarni o'rganish orqali amalga oshiriladi. Bu qonuniyat o'qish faoliyatini tashkil etishning asosi hisoblanadi. Unga amal qilmaslik ta'lim oluvchilar tafakkurida o'zaro bog'liq bo'lmagan uzuq-yuluq bilimlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Bunday bilimlardan kishining ijtimoiy mohiyatiga naf bo'lmaydi, ular tafakkurni charchatadi xolos [28; 44-b.].

Ta'lim-tarbiyada onglilik va faollik tamoyili – ta'lim oluvchilar olayotgan bilimni hayotda qo'llay bilishlari uchun ta'lim berish jarayonini faol fikrlashga aylantirish kerak. Bunda o'qitishni shunday tashkil etish kerakki, ta'lim oluvchilar bilimlarini mashg'ulotlarda ongli va faol qatnashib egallab olish. Shunda talabalarda ong o'sib, ijtimoiy tashabbuskorlik va o'quv faoliyatida mustaqillik tarkib topadi.

Ta'lim-tarbiyaning onglilik tamoyili ta'lim oluvchilarda ta'rif, tushuncha va qoidalarni yodlash va esda saqlash bilan ularni egallash emas, balki bu bilimlar, hayotiy hodisalar, jarayonlar bilan bog'liq bo'lgan mazmunini tushuntirishlarini talab etadi. Bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirish ta'lim oluvchilarda bilimlarga nisbatan ma'lum munosabat hosil qilishni, hissiy kechinmalar uyg'otishini o'z ichiga oladi. Bu tamoyil tafakkurini shakllantiruvchi qoida bo'lganligi uchun muammoni mustaqil hal qilish maqsadida darsda ta'lim oluvchilarga muammoli vaziyatlar tavsiya etiladi.

Ta'limda o'quv faoliyatini yaxlit shakllantirish tamoyili – ta'lim oluvchilarning diqqatini boshqarish, ularga bajariladigan ishlarni tushuntirish, zaruriy ehtiyoj-motivatsion holatlarni faollashtirish, faoliyatga yordam berish, tuzatish kiritish jarayoni va ta'lim oluvchilar o'quv faoliyatining natijasini baholash jarayoni.

Ta'limni ilmiy asosda tashkil etish tamoyili – ta'lim oluvchilardagi o'qitish ishlarini faollashtiradigan, ongini o'stiradigan, ularni mustaqil bilim olishga yo'naltiradigan usullarga o'rgatadi hamda pedagogik, texnik atamalardan to'g'ri foydalanishga odatlantiradi.

Ta'limning ko'rgazmalilik tamoyili – bu o'rganilayotgan hodisa va voqealarni jonli idrok etish asosida o'zlashtirishni ko'zda tutadi. Bu tamoyil o'quv materialini aniq obrazlar orqali bevosita idrok qilishni ta'minlaydi. Ta'lim jarayonida ko'rgazmali vositalardan to'g'ri foydalanish talabalarning pedagogika, psixologiya, tarbiyaviy ishlar metodikasi, o'qitish uslubiyati va texnikaga oid fanlarni puxta o'zlashtirib olishga, ularda malaka hosil bo'lishiga yordam beradi. Agar ko'rgazmali qurol biror fikrni bildirish uchun yordamchi vosita bo'lsa, nutq asosiy qurol hisoblanadi.

Ko'rgazmali qurol kuzatishni rivojlantirish uchun qo'llanilsa, nutq qisqa bo'lib kuzatishning maqsad va vazifalarini amalga oshirishga qaratilgan bo'ladi.

Demak, ta'limning ko'rgazmalilik tamoyili – bu ta'lim jarayonidagi sifatni ta'lim oshirishga, talabalarning bilim olishlarini osonlashtirishga (oydinlashtirishga) qaratilgan faoliyat bo'lib, unda talabalardagi o'rganilayotgan jarayonlarni (narsa va hodisalarni) bevosita hissiy-amaliy jihatdan idrok qilish asosida bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirish jarayoniga asosiy e'tibor qaratiladi [28; 45-b.].

Ta'lim qonunlari quyidagilardan iborat (4.2-jadvalga qarang):

4.2-jadval.

Ta'lim qonunlari

№	Ta'lim qonunlari	Ta'lim qonunlarining mazmun-mohiyati
1.	O'zaro bog'liqlik qonuni	ta'lim-tarbiya jarayonida ikkita ruhiy harakatning o'zaro bog'liqligidagi rivojlanish qonuni. Bu qonun bo'yicha ta'lim-tarbiya jarayoni ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi ruhining bir yo'nalishdagi harakatini taqozo etadi. Bu qonunga binoan, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qiluvchi ikki shaxsdan birining harakati ikkinchisining bilan mos kelmasa, ta'lim-tarbiya jarayoni sodir bo'lmaydi. Bunda darsni samarali tashkil qilish va uni sifatli, mazmunli amalga oshirish uchun pedagog sinfda yoki auditoriyada bir xildagi holatni, ya'ni bilim berish va bilim olish holatini shakllantirish kerak
2.	Mashq qonuni	qonun bo'yicha, egallangan bilimni ko'nikma, so'ng malakaga aylantirishda, mashqni iloji boricha tez amalga oshirishni taqozo etadi
3.	Intensivlik qonuni	bu qonun bo'yicha, mashqlar javobi qanchalik intensiv ravishda bo'lsa, shunchalik tez o'zlashtiriladi

4.	Assimilyatsiya qonuni	bo'yicha har bir yangi "turtki" qaytar reaksiyani vujudga keltiradi deyiladi. Shuning uchun egallagan bilimni qaytarish yo'li bilimni "turtib" turish kerak, deyiladi
5.	Natijaviy qonun	reaksiya ijobiy bo'lsa, bilim mustahkamlanadi, agar salbiy bo'lsa, xotira uni o'chirib tashlaydi, deyiladi

O'zini-o'zi nazorat qilish va muhokama qilish uchun savollar

1. Ta'limning qanday shakllari mavjud?
2. Pedagogik tizimlarning qanday turlari mavjud?
3. Tushuntiruvchi-namoyish etuvchi ta'lim nima?
4. Muammoli o'qitish nima?
5. Dasturiy ta'lim nima?
6. Kompyuterli ta'lim nima?
7. Dars qanday turlari va tiplari mavjud?
8. Ta'lim tamoyillari nima?
9. Nechta ta'lim qonunlari bor?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Boshlang'ich sinf "Ingliz tili" fani bo'yicha dars ishlanmalarini ishlab chiqish.

4.1-SEMINAR MASHG'ULOT. BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QITISH SHAKLLARI, TAMOYILLARI VA QOIDALARI

Reja:

- 4.1. O'qitish shakllari va turlari.
- 4.2. Dars turlari va tiplari. Darsga tayyorgarlik.
- 4.3. Dars ishlanmalari namunalari. Uyga vazifalar.
- 4.4. O'qitish tamoyillari va qoidalar.

Seminar mashg'ulotining borishi:

1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi (3 daqiqa).

2-bosqich: «Boshlang‘ich ta’limda o‘qitish shakllari, tamoyillari va qoidalarini» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so‘zlari “Tushunchalar tahlili” metodi asosida loyihalashtiriladi (10 daqiqa).

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o‘rganiladi (40 daqiqa).

4-bosqich. Mavzuga oid savollarga javob konspekt qilinadi (27 daqiqa)

1-bosqich. O‘qituvchi talabalarni davomat qiladi. O‘qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi.

2-bosqich: «Boshlang‘ich ta’limda o‘qitish shakllari, tamoyillari va qoidalarini» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so‘zlari “Tushunchalar tahlili metodi” metodi asosida loyihalashtiriladi.

“Tushunchalar tahlili” metodi

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
dars turlari	
dars tiplari	
darsga tayyorgarlik	
dars ishlanmalari	
uyga vazifalar	
o‘qitish tamoyillari	
o‘qitish qoidalarini	

“Blits-so‘rov” texnologiyasi

Guruh bahosi	Guruh xatosi	To‘g‘ri javob	Yakka xato	Yakka baho	Tushunchalar	Tushunchalarga izoh
					Metod	tadqiqotchining nazariy-amaliy pedagogik faoliyatini tashkil etish

						tamoyillari, u amal qiladigan meyoriy-huquqiy, nazariy-falsafiy yondashuvlar, qonuniyatlar, qarashlar yig'indisi
					Usullar	1) nazariya, ta'limot, fan va hokazolarning asosiy poydevori, qonun-qoidasi; 2) muayyan shaxs qattiq ushlab olgan qoida, maslak, nuqtai-nazar, qarash; 3) mayl, moyillik, tendensiya.
					Metodologiya	muayyan o'qitish metodi yoki usullaridan muvaffaqiyatli foydalanish uchun zarur bo'lgan yordamchi o'quv materiallari
					Tamoyil	(yunoncha metodos – bilish yoki tadqiqot yo'li, nazariya, ta'limot) – ta'lim jarayonida taqdim etilgan amaliy va nazariy bilimlarni egallash, o'zlashtirish, o'rgatish, o'rganish, bilish uchun xizmat qiladigan yo'l-yo'riqlar, usullar majmui
					Ta'lim vositasi	axborotning uzatish va qabul qilishning so'z orqali ifodalash, ko'rgazmali va amaliy turlarini qamrab olgan usullar majmui

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o'rganiladi (40 daqiqa).

1-guruh: Guruh bo'lib ishlash.

2-guruh: Guruhlarni tashkil etish usullari.

3-guruh: O'qituvchi vazifalari.

4-guruh: Guruh bo'lib ishlash modeli.

4-bosqich: Quyidagi savollarga javob bering va konspekt qiling:

1. Ta'limning qanday shakllari mavjud?
2. Pedagogik tizimlarning qanday turlari mavjud?
3. Tushuntiruvchi-namoyish etuvchi ta'lim nima?
4. Muammoli o'qitish nima?
5. Dasturiy ta'lim nima?
6. Kompyuterli ta'lim nima?
7. Dars qanday turlari va tiplari mavjud?
8. Ta'lim tamoyillari nima?
9. Nechta ta'lim qonunlari bor?

5-BOB. § 5.1. TA'LIM OLISH MOTIVATSIYASI

Reja:

5.1. Ta'lim olish harakatlari. Kichik yoshdagi o'quvchilarning qiziqishlari.

5.2. Motiv tushunchasi. Motiv shakllari va turlari.

Tayanch so'z va iboralar: ta'lim olish harakatlari, motiv, motiv shakllari, motiv turlari, rag'batlantirish.

Ta'lim olish harakatlari. Kichik yoshdagi o'quvchilarning qiziqishlari

O'quvchilar nafaqat fanlarni chuqur va mukammal egallagan holda ilm-ma'rifat cho'qqilarini zabt etishga, balki qiziqishlari va ishtiyoqlari asosida iqtidorlarini namoyon etib, yorqin iste'dodga aylanishga ahd qilganliklarini bilimlar bahsi, zakovat sinovi, jismoniy tarbiya va sport borasidagi mahoratlarida, kitobga oshnolikda ma'naviy barkamollik sari intilayotganliklarida ifodalaydilar.

Ular yaratgan innovatsion loyihalar, ijod va tasviriy san'at namunalari, shuningdek, o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini mazmunli va samarali tashkil etgan holda qiziqishlaridan kelib chiqib, fan va kasb-hunar yo'nalishlariga qamrab olish, ularni nazoratsiz qoldirmaslik, o'g'il-qizlarimiz orasida uchrayotgan jinoyatchilik va huquqbuzarlik kabi illatlarni bartaraf etish, suitsidlarning oldini olishda muhim ekanligini ko'rsatdi.

Boshlang'ich ta'lim, odatda, bola olti yoki yetti yoshga kirganida boshlanadi va 10-11 yoshlargacha davom etadi. Boshlang'ich ta'lim umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim, professional ta'lim hamda oliy ta'limga yo'l ochib beradi va taraqqiyot mazmunida ustuvor hisoblanadi. Boshlang'ich ta'limga erishish Mingyillik Rivojlanish Maqsadlarining ikkinchisi bo'lib, unga ko'ra, 2015 yilga qadar barcha mamlakatlarda o'g'il va qiz bolalar boshlang'ich ta'lim maktabini tugatish imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak. Ushbu maqsadga erishish uchun maktab tizimlari o'qituvchilar malakasini oshirish, sinfxonalar qurish, ta'lim sifatini oshirish, maktabga borishga to'siq bo'layotgan, masalan, o'qish uchun to'lov imkonsizligi yoki transport tizimining rivojlanmagani kabi omillarni bartaraf etish va ota-onalarning bolalar

xavfsizligi xususidagi tashvishlariga javob berishi lozim. Boshlang‘ich ta‘limga imkoniyati cheklangan bolalarni jalb etmay turib, ushbu maqsadga erishib bo‘lmazligiga ayrimlar yetarlicha e‘tibor qaratishmaydi. YUNESKO ma‘lumotlariga ko‘ra, kam rivojlangan mamlakatlarda yashovchi imkoniyati cheklangan bolalarning 90 foizi maktabga bormaydi. Maktabga boradiganlar orasida esa aksariyat qismi boshlang‘ich sinflarni bitirmay turib o‘qishni tashlab ketadi, boshqalari esa aslida hech narsa o‘rganmaydi. Boshlang‘ich ta‘limga barcha jalb etilgan bo‘lishi va teng ravishda ishtirok etish imkoniyatiga ega bo‘lishi lozim. Ta‘lim muassasasida hech kim jins, millat, til, din, fikr, ICH, ijtimoiy yoki iqtisodiy mavqe asosida kamsitilmasligi kerak. Boshlang‘ich ta‘lim insonning asosiy huquqlaridan biri. “Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiya”ning 24-moddasida qayd etilishicha, “...imkoniyati cheklangan bolalar erkin va majburiy ta‘limdan chetlashtirilmaydi”. Boshlang‘ich ta‘lim barcha uchun teng imkoniyatli (inklyuziv) bo‘lib, sifatli bilim va teng qulayliklarga ega, imkoniyati cheklangan bolalar uchun jamoatda mavjud bo‘lishi lozim [19; 27-b.].

Tasvirning mazmuni so‘zlarning ma‘nosiga hazil ta‘siri uchun zid kelishi mumkin [12; 150-b.].

Motiv tushunchasi. Motiv shakllari va turlari

Motiv (fr. motif «motiv» ot lat. moveo «harakatlanaman») – ko‘p ma‘noli tushuncha:

Motiv (psixologiya) – inson xulq-atvorini nazorat qiluvchi, uning yo‘nalishi, tashkil etilishi, faoliyati va barqarorligini belgilovchi fiziologik va psixologik rejaning dinamik jarayoni. Rus fanida ko‘pincha “anglangan ehtiyoj” deb ta‘riflanadi.

Motiv (san‘at, ko‘rgazmalilik) – har qanday ishda, masalan, rangtasvir, naqqoshlik yoki naqqoshlikda doimo ishlatiladigan xarakterli element.

Motiv (adabiyot) – syujetning eng oddiy tarkibiy qismi.

Motiv (musiqa) – yagona mantiqiy urg‘u bilan birlashgan qisqa tovushlar ketma-ketligidan iborat kuyning eng sodda ritmik birligi.

Jinoyatning motivi – jinoyat sodir yetilgan vaqtda shaxsning jinoiy xatti-harakati va o‘ziga xos xulq-atvor chizig‘ini tanlashni belgilovchi omillar.

Motiv (molekulyar biologiya) – DNK nukleotidlarining o‘ziga xos ketma-ketligi [23].

Motiv (lotincha *movere* – harakatga keltirish) – inson uchun qimmatli bo‘lgan va uning faoliyat vektorini aniqlaydigan moddiy obyektlarni umumlashtirishdir. Subyekt motivni o‘ziga xos his-tuyg‘ular deb qabul qiladi, bu yesa, agar inson haqiqiy holatining uning kutishlariga javob bermasligidan norozi bo‘lsa, ijobiy yoki salbiy bo‘lishi mumkin.

“Motiv” atamasi ko‘pincha maqsad va ehtiyojning sinonimi sifatida ishlatiladi, ammo bu sinonim noto‘g‘ri. Ehtiyoj – insonning har qanday noqulaylikni bartaraf etishga intilishi, maqsad esa motiv taqozo etgan talablarni qondira oladigan obyektни tanlash jarayonidir. Masalan, ochlik-ehtiyoj, uni qondirishga intilish-maqsad, predmet uchun etadigan oziq-ovqat plastinkasi esa sababchidir.

Motivlar psixologiyaning asosiy atamalaridan biridir: xususan, bu tushunchaga ko‘ra motiv anglangan ehtiyoj deb tushuniladi.

Motiv predmet voqeligini o‘zgartirishga ko‘maklashuvchi faoliyat turlarini kengaytirish mavjud bo‘lganda rivojlanadi. Shunday qilib, jamiyatda obyektiv qadriyatlar va ideallarning rivojlanishi ushbu jamiyatning alohida vakillarining motivlarini o‘zgartirishga yordam beradi. Hayvonlarda esa motivlar doirasi tabiat tomonidan beriladi va muayyan turga xos xususiyatlar bilan chegaralanadi [23].

Motiv tushunchasining quyidagi mohiyatlari mavjud:

1) subyekt ehtiyojlarini qondirish bilan bog‘liq faoliyat motivlari; subyekt faoliyatini yuzaga keltiruvchi va uning yo‘nalishini (motivatsiyasini) belgilovchi tashqi yoki ichki shart-sharoitlar majmui.

2) amalga oshiriladigan faoliyat yo‘nalishini tanlashga undovchi va belgilovchi obyekt, material yoki ideal.

3) shaxsning harakatlarini tanlashning asosiy sababi.

Chet el psixologiyasida subyektning xatti-harakatlarini tartibga solishda motivlarning tabiati va funksiyalarining bir qator xususiyatlari ta’kidlanadi: motivning

motivatsion va yo‘naltiruvchi funksiyalari, ongsiz motivlar bilan inson xatti-harakatini aniqlash, motivlar iyerarxiyasi, muvozanat va keskinlik istagi motivlar dinamikasi mexanizmlari (psixoanaliz, xulq-atvor, dinamik psixologiya, topologik psixologiya, yetologiya, gumanistik psixologiya va boshqalar.).

Rus psixologiyasida motivlarning paydo bo‘lishining umumiy mexanizmi sifatida qidiruv faoliyati jarayonida ehtiyojlarning amalga oshirilishi ko‘rib chiqiladi va shu tariqa uning obyektlarini motivga – “ehtiyotlar obyektlari”ga aylantirishdir. Demak, asosiy qonuniyat: motivlarning rivojlanishi obyektiv voqelikni o‘zgartiruvchi faoliyat doirasining o‘zgarishi va kengayishi orqali sodir bo‘ladi.

Motiv rivojlanish manbai moddiy va ma’naviy qadriyatlarni ijtimoiy ishlab chiqarishning cheksiz jarayonidir. Ontogenezdagi bunday potensial motivlar ma’lum jamiyatga xos bo‘lgan qadriyatlar, qiziqishlar va ideallar bo‘lib, ular inson tomonidan ikkilantirilsa, undovchi kuchga ega bo‘lib, real motivlarga aylanishi mumkin.

Bu motivlar ma’no hosil qilish vazifasini bajaradi – ular shaxs ongida aks etgan voqelikka shaxsiy ma’no beradi. Nazorat funksiyasi motiv bilan bevosita emas, balki xulq-atvorni emotsional tuzatish mexanizmi orqali amalga oshiriladi: hissiyotlar hodisalarning shaxsiy ma’nosini baholaydi; agar motivlarning bu ma’nosi mos kelmasa, ular shaxs faoliyatining umumiy yo‘nalishini o‘zgartiradi. Muayyan vaziyatlarda motivlar dinamikasi vaziyat faoliyatidan kelib chiqadi, bu esa shaxs tomonidan muhim vazifalarni belgilashga va faoliyatning yangi motivlari paydo bo‘lishiga olib keladi. Motivatsion va semantik sohani o‘rganish shaxs psixologiyasining markaziy muammosi hisoblanadi [23].

Motiv insonga kutilgan hodisalar bilan bog‘liq ijobiy his-tuyg‘ular yoki baxtsiz sharoitlarda umidsizlik tufayli salbiy his-tuyg‘ular bilan ajralib turadigan ilhom va jonli tajribalar beradi. Motivlarning turlari motivatsiyaning 2 darajasiga bo‘linadi, u ko‘pincha inson hayotida bo‘ladi. Shu bilan birga, his-tuyg‘ular kuchi qisqa vaqt ichida ta’sir qilish va asosiy faoliyat mavjud bo‘lgan narsalarni saqlab qolishga qaratilgan; erishish motivi, u insonning asosiy resurslarini, kerakli erishish jarayonida faol faoliyatini boshqaradi.

Inson motivlarining vazifalari va turlari hozirgi kunda mavjud motivlarning turlari: *tashqi motivlarni* batafsil tahlil qiladi. Bunga tashqi dunyoning turli omillari yoki boshqa birovning fikri sabab bo'ladi. Misol uchun, agar siz bilgan kishi yangi mahsulotni sotib olgan bo'lsa va siz ham uni yoqtirsangiz, unda xuddi shu narsani sotib olish uchun motivatsiya mavjud.

Ichki motiv. Bu odamning ichida sodir bo'ladi, masalan, sayohatga borish yoki uyda qayta tartibga solishning ichki istagi bor. Salbiy motiv insonni mumkin bo'lgan xatolardan himoya qilish uchun bahona bo'lib xizmat qiladi. Misol uchun, agar hozir qilmasam, keyinchalik juda kech bo'ladi. Ijobiy sabab. Ijobiy misollar va fikr shakllariga asoslanadi. Misol tariqasida quyidagi gap – ko'p mashq qilsam, guruhimdagi eng yaxshisi bo'laman.

Barqaror motiv. U inson ehtiyojlari asosida shakllanadi va boshqalardan qo'shimcha mustahkamlanishga muhtoj emas.

Beqaror motiv. Doimiy obro'li odamlardan o'z fikrlarini tasdiqlashni talab qiladi.

Inson motivlarining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: harakatni rag'batlantirish. Insonni zarur harakatlarni amalga oshiradigan motivlar va rag'batlarni qidirish, bevosita faoliyat. Ushbu funksiyadan foydalanib, rejalaringsizni amalga oshirish uchun harakatlarning vektorini va yo'nalishini, ya'ni nazorat va texnik xizmat ko'rsatish aniqlashingiz mumkin. Istalgan natijaga erishishga qaratilgan xatti-harakatlar orqali amalga oshiriladi. Yakuniy maqsadga e'tibor berish orqali inson o'z yutuqlarini va oraliq natijasini hisobga olgan holda o'z harakatini moslashtirishi mumkin [18].

O'zini-o'zi nazorat qilish va muhokama qilish uchun savollar

1. Ta'lim olish harakatlari deganda nimani tushunasiz?
2. Kichik yoshdagi o'quvchilarning qiziqishlari nimalarda ko'rinadi?
3. Motiv tushunchasi deganda nimani tushunasiz?
4. Motivning qanday shakllari mavjud?
5. Motivning qanday turlari mavjud?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Boshlang'ich sinf o'quvchisining qiziqishlarini tahlil qiling.

5.1-SEMINAR MASHG'ULOT. TA'LIM OLISH MOTIVATSIYASI

Reja:

5.1. Ta'lim olish harakatlari. Kichik yoshdagi o'quvchilarning qiziqishlari.

5.2. Motiv tushunchasi. Motiv shakllari va turlari.

Seminar mashg'ulotining borishi:

1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi (3 daqiqa).

2-bosqich: «Ta'lim olish motivatsiyasi» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so'zlari "Tushunchalar tahlili" metodi asosida loyihalashtiriladi (10 daqiqa).

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o'rganiladi (40 daqiqa).

4-bosqich. Mavzuga oid savollarga javob konspekt qilinadi (27 daqiqa)

1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi.

2-bosqich: «Ta'lim olish motivatsiyasi» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so'zlari "Tushunchalar tahlili metodi" metodi asosida loyihalashtiriladi.

"Tushunchalar tahlili" metodi

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
ta'lim olish harakatlari	
Motiv	
motiv shakllari	
motiv turlari	

ragʻbatlantirish	

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari oʻrganiladi (40 daqiqa).

1-guruh: Guruh boʻlib ishlash.

2-guruh: Guruhlarni tashkil etish usullari.

3-guruh: Oʻqituvchi vazifalari.

4-guruh: Guruh boʻlib ishlash modeli.

4-bosqich: Quyidagi savollarga javob bering va konspekt qiling:

1. Taʼlim olish harakatlari deganda nimani tushunasiz?
2. Kichik yoshdagi oʻquvchilarning qiziqishlari nimalarda koʻrinadi?
3. Motiv tushunchasi deganda nimani tushunasiz?
4. Motivning qanday shakllari mavjud?
5. Motivning qanday turlari mavjud?

6-BOB. § 6.1. BOSHLANGʻICH TAʼLIMDA OʻQITISH METODLARI

Reja:

6.1. Metod tushunchasi. Metodlar tasnifi.

6.2. Oʻqitish metodini tanlash.

6.3. Ogʻzaki bayon qilish metodlari.

6.4. Koʻrgazmalik metodlari.

6.5. Amaliy metodlar.

6.6. Sinfdan tashqari ish.

6.7. Mustaqil ish.

Tayanch soʻz va iboralar: metod, oʻqitish metodi, ogʻzaki bayon qilish metodlari, adabiyotlar bilan ishlash metodi, koʻrgazmalik metodlari, amaliy metodlar, sinfdan tashqari ish, mustaqil ish

Metod tushunchasi. Metodlar tasnifi

Ta'lim jarayonining muvaffaqiyati uning shakliga emas, balki qo'llanilayotgan metodlar samaradorligiga bog'liq bo'lib, u ta'lim nazariyasida asosiy o'rinlardan birini egallaydi. "Metod" yunoncha "metodos" degan so'zni anglatib, u "yo'l", tadqiq qilish kabi ma'nolarni anglatadi. Ta'lim metodi ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning aniq maqsadga erishishiga qaratilgan birgalikdagi faoliyatdir.

Ta'lim metodlari o'qitishning o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishish usullari hamda o'quv materialini nazariy va amaliy yo'naltirish yo'llarini anglatadi. *O'qitish metodlari* ta'lim jarayonida ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi faoliyatining qanday bo'lishi, o'qitish jarayonini qanday tashkil etish va olib borish kerakligini hamda shu jarayonda ta'lim oluvchilar qanday ish harakatlarini bajarishlari kerakligini belgilab beradi. Shuningdek, ta'lim metodi o'qituvchi va ta'lim oluvchilarning o'qish vazifalarini bajarishga qaratilgan nazariy va amaliy bilish faoliyati yo'lidir.

Ta'lim jarayoni va uning natijalari ta'lim beruvchining ta'lim oluvchilar bilish faoliyati harakatini belgilovchi *ish usullariga* bog'liq. Shu sababli doimo pedagogikada ta'lim metodlariga ta'lim beruvchining ish usullari va ta'lim oluvchilarning *bilish faoliyati usullari* deb qaraladiki, bu usullarning har ikkalasi ham o'quv vazifalarini bajarishga qaratilgandir.

Ta'lim metodlari ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilar faoliyatining xususiyatini belgilaydi. Ular ta'limning maqsad – vazifalariga bog'liq bo'ladi. Ta'lim metodlari tevarak-atrofdagi dunyoni bilishning umumiy qonuniyatlarini tushunishga bog'liqdir, ya'ni ular falsafiy metodologik asosga egadir va ta'lim jarayonidagi qarama-qarshiliklarni, ta'lim jarayonining mohiyati va tamoyillarini to'g'ri anglash natijasidir.

Ta'lim materiali ta'lim mazmunida ifodalangan ilmiy fikr mantig'iga bog'liqdir. O'quv materialining mazmuni tobora chuqurlashib, murakkablashib, takomillashib va ilmiy tus olib bormoqda, shuning uchun ta'lim metodlari ilmiy bilishning mantig'i va metodlariga tobora ko'proq bog'liq bo'lib bormoqda [28; 91-b.].

Zamonaviy ilm-fan va texnika-texnologiyalarning rivojlanishi bilan ta'lim metodlariga bo'lgan munosabat ham o'zgarib, takomillashtib, zamonaviylashib boradi va ular hozirgi zamon didaktikasi hamda xususiy metodikalardagi ta'lim metodlari

bilan uyg'un holda shakllantirilib boriladi. Shu sababli ham unga turlicha yondashuvlar bo'lishi ham tabiiydir. Bunda ayniqsa didaktik harakterga ega bo'lganlari muhim ahamiyat kasb etadi va ular pedagogik nazariya doirasida amalga oshirilmog'i lozim. Bu borada ta'lim metodlari nazariy jihatdan yaxshi asoslangan bo'lishi va pedagogik nazariyadan kelib chiqqan bo'lishi kerak hamda uning amaliy ahamiyatiga albatta e'tibor qaratiladi, chunki ta'lim metodlari amalda qo'llanilmasa u foydasiz bir narsaga aylanadi. Ma'lumki, ta'limning amaliy yo'nalganligi ta'lim metodlarining eng muhim talablaridan biridir va u doimo zamon talabidagi dolzarb yo'nalishdir. Demak, ta'lim metodlarida pedagogik nazariyaning amaliyot bilan bog'liqligini ta'minlashga qaratilgan yondashuv har doim zarur va kerak. Nazariya qancha chuqur va ilmiy bo'lsa, ta'lim metodlari o'shancha samarali bo'ladi. Pedagogik qarashlarda nazariya qancha kam ifodalangan bo'lsa, ta'lim metodlari bu nazariyaga shuncha kam bog'liq bo'ladi.

Pedagogika fani maktablar va ta'lim beruvchilarning ilg'or ish tajribalarini umumlashtiradi, an'anaviy ta'limning ilmiy asoslarini ko'rsatib beradi, o'qitishning zamonaviy, samarali metodlarini ijodiy ravishda izlab topishga yordam beradi. Shu sababli ham ta'lim metodlari oldiga quyidagi asosiy talablar qo'yiladi:

1) O'quv materialini o'rganish yo'li fikr yuritishning didaktik materialistik usullarini, milliy mafkuraga hamda milliy qadriyatlarga asoslangan axloq, xulq-atvorning irodaviy sifatlarini shakllantirishga olib kelish kerak. Shu talab nuqtai nazaridan qaraganda, ta'lim metodi tarbiyalovchi harakterda bo'lishi, ya'ni bilimlarni o'zlashtirishgagina emas, balki ta'limning tarbiyalovchilik imkoniyatlarini ishga solishga ham yordam berishi kerak.

2) Ta'lim metodi ilmiy dalillar bilan ravshan va aniq asoslangan bo'lishi lozim. Ana shunda ta'lim beruvchisi, bu metod bilan ishlashda qanday vazifalarni qo'yib, hal qilish mumkinligini va qanday vazifalarni amalga oshirib bo'lmasligini ko'ra oladi. Metodning ilmiyligi ta'lim oluvchilarning ravshan va aniq fikr yuritishini hamda materiallarni o'zlashtirish jarayonidagi dalil-isbot va muhokamalarning maqsadi, vositalari, usullarini, shuningdek, asosiy va ikkinchi darajali natijalarni ham bildiradi.

3) Ta'lim metodlarining tizimliliigi ularning samaradorlik darajasini belgilaydi. O'quv materialini o'rganishning har qanday alohida olingan usuli, garchi, shu darsda

qo'llanish uchun juda qulay bo'lsa ham, o'qitishning boshqa metodlari bilan birga qo'llanilmaganda ta'lim oluvchilar aqlining o'qishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmasligi mumkin [28; 92-b.].

4) Ta'lim metodlari oldiga muqarrar sur'atda qo'yiladigan yana bir talab – ularning tushunarli bo'lishidir. O'qitish yo'li ta'lim oluvchiga tushunarli va maqbul bo'lishi, o'quv materialini o'rganish usullari esa uning bilimlarni o'zlashtirishdagi yosh imkoniyatlariga muvofiq kelishi lozim.

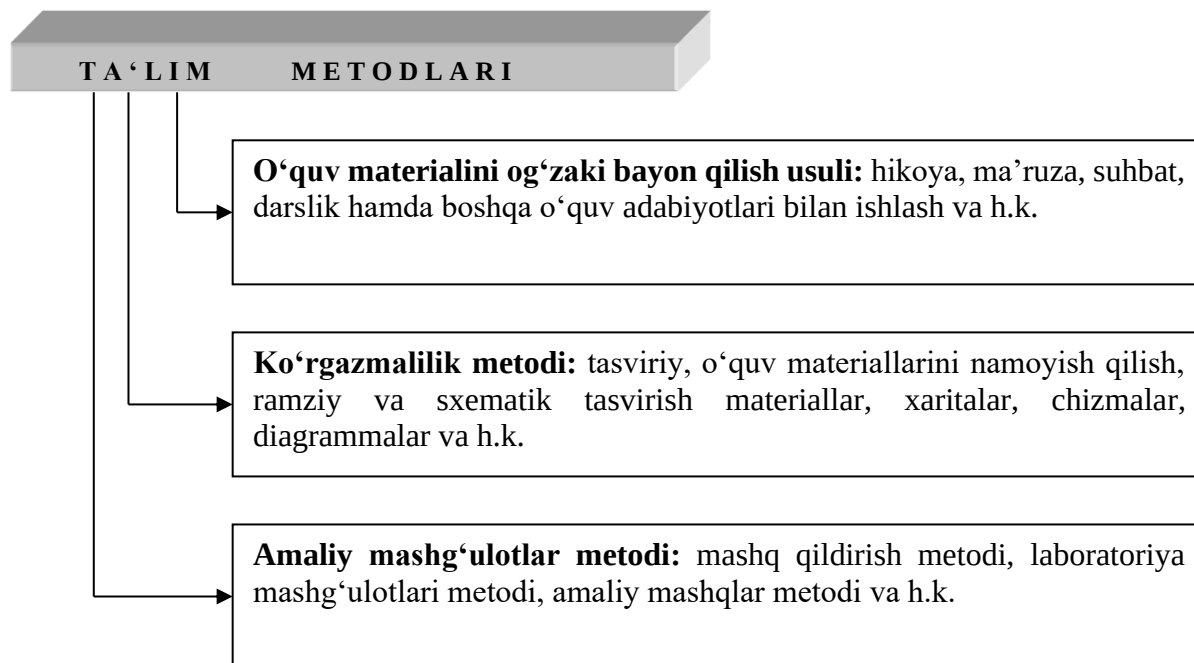
5) Bolani sezgi organlari orqali bilishga o'rgatish va o'quv jarayonida ko'rsatmali qurollardan iloji boricha ko'proq foydalanish zarurligi ta'lim metodlari oldiga qo'yiladigan muhim talabdir. Ta'lim metodlarini ta'limni ongli va faol shaklda olib borish tamoyili nuqtai nazaridan asoslash zarurligi ham muhim talablardan biridir. Bolaning o'quv mashg'ulotlariga ongli munosabatda bo'lishi, o'quv materili mazmunini ongli ravishda tushunishi, undagi bilish faolligi va qiziqishining darajasi ta'lim beruvchining tushuntirish metodlariga va ta'lim oluvchilarning bilimlarni o'zlashtirish usullariga bog'liq.

6) Ta'lim metodlari oldiga qo'yiladigan talablardan yana biri – bu bilimlarning asosli va puxta bo'lishidir. Ta'lim metodlari yaxshi natija beradigan bo'lishi lozim. Ta'lim beruvchining tushuntirish va ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish usuli rejalashtirilgan yoki mo'ljallangan natijani berishi kerak [28; 93-b.].

O'qitish metodini tanlash

Metodlar bir qancha asosiy guruhlardan iborat bo'lib, ularning har biri o'z navbatida kichik guruhlar va ularga kiruvchi alohida metodlarga bo'linadi. O'quv-biluv faoliyatini tashkil qilish va amalga oshirish jarayonining o'zi esa axborot uzatish, qabul qilish, anglash va o'quv axborotlarini esda saqlashni hamda olinadigan bilim va ko'nikmalarni amaliyotda qo'llay olishni nazarda tutishni hisobga olsak, *birinchi guruh* metodlariga *so'z orqali* axborotni uzatish va eshitish orqali qabul qilish metodlari og'zaki metodlar; hikoya, ma'ruza, suhbat va boshqalar; *ikkinchi guruh* metodlariga o'quv axborotlarini *ko'rgazmali uzatish* va ko'rish orqali qabul qilish metodlari – ko'rgazmali metodlar: tasviriy, namoyish qilish va boshqalar; *uchinchi*

guruh metodlariga o'quv axborotini *amaliy mehnat* harakatlari orqali berish (amaliy metodlar, mashqlar, laboratoriya tajribalari, mehnat harakatlari va boshqalar) kiradi [28; 93-b.]. Demak, amaliyotda keng qo'llanilib kelayotgan ta'lim metodlarini quyidagi ko'rinishda ifodalash mumkin (6.1-rasmga qarang):

6.1-rasm. Ta'lim metodlari [28; 93-b.]

Bolaning o'quv materialini o'zlashtirishdagi yosh imoniyatlari va uning yetuklik darajasi o'qitish va o'qish usullariga juda katta ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim oluvchilarning fikrlash faoliyati va shaxsiy xususiyatlarini yaxshi bilish o'qitishning samaraliroq usullarini topish imkoniyatini beradi. Ta'lim metodlari o'sayotgan organizmning anatomik-fiziologik, biologik xususiyatlariga ham bog'liqdir. Ta'lim oluvchilarning bilish faoliyatini tashkil qilishda ularning yoshiga xos biologik o'sishni hisobga olish kerak. Bunga sabab ta'limning ko'pgina jihatlari ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchining ish qobiliyati, charchashi, ijodiy kayfiyati, jismoniy sog'lig'i, maktabdagi gigiyena sharoitlari va shu kabilarga bog'liqdir [28; 99-b.].

Og'zaki bayon qilish metodlari

O'quv materialini *og'zaki bayon* qilish metodi bayon qilinayotgan ma'lumotlarning to'g'ridan-to'g'ri ta'lim beruvchining jonli nuqti orqali idrok qilinishi bilan tavsiflanadi va ana shu xususiyatiga ko'ra ta'limning boshqa metodlaridan farq qiladi [28; 93-b.].

Ko'rgazmalik metodlari

Ta'limning *ko'rgazmalilik metodidan* amaliy faoliyatda foydalanishda namoyish etish, tasvirlash va ekskursiya metodi bilan ish ko'rishda ta'lim oluvchilarni turli mavzularda tasviriy materiallar bilan ishlashga jalb etish muhim didaktik ahamiyatga ega [28; 93-b.].

Amaliy metodlar

Amaliy mashq'ulotlar metodi asosan o'zlashtirilgan ilmiy bilimlarni mustahkamlash va uni amalda qo'llay olish, tegishli ko'nikma va malakalarga ega bo'lishni ta'minlashga xizmat qiladi. Odatda mashq qildirish deganda ilmiy bilim va ma'lum bir ish-harakatni o'zlashtirish yoki takomillashtirish maqsadida rejali ravishda tashkil etilgan takrorlash tushiniladi. *Mashq qildirish metodi* o'quv predmetlarining mazmuni va tavsifiga qarab turlicha olib borilishi mumkin. Ta'lim oluvchilarning o'zlashtirgan ko'nikma va malakalarini mustahkamlash va ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda mashq qildirish quyidagi talablarga amal qilishi lozim:

1. Topshiriqning maqsadi ta'lim oluvchilarga aniq va ravshan tushuntirilgan bo'lishi, mazmuni va uni ishlash yo'llari esa puxta o'qitirilgan bo'lishi lozim.

2. Ta'lim oluvchilar diqqati taqdim etilayotgan mashqqa jalb qilinishi, jamoaning va har bir ta'lim oluvchining intilish va qiziqishlari hisobga olinishi lozim.

3. Topshiriq rejalashtirilgan (loyihalangan) tizim asosida va ularni bajarishdagi jarayonlarning izchilligiga asoslangan bo'lishi lozim.

4. Ma'lum qoida yuzasidan o'zlashtirilgan ko'nikma va malakalar shu qoidaga oid boshqa mazmundagi topshiriqlarni bajarishda ham osonlik bilan qo'llanilishi lozim.

5. Topshiriq berilishida ta'lim oluvchilarni faollashtirilgan ijodiy faoliyatga yo'naltirilishini ham e'tiborga olishi lozim.

6. Beriladigan topshiriq (mashq va shu kabilar)ni ta'lim oluvchilarning belgilangan vaqti ichida albatta bajara olishligini e'tiborga olish kerak va bunda ta'lim oluvchilarning intellektual salohiyatiga (umumiy va ayrim hollarda xususiy

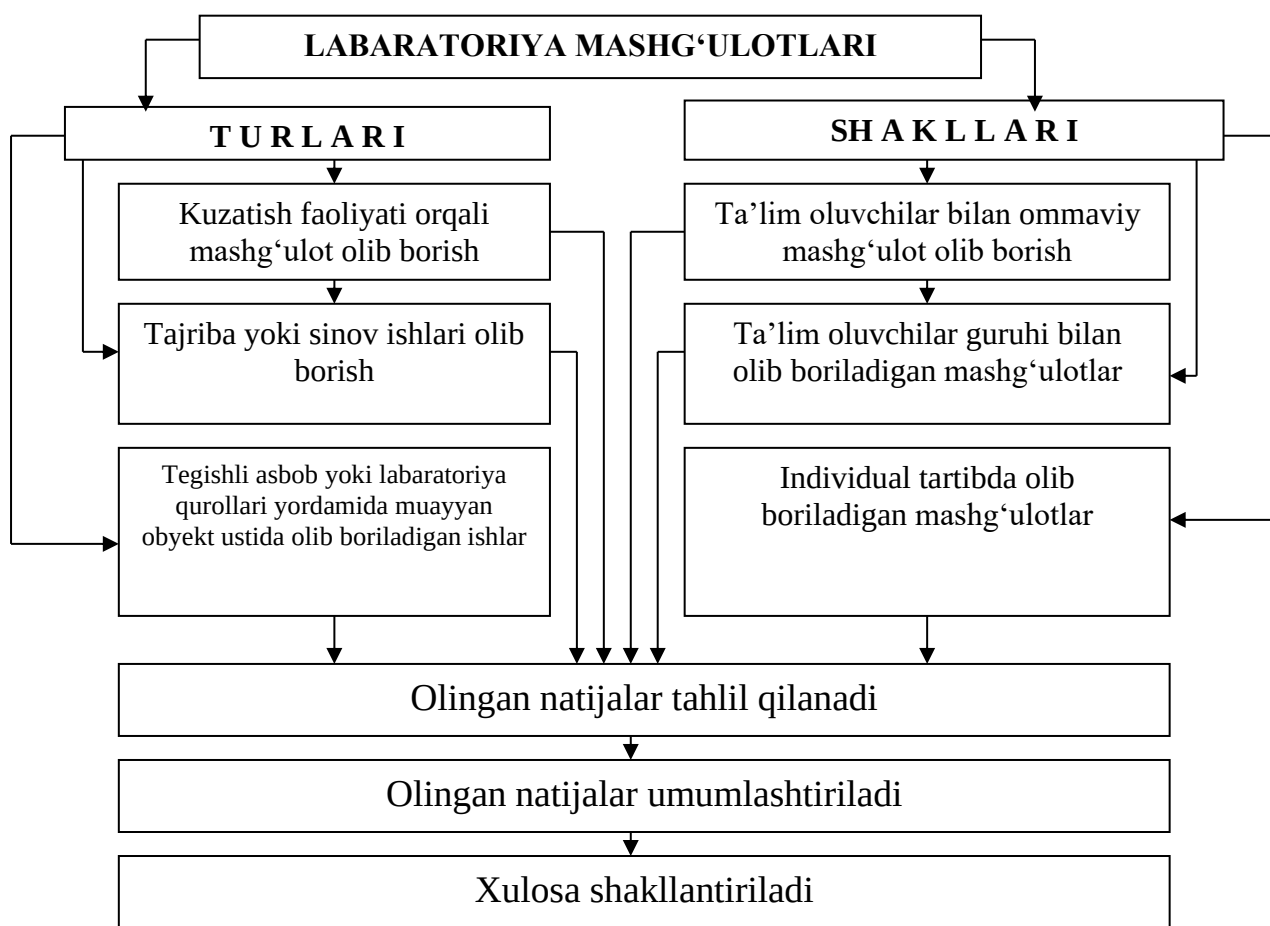
intellektual salohiyatiga) e'tibor qaratilishi mashq qilish jarayonining optimal variantlarini kafolatlash imkoniyatini beradi.

Ta'lim metodlarining bu turida ta'lim oluvchilarga beriladigan yozma ijodiy mashqlar va topshiriqlar muhim o'rin egallaydi. Shuningdek, ta'lim oluvchilarga beriladigan mashq-topshiriqlar ichida kollokumlar bajarish hamda ayrim mavzular bo'yicha mustaqil ma'ruzalar tayyorlash va grafik ishlarni bajarish ta'lim oluvchilarning mazkur sohadagi ongli ijodiy munosabatini yanada yuksaltirishga didaktik asos bo'ladi.

Labaratoriya metodi. Bu ta'lim jarayonida ta'lim oluvchilarga atrofni o'rab turgan obyektiv borliqdagi narsa va hodisalar, ularning shakli, hajmi, tarkibi, tuzilishi, o'zgarishi va rivojlanishi qobiliyatlari haqida yangi-yangi bilimlar berish, o'zlashtirayotgan ilmiy bilimlarni mustahkamlash hamda tegishli ko'nikma va malakalar bilan qurollantirishda muhim ahamiyatga ega.

Demak, bu shunday ta'lim metodiki, unda ta'lim oluvchi ta'lim beruvchi rahbarligida oldindan belgilangan reja asosida tajribalar o'tkazadi yoki amaliy vaziflarni bajaradi va shu jarayondagi bilimni yangilaydi va tushinib yetadi. Shu sababli ham ular qat'iy reja asosida olib boriladi. Reja ta'lim mazmunini ta'lim oluvchilar tomonidan tajribalar va amaliy ishlarni bajarish hamda o'rganishning ko'rsatmalarini ifodalovchi ta'lim beruvchining hujjati hisoblanadi. Unda mashg'ulot mavzusi, ishning maqsadi, unga ajratilgan vaqt, mashg'ulot mavzusining mazmuni, mashg'ulot bo'yicha adabiyotlar ro'yxati o'z ifodasini topadi.

Laboratoriya metodi, deyarli barcha fanlar bo'yicha ta'lim berishda uchraydi. Ayrim fanlarda, ya'ni, fizika, kimyo, biologiya, geografiya, kasbiy ta'limga oid fanlarda, psixologiya, informatika va shu kabi predmetlarni o'rganishda esa ko'proq qo'llaniladi. Ular maxsus jihozlangan laboratoriya xonasida tegishli moddiy-texnika vositalari va majmualari yordamida olib boriladi. Laboratoriya mashg'ulotlari xususiyatiga ko'ra turlar va shakllarga bo'linadi (6.2-rasmga qarang).

6.2-rasm. Laboratoriya mashg'ulotlari turlar va shakllari.

Sinfdan tashqari ish

“Maktab kutubxonasi” turkumidagi “Kitobim-oftobim” nomli sinfdan tashqari o‘qish kitobi 1-4 sinf yoshidagi bolalar uchun (har bir sinfga alohida, jami 4 ta kitobdan iborat) mo‘ljallangan. Har bir kitob majmua xarakteridagi asarlar to‘plamidan iborat bo‘lib, unda taniqli bolalar yozuvchi va shoirlari qatorida yosh ijodkorlarning ham maktab dasturiga kiritilmagan qiziqarli asarlari jamlangan. Kitobda jamlangan asarlardan o‘quvchilar mustaqil o‘qish uchun, ota-onalar bolalar bilan ishlashda, ularning bilimini oshirish, dunyoqarashini kengaytirish, badiiy asarlarni ko‘proq o‘qishlari uchun yo‘llashda foydalanishlari mumkin.

Mustaqil ish

Mustaqil ta’limni tashkil qilishni pedagogik muammo sifatida V.I.Andriyanova, P.T.Magzumov, U.N.Nishonaliyev, N.Sayidahmedov, A.R.Xodjaboyev,

Q.P.Husanboyeva, R.K.Choriyev E.I.Zakinov, S.Matchanov, Z.Nishonova, T.Niyazmetova, J.Tolipova, O'.Q.Tolipov, B.M.Turdibayeva, N.Xalilov, SH.Sharipov, SH.Yunusova va boshqalar o'z ishlarida tadqiq qilganlar.

U.N.Nishonaliyev mehnat ta'limi o'qituvchisini tayyorlashning tarixiy taraqqiyoti va shaxsiy xislatlarini, N.Sayidaxmedov talabalarni, umumta'lim maktablari o'quvchilarni unumli mehnatga rahbarlikka tayyorlashni, A.R.Xodjaboyev mehnat ta'limi o'qituvchisining kasbiy tayyorgarligining o'quv-metodik majmuaviy ta'minotini, Q.P.Husanboyeva adabiy ta'lim jarayonida o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish kabi muammolar ustida tadqiqotlar olib borganlar.

Mustaqil ishlarni bajarish va mustaqil ta'limning ijobiy xususiyatlari olimlardan: V.I.Andriyanovanning o'zbek maktablarining 5-6 sinflarida rus tili darsida mustaqil ish bajarishni o'rgatish, O.B.Berdiyeva geometriya ta'limida o'quvchilarning mustaqil ishlash ko'nikma va malakalarini shakllantirish metodikasi, E.I.Zakinovning 6-8 sinflarda mustaqil ishlarni tashkil qilishning pedagogik asoslari, O'.N.Sultonova fizikadan o'quvchilarning mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish metodikasi, O'.Q.Tolipovning kasbiy ta'lim tizimida yoshlarning kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishning pedagogik texnologiyalari, SH.Sharipovning talabada ixtirochilik ijodkorligini shakllantirishning pedagogik asoslari, SH.Yunusovanning o'quvchilarning mustaqil o'quv faoliyatini shakllantirish, Z.Nishonova, J.Tolipova va N.Xalilovlarning mustaqil ta'lim shakllari haqidagi tadqiqotlarida ko'rib chiqilgan [24; 7-b.].

Pedagog olim S.Matjonovning tadqiqot ishi o'quvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etishga bag'ishlangan bo'lib, unda darslarda o'quvchilarning og'zaki va yozma ijodiy ishlarini tashkil etish masalalari tadqiq qilingan. Zero, ma'naviy barkamol avlodni shakllantirishda ijodiy ishlar va mustaqil faoliyat yuritish o'z-o'zidan erkin tafakkurni talab qiladi. Mustaqil tafakkuri, o'z nuqtai nazariga ega bo'lmagan o'quvchi ijodkor bo'la olmaydi, mustaqil faoliyat yurit olmaydi.

R.Niyazmetovanning «O'zbek tili va adabiyoti darslarida mustaqil ish bajarish uslubi» mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasida umumiy o'rta va maxsus ta'lim jarayonida o'quvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etish yo'llari va uning o'quvchini

faollashtirishdagi ahamiyati haqida fikr yuritiladi. Garchi tadqiqotda mustaqil fikrlash masalasi yetakchilik qilmasa-da, o'quvchining mustaqil ishlash faoliyati o'z-o'zidan u yoki bu darajada mustaqil mulohazani talab qilishi ko'zga tashlanadi.

Pedagog olimlarning aksariyat qismi mustaqil ta'limni tashkil etish jarayonini faollashtirish masalasini umumiy muammo sifatida qaraydilar. Jumladan, bu boradagi ishlarning bir qismida talabalarning mustaqil ta'lim olishlarini tashkil etishga shaxs nuqtai nazaridan yondoshish ko'zga tashlanadi. Bunda u faol, ta'limda, kasbiy mahoratini oshirishda yuqori natijalarga erishishga intiluvchi, pedagoglik kasbini tanlash va egallash ishida jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiquvchi shaxsni shakllantirishda mustaqil ta'lim muhim omil sifatida qaraladi.

Mustaqil ta'lim olishni tashkil etish uchun nafaqat muayyan kasbga yoki faoliyat sohasiga qiziqish, balki ushbu faoliyat turiga layoqatning mavjud bo'lishi ham talab etiladi. Mustaqil ta'lim shaxsning o'zi tomonidan boshqarilishini e'tiborga olib, bu faoliyat bilan inson erkin holda va istagan vaqtda manbalardan o'zi tanlab, maqsad, vosita, mazmun nuqtai nazaridan foydalanishi mumkin. Mustaqil bilim olishda avtonomlik bu-o'qitish maqsadlari, tamoyillari, mazmuni, metodi va vositalarni aniqlash va tanlash, ularni qiynalmasdan hamda tashqi ta'sir yordamisiz, amalga oshirish qobiliyatidir.

Mustaqil ta'lim bevosita mustaqil fikrlash bilan uzviy bog'liqligi sababli unga berilgan ta'rifni ham keltirib o'tish maqsadga muvofiq: «Mustaqil fikrlash - insonning o'z oldida turgan muammolar maqsad va vazifalarini belgilagan holda o'z bilimi va hayotiy tajribalariga tayanib, turli yo'l, usul, vositalar yordamida, o'zining intellektual imkoniyatlari darajasida mustaqil ravishda hal qilishdan iborat bo'lgan aqliy faoliyatidir».

Yoshlarda mustaqil ish bajarish ko'nikmalarini shakllantirishni turli o'quv predmetlarini o'qitishda amalga oshirish mumkin. Masalan matematik olimlar S.I.Demidova va L.O.Denishevalar mustaqil ta'limga quyidagicha ta'rif berganlar [24; 8-b.]:

«O'quvchilarning o'qituvchi tomonidan mustaqil ish mazmuni, mustaqil ishlashni faol tashkil etishga, ularni oldiga qo'yilgan didaktik maqsadlarni bajarishga

yo'naltirilgan va shunga maxsus ajratilgan vaqt tushuniladi. Bilimlarni qidirish, ularni anglab yetish, mustahkamlash, ko'nikma va malakalarni shakllantirish hamda rivojlantirish bilimlarini umumlashtirish, tizimlashtirish jarayoni tushuniladi» [24; 8-b.].

Mustaqil bilim olish ehtiyojlarining rivojlanishi subyektning faollikka undaydi va shu bilan birga uning oldiga bilim va malakalarni egallash vazifasini qo'yadi. Mustaqil bilim olish qanday bo'lishi kerak degan savolga quyidagicha javob berish mumkin: o'qituvchi va talaba hamkorligidagi faoliyatning yakuni oldindan aniq bo'lgan o'qitish jarayonidan farqli ravishda, mustaqil bilim olishda subyekt aniq bo'lmagan va oldindan rejalashtirilmagan natijani qayd etishi kerak, ya'ni bilim, ko'nikma va malakalarning aniq hajmini o'zlashtirishi kerak.

Talabalarning bilimlarni mustaqil o'zlashtirishda mustaqil ta'lim olish, ya'ni avtodidaktika (avtodidaktika – o'z-o'zini o'qitish va avtonomlik) tamoyili hamda inson ehtiyojlari piramidasidagi o'z-o'zini namoyon qilish ehtiyoji o'zaro aloqadorligini ko'rishimiz mumkin.

Avtodidaktika – bilimlarni o'zlashtirish, tasavvurlarni rivojlantirish, tushunchalar, ko'nikma va malakalarni hosil qilish yo'lida o'quv jarayonining subyektiv maqsadiga muvofiq muntazam, mustaqil hamda avtonom xususiyatga ega faoliyatni tashkil etish sanaladi. Avtodidaktika tamoyilining muhim elementlari bo'lgan «mustaqil ta'lim olish», «o'z-o'zini tarbiyalash» hamda «mustaqil o'qish» kabi tushunchalar aniq maqsad asosida muntazam, uzluksiz tashkil etiluvchi, mustaqil va individual faoliyat mazmunini ifodalashga xizmat qilishi qayd etib o'tildi [24; 14-b.].

Mustaqil bilim olish texnologiyasi va mustaqil bilim olish ehtiyojlari bir-biri bilan bog'liqdir: aniq natijaga erisha olishiga ishonmaslik talabaning mustaqil bilim olishdan ko'nglini sovitadi. Mustaqil bilim olish texnologiyasini yaratish bir necha alohida muammolarni hal etishni ko'zda tutadi. Ulardan eng muhimi mustaqil muntazam bilim olish maqsadini aniqlay olishdir. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarining mustaqil va ijodiy ravishda bilim olish qobiliyatiga egaligini ko'rsatuvchi *omillar* sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

mustaqil ravishda turli qo‘shimcha manbalardan yangi bilimlarni o‘zlashtirish orqali o‘zida mustaqil ta’lim olish amaliy ko‘nikma va malakalarini hosil qilish;

qo‘shimcha adabiyotlardan o‘zlashtirgan bilim, egallagan amaliy ko‘nikma va malakalardan mashg‘ulot jarayonida unumli foydalanish;

olgan bilimlarni darsda va hayotda turli masalalarni hal etish amaliyotida mustaqil qo‘llay olish [24; 15-b.].

5111700-Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishida o‘qitiladigan umumkasbiy fanlarga ajratilgan mustaqil ta’lim soatlar hajmi bosqichlar asosida ishlab chiqilgan (6.1-jadvalga qarang):

6.1-jadval.

Umumkasbiy fanlarning mustaqil ta’lim soatlari

№	Fanlar	1-bosqich		2-bosqich		3-bosqich		4-bosqich	
		Umumiy yuklamaning hajmi	Mustaqil ta’lim	Umumiy yuklamaning hajmi	Mustaqil ta’lim	Umumiy yuklamaning hajmi	Mustaqil ta’lim	Umumiy yuklamaning hajmi	Mustaqil ta’lim
1.	Umumiy psixologiya	246	118	266	110	274	118	294	142
2.	Umumiy pedagogika	268	124	298	124	308	134	344	172
3.	Ona tili va bolalar adabiyoti	708	318	712	294	718	300	684	266
4.	Matematika							608	228
5.	Boshlang‘ich matematika kursi nazariyasi	556	238	602	222	608	228		
6.	Ona tili o‘qitish metodikasi	600	260	642	262	648	268	570	266
7.	Matematika o‘qitish metodikasi	518	208	488	184	494	190	494	228
8.	Mehnat va uni o‘qitish metodikasi			332	142	338	148	228	76
9.	Tabiatshunoslik va uni o‘qitish metodikasi			332	142	338	148	228	76
10.	Tarbiyaviy ishlar metodikasi					72	36		
11.	Boshlang‘ich sinflarda ona tili							208	90

	va matematikadan sinfdan tashqari ishlar								
--	---	--	--	--	--	--	--	--	--

5111700-Boshlang'ich ta'lim yo'nalishida o'qitiladigan ixtisoslik fanlariga ajratilgan mustaqil ta'lim soatlar hajmi bosqichlar asosida ishlab chiqilgan (6.2-jadvalga qarang):

6.2-jadval.

Ixtisoslik fanlarining mustaqil ta'lim soatlari

№	Fanlar	1-bosqich		2-bosqich		3-bosqich		4-bosqich	
		Umumiy yuklamaning hajmi	Mustaqil ta'lim	Umumiy yuklamaning hajmi	Mustaqil ta'lim	Umumiy yuklamaning hajmi	Mustaqil ta'lim	Umumiy yuklamaning hajmi	Mustaqil ta'lim
1.	Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi	280	128	248	96	196	90	194	80
2.	Boshlang'ich sinflarda axborot texnologiyalari	192	86	328	138	262	110		
3.	Texnologiya va uni o'qitish metodikasi	310	136						
4.	Tabiatshunoslik va uni o'qitish metodikasi	310	136						
5.	Tarbiyaviy ishlar metodikasi	94	50	122	46			248	114
6.	Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi	144	68	122	46			352	144
7.	Pedagogik mahorat	144	68						
8.	Boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari ishlar	56	22						
9.	Qiyosiy pedagogika	60	22						
10.	Boshlang'ich sinflarda ona tili va matematikadan			136	64	142	68		

	sinfdan tashqari ishlar								
11.	Boshlang'ich sinflarda mehnatdan sinfdan tashqari ishlar							84	46

5111700-Boshlang'ich ta'lim yo'nalishida o'qitiladigan qo'shimcha fanlarga ajratilgan mustaqil ta'lim soatlar hajmi bosqichlar asosida ishlab chiqilgan (6.3-jadvalga qarang):

6.3-jadval.

Qo'shimcha fanlarning mustaqil ta'lim soatlari

№	Fanlar	1-bosqich		2-bosqich		3-bosqich		4-bosqich	
		Umumiy yuklamaning hajmi	Mustaqil ta'lim	Umumiy yuklamaning hajmi	Mustaqil ta'lim	Umumiy yuklamaning hajmi	Mustaqil ta'lim	Umumiy yuklamaning hajmi	Mustaqil ta'lim
1.	Hayot faoliyati xavfsizligi	130	56	120	46	130	50	135	55
2.	O'qituvchi nutq madaniyati	62	24						
3.	Ta'lim-tarbiyaning dolzarb muammolari	106	40						
4.	Pedagogik mahorat			256	110				
5.	Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi					128	90		
6.	Boshlang'ich sinflarda axborot texnologiyalari							262	114

Talabaning faolligi obyektning o'zi bilan ishlashga yo'nalgan bo'lsa, bunday hollarda ko'proq bilish motivlarining har xil turlari haqida fikr yuritish mumkin. Talabaning faolligi mehnat davomida boshqa kishilar bilan munosabatga yo'nalgan bo'lsa, unda turli ijtimoiy motivlar mavjud deyish mumkin. Talabalarning – dars mobaynidagi mustaqil ishlari bu texnik-texnologik, iqtisodiy va tashkiliy mashqlardir. Mashqlar puxta o'ylab tuzilgan pedagogik jihatdan asoslangan amaliy tizimdan iborat

bo‘lib, talabalarda izchillik bilan bilim va ko‘nikmalarni shakllantirishni ko‘zda tutishi kerak.

O‘zini-o‘zi nazorat qilish va muhokama qilish uchun savollar

1. Metod deganda nimani tushunasiz?
2. Metodlar qanday tasnifga ega?
3. O‘qitish metodi qanday tanlash mumkin?
4. Og‘zaki bayon qilish metodlari deganda nimani tushunasiz?
5. Adabiyotlar bilan ishlash metodi deganda nimani tushunasiz?
6. Ko‘rgazmalik metodlari deganda nimani tushunasiz?
7. Amaliy metodlar deganda nimani tushunasiz?
8. Sinfdan tashqari ish nima?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Boshlang‘ich sinf fanlari mavzulari bo‘yicha metodni loyihalashtiring.

6.1-SEMINAR MASHG‘ULOT. BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA O‘QITISH METODLARI

Reja:

- 6.1. Metod tushunchasi. Metodlar tasnifi.
- 6.2. O‘qitish metodini tanlash.
- 6.3. Og‘zaki bayon qilish metodlari.
- 6.4. Ko‘rgazmalik metodlari.
- 6.5. Amaliy metodlar.
- 6.6. Sinfdan tashqari ish.
- 6.7. Mustaqil ish.

Seminar mashg‘ulotining borishi:

1-bosqich. O‘qituvchi talabalarni davomat qiladi. O‘qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi (3 daqiqa).

2-bosqich: «Boshlang‘ich ta’limda o‘qitish metodlari» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so‘zlari “Tushunchalar tahlili” metodi asosida loyihalashtiriladi (10 daqiqa).

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o‘rganiladi (40 daqiqa).

4-bosqich. Mavzuga oid savollarga javob konspekt qilinadi (27 daqiqa)

1-bosqich. O‘qituvchi talabalarni davomat qiladi. O‘qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi.

2-bosqich: «Boshlang‘ich ta’limda o‘qitish metodlari» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so‘zlari “Tushunchalar tahlili metodi” metodi asosida loyihalashtiriladi.

“Tushunchalar tahlili” metodi

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
metod	
o‘qitish metodi	
og‘zaki bayon qilish metodlari	
adabiyotlar bilan ishlash metodi	
ko‘rgazmalik metodlari	
amaliy metodlar	
sinf dan tashqari ish	
mustaqil ish	

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o‘rganiladi (40 daqiqa).

1-guruh: Guruh bo‘lib ishlash.

2-guruh: Guruhlarni tashkil etish usullari.

3-guruh: O'qituvchi vazifalari.

4-guruh: Guruh bo'lib ishlash modeli.

4-bosqich: Quyidagi savollarga javob bering va konspekt qiling:

1. Metod deganda nimani tushunasiz?
2. Metodlar qanday tasnifga ega?
3. O'qitish metodi qanday tanlash mumkin?
4. Og'zaki bayon qilish metodlari deganda nimani tushunasiz?
5. Adabiyotlar bilan ishlash metodi deganda nimani tushunasiz?
6. Ko'rgazmalik metodlari deganda nimani tushunasiz?
7. Amaliy metodlar deganda nimani tushunasiz?
8. Sinf dan tashqari ish nima?

7-BOB. § 7.1. BOSHLANG'ICH TA'LIMDA TARBIYA JARAYONI

Reja:

7.1. Tarbiya jarayonining o'ziga xos xususiyatlari. Tarbiya jarayonining mazmuni va tuzilishi.

7.2. Tarbiyaning umumiy qoidasi. Tarbiya tamoyillari va turlari.

7.3. Kichik maktab yoshidagi bolalarning psixik rivojlanishi.

Tayanch so'z va iboralar: tarbiya jarayoni, tarbiya tamoyillari, tarbiya turlari, tarbiya jarayonining mazmuni.

Tarbiya jarayonining o'ziga xos xususiyatlari. Tarbiya jarayonining mazmuni va tuzilishi

Ta'lim va tarbiya tushunchasining qaysi biri kengroq ma'noga ega ekanligi xususidagi bahs samarasizdir, chunki hamma gap ularning qaysi maqsadda qo'llanishidadir. Adabiyotlarda ko'p uchraydigan «ta'lim» va «tarbiya» so'zlarini pedagogik jarayonning qarama-qarshi tomonlarini ifodalash uchun qo'llanishi unchalik to'g'ri emas. Binobarin, ta'lim bilim berishning maqsadga muvofiq jarayoni

sifatida doimo muayyan shaxslarni tarbiyalashni o'z ichiga oladi. Tarbiyaning yo'nalishi esa, hatto ta'limning mazmuni va saviyasi bilan rasman bir xil bo'lsa ham, prinsip jihatdan turlicha – insonparvar demokratik yoki totalitar bo'lishi mumkin. Ta'lim-tarbiya muassasalarida amalga oshiriladigan chuqur pedagogik jarayon sifatidagi tarbiya haqida gapirish uning faqat bir tomonini – kasbiy jihatini ko'rsatishni bildiradi. Tarbiya hamma vaqt xalq orasidagi hodisa, ijtimoiy hayotning doimiy kategoriyasi hisoblangan [21; 90-b.].

Tarbiyaning ijtimoiy tabiatini anglash davlat va xalq tarbiyasi, jamiyat va shaxs tarbiyasi o'rtasidagi maqsadga muvofiq va tasodifiy tarbiya o'rtasidagi tafovutini, tarbiyaviy ta'sir obyektining g'oya murakkab tugunini bilish imkonini beradi. Tarbiya shaxsni maqsadga muvofiq yo'sinda shakllantirish, unda fazilatlarni tarkib toptirish jarayonidir. Tarbiya tarbiyani amalga oshiruvchilar kutadigan natija mavjudligini talab qiladi. U ikki turdagi faoliyatni, ya'ni shakllanuvchi va shakllantiruvchi faoliyatni bajaruvchilar tarbiyaning tashkilotchilari, shakllanuvchi faoliyatni bajaruvchilar esa tarbiyaning yolg'iz yoki jamoaviy obyektlari hisoblanadi.

Tarbiyaning o'ziga xos xususiyatlari uning ikki tomoni – obyekt va subyektiv jihatlar mavjudligidir. Uning shakllantiruvchi faoliyatlarini bajaruvchilar o'zlari xohlasa-xohlamasa tarbiyaning obyekti ekanligida ko'rinadi. Yuqorida ta'kidlanganidek, obyektlik shakllanuvchi va shakllantiruvchi faoliyatlar hamda ularning elementlari o'rtasida, shuningdek, har bir faoliyatning elementlari urtasida ichki obyektiv bog'lanish va munosabatlar mavjudligida namoyon bo'ladi. Shakllantiruvchi va shakllanuvchi faoliyatning subyektiv tomoni u yoki bu faoliyatni bajaruvchilar subyektlar hisoblanadi va tarbiyaning natijalari ularning ichki holatiga, egallagan shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlari hamda qobiliyatlariga bog'liq bo'ladi. Tarbiya ba'zan to'plangan bilimlarni, faoliyat tajribalarini yosh avlodga berishning yo'li sifatida, ba'zan erishilgan ma'naviy madaniyatni qayta tiklash va rivojlantirishning omili sifatida va ba'zan ijtimoiy munosabatlarning alohida shakli sifatida ta'riflanadi [21; 91-b.].

Tarbiyaning maqsadi – uning ko'zlangan natijasidir. U jamiyat rivojlanishining ehtiyojlarini o'zida aks ettiradi va jamoatchilik hamda davlat hujjatlarida ifodalanadi,

pedagogik ta'limotlar va nazariyalarda muayyanlashtiriladi hamda batafsil yoritiladi. Tarbiyaning maqsadi – shaxsni har tomonlama va uyg'un kamol toptirish, uning ma'naviy, axloqiy-estetik qadriyatlarini shakllantirish, yuksak darajada uyushgan va shakllangan jamoalarni vujudga keltirishdir. Tarbiyaning maqsadlarini oxirgi va oraliq, umumiy va muayyan, asosiy va yo'l-yo'lakay maqsadlarga tasniflash mumkin. Maqsad bilan bir qatorda hal qilinishi maqsadga erishishni ta'minlaydigan vazifalar ham turadi. Masalan, tarbiyaning umumiy maqsadini ro'yobga chiqarish, ya'ni shaxsni har tomonlama kamol toptirish uchun aqliy, axloqiy, g'oyaviy-siyosiy, estetik, mehnat va jismoniy tarbiya vazifalarini amalga oshirish zarur [21; 92-b.].

Tarbiyaning umumiy qoidasi. Tarbiya tamoyillari va turlari

Har bir ishning o'ziga xos, ma'lum qonun-qoidalarini bo'lganidek, bola tarbiyasining ham o'ziga xos bir qator muhim qonun-qoidalarini borki, ularga amal qilish tarbiya ishining samarali bo'lishini ta'minlaydi, chunonchi:

tarbiyaning bir maqsadga qaratilganligi;

tarbiyaning hayot, mehnat bilan, O'zbekistonimizning mustaqilligi, gullab-yashnashi yo'lida qilinayotgan fidoyi ishlar bilan bog'lanishi;

shaxsni jamoada, jamoa orqali tarbiyalash;

tarbiyada bola shaxsini hurmat qilish va unga talabchanlik;

tarbiyaviy ishlarning izchilligi, muntazamligi hamda birligi;

tarbiyada o'quvchilarning yoshi va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish.

Quyida tarbiya jarayonining qonun-qoidalarini ko'rib chiqamiz:

Tarbiyaning bir maqsadga qaratilganligi. Tarbiya maqsadini belgilashda jamiyat talablari, davr nafasi, milliy xususiyatlar asos qilib olinadi. Tarbiyaning maqsadi – har tomonlama kamol topgan mukammal inson shaxsini tarbiyalashdir. O'qituvchilar jamoasi va har bir o'qituvchi-tarbiyachi ana shu maqsadlardan kelib chiqib, tarbiyaviy ishlarning vazifalarini belgilaydi, uning mazmunini aniqlaydi hamda maktab ish sharoitlarini hisobga olgan holda o'quvchilarni tarbiyalashning shakl va uslublarini tanlaydi [21; 308-b.].

Tarbiyaning hayot bilan bog'liqligi qoidasi tarbiyaviy ishlarning mazmuni va tashkil etilishini doimo yangilab turishni talab etadi. Tarbiyachilar bolalar tarbiyasini hayot bilan bog'lar ekanlar, ularga o'zlarida imon-e'tiqodni tarbiyalash imkonini beradilar.

Shaxsni jamoada va jamoa orqali tarbiyalash qoidasi. Ilg'or o'qituvchilar tajribasining ko'rsatishicha, o'quvchilar ahil jamoa bo'lib uyushgandagina tarbiya ishlarini amalga oshirish ancha yengil bo'ladi va muvaffaqiyati ta'minlanadi. Yaxshi uyushgan, sog'lom jamoada o'quvchilar jamoatchiligining fikri juda katta tarbiyaviy kuchga ega bo'ladi va tarbiyada o'qituvchilarning tayanchiga aylanadi. O'z manfaatini jamiyat manfaatlari bilan qo'sha bilish, bir-biriga o'zaro yordam berish kabi qimmatli fazilatlar avvalo jamoada shakllanadi. O'quvchilar jamoasida har bir shaxsning kamolga yetishi, hamda sinf va umuman maktabda do'stlik rishtalarini mustahkamlash uchun qulay sharoit yaratmoq darkor. Shuni ham aytish kerakki, ba'zan tarbiya jarayonida jamoa bilan shaxs o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni bartaraf qilishga ham to'g'ri keladi [21; 309-b.].

Tarbiyada bola shaxsini hurmat qilish va unga talabchanlik qoidasi. Bolalarga birdaniga juda ko'p talab va qoidalarni taqdim qilish mumkin emas, bolalarni xulq va yurish-turish ko'nikmalariga o'rgatgan vaqtda ham xuddi o'quv predmetlari mazmuniga kiradigan ko'nikmalarni o'rgatishdagi tadrijiylik va tizimlilikka rioya qilish kerak. Shunday qilinsa, bolalar xulqiy ko'nikmalarni puxta, mustahkam o'zlashtiradilar [21; 310-b.].

Tarbiyada o'quvchilarning yoshi va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish qoidasi. Bolalar maktabda rivojlanishning turli davrlarini: bolalik, o'smirlik, o'spirinlik pallalarini bosib o'tadilar. Shu davrlar ichida ular hayot, inson va tabiat, umuman atrofimizni o'rab olgan dunyo haqida aniq bilimlarga ega bo'ladilar. Ularning axloqi ham o'zgarib boradi. Shu yillar ichida bolaning axloqiy tuyg'ulari rivojlanadi, ongi bilan xulqi o'rtasida uyg'unlik vujudga keladi, xarakteri tarkib topadi, o'z xulqi va xatti-harakatlarini ehtiyojga va sharoitga muvofiqlashtirishga intilish odatlari tarbiyalanadi. Bolalarning yoshi rivojlanish darajasiga ko'ra ularga beriladigan

tarbiyaning mazmuni, pedagogik rahbarlikning xarakteri ham o‘zgarib boradi [21; 312-b.].

Tarbiyaviy ishlarning izchilligi, tizimliliigi hamda birligi qoidasi. Tarbiya ishidagi izchillik va tizimlilik shundan iboratki, har bir tarbiya ishi maktabning umumiy tarbiyaviy rejasiga asosan ma’lum izchillikda amalga oshiriladi, oldingi ishlarning mantiqiy davomi sifatida tarbiya sohasida qilinayotgan ishlarni rivojlantiradi, mustahkamlaydi va yanada yuqori darajaga ko‘taradi. Tarbiya berishda tizimlilik qoidasi tarbiyani amalga oshiradigan barcha bo‘g‘inlarning – oila va maktab, bolalar va yoshlar tashkiloti, jamoatchilik, mahalla faollari, maktabdan tashqari tarbiya muassasalari va ishlab chiqarish jamoalarining, keng jamoatchilikning hamjihatlik va bamaslahat ish ko‘rishini nazarda tutadi [21; 314-315-b.]. Tarbiya turlari quyidagilardan iborat (7.1-jadvalga qarang):

7.1-jadval.

Tarbiya turlari

№	Tarbiya turlari	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tarbiya mazmuni
1.	Mehnat tarbiyasi	Boshlang‘ich sinflarda xizmat ko‘rsatish mehnatining o‘ziga o‘zi xizmat qilish va jamoatchilik ishlari bilan tanishtirish, shu bilan bir qatorda bunga qo‘shimcha tarzda quyidagi mavzularda mashg‘ulotlar olib borilishi mumkin: «Pazandachilik sirlari», «Taom tayyorlashda masalliq'larga ishlov berish, saralash, yuvish, archish, to‘g‘rash va qirqish», «Sabzavotlardan tayyorlangan salatlar», «Dasturxon tuzash», «Uyni va sinf xonasini saranjom-sarishta tutish», «Mehmon kutish»
2.	Nafosat tarbiyasi	Boshlang‘ich sinf dasturiga ko‘ra o‘quvchilarga dastlab xulq-atvor va turmushdagi go‘zallik, ya’ni buyumlar, kiyimlar, o‘quv qurollarini toza, ozoda, chiroyli asrash, ularni saranjom-sarishta saqlay bilish, ulardan to‘g‘ri va o‘rinli foydalanish o‘rgatiladi. O‘quvchilarda xushmuomala bo‘lish, qo‘pollikdan nafratlanish, ifloslik, tartibsizlikka murosasiz bo‘lish kabi xususiyatlar tarbiyalanib boradi. Nafosat tarbiyasi ta’sirida bolalar qalbi shunchalik noziklashadiki, ular har bir so‘zni darhol quloqqa oladigan bo‘ladi, qalb fazilati ortadi, nafosat his-tuyg‘usi kuchayadi, his etish, tushunish, qadrlash, zavqlanish, nafratlana bilish, bir hodisaga munosabat bildirish – bular nafosat tarbiyasining alifbosi hisoblanadi
3.	Axloq-odob tarbiyasi	O‘quvchilarda intizomni tarbiyalashda maktab jamoasi va ular orasidagi o‘zaro munosabatlar, bir-biriga bo‘lgan ishonch va hurmat, o‘zaro yordam va o‘rtoqlik xislatlari asosiy rol o‘ynaydi. O‘quvchilarda ongli intizomni, odobni tarbiyalashda o‘qituvchilar o‘z xulq-atvorlari, muommala madaniyati bilan namuna bo‘lishlari darkor. Chunki ularning yurish-turishi, odobi o‘quvchining ichki e’tiqodiga aylanishi va ma’naviyatiga ta’sir etishi kerak. Shundagina o‘quvchilar jamiyat va jamoa oldida axloqiy tarbiya talablariga javob beradigan xulq-atvor egalari bo‘la oladilar

4.	Ekologik tarbiya	Ekologik ta'lim va tarbiya – bu insonni tabiatga qadam qo'ygan vaqtdan boshlab, butun hayoti davomida tabiatdan ongli ravishda foydalanishga, psixologik, axloq-odob yuzasidan xalqimizning tabiatga hurmat va e'tibor bilan qaraydigan urf-odatlarini, udumlarini tarbiyalash, tabiiy boyliqlarni ko'paytirish, bog'u-ro'g'lar, gulzorlar tashkil qilishga undashdan, uning qalbida yaxshi xislatlar uyg'otishdan iboratdir
5.	Jismoniy tarbiya	Maktab yoshidagi bolalarning qaddi-qomatini to'g'ri-mutanosib shakllantirish, suyak-bo'g'inlarni va muskullarni uyg'unlashgan tarzda rivojlantirish, yurak-tomir hamda nafas olish a'zolarinsng asab tolalari majmuasini mustahkamlashtirish muhim. Jismoniy mashqlar darsning 25-30-daqiqalarida (4-8 tadan iborat bo'lgan mashqlarni) 2-3 daqiqa davomida bajariladi. Bu chog'da bajarilishi oson, o'tirib yoki o'rindan turib panjalarga, bo'yin, yelka, bel va qomatning pastki qismiga ta'sir etadigan mashqlarni tanlash lozim. Harakatli o'yinlar kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining jismoniy tarbiyasida muhim vosita hisoblanadi. Bu yoshdagi bolalarning hayotida harakatli o'yinlar ularning jismoniy chiniqa borishiga va aqliy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi

Kichik maktab yoshidagi bolalarning psixik rivojlanishi

Kichik maktab davri 6-7 yoshdan boshlanib to 9-10 yoshgacha davom etadi. Bu davrda bola u maktab o'quvchilariga qo'yiladigan har xil talablar bilan tanishadi, fan asoslarini o'rganish uchun biologik va psixologik jihatdan tayyorlanadi. Uning psixikasi bilim olishga yetadigan darajada rivojlanadi. Shu yoshdagi bola idrokining o'tkirligi, ravshanligi, sofligi, aniqligi, o'zining qiziquvchanligi, ishonuvchanligi, xayolining yorqinligi, xotirasining kuchliligi, tafakkurning yaqqolligi bilan boshqa yoshdagi bolalardan ajralib turadi. Maktab ta'limiga tayyorlanyotgan bolada diqqat nisbatan uzoq muddatli va shartli barqaror bo'ladi. Kichik maktab yoshidagi bolalarning asosiy faoliyati o'qish hisoblanadi. Bolaning maktabga borishi uning psixologik rivojlanishi va shaxsning shakllanishidagi o'rni nihoyatda katta. Bola o'quv faoliyatida o'qituvchi rahbarligi ostida inson ongining turli asosiy shakllari mazmunini egallaydi va insoniy an'analar asosida harakat qilishni o'rganadi. O'quv faoliyatida bola o'z irodasini o'quv maqsadlariga erishish uchun mashq qildiradi. O'quv faoliyati boladan nutq, diqqat, xotira, tasavvur va tafakkurini kerakli darajada rivojlanishini talab etgan holda, bola shaxsi rivojlanishi uchun yangi sharoitlarni yaratadi. Birinchi bor maktabga kelgan bola o'z atrofida gilar bilan psixologik jihatdan yangi munosabat tizimiga o'tadi. U o'zining hayoti tubdan o'zgarganini, unga yangi majburiyatlar nafaqat har kuni maktabga borish, balki o'quv faoliyati talablariga bo'ysunish ham

yuklatilganligini his eta boshlaydi. Oila a'zolarining bola o'quv faoliyati, yutuqlari bilan qiziqayotganligi, shuningdek, uni nazorat qilayotganligi, unga qilinayotgan yangi shakllaridagi muomala munosabat uning ijtimoiy mavqei o'zgarganligini to'la his etishiga, o'ziga nisbatan munosabatining o'zgarishiga asos bo'ladi. Kattalar bolalarni amaliy jihatdan o'z vaqtlarini to'g'ri taqsimlash borasida yaxshi o'qish, o'ynash, sayr qilish va boshqa narsalar bilan shug'ullanishga o'rgatadilar. Demak, oilada bola u bilan hisoblashadigan, maslahatlashadigan yangi bir o'rinni egallaydi. O'quvchining maktabdagi muvaffaqiyati uning keyingi psixik rivoji va shaxsining shakllanishida to'liq ijobiy asos bo'ladi [16; 27-b.].

Bola insoniy munosabatlar tizimida ham alohida o'rin egallayotganini, ota-onasi, yaqinlari, atrofdagilar unga yosh boladek emas, balki o'z vazifalari, majburiyatlari bor bo'lgan, o'z faoliyat natijasiga ko'ra hurmatga sazovor bo'lishi mumkin bo'lgan alohida shaxs deb munosabatda bo'ladilar. Buning natijasida bolaning o'z-o'zidan oilasi, sinfi va boshqa jamoalardagi o'z o'rnini anglay boshlaganini ko'rish mumkin. Bu davrda bolaning "Men shuni xohlayman" motividan "Men shuni bajarishim kerak" motivi ustunlik qila boshlaydi. Maktabda birinchi sinfga kelgan har bir o'quvchida psixik zo'riqish kuchayadi. Bu nafaqat uning jismoniy salomatligida, balki xatti-harakatida ham, ya'ni ma'lum darajada qo'rquvni kuchayishi, irodaviy faollikning susayishida namoyon bo'ladi. Bu davrga kelib bola atrofidagilar bilan o'zaro munosabatda ma'lum bir natijalarga erishgan, o'zi xohlayotgan narsalarni hamda o'z oilasida o'z egallagan o'rnini aniq biladigan bo'ladi. Shuningdek, u o'zini o'zi boshqarish malakasiga ega bo'ladi, vaziyat va holatga qarab ish yurita oladi. Bu yoshdagi bolalar ularning xatti-harakatlari va motivlari ularning o'zlariga beradigan baholariga qarab "Men yaxshi bolaman" emas, balki bu xatti-harakatlar o'zgalar ko'z o'ngida qanday namoyon bo'lishiga qarab baholanishini tushuna boshlaydilar [16; 28-b.].

5-6 yoshli davrida ko'zga tashlangan bolalarning xususiyatlari 4 yil davomida rivojlanadi va mustahkamlanadi hamda o'smirlik davrining boshlariga kelib juda ko'p shaxsiy fazilatlar shakllanib bo'ladi. Bolalarning individualliklari ularning bilish jarayonida ham ko'rinadi. Bu davrda bolalarning bilimlari kengayadi va chuqurlashadi,

ko'nikma va malakalari takomillashadi. 3-4 sinflarga borib ko'p bolalarda umumiy va maxsus layoqatlar ko'zga tashlanadi. Kichik maktab davrida hayot uchun nihoyatda ahamiyatli bo'lgan muvaffaqiyatga erishish motivi mustahkamlanadi, bu esa o'z-o'zidan boshqa layoqatlarni jadal rivojlanishiga olib keladi. Bu yoshdagi bolalarda idrok, diqqat, xotira, tafakkur va nutq to'liq shakllanib bo'lgani uchun ham ularga ta'lim berishda kattalarga qo'llaniladigan uslublardan foydalanish mumkin. Kichik maktab yoshidagi bolalar psixik rivojlanishga ularning atrofidagi odamlar, ota-onasi va ayniqsa o'qituvchi bilan bo'ladigan munosabati orqali erishishi mumkin. 3-4 sinflarga borib bola uchun uning o'rtoqlari bilan munosabatining ham ahamiyati ortadi. Bu munosabatlardan kattalar ta'lim-tarbiya maqsadlarida foydalanishlari mumkin. Bu yoshdagi bolalar soatlab yolg'iz holda sevimli mashg'ulotlari bilan shug'ullanishlari mumkin va shu asosda ularda mehnatsevarlik va mustaqillik fazilatlarini shakllanadi [16; 41-b.].

O'zini-o'zi nazorat qilish va muhokama qilish uchun savollar

1. Tarbiya jarayonining o'ziga xos qanday xususiyatlari mavjud?
2. Tarbiya jarayonining mazmuni va tuzilishi deganda nimani tushunasiz?
3. Tarbiyaning umumiy qoidasi deganda nimani tushunasiz?
4. Tarbiya qanday tamoyillari mavjud?
5. Tarbiya qanday turlari mavjud?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Tarbiya turlarini "Toifalash jadvali" asosida loyihalashtiring:

№	Tarbiya turlari	Tarbiya turlarining mazmuni

2. Tarbiya tamoyillarini "Toifalash jadvali" asosida loyihalashtiring:

№	Tarbiya tamoyillari	Tarbiya tamoyillarining mazmuni

7.1-SEMINAR MASHG'ULOT. BOSHLANG'ICH TA'LIMDA TARBIYA JARAYONI

Reja:

7.1. Tarbiya jarayonining o'ziga xos xususiyatlari. Tarbiya jarayonining mazmuni va tuzilishi.

7.2. Tarbiyaning umumiy qoidasi. Tarbiya tamoyillari va turlari.

7.3. Kichik maktab yoshidagi bolalarning psixik rivojlanishi.

Seminar mashg'ulotining borishi:

1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi (3 daqiqa).

2-bosqich: «Boshlang'ich ta'limda tarbiya jarayoni» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so'zlari "Tushunchalar tahlili" metodi asosida loyihalashtiriladi (10 daqiqa).

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o'rganiladi (40 daqiqa).

4-bosqich. Mavzuga oid savollarga javob konspekt qilinadi (27 daqiqa)

1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi.

2-bosqich: «Boshlang'ich ta'limda tarbiya jarayoni» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so'zlari "Tushunchalar tahlili metodi" metodi asosida loyihalashtiriladi.

"Tushunchalar tahlili" metodi

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
tarbiya jarayoni	
tarbiya tamoyillari	
tarbiya turlari	

tarbiya jarayonining mazmuni	
------------------------------	--

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o‘rganiladi (40 daqiqa).

1-guruh: Guruh bo‘lib ishlash.

2-guruh: Guruhlarni tashkil etish usullari.

3-guruh: O‘qituvchi vazifalari.

4-guruh: Guruh bo‘lib ishlash modeli.

4-bosqich: Quyidagi savollarga javob bering va konspekt qiling:

1. Tarbiya jarayonining o‘ziga xos qanday xususiyatlari mavjud?
2. Tarbiya jarayonining mazmuni va tuzilishi deganda nimani tushunasiz?
3. Tarbiyaning umumiy qoidasi deganda nimani tushunasiz?
4. Tarbiya qanday tamoyillari mavjud?
5. Tarbiya qanday turlari mavjud?

8-BOB. § 8.1. BOSHLANG‘ICH TA’LIM PEDAGOGIKASI, INNOVATSIYASI VA INTEGRATSIYASI

Reja:

1.1. Integratsiya kursi va vazifalari. Fan o‘qitishdagi integratsiya asosidagi ta’lim falsafasi.

1.2. Ta’lim jarayonini integratsiyalashning nazariy asoslari. Integratsiyaning hozirgi zamon muammolari.

Tayanch so‘z va iboralar: integratsiya, integratsiya kursi, integrativ ta’lim, chegaradosh fanlar, fan evolyusiyasi, integratsiyalangan darslar.

Integratsiya kursi va vazifalari. Fan o‘qitishdagi integratsiya asosidagi ta’lim falsafasi

Integratsiya kursi – o‘quv fanlaridan biri bo‘lib, fanlararo bilimlarni (integrativ bilimlarni) chuqurlashtirish va oshirish, ularni shakllantirish uchun o‘rganiladi. U har

xil turlar, usullar, uslublar, fanlararo integratsiya obyektlari asosida tuzilgan. Integratsiya kurslarining sinflarga bo'linishini turli asoslarda qilish mumkin:

- maqsad va muammolar asosida;
- maktab tabiiy-ilmiy tizimidagi vazifalari asosida;
- qo'shiluvchi fan tarmoqlari asosida;
- integratsiya usullari va yo'llari asosida;
- o'quv rejasidagi o'rni asosida;
- kursni o'rganishga sarflangan vaqt asosida;
- o'quvchilar uchun qiyinlik darajasi asosida va h.k.

Shuni e'tiborga olamizki, bu kurslarning mualliflari odatda o'z oldilariga bir necha maqsad va muammolarni yechish masalasini qo'yadilar, shu sababli kurslar ko'p maqsadli, turli vazifali bo'ladi. Ko'p miqdordagi dasturlar va ularni tadbiq etishga urinishlarni ko'rib chiqib, biz bu kurslar qurilishining asosiy yo'nalishlarini ajratishimiz va ularni mohiyatiga qarab sinflarga bo'lishimiz mumkin.

Integrativ ta'limning sinflarga bo'linishi (klassifikatsiya). Ko'p fanlar integratsiyasi. Ularni yana universal yoki bir necha asosiy tizim kurslarini almashtiruvchi umumiy deb ham atash mumkin. Masalan, o'qish, tabiat, rasm darslarini bitta umumiy darsga birlashtirish.

Odatda, bunday kurslarning mualliflari tabiiy fanlar materiallarini birlashtirib, ularni bir ma'lum tizimga keltirishadi va o'z kurslarini integrativ yoki kompleks (umumiy) deb ataydilar. Ko'rinib turibdiki, boshlang'ich ta'lim tizimidagi tabiiy fanlar materiallarini berishda to'g'ri ketma-ketlikka faqat darslar tuzilishini saqlab qolibgina erishish mumkin. Ba'zi e'tiborli olimlar ta'kidlaydilar, bu an'anaviy maktablarda ham tabiiy fanlarni ketma-ket o'rganish yo'li bilan ham hal qilinmoqda. Bir qator olimlar boshlang'ich ta'limga ham darslarga ajratib o'qitish an'analari tarqalgan deb hisoblaydilar.

Tabiiy fanlarni o'qitishning tizim bo'yicha davom ettirishni bekor qilish va soddalashtirish uchun ko'pgina mualliflar gumanitar sinflar uchun umumlashtirilgan kurslar (darslar) taklif qiladilar. Bularga umumiy tushunchalar beruvchi, bolalarda tabiiy fanlarni o'rganishga qiziqish uyg'otish vazifasini bajaruvchi, tabiat haqida

qiziqarli ko‘rinishda hikoya qiluvchi boshlang‘ich tabiiy fanlar kurslari (masalan, boshlang‘ich sinflardagi «Tabiatshunoslik») kiradi.

Chegaradosh fanlar asosida tuzilgan kurslar. Keng integratsiya jarayoni oldingi ilmiy yo‘nalishlarni bog‘lovchi yangi tabiiy fanlar va ilmiy yo‘nalishlar hosil bo‘lishiga olib keldi. Boshlang‘ich sinflarda ekologik ta‘limni kuzatib, o‘qish, tabiatshunoslik, mehnat (tabiiy materiallar bilan ishlash), rasm fanlariga ekologik mavzular kiritilgani ko‘rinadi [20; 5-b.]. Bir-biriga yaqin chegaradosh fanlarning qatoriga molekulyar biologiya, biofizika, geofizika, biokimyo, astrofizika, astrokimyo kiradi. Bu fanlar asosida maktab integrativ tabiiy fanlari tuziladi.

Asosiy fanlar asosida tuzilgan kurslar. Zamonaviy bilimlarning har bir bo‘limini qamrab oluvchi asosiy fanlar asosida tuziladi. Ular qatoriga pedagogika, pedagogik texnologiya, pedagogik psixologiya, inson yoshi psixologiyasi, fan rivojlanishi jarayonini o‘rganuvchi pedagogik psixologiya, fanning insonning boshqa hayot jarayonlariga bog‘liqligini o‘rganuvchi: kibernetika-boshqarish, aloqa va informatsiyani qayta ishlash: informatsiyaning tuzilishi va xususiyatlarini, uning shaxs shakllanishidagi o‘rnini o‘rganuvchi informatika. Inson hayotining turli jarayonlarida ilmiy yo‘nalish bo‘lgan sistemalarning aloqalarini o‘rganuvchi sinergetikaning qo‘llanilishi. Bu sinfdagi integrativ kurslarning mazmuni shu fanlar ma‘nosi va strukturasi asosida tuziladi.

Umumiy ilmiy tushunchalar, qonuniyatlar, nazariyalar asosidagi kurslar. Bu asosda integrativ kurslar yaratish haqidagi fikrlar yaxshi natijalar berdi. Mualliflar orasida yuqori darajadagi umumiylikni bildiruvchi tushunchalar: «materiya», «harakat», «modda», «maydon», «energiya» va boshqalar ko‘p ishlatildi. Qonunlar orasida sarmahsuli tabiatni saqlash qonuni, odamlarning ish faoliyatrg tufayli rivojlanishi, tabiatga tuyg‘u bilan qarash bo‘ldi.

Nazariyalar orasida integrativ kurs yaratish uchun asos bo‘lib asosiy tabiiy-ilmiy nazariyalar xizmat qiladi. Shunisi e‘tiborga loyiqki, bu asosda integrativ kurslar yaratishga urinishlar ko‘p bo‘lgan bo‘lsa ham, ular qovishmaganligi va ma‘lum ketma-ketlikka, didaktik maqsadga ega emasligi bilan ajralib turadi.

Fan evolyusiyasi bilan bog'liq muammolarni, tabiatni ilmiy nuqtai nazardan o'rganish uslublarini, olamning ilmiy ko'rinishini o'rganish asosidagi kurslar. Yuqoridagi barcha mavzular integrativ mazmunga ega va tadbqiq etishga katta imkoniyatlari bor, afsuski, bunday kurslar maktab ish faoliyatida qo'llaniluvchi materialning va o'qitish uslubining murakkabligi tufayli hali keng tarqalgani yo'q.

Kompleks obyektlar asosida. Integrativ kurs yaratishga asos bo'lgan kompleks obyektlarga Yer, biosfera, odam va uning yashash muhiti misol bo'la oladi. Bu kurslarning bir hil mavzularida bir obyekt turli fan nuqtai nazaridan ko'riladi. Shu xildagi integratsiya o'tgan asrning yigirmanchi yillarda maorif tizimida qo'llanilgan. Keyinchalik u bekor qilingan, lekin bizning davrimizda, aytish mumkinki qaytadan tug'ildi. Bizning nazarimizda, ma'lum hajmda u tabiiy fanlar ta'limiga yaxshi ta'sir ko'rsatadi.

Turli muammolar asosida. Integrativ kurslarni turli lokal (mahalliy) va global (umumjahon) muammolar asosida tadbqiq etishga urinishlar ko'p uchraydi. Bunda tabiiy ilmiy bilimlarning muammolar asosida birlashtirilishi qo'llaniladi [20; 6-b.]. Bu sinfdagi integrativ kurslar (asosan ekologiya bilan bog'liq kurslar) 7 maktablar ish faoliyatida keng tarqalgan. Muammolar bo'yicha tuzilgan integrativ kurslar rivojlanishiga global ta'limning rivojlanishi ham turtki bo'ldi. Bu yo'nalishning tarafdorlari zamonaviy shaxsning rivojlanishiga bugungi kunda mamlakatlar va millatlarning ekonomika, fan, siyosat, ma'naviyatining uzviy bog'liqligidan kelib chiquvchi globallik omili kuchli ta'sir ko'rsatadi degan tasdiqlashni asos qilib olganlar.

Faoliyat asosida. Tabiiy fanlar asosini o'rganishda o'quvchilar kitob bilan ishlash, kuzatishlar olib borish, tajribalar o'tkazish, olingan bilimlarni bir tizimga solish turli o'quv-ta'lim ish faoliyati bilan to'qnashadilar. O'quvchilarni faoliyatning bir turi bilan tanishtiruvchi bir butun kurs yaratish maqsadga muvofiqdek ko'rinadi. U o'qitish jarayonining har bir vaqtida foydali bo'lishi mumkin va kichik hajmda ham tabiiy fanlarni o'qitishda, o'quvchilarning ortiqcha kuch sarf qilishlari muammosini hal qilishda, mustaqil bilim olish ko'nikmalarini rivojlantirishda yordam beradi. Bu sinfdagi integrativ kurslarni yaratish va ularni o'quv jarayoniga tadbqiq qilish bugungi kunda muhim ahamiyat kasb etadi. Tabiiy fanlarni o'zlashtirishni tekshirishlar

natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek o'quvchilari chet ellik o'quvchilarga nisbatan ko'p ma'lumot o'zlashtirsalar ham, uni tadbiq qilishda sezilarli darajada orqada qoladilar. Ko'pchilik bunga sabab asosiy ko'nikmalarning moslashtirilmaganida deb biladi. Sabab nimada? Balki ularning biri ko'p yillar davomida an'anaviy maktabda integrativ darslarga e'tibor berilmaganidadir?

Bu yerda bugungi kungacha yaratilgan integrativ kurslarning asosiy sinflari sanab o'tildi. Lekin o'quv fanlarini integratsiyasi jarayonida qator kamchiliklar ham bo'lishi mumkin.

Birinchidan. Aytib o'tilgan tabiiy integrativ kurslarni tuzish yo'llari ko'pincha bir-birini takrorlaydi va birga qo'llaniladi, bu bilan yangi asoslar yaratilib, ularni tartibga keltirish, ilmiy asos yaratish qiyinlashadi.

Ikkinchidan. Integrativ kurslar fanlararo aloqaning o'rmini bosa olmaydi. Bizning fikrimizcha, ular bu aloqaning tashkil etuvchilaridan biri.

Uchinchidan. Tabiiy ilmiy ta'limning optimal tuzilishi shundayki, integrativ kurslar o'quv rejasining o'zgaruvchan qismiga kirib, uning regional tashkil etuvchisi hisoblanadi.

To'rtinchidan. To'liq o'quv metodik qo'llanmalarining yo'qligi integrativ kurslarning o'quv jarayoniga tadbiq etilishida qiyinchiliklar tug'diradi. Ularning avtorlari programma tuzib, umumiy metodik ko'rsatmalar tuzishgandan so'ng to'xtab qoladilar.

Beshinchidan. Integrativ kurslar uchun o'qituvchilarni rejali va maqsadga muvofiq tayyorlash tizimi hali yetilgani yo'q [20; 7-b.].

Fan o'qitishdagi integratsiya asosidagi ta'lim falsafasi. So'nggi o'n yilliklar ichida ta'lim falsafasi shunday ilmiy yo'nalishga aylandiki, u insonning ta'lim olish jarayonida yaxlit intellektual rivojlanishi haqidagi savolga javob taklif etmoqda. Insonning ta'lim olish jarayonidagi kompleksli rivojlanishi ta'limning predmetli mazmuni tomonidan buzilgan. Ta'lim olayotgan yosh insonning rivojlanish sharoitidagi qarama-qarshilikni amaliyotdagi pedagoglar aniqlashgan. Fan o'qitishdagi integratsiya bo'yicha ularning taklifi tashqi birikish xarakterga ega, aslida esa fanlarni integratsiyalashni chuqur metodologiya asosida o'tkazish zarur. Yangi rivojlanayotgan

fan mazmunida turli falsafiy oqimlarda paydo bo'lgan g'oya va metodlar birlashuvi ehtimoli bor. Ta'lim falsafasi tomonidan nafaqat tabiiy moslashuv, balki kontinental moslashuv ham o'zlashtirilmoqda. Olimlardan T.Kun va V.S.Styopin bu boradagi ishlari natijasida falsafa tabiat va madaniyat haqidagi fanlarni birlashtirdi. Shunday qilib fizika modellariga zamonaviy inson ongi murojat etuvchi ilg'or fanga aylandi. XX asr o'rtalarida ilg'or fanlar orasida kibernetika o'rin egalladi. Kibernetikada o'zlashtirilgan prinsiplar o'z qo'llanishini anorganik olamdagi hodisalarni tushuntirishda biologiya, texnikada topdi. Noklassik fizikadagi N.Borning qo'shimchalilik prinsipi avval olimlar tomonidan umumiy tabiat qonuniyatlarini ifodalovchi falsafiy prinsip deb aniqlangan edi. Bu esa kelgusida boshqa fanlar rivojlanishiga asos soldi. Qonuniyatlar majmuasi shakllanish vaqtiga kelib fan ko'p qirrali bo'la boshlaydi, inson obrazi ko'proq gavdalanadi. Integratsiya protsessini kuchaytirishga, insoniyat tajribasini tartiblashtiruvchi madaniyag toifalariki izlashga zaruriyat tug'iladi. Zamonaviy falsafa takdim etgan integratsiyaning poydevor tarkibiy elementlariga dunyokarash universalialar kiradi. Ular ma'poni anglash, tushunish va insonning dunyoni ko'rish usulini belgilaydilar. Yosh insonning ijtimoiylashuviga maorif sistemasi yordamida ushbu madaniyat turiga kiritish unda dunyoqarash universalialarni o'zlashtirishga sharoit yaratilganda erishish mumkin. Individdni madaniyatga kiritish, shaxsni shakllantirish dunyo manzarasi to'la o'zlashtirishni ko'radi. Universalialar asosidagi matritsalar turli aniq faoliyat, bilim, ideal, normaga asos bo'ladi. Dunyokarash universalialar tizimi dunyoni umumiy ta'riflovchi toifalarni o'z ichiga oladi. Ular tabiat, sotsial obyektlarga, jonli va jonsiz tabiatga, inson va uning jamiyatdagi xayotiga, ma'naviyatiga, ongiga kiradi. Universal toifalar universal qo'llanish imkoniga ega. Bu toifalar: kenglik, vaqt, harakat, miqdor, sifat, sabab, tasodif, shaxs, inson, jamiyat, men, boshqalar, ong, go'zallik, ishonch, adolat, erkinlik va h.k. Bo'limlarga bo'lingan ta'lim mazmunida universallar uning barcha qonuniyatlarini qamrab olishi lozim. Universallarning integratsion ahamiyati u madaniyatning barcha yo'nalishlarida namoyon bo'ladi. Ularning o'zlashtirilishi istalgan fanni o'rganishda namoyon bo'ladi [20; 8-b.]. Ular yordamida madaniyat, ijtimoiy tajriba insondan insonga, bir avloddan ikkinchisiga o'tadi. Madaniyat

universallari ushbu modelda inson ongining tuzilishi elementi shaklida aks etadi. Madaniyat universallari mazmuni individ tomonidan uniig ta'lim olish jarayonida, shaxsiy shakllanishida, tarbiyasida va jamiyatlardagi hayotida o'zlashtirilishi lozim. Ular uning ichki intellektual salohiyati va tashqi olamdagi xatti-harakatining qurilish materiali bo'lib xizmat qiladi, ong dunyosi va amaliy dunyo bog'liqligi falsafaning rivojlanish darajasiga qarab unda metaforik fikrlashda aks etadi. Madaniyat universallarini falsafiy o'zlashtirish bosh formasidagi yo'li turli ijtimoiy-madaniy yo'lanishlarda namoyon bo'ladi. Ta'lim falsafasi dunyoni ma'naviy o'zlashtiradi. Adabiyot, madaniyat faoliyat yo'nalishlari kabi ma'naviy ishlab chiqarish va universallarni aniqlab etishdek murakkab protsess amalga oshiriladi. Farq shundaki, ta'lim falsafasida bu hodisa professional darajada, metodologik jihozlangan tartibda ro'y beradi. Kundalik fikrlash, ma'naviy anglash falsafiy madaniyat universallarni ularni birlamchi shaklida paydo qiladi. Taxliliy ishlar mobaynida universal toifalar mazmuni murakkablashadi. Bu asosda yetarli murakkab va o'ziga hos falsafiy g'oya komplekslari rivojlanadi. Falsafa maydonida bo'la turib toifalar anglash dunyosi obyektiga aylanadi. Madaniyat universallari falsafiy tahlil doirasida fikriy tajribalar o'tkazish mumkin bo'lgan o'ziga hos ideal obyektga aylanadi. Tabiat, jamiyat, inson o'zining real dunyosi ma'naviy tahlili uchun ideal obyektlar bilan ishlash zaruriyati shunga olib keladiki, bu obyekt fikrlash metodlariga bog'liq bo'ladi. Universal (ko'p hossal) toifalar anglash jarayonida moddiy ta'sirlanishga uchraydi. Natijada paydo bo'lgan toifa turi faqatgina ta'siri universal toifalarni aniqlashga olib kelgan haqiqatnigina aks etmay, balki fikrlashning ideal yo'nalishini ko'rsatadi. Hozirgi vaqtda pedagogik amaliyotda fanlararo bog'lanish asosida ta'lim jarayoni integratsiya yo'llarida izlanishlar davom etmoqda. Olib borilayotgan ishning foydaligini tan olgan holda uning xarakterini belgilab o'tamiz. Bunday tarbiyaviy ish katta samaraga ega. Mazmun va ta'lim maqsadi integratsiyasi bo'yicha masala faqat ta'lim falsafasi asosida yechish mumkin. Metodologik apparat asosidagi ta'lim falsafasi boshida fanning ideal normalari, universal toifalar turishi kerak. Integratsiya moda ham, navbatdagi kompaniya ham emas. U shunday tendensiyalar aksiki, ular bugun inson faoliyatining barcha sohalarini ta'riflab beradi. Bu faoliyat kengliklari o'zgardi, zamonaning dolzarb

muammolari tug'ildi. Ular tabiat va inson yagona tizim va bog'liqda mavjudligini yodga soladilar inson yashashi uchun ilmiy asoslangan foydalanishning tashkilini talab qiladilar. Zamonaviy tabiatshunoslik va texnikaning insonparvarligini, inson faoliyatining barcha turlarini o'z ichiga olgan bu fanlarni metodologiyasidagi o'zgarishlar bilan bog'lash kerak [20; 9-b.]. Fanni anglash jarayonida ijtimoiy-insonparvarlik, tabiiy-ilmiy, texnik bilim metodologiyalari o'zaro bog'lanishda ko'rinadi. Aynan integratsiya asosida tabiiy fanlar bioolam ko'rsatmalaridagi, inson faoliyatini o'rganishdagi, zamonaning dolzarb muammolarini yechishda ko'rinadi. Xullas, bu tafovut munosabatlar o'zgarishida va barcha maktab talablarining umummadaniy bilimlarida namoyon bo'ladi. Integratsiya tabiiy-ilmiy ta'lim mazmunini insonparvarlashuvining asosiy mexanizmi bo'lib chiqadi. Hozirgi kunda tabiiy-ilmiy ta'lim ahamiyatini baholab xulosalash mumkinki, u tabiiy-ilmiy haqqoniylik va insonparvar ideallar birga bo'lishiga da'vat etadi. Integratsion yondashuv qo'llanishi tabiatshunoslik va tevarak-atrof bilan tanishuv kursida ko'rsatilgan [20; 10-b.].

Ta'lim jarayonini integratsiyalashning nazariy asoslari. Integratsiyaning hozirgi zamon muammolari

Didaktik olimlarning tekshiruvlarida uslubning amaliy faoliyat bilan bo'lgani genetik tabiati ajratib ko'rsatiladi. N.N.Skatkin, I.Y.Lerner, Y.K.Babanskiylarning tekshiruvlarida ta'lim uslublariga taalluqli ikkilamchi tur belgilarining ta'rifi beriladi. Ular uslub-ifoda, mazmun va ta'lim usuli ekanligi isbotlab berishgan. Gegel falsafadagi uslubni mazmun xarakterining shakli sifatida ko'rsatadi. Ta'lim jarayonida turli hil mantiqiy tizimlar orqali o'qituvchi va u bilan birgalikda o'quvchilar o'z bilim, qobiliyat va ko'nikmalarini deduksiya, induksiya, sintez, umumlashtirish, konkretlashtirish, taqqoslash shaklida ifodalaydilar. Barcha mantiqiy jarayonlar uslubning mazmun bilan uzviy bog'langan ichki tomonini tashkil qiladi. Boshlang'ich sinflarda o'quv jarayoni foydalanilayotgan usul, uslub va shakllarining turli-tumanligi bilan ajralib turadi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan yangi o'quv rejalari va dasturlariga o'tish davrida jamiyat va atrof-muhit o'rtasidagi aloqalarni

uyg'unlashtirish, atrof-muhitga jiddiy munosabatni o'rnatish va shakllantirish masalalari muhim ahamiyat kasb etadi. Atrof-muhitga jiddiy munosabatlarning poydevori boshlang'ich sinflarda o'rgatiladi. Shuning uchun iqtisodiy ta'limning natijasi maktab ta'limining birinchi bosqichiga bog'liq. Yangi psixologik-pedagogik tadqiqotlar kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining bilish faoliyatlari cheklanganligi haqida ilgari tushunchalarni ko'rib chiqishga imkon beradi. Bu boshlang'ich iqtisodiy ta'limning barcha tarkibiy qismlarini o'zgartirish va yangilashga asos yaratadi [20; 11-b.].

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlariga javob beradigan va dars talablariga mos keladigan, maqsadni aniqlash bunday yangilanishning asosiy masalasidir. XIX-XX asrlar oralig'ida pedagogikada kichik maktab o'quvchilarining tabiiy muhit bilan tanishtirishning integratsiyalangan kursini yaratish fikri paydo bo'lgan. Bu fikr A.Y.Gerd, D.N.Kaygorodov, A.P.Pavlov nomlari bilan bog'liq bo'lib, ular boshlang'ich maktabga atrof-dagi jonli va jonsiz dunyo haqidagi bo'linmagan kursni kirgizishni talab qilishdi. Integratsiyalashgan ta'lim-tarbiya, fanlararo aloqalarning ayrim jihatlari mashhur pedagoglarning (Y.Komenskiy, D.Lokk, I.Gerbart, M.Pestalotssi, K.Ushinskiy va boshqalar), didaktiklarning (I.D.Zverev, M.A.Danilov, V.N.Maksimova, S.P.Baranova, N.M.Katkina va boshqalar) psixolog olimlarning (E.N.Kabanova, Meller, N.F.Talizina, Y.A.Samarina, G.I.Vergeles), metodist olimlarning (M.R.Lvov, V.G.Goretskiy, N.N.Svetlovskaya, Y.M.Kolyagin, G.N.Pristupova) ishlarida ko'rib chiqilgan. Bir qator ishlar boshlang'ich ta'limdagi fanlararo va fanlar ichidagi aloqalarga bag'ishlangan. Bu muammolar o'quv fanlarini integratsiyalashga o'tishning yaqin rivojlanish zonasidir (T.G.Raizayeva, G.N.Akvileva, D.I.Troytap, G.V. Baltyukova, N.Y.Velenkin, N.M.Drujnina, T.S.Nazarova, I.K.Blinova, R.G.Matyushova). Boshlang'ich maktab fanlarining integratsion aloqalari kam ishlab chiqilgan, qarama-qarshi ifodalangan. Bu aloqalarning mohiyati haqida olimlar orasida qarama-qarshiliklar ko'p. Integratsiya atama va uslubiy nuqtai nazardan hodisa sifatida nima ekanligani ko'rib chiqaylik. «Integratsiya» so'zi lotincha integratio-tiklash, to'ldirish, «integer» butun so'zidan kelib chiqqan. Ikkita tushunchaga egamiz:

1. Tizim, organizmning alohida tabaqalashtirilgan qism va vazifalarning bog‘liqlik holatini bildiruvchi tushuncha va shu holatga olib boruvchi jarayon.

2. Tabaqalashtirish jarayonlari bilan birga amalga oshirilayotgan fanlarni yaqinlashtirish jarayoni.

Differensiatsiya – fransuzcha (*diffe’rentiofion* lotincha *differentia* – farq) har hilik, ya’ni butunni bo‘laklarga bo‘lish, ajratish. Ta’lim mazmunini integratsiyalash – dunyo tendensiyasi (g‘oya, fikr, intilish). Integrativ yondoshishi turli darajadagi tizimli aloqalarning obyektiv yaxlitligini aks ettiradi (tabiat-jamiat-inson). Integratsiya ilgari bo‘lingan qismlarni bir butunga birlashtirish bilan bog‘liq. U tizim elementlarining yaxlitlik va uyushqoqlik darajasining oshirishga olib keladi. Integratsiyalash mobaynida bir-biriga bog‘liqlik hajmi oshadi va tartibga tushadi, shu tizim qismlarning ishlashi va o‘rganish obyektining yaxlitligi tartibga solinadi. Bu umumiy qoidalarni qanday qilib maktab ta’limida qo‘llash mumkin? Zamonaviy didaktik va metodikada ta’kidlanishicha, o‘quvchilarni o‘qitish, rivojlanishi va tarbiyasining muvaffaqiyatlari ularning dunyoning birligi haqida tushunchaning shakllanganligi, o‘z faoliyatlarini umumiy tabiat qonunlari asosida yo‘lga solish zaruriyatini tushunishlari, tabiatshunoslik kursida predmentlararo va predmetlar ichidagi aloqalarni yecha olishlari bilan bog‘liq [20; 12-b.]. Ta’limdagi integratsiya o‘quv predmetlari mazmunini konstruksiyalashga tizimli yondoshish orqali ko‘rib chiqiladi. Integratsiyaning turli darajalari ajratiladi:

boshlang‘ich, tabiat haqidagi elementlar bilimlarni birlashtiradi;

oralik – predmetlar bo‘limlarini bo‘lish intergratsiyasi;

yakuniy – tabiatshunoslikni o‘rganish bilan bog‘liq bo‘lgan ta’limning oxirgi bosqichi integratsiyasi.

Shu bilan birga, tabiiy-ilmiy ta’limini to‘liqroq va kengroq integratsiyalash imkoniyati ham inkor etilmaydi. Maktab ta’limini integratsiyalash jarayonining psixologik asosi sifatida psixolog Y.A.Samarinning assotsiativ tafakkur to‘g‘risidagi fikrlari olinishi mumkin. Bu fikrlarni mazmuni shundaki, har qanday bilim bu o‘xshatish, bilimlar tizimi esa o‘xshatishlar tizimidir. Y.A.Samarin o‘xshatishlarning quyidagi turlarini ajratadi: lokal (mahalliy, ma’lum bir joy, narsa bilan chegaralangan),

biror tizimga tegishli bo'lgan, tizim ichidagi, tizilar orasidagi va aqliy faoliyat darajalarini o'xshatishlarining mos keladigan darajasiga birlashtirish xususiyatiga qarab tasniflaydi). Tabiat yoki predmet haqidagi eng oddiy bilimlarni hosil qiluvchi bog'liqlikning eng soddasi ma'lum bir joy yoki tushuncha bilan chegaralangan lokal tasavvurdir. Bu bog'liqlik boshqa bilimlardan nisbatan ajralgan, shuning uchun eng oddiy aqliy faoliyatni ta'minlaydi. Bu kichik maktab yoshiga xos. Biror bir tizimga tegishli bo'lgan tasavvurlar eng sodda tizimli tasavvurlardir. Ular biror bir mavzu, predmet yoki hodisani o'rganishi asosida hosil bo'ladi. Biror bir predmetni bilish yangi fakt va tushunchalarning tanlanishi ularni bir bilimlar bilan taqqoslanishi orqali amalga oshiriladi. Bilimlarning eng oddiy umumlashtirish sodir bo'ladi, lekin olingan bilim hamma unga yaqin bo'lgan bilimlar bilan bog'lansa edi. Bunda o'quvchilarning tahlil qilish va umumlashtirish faoliyatlari vujudga keladi. Tizim ichidagi tasavvurlar o'quvchilarning butun bir fanlar tizimining bilishini ta'minlaydi, (fizikaviy, kimyoviy, biologik, bilimlar tizimi) o'rganilayotgan fan doirasida bilimlardan keng foydalanish kuzatiladi. Tizim ichidagi tasavvurlar, vaqt, muhit, son bog'lanishlarni aks ettiradi. Predmetlararo tasavvurlar aqliy faoliyatining eng yuqori pog'onasi hisoblanadi. Ular bilimlarning turli tizimlarini birlashtiradi, hodisa yoki jarayonning xilma-xilligini bilishiga imkoniyat beradi. Shu bilimlar asosida umumiy tushunchalar kelib chiqadi. Tizimlararo tasavvurlarning shakllanishi, ularni bilimlardan foydalanishga, ularni bir-biriga bo'ysundirishga, bilimlar chegarasida bo'shliqliklarni aniqlashga imkon beradi. Bayon qilingan psixologik dalillar boshlang'ich, to'liqsiz o'rta va o'rta maktab ta'limini integratsiyalashning asosiy xususiyatlarini aniqlashga imkon beradi. S.P.Baranov, L.R.Bolotin, V.A.Slasteninning «Pedagogika» kitobida darslarda qo'llaniladigan fanlararo bog'lanish ko'rsatiladi, lekin integratsiyalashgan ta'lim muammolari aks etmagan. «Boshlang'ich ta'lim» jurnalarida maktab ta'limini integratsiyalash muammosiga katta ahamiyat beriladi. L.N.Baxareva o'zining «Boshlang'ich maktab o'quv mashg'ulotlarini o'lkashunoslik asosida integratsiyalash» maqolasida integratsiya-differentsiatsiya jarayonlari bilan birgalikda amalga olayotgan fanlarni yakunlashtirish va bog'lash jarayoni bo'lib, yangi, butun,

yaxlit bo‘limlar yaratishga yordam beruvchi, fanlararo aloqalarni amalga oshiruvchi yuqori ko‘rinishdir [20; 13-b.].

O‘quv predmetlari orasida integratsiya predmetlar tizimini inkor etmaydi integratsiya tizimini takomillashtirishning, kamchiliklari bartaraf etishning yo‘li bo‘lib predmetlar orasidagi aloqalar va bog‘liqliklarni chuqurlashtirishga qaratilgan bunday yondashuv – differensiatsiya va integratsiya orasidagi munosabatlarni tushunishga tayanadi. Pedagogikaning maqsadi bir xil maqsad vazifalarga ega bo‘lgan turli fanlarning element va qismlarni bir butunga birlashtirishga yo‘naltirilgan integratsiyani amalga oshirishda o‘qituvchilarga yordam berishdir. Ko‘p yillik kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, keyinchalik esa bitiruvchilar u yoki bu fanlarni o‘rganib shu bilim ko‘nikmalarni boshqa fanlarni o‘rganishda qo‘llashga qiynalyaptilar, ularga mustaqil fikrlash, olingan bilimlarni o‘shxash yoki yangi vaziyatlarga ko‘chira bilish ko‘nikmalari yetishmayapti. Bularning hammasi boshlang‘ich sinflardagi turli fanlar bo‘yicha mashg‘ulotlarning o‘zaro kelishmovchiligi tufayli sodir bo‘layapti. Bu holatda integratsiya bir predmet bo‘yicha bilimlarni ikkinchisiga ko‘chirish va faoliyatining almashinishi emas, balki zamonaviy fanlar integratsiyasi yo‘nalishlarini aks ettiruvchi yangi didaktiv ekvivalent(mos bo‘lgan, o‘xshash, keng keladigan narsa)larni yaratish jarayonidir. Psixolog Ye.N.Kabanova-Millerning aytishicha «O‘qituvchiga hali uchramagan vazifa asosida bilim ko‘nikma va qobiliyatlarni mustaqil ko‘chirilishi aqliy rivojlanishning muhim ko‘rsatkichidir» L.P.Elinko o‘zining «Boshlang‘ich sinflarda ta’limni integratsiyalash tajribasi» ichida maktab ta’limini integratsiyalashning muhimligiga e’tiborini qaratsa, L.P.Elenko integratsiya darsini samarali qilish vositasi, predmetlar aloqalarini yangi pog‘onalarga ko‘tarish shakli deb hisoblaydi. Integratsiya o‘qituvchilarning turli fanlar bo‘yicha kuzatishlari va xulosalarini tasdiqlab yoki chuqurlashtirib beruvchi yangi dalillarni topib berish manbaidir. Ular faoliyatning turli shakllarining almashib turishi orqali o‘quvchilarning charchashi va asabiylashishini oldini oladi.

Integratsiyaning hozirgi zamon muammolari. Boshlang‘ich maktab ta’lim va tarbiyasini integratsiyalash muammosi nazariya uchun ham, amaliyot uchun ham

muhim va dolzarbdir. Boshlang'ich ta'limni integratsiyalash masalasiga keyingi paytda bir qancha yondashishlar bo'ldi: darsni ikki fan o'qituvchisi olib borishi yoki ikki fanni bir darsga birlashtirib, uni bir o'qituvchi tomonidan o'tilishidan to integratsiyalangan kurslar tashkil etish, boshlang'ich ta'lim mazmunini tubdan o'zgartirishgacha. Bunga maktab ham, didaktika va metodika ham tayyor emas. Hozirgi kunda asosini tabiatshunoslik bo'yicha bilimlar tashkil etuvchi integratsiyalangan kurs yaratish muammosi dolzarb bo'lib turibdi. Bular boshqa turdagi bilimlarni jipslashtiruvchi asosiy vazifani o'z zimmasiga oladi. Bunday yondashish anchadan beri ma'lum va chet el maktablari tajribasida hal etilgan. Bunda siz faqat sinflarda emas, balki umumiy ta'limning o'rta va tugallovchi bo'g'inlarida ham bir qator fanlarning mazmunini integratsiyalash ustida bormoqda. Bu integratsiyalangan fanga tabiat va jamiyatning birligini tushunish uchun zarur bo'lgan bir qator ijtimoiy-iqtisodiy, axloqiy-estetik g'oya va tushunchalarni kiritish ko'zda tutilgan [20; 14-b.].

Oxirgi paytda maktab ta'limini integratsiyalash to'g'risida juda ko'p gapirildi. Olimlar va amaliyotchi-o'qituvchilar bolalarda qanday qilib dunyo to'g'risida yaxlit tushuncha hosil qilish va turli fanlar bo'yicha bilimlarni yaqinlashtirish uchun bir butun dasturni tuzish to'g'risida bosh qotirmoqdalar. Bir-biriga yaqin bo'lgan fanlarni birlashtiruvchi kurslar tashkil etish harakatlari bo'lmoqda: masalan matematika va konstruksiyalash, tasviriy san'at va badiiy mehnat, bu yo'llarning samaradorligi to'g'risida chet ellik pedagoglarning ko'p yillik ishlari natijalari bo'yicha baholash mumkin integratsiyalangan kurslar chet el maktablari uchun odatiy holga aylangan. Chet el tajribasi bilan tanishish shuni ko'rsatadiki, tabiat va jamiyat haqidagi bilimlarni rivojlantirish uchun asos bo'luvchi integratsiyalangan fanlar ko'pgina mamlakatlarning o'quv dasturlariga kiritilgan. Bu ekologik yo'nalishiga ega bo'lgan integratsiyalangan fanlar jahon hamjamiyatida o'quvchilarda atrof-muhitga javobgarlikni shakllantirishning asosiy vositasi ekanliga to'g'risida xabar beradi. Hozirgi kunda integratsiyani bir necha usullari qo'llaniladi. Birinchisi bir nechta fanlarni bir fanga birlashtirish. Shu masaladagi 1988 yilda chop etilgan xalqaro pedagogik tajriba o'rganishi natijalari juda keng. Ko'pchilik xorijiy mamlakatlar boshlang'ich maktablarining o'ziga xos xususiyati integratsiyalangan kurslar bo'yicha

ta'lim bo'lib qoldi. Kursning maqsadi bolani dunyo bilan suhbatga tortish, inson tabiat, jamiyat, fan, san'at bilan suhbatlashishga faqat odamlar suhbatlashadigan til bilangina emas, hayvonlar, o'simliklar tili bilan, rassomlar, musiqachilar, olimlar foydalanadigan til bilan tanishtirishdir. Kichik maktab o'quvchisiga fikr doirasi keng bo'lgan muloqot san'atining boshlang'ich savodini egallashda yordam berish. Bu savod o'z ichiga odamlar bilan muloqotdan tortib (tengdoshlar, katta yoshdagilar, kichik yoshdagilar) o'z-o'zi bilan muloqotdan to atrof-muhitdagi hodisalar bilan muloqotni kiritadi. Kursniig maqsadlaridan yana biri o'zi ishlayotgan olam haqida narsa va hodisalar orasidagi bog'liqlik, o'zaro yordam, moddiy va madaniyatning turli-tumanligi haqida keng va eng asosiysi, insonning ichki (ma'naviy) va (ijtimoiy) dunyosi haqida, olamda hukm suruvchi qonunlar (tabiiy, ilmiy, tarixiy, axloqiy) haqida tushuncha berish. Asosiy urg'u faqat ma'lum bilimlarni egallashga emas, balki obrazli fikrlashni rivojlantirishga beriladi. Olamning umumiy ko'rinishi tovushlar, obrazlar, ranglar orqali tanishtiriladi, bola esa ham dunyoni, ham o'zini o'rganuvchi, tekshiruvchi o'rniga qo'yadi. Bunda kursning ta'limiy kichik maktab o'quvchilarining kurs bilan parallel ravishda asosiy fanlarni ham o'rganishlariga hamda o'rta maktab ta'limida qulay sharoitlar yaratishga xizmat qiladi. Kursning tuzilishi qanday? Kursning integrativligi uning tuzilishiga xos xususiyatlarni belgilab beradi. Yil uchun umumiy bo'lgan bir mavzu, har chorakning asosiy mavzusida o'z rivojini topadi. Shunday qilib kurs asosiga qo'yilgan (fikrlarning) g'oyalarning gorizontalar harakati amalga oshiriladi [20; 15-b.].

Xuddi shu yo'l bilan vertikal harakat ham amalga oshiriladi (sinfdan-sinfga), bunda bir mavzu bolaning o'sishiga qarab murakkablashib boradi. Integrativlik insonning olam bilan o'zaro aloqalariga aks etuvchi mavzularga kiritilgan: bola idrokida abstrakt bo'lgan uzoq olam bilan (kosmos, yulduzlar, yer planetasi, katta bo'shliqlar va vaqt qa'ri). Yaqin olam (mikroolam, uy oldidagi hayvonlar va o'simlik dunyosi, ona-Vatan tabiati va boshqa mamlakatlar tabiati). Insonlar olami bilan (turli mamlakatlar va madaniyatlar, sivilizatsiya markazlari, insonning inson va jamiyat bilan munosabatlari insonning ichki dunyosi); madaniy dunyosi bilan (xalq ijodi, rassom va olimlar ijodi, ma'naviy qadriyatlarni saqlovchi odamlarning ishlari). Shu

olamlar ichra sayohatning mavjudlik qonuniyatlarini, tillarining o'ziga xos xususiyatlarini ochish – kurs tizimining asosiy mantiqidir. Kurs oddiydan murakkabga, bilishdan – ilmga, tartibsizlikdan uyg'unlikka, chanqoqlikdan mohirlikka va ijodga bo'lgan harakatni taklif qiladi. Bola dunyo yaralishining «g'ishtchalari» bilan taniladi, olamning boshlanishga, insonning yerda paydo bo'lishiga murojaat qiladi. So'zlar, sonlar siri, yashil barg, qadimiy afsonalar sirlarini ochish fikrlariga. Bola makon va zamon bo'ylab sayohatga o'tlanadi. Shunday qilib bola har kuni ochishi kerak bo'lgan olamning go'zalligini va turli tumanligini his qiladi. Murakkab dunyoqarashlar ilmiy, badiiy g'oyalar bola tushunishi uchun qulay, obrazli mavzularda o'z aksini topgan, ular yil mundarijasini tuzishga imkon beradi. Bir tartibga solingan tizim bu kursining o'ziga xos xususiyatidir. Bunday o'yinlarga yondashish 6-10 yoshdan boshlanadi. Bu hol ularni turli o'yin orqali murakkab bilim orttirish, badiiy, axloqiy masalalarni hal qilishga yordam beradi. Yil va chorak mundarijasiga turli ertak qahramonlarini (kichik shaxzoda, Karlson, Dyumovochka va boshqalar) kiritilishi ham shu maqsadga xizmat qiladi. Ular bolani mavzudan mavzuga yetaklab yurgandek, ular bilan bola inson muloqot qiladi va yangi narsalarni bilib oladi. Kurs shaxsga moslangan yo'nalishga ega faqatgina sinf yoki guruhga emas, har bir bolaga ahamiyat beriladigan qilib ishni tashkil etish nazarda tutiladi. Bunda uning shaxsiy fazilatlari, qobiliyatlari alohida ko'rsatiladi, uning qiziqishlari hisobga olinadi. U maqsadda «O'z yulduzingni top», «Guldastada sening guling», «Sen sevgan kitob» kabi o'yinlardan foydalanish mumkin. O'yin davomida diqqat-e'tibor birgina bolaga qaratiladi (Masalan, tug'ilgan kuni munosabati bilan osmonda yangi yoritilgan yulduz uning nomi bilan ataladi yoki katta guldasta bayram egasiga yoqadigai gul bilan boyiydi). Sevimli kitob esa sinf kutubxonasini to'ldirish bilan birga egasining (imzosi)ga ega bo'ladi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning qiziqish va qobiliyatlariga moslashish ularning badiiy faolligini rivojlantirishni taqozo qiladi. Bilim olish, badiiy hayotiy masalalarni hal qilishda o'ziga xoslikni uddaburonlikni, epchillikni rag'batlantirish nazarda tutilyapti. Shu munosabat bilan bolalarning she'r va hikoyalar yozish, yangi raqs o'ylab topish, shirin taom pishirish, biror asbob yaratish, o'simliklardan shakllar yaratish kabi mustaqil ijodiyot turli yo'llar bilan rag'batlantirib borish taqozo etiladi [20; 16-b.].

Emotsional tomonlarni rivojlantirishga katta ahamiyat beriladi. Mashg'ulotlar bolalarda ko'rish va eshitish qobiliyatlarini (materiallar sifatini (fakturasini) ushlab ko'rib ajrata bilish qobiliyati), sezish tuyg'ularini (hid va ta'mni ajrata olish qobiliyatlarini) rivojlantirishga yordam beradi. «Ovchilar», «Hayvonlar», «Izquvarlar»ni o'ynash bolalarga faqat umumiy bilimlarga ega bo'lish, masalalarni mantiqan hal eta bilishgina emas, insonga berilgan barcha his-tuyg'ular ham muhim ekanligini ko'rsatib beradi. Ularni rivojlantirish o'ta nozik tuyg'ularning shakllanishiga yo'ldir. Bunga yorqin obrazlarga, san'at asarlariga, tabiat bilan zavqlanishga murojaat qilish orqali erishish mumkin. Bolalarda salbiy, hunuk, yomon narsalarga ham emotsional munosabatini rivojlantirish lozim. Bunga ertaklar o'qish, turli sahna ko'rinishlari qo'yish yordam beradi. Bolaning his tuyg'ulari uning jismoniy rivojlanishi bilan bog'liq bola faoliyatiga harakat qilishga, o'z xolatini badan harakatlari, imo-ishoralar, raqs orqali ko'rsatib berishga imkon beruvchi mashqlarni kiritish lozim. Kursni tashkil qilish va ish shakllari kurs haftasiga ikki soatga mo'ljallangan. Hafta oxirida ikki soatlik dars o'qish maqsadga muvofiq, bunda bolalar, bir tomondan, asosiy darslardan ancha dam olishadi, ikkinchi tomondan, keyingi haftasiga darslarga tayyorlanishadi. Bunday ikki soatlik darsni «Ijod soati», «Xayol (orzu) darsi» deb nomlash mumkin. Dars o'tishdagi asosiy shart – sinfda zarur, mos muhitni yaratish: polga gilam solish, partalar o'rniga qulay bo'lgan stul va kreslolar o'rnini almashtirish. Mashg'ulot jarayonida bolalar o'z yashash muhitlarini yaratishadi. Yil va chorak mavzusi «devorlardagi suratlar», «Hayvonot va o'simliklar dunyosi» paydo bo'ladi, ularni o'quvchilar o'zlari o'ylab topishadi. Buning uchun turli badiiy va texnik vositalar, ma'lumot beruvchi nashrlar, ensiklopediyalar, kartalardan foydalanish mumkin. Ko'pincha vaqtni sinfdan va maktabdan tashqarida o'tkazish ko'zda tutiladi. Muzey va kutubxonalarda, xiyobon yoki ko'chalarda o'tiladigan darslar odatiy bo'lib qoladi. Integratsiyalangan kurs ustidagi ishlar davom etadi. Tanlangan yo'l juda qiyin va mutlaqo shubhasiz emas. Qiyin muammolarni hal qilish lozim. Bolgariyalik olimlar tabiiy-ilmiy bilimlarni o'z ichiga olgan, 10-12 yoshli bolalarga mo'ljallangan integratsiyalangan kurs yaratishdi. Shunday qilib, o'qish, yozish va og'zaki nutq «til san'ati»ga tarix, geografiya, fuqoroshunoslik,

jamiyatshunoslik, fizika, kimyo, biologiya, astronomiya, tabiatshunoslikka va shu kabilarga birlashtirildi. Integratsiyaning bunday usulidan to'liqsiz va to'liq o'rta maktablarda qo'llanildi. AQSH o'rta maktablarining katta sinflarida o'z ichiga fizika, kimyo, geografiya, geologiya, kristallografiya, tuproqshunoslik, poletalogiya va shu kabilarni oluvchi «Yerni o'rganish» fani kiritilgan. Chexoslovakiyada ham shunday umumlashtiruvchi integratsiyalangan «Fuqoro tarbiyasi» deb nomlangan kurs katta sinflarda kiritilgan. Shunday qilib, bir qator mamlakatlar tajribalari ko'rsatishicha, integratsiyalangan kurslar qulay shakli bo'lib qoldi. Maktabda o'qitiladigan fanlarni bir butun tizimli ravishda o'qitish imkoniyati tug'ilganga o'xshaydi. Lekin shunday savol tug'iladi: bu kursni qanday o'qituvchi o'qitishi mumkin. Bunday kurslar yaratilishining o'zi mualliflarning yuqori malakali jamoani talab qiladi. Uni o'qitish uchun esa yuqori malaka emas, balki keng bilimdonlik kerak. Bunday o'qituvchini kim tayyorlab beradi. Kim shunday murakkab ko'p predmetli o'quv kursini olib boruvchi o'qituvchini moddiy va ma'naviy jihatdan qiziqtira oladi? Bu savollar hal qilinmas ekan, integratsiyaning bu usuli ko'rinarli natijalar bermaydi. Boshlang'ich maktabda integratsiyani amalga oshiruvchi bo'g'in vazifasini o'qituvchining o'zi amalga oshiradi. U bolalarning arifmetikaga, yozishga, tabiat ko'pgina boshlang'ich tushunchalarga va yana ko'pgina narsalarga o'rgatadi. O'z kuch va imkoniyatlari darajasida bu ishni amalga oshiradi. Boshlang'ich sinflarda bir o'qituvchining dars berishini, integratsiyaning bir usuli deb hisoblasak ham bo'ladi. Integratsiyani amalga oshirishning usullari yaxshi yoki yomon bo'lishi mumkin, muammoning mohiyati shundaki, usullarning birlaridan yuz o'girib, ikkinchisidan barcha darajalarida o'qituvchilarning (psixologik va fiziologik) yosh xususiyatlarini hisobga oladigan integratsion choralar tuzishni kiritishidir. Muammoning bunday qo'yilishi integratsiyaning turli ta'lim pog'onalarida turli xususiyatlarga ega. Boshlang'ich maktabda integratsiyani bir-biriga nisbatan yaqin fanlarni birlashtirish asosida ko'rish maqsadga muvofiq. Ta'limniig keyingi pog'onalaridan u asosiy fanlarning chegaralarini birlashtirishga harakat qiladi. Boshlang'ich ta'lim-tarbiyani integratsiyalashda ijobiy va salbiy omillar mavjudligini hisobga olish kerak. Bu omillar

integratsiyaning usullarini belgilab beradi. Y.M.Kolegin va O.L.Aleksinko integratsiyaning salbiy omillarini ko'rsatib beradilar:

o'quv predmetlarining chegaralangan soni – olinayotgan katta hajmdagi bilimlarning mazmuni olamning haqiqiy ko'rinishini, qismlarining o'zaro bog'liqligini aks ettirish bilan to'ldirish mumkin;

juda muhim bo'lgan o'qish, yozish va sanoq ko'nikmalarini shakllantirish zarurati. Bu narsalar xuddi fanlarga bo'linib o'qitishni talab qiladiganga o'xshaydi. Lekin o'qish va matematikaga o'qitishning an'anaviy tajribasi ham keng integratsion imkoniyatlar haqida dalolat berali.

Bunda "O'qish" fan sifatida o'z ichiga faqat badiiy matnlarni emas, tarix, tabiatshunoslik bo'yicha materiallarni oladi. Matematika, arifmetika, algebra va geometrik materiallarini o'z ichiga oladi. Bunday integratsiya muhim ko'nikmalar hosil qilishga halaqit bermaslik, aksincha ularni shakllantirishga kafolat beradi. Robert Karlosning aytishicha, boshlang'ich maktab faqat o'qish, yozish va sanashni o'rgatibgina qolmasdan, bundan ham muhimroq va kattaroq masalani amalga oshirish kerak. Chunki har bir bola shakllantirish davrida uning intellektual faolligini rag'batlantirish, tabiiy qobiliyat singari, uniig keyingi muvaffaqiyatlari uchun juda muhimdir.

Integratsiyalangan kurslarni shu yoshdagi bolalarga tushunarli va qiziq bo'lishi uchun bayon qilishning qiyinligi. Bu omilni bartaraf etishning yo'llari amaliyotda tekshirilgan eng ma'qul uslublarni ishlab chiqishda hamda o'qituvchilar tayyorlashning maxsus tizimidadir [20; 18-b.].

O'zini-o'zi nazorat qilish va muhokama qilish uchun savollar

1. Integratsiya kursi deganda nmani tushunasiz?
2. Integrativ ta'limning qanday tasniflanadi?
3. Chegaradosh fanlar asosida tuzilgan kurslar deganda nmani tushunasiz?
4. Asosiy fanlar asosida tuzilgan kurslar deganda nmani tushunasiz?
5. Umumiy ilmiy tushunchalar, qonuniyatlar, nazariyalar asosidagi kurslar deganda nmani tushunasiz?

6. Fan evolyusiyasi bilan bog‘liq muammolarni, tabiatni ilmiy nuqtai nazardan o‘rganish uslublarini, olamning ilmiy ko‘rinishini o‘rganish asosidagi kurslar deganda nimani tushunasiz?

7. Kompleks ob‘ektlar asosidagi kurslar deganda nimani tushunasiz?

8. Turli muammolar asosidagi kurslar deganda nimani tushunasiz?

9. Faoliyat asosidagi kurslar deganda nimani tushunasiz?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Integrativ ta’limning tasniflanishini “Toifalash jadvali” asosida loyihalashtiring:

№	Integrativ ta’limning tasniflari	Integrativ ta’limning mazmuni
1.	Chegaradosh fanlar asosida tuzilgan kurslar	
2.	Asosiy fanlar asosida tuzilgan kurslar	
3.	Umumiy ilmiy tushunchalar, qonuniyatlar, nazariyalar asosidagi kurslar	
4.	Fan evolyusiyasi bilan bog‘liq muammolarni, tabiatni ilmiy nuqtai nazardan o‘rganish uslublarini, olamning ilmiy ko‘rinishini o‘rganish asosidagi kurslar	
5.	Kompleks obyektlar asosidagi kurslar	
6.	Turli muammolar asosidagi kurslar	
7.	Faoliyat asosidagi kurslar	

8.1-SEMINAR MASHG‘ULOT. BOSHLANG‘ICH TA’LIM PEDAGOGIKASI, INNOVATSIYASI VA INTEGRATSIYASI

Reja:

1.1. Integratsiya kursi va vazifalari. Fan o‘qitishdagi integratsiya asosidagi ta’lim falsafasi.

1.2. Ta’lim jarayonini integratsiyalashning nazariy asoslari. Integratsiyaning hozirgi zamon muammolari.

Seminar mashg‘ulotining borishi:

1-bosqich. O‘qituvchi talabalarni davomat qiladi. O‘qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi (3 daqiqa).

2-bosqich: «Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiyasi va integratsiyasi» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so‘zlari “Tushunchalar tahlili” metodi asosida loyihalashtiriladi (10 daqiqa).

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o‘rganiladi (40 daqiqa).

4-bosqich. Mavzuga oid savollarga javob konspekt qilinadi (27 daqiqa)

1-bosqich. O‘qituvchi talabalarni davomat qiladi. O‘qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi.

2-bosqich: «Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiyasi va integratsiyasi» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so‘zlari “Tushunchalar tahlili metodi” metodi asosida loyihalashtiriladi.

“Tushunchalar tahlili” metodi

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
integratsiya	
integratsiya kursi	
integrativ ta’lim	
chegaradosh fanlar	
fan evolyusiyasi	
integratsiyalangan darslar	

--	--

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o‘rganiladi (40 daqiqa).

1-guruh: Guruh bo‘lib ishlash.

2-guruh: Guruhlarni tashkil etish usullari.

3-guruh: O‘qituvchi vazifalari.

4-guruh: Guruh bo‘lib ishlash modeli.

4-bosqich: Quyidagi savollarga javob bering va konspekt qiling:

1. Integratsiya kursi deganda nmani tushunasiz?
2. Integrativ ta’limning qanday tasniflanadi?
3. Chegaradosh fanlar asosida tuzilgan kurslar deganda nmani tushunasiz?
4. Asosiy fanlar asosida tuzilgan kurslar deganda nmani tushunasiz?
5. Umumiy ilmiy tushunchalar, qonuniyatlar, nazariyalar asosidagi kurslar deganda nmani tushunasiz?
6. Fan evolyusiyasi bilan bog‘liq muammolarni, tabiatni ilmiy nuqtai nazardan o‘rganish uslublarini, olamning ilmiy ko‘rinishini o‘rganish asosidagi kurslar deganda nmani tushunasiz?
7. Kompleks ob’ektlar asosidagi kurslar deganda nmani tushunasiz?
8. Turli muammolar asosidagi kurslar deganda nmani tushunasiz?
9. Faoliyat asosidagi kurslar deganda nmani tushunasiz?

8-BOB. § 8.2. BOSHLANG‘ICH TA’LIMNI INTEGRATSIYA QILISH MASALALARI

Reja:

- 1.1. Boshlang‘ich maktabni integratsiya qilish.
- 1.2. Integratsiyalangan darslarni samaradorligini oshirish omillari.

Tayanch so‘z va iboralar: boshlang‘ich maktab, integratsiya, integratsiyalangan darslar.

Boshlang'ich maktabni integratsiya qilish

Hozirgi kunda boshlang'ich maktab ta'limini integratsiya qilish haqida ko'p gapirilayapti. Bu tushunarli – kichik maktab o'quvchisi atrofdagi olamni bir butunligicha qabul qiladi. Uning uchun tabiatshunoslik, rus tili, musiqa va boshqa o'quv predmetlarini nomi emas, balki atrofidagi olam obyektlarining tovushlar, ranglar, hajmlarning turli-tumanligi mavjuddir. Bolalarning tabiat va kundalik hayotdagi barcha narsalarning bog'liqligini ko'rishga o'rgatish kerakligini o'qituvchi sezadi, biladi. Shunday ekan ta'lim integratsiyasi hozirgi zamon talab. Bu savol qanday yechilishi kerak, uning mohiyati nimada? Ta'limni integratsiyalash fikri xalq ta'limida tabaqalashtirish va individuallashtirish bilan birga muhokama qilina boshladi. Agar kichik maktab ta'limini tabaqalashtirish asosida kitob, darslik va boshqa adabiyotlar bilan mustaqil ishlashga tayyorgarlik darajasi hamda kichik maktab yoshida qiziqishlarni faol shakllantirish yetsa, integratsiyaning asosi qilib turli fanlarni o'rganish obyektlari bo'lgan ba'zi umumiy tushunchalarni chuqurlashtirish, aniqlashtirish va kengaytirish mumkin. Ta'limni integratsiyalashning asosiy maqsadi boshlang'ich maktabdayoq tabiat va jamiyat haqida yaxshi tasavvur asoslarini qo'yishi va ularning rivojlanishi qonunlariga o'z munosabatlarini shakllantirishdir. Mana shuning uchun kichik maktab o'quvchisi predmet yoki voqealik hodisalarning bir necha tomondan ko'rish muhimdir: mantiqiy va emotsional tomondan, badiiy asarda va ilmiy ommabop maqolada, biolog, so'z ustasi, rassom, musiqachi nuqtai nazardan va boshqalar. Asosiy fanlarni o'zlashtirish va olamdagi bor narsalarning qonuniyatlarini tushunishda predmetlar ichidagi va predmetlararo aloqalarini o'rnatish ta'limga integratsiyalashga yondoshuvning metodik asosidir. Bunga turli darslarga tushunchalarga ko'p marotaba qaytishi, ularni chuqurlashtirish va boyitish, shu yoshga tushunarli bo'lgan muhim belgilarni aniqlash orqali erishish mumkin. Shunday qilib yaxshi shakllangan tuzilish va o'tkazish tartibiga ega bo'lgan, tarkibiga shu o'quv predmetiga tegishli bo'lgan tushunchalar guruhi kiritilgan har qanday dars integratsiyaga asos qilib olinishi mumkin. Lekin integratsiyalangan darsga boshqa fanlar, boshqa o'quv predmetlari bilan bog'liq tushunchalar tahlil qilishning natijalari kiritiladi. Masalan, «qish», «sovuq», «bo'ron» kabi tushunchalar o'qish, rus tili,

tabiatshunoslik musiqa, tasviriy san'at darslarida ko'rib chiqiladi. Tushunchalarning tahlil qilish boshqa o'quv darslarida o'zlashtirilgan bilimlarga murojaat qilinadigan darslar integratsiyalangan hisoblanadi. Dars ijodiy, erkin bo'lishi bilan birga, yaxlit, mantiqan ketma-ket, o'ziga hos o'tish metodikasiga ega bo'ladi. Umumiy ta'limning poydevorining qo'yadigan boshlang'ich maktabdagi ko'p tushunchalar tabiatshunoslik, rus tili, musiqa, tasviriy san'at va boshqalar uchun umumiydir [20; 20-b.].

Hozirgi kunda bir qator o'quv predmetlari uchun umumiy bo'lgan tushunchalar orasidagi aloqalarni o'rnatish psixologik va metodik asosiy bo'lgan integratsiyalangan darslar tizimini ishlab chiqish va sinovdan o'tkazish lozim. Shu bilan birga predmetlararo aloqalar dars tarkibi darajasida o'rgatilishi va zarur o'qitish vositalari bilan ta'minlanishi kerak. Tekshirish davomida o'quv predmetlarini integratsiyalash jarayonida faol aqliy faoliyatga yordam beruvchi omillar, integratsiyalash uchun fanlarning ma'qul birlashishi, o'qituvchi va o'quvchi harakatlarining mos kelishi, bolalarning yosh imkoniyatlarini hisobga olgan holda mazmun, metod, usullarni tanlash.

Integratsiyalangan darslarni samaradorligini oshirish omillari

Avvalo qaysi darslar integratsiyalash uchun mos kelishini aniqlab olish kerak. Bunday darslarning asosi – turli fanlar asosiy mavzulari mazmunining yaqinligi va mantiqiy aloqalari. Savod o'rgatish darslari (o'qish va yozishga o'rgatish).

Integratsiyalangan darslar. Boshdan integratsiyalangan kurs-bu sinfdan tashqari o'qish. Bu yerda yaxlit jarayon kechadi:

a) kitob o'qish asbobi sifatida o'qish darslarida olgan o'qish ko'nikmalarini takomillashtirish;

b) matn ustida ishlash;

v) suhbatdoshlar doirasini tanlash kabi kitoblarni tanlash.

Matematika ham integratsiyalangan kurs – arifmetik materialni o'zlashtirishga imkon beruvchi arifmetika, algebra va geometriya elementlari va shu bilan birga algebra va geometriya, mehnat ta'limi asoslarini o'rgatishga tayyorgarlik. Boshdan integratsiyalangan kurs tabiatshunoslik (tabiatshunoslik asoslari, geografiya).

Boshidan integratsiyalangan yuqoridagi kurslardan tashqari quyidagi fanlarning birikishi mumkin: o'qish-rus tili, o'qish-tabiatshunoslik, o'qish-tasviriy san'at, o'qish-musika, tabiatshunoslik-matematika, tabiatshunoslik-mehnat ta'limi, matematika-mehnat ta'limi, matematika-jismoniy tarbiya. Didaktik tizimda predmetlararo asosda integratsiyalash o'qituvchi (ta'lim berish) va o'quvchi (ta'lim olish) harakatlarining mos kelishini ko'zda tutadi. Ikkala faoliyat ham umumiy tuzilishga ega: maqsadlar, sabablar, mazmun, vositalar, natijalar, nazorat. Biroq o'qituvchi va o'quvchi faoliyatlarining mazmunida farq bor.

1. Maqsadli bosqichda o'qituvchi umumiy maqsadni qo'yadi. O'quvchilar o'qituvchi boshchiligida predmetlararo bog'liqliklarni tushunib yetishlari, turli predmetlardan kerakli bilimlarni tanlab olishlari kerak, bunda ular o'z e'tibor fikrlarini faqat umumiy bilimlarni o'zlashtirishga emas balki, ko'chirish tahlil qilish shaxsning belgilari qobiliyat va qiziqishlarining rivojlantirishga qaratishlari kerak.

2. Isbotlash bosqichida o'qituvchi o'quvchilarni dunyoqarashini o'stiruvchi bilimlarga, turli predmetlar tushunchalarini umumlashtirishga rag'barlantiradi. O'quvchilar o'z irodalarini dunyoqarashni kengaytiruvchi bilimlarga qiziqishga yo'naltiradilar.

3. Faoliyatning mazmun bosqichida o'qituvchi yangi o'quv materialini kiritadi, shu bilan birga integratsion dalillar, tushunchalar, muammolar majmui darajasidagi boshqa predmetlardan olingan tayanch bilimlarni jalb qiladi. O'quvchilar umumpredmetli tushuncha, muammolarni umumiy bilimlar darajasida o'zlashtiradilar [20; 20-b.].

4. Vositalar tanlash bosqichida o'qituvchi turli predmetlar bilimlarini umumlashtirishga yordam beruvchi ko'rgazmali vositalarni-darsliklar, jadvallar, sxemalar, savolnomalar, amaliy vazifalar. O'quvchilar ko'chirish, umumlashtirish, biriktirish xarakterlarini integratsion masalalarni hal qilishda ko'rgazmali vositalar yordamida bajaradilar.

5. Keyingi bosqich – natija. O'qituvchi ta'lim berish, rivojlantirish, tarbiyalash maqsadida integratsiyani amalga oshirish uchun pedagogik bilimlarni qo'llaydi. O'quvchi bilimlar tizimida, umumlashtirish ularni amalda qo'llaydi.

6. Nazorat qilish bosqichida o'qituvchi bir-biri bilan bog'langan predmetlarga o'quvchilarning tayyorligini baholaydi, nazorat qiladi, o'zlashtirish sifatida baholaydi. O'quvchilar o'z bilimlarini baholashni, turli predmetlar bo'yicha o'z-o'zini ham, ularni birlashtirish ko'nikmalarini nazorat qiladilar.

Tekshiruvlar ko'rsatishicha integral yondashuvchi amalga oshirishga yordam beruvchi usul va vositalarga:

- 1) Evristik suhbatlar;
- 2) Umumiy suhbatlar;
- 3) Ekskursiyalar;
- 4) Ona tili, tabiatshunoslik darslarida kuzatishlar, badiiy asarlar materiallari asosida nutq o'stirish uchun yozilgan ijodiy ishlar;
- 5) Ta'limning ko'rgazmali, metodlari;
- 6) Mustaqil ishlar;
- 7) O'qish, matematika darslarida og'zaki rasm chizish;
- 8) Imo-ishorali ko'rinishlar (pantomimalar);
- 9) Tabiatshunoslik darslarida tabiat tasvirlarini ifodali o'qish;
- 10) Ona tili darslarida tabiatshunoslikka oid diktantlar, matnlar yozish (shu sinfga tegishli orfogrammalarni takrorlagan holda);
- 11) O'lkashunoslik asosida matematik masalalarni hal qilish, yechish va boshqalar.

Ta'limni tabaqalashtirish rad etmaydigan, uni to'ldiradigan integratsiya tizimini kiritish yaxlit dunyoqarashga, o'zidagi bor bilimlarini mustaqil tartibga solish va turli muammolarni hal qilishga noan'anaviy yondashish qobiliyatiga ega bo'lgan bilimdon yoshlarni tarbiyalashga an'anaviy predmetlarga bo'lib o'qitishga nisbatan ko'proq yordam beradi. Ta'limni integratsiya qilish mohiyati nimadan iborat? Ta'limga bog'liq «Integratsiya» tushunchasi 2 ta ma'noga ega:

1. O'quvchida atrofdagi olam to'g'risida yaxshi tasavvur hosil qilish (bu yerda integratsiya ta'lim maqsadi sifatida ko'riladi).
2. Predmetli bilimlarni yaqinlashtirish uchun umumiy platformani topish (bu yerda integratsiya – ta'lim vositasi)

Integratsiya ta'lim maqsadi sifatida olam tizimining alohida qismlari bog'likligini ko'rsatuvchi bilimlarni berishi emas, bolani barcha elementlari bir-biriga bog'liq yaxlit olamni tasavvur qilishga birinchi qadamlarida o'rgatishi kerak. Bu maqsadni boshlang'ich maktab amalga oshirishi kerak [20; 21-b.].

Integratsiya – predmetli bilimlar chegarasida yangi tasavvurlarini qabul qilish vositasi. Birinchi navbatda tabaqalashtirilgan bilimlar orasida bilmagan joylarni to'ldirish, ular orasidagi aloqalarni o'rnatish lozim. U ta'lim oluvchining bilimini oshirishga, ta'limdagi tor ixtisoslashtirishni yangilashga yo'naltirilgan. Shu bilan birga integratsiya ta'limining klassik o'quv predmentlari o'rnini egallash kerak emas, u faqat olinayotgan bilimlarni yaxlit bir tizimga birlashtirishi kerak, xolos. Muammoning qiyin tomoni integratsiyaning ta'lim boshidan oxirigacha dinamik rivojlantirishdadir. Agar boshida «hamma narsa to'g'risida ozgina bilish» lozim bo'lgan bo'lsa, keyinchalik tarqoq bilim va ko'nikmalarni birlashtirish kerak bo'ladi va oxiriga kelib «ozgina narsa to'g'risida hammasini bilish» kerak bo'ladi, ya'ni bu yangi integratsiya darajasidagi ixtisoslashtirishdir [20; 22-b.].

O'zini-o'zi nazorat qilish va muhokama qilish uchun savollar

1. O'quv fanlarini integratsiyasi jarayonida qanday kamchiliklar ham bo'lishi mumkin?
2. Fan o'qitishdagi integratsiya asosidagi ta'lim falsafasi deganda nimani tushunasiz?
3. Ta'lim jarayonini integratsiyalashning nazariy asoslari nimalardan iborat?
4. Integratsiyaning hozirgi zamon muammolari nimalarda ko'rish mumkin?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Mavzuga oid tushunchalarni “Tushunchalar izohi” metodi asosida loyihalashtiring.

8.2-SEMINAR MASHG‘ULOT. BOSHLANG‘ICH TA’LIMNI INTEGRATSIYA QILISH MASALALARI

Reja:

- 1.1. Boshlang‘ich maktabni integratsiya qilish.
- 1.2. Integratsiyalangan darslarni samaradorligini oshirish omillari.

Seminar mashg‘ulotining borishi:

1-bosqich. O‘qituvchi talabalarni davomat qiladi. O‘qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi (3 daqiqa).

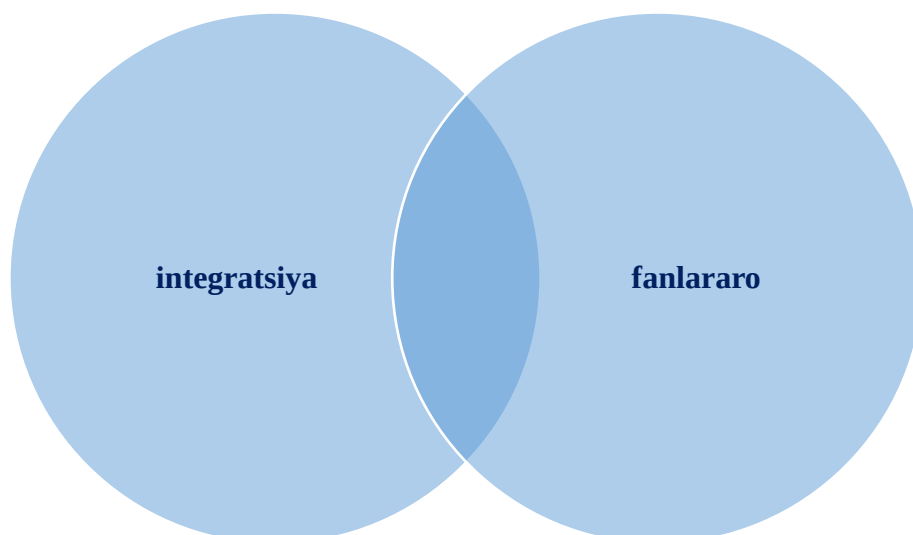
2-bosqich: «Boshlang‘ich ta’limni integratsiya qilish masalalari» mavzusini asosiy tushunchalarini va kalit so‘zlari “Venn diagrammasi” metodi asosida loyihalashtiriladi (10 daqiqa).

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o‘rganiladi (40 daqiqa).

4-bosqich. Mavzuga oid savollarga javob konspekt qilinadi (27 daqiqa)

1-bosqich. O‘qituvchi talabalarni davomat qiladi. O‘qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi.

2-bosqich: «Boshlang‘ich ta’limni integratsiya qilish masalalari» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so‘zlari “Venn diagrammasi” metodi asosida loyihalashtiriladi.

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o'rganiladi (40 daqiqa).

1-guruh: Guruh bo'lib ishlash.

2-guruh: Guruhlarni tashkil etish usullari.

3-guruh: O'qituvchi vazifalari.

4-guruh: Guruh bo'lib ishlash modeli.

4-bosqich: Quyidagi savollarga javob bering va konspekt qiling:

1. O'quv fanlarini integratsiyasi jarayonida qanday kamchiliklar ham bo'lishi mumkin?
2. Fan o'qitishdagi integratsiya asosidagi ta'lim falsafasi deganda nimani tushunasiz?
3. Ta'lim jarayonini integratsiyalashning nazariy asoslari nimalardan iborat?
4. Integratsiyaning hozirgi zamon muammolari nimalarda ko'rish mumkin?

8-BOB. § 8.3. BOSHLANG'ICH SINIF O'QUV FANLARINING MAVZULARINI INTEGRATSIYA QILISH MASALALARI

Reja:

- 1.1. Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim maktablarida variativ o'quv rejalarni tajriba-sinovdan o'tkazish.
- 1.2. Boshlang'ich sinf o'quv dasturlari.

Tayanch so'z va iboralar: umumiy o'rta ta'lim, variativ o'quv reja, tajriba-sinov, boshlang'ich sinf, o'quv dastur.

Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim maktablarida variativ o'quv rejalarni tajriba-sinovdan o'tkazish

Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim maktablarida variativ o'quv rejalarni tajriba-sinovdan o'tkazishning asosiy maqsadi:

- o'quv jarayonini tashkil etishda o'quvchining manfaatlarini inobatga olish;
- o'quv jarayonini kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etish;
- o'quvchilarning individual xohish istaklari, qobiliyatlari asosida variativ o'quv rejalarga muvofiq o'quv jarayonini tashkil etish;

o'quvchilarning kelgusida tanlaydigan kasblari bo'yicha tegishli oliy ta'lim muassasalariga kirish imtihonlari mavjud fanlarni chuqur o'rganishlariga sharoitlar yaratish;

mamlakatimizda masofaviy mehnat sohalami rivojlantirishga ko'maklashish, o'quvchilarda zamonaviy kasb egalari bo'lishlari uchun tegishli ko'nikma va bilimlarni shakllantirish.

Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim maktablarida 2020-2021 o'quv yilida ham variativ o'quv rejalarini tajriba-sinovdan o'tkazish ishlari davom ettiriladi. Shu bilan birga tanlov yo'nalishlari soni oshiriladi.

Eslatib o'tamiz, 2019-2020 o'quv yilining uchinchi choragidan boshlab, tajriba sifatida 10-11-sinflarda fanlar ixtiyoriy tanlov asosida o'qitila boshlandi.

Variativ o'quv rejalarini joriy qilishdan maqsad o'quvchilarning o'zi qiziqqan fanlarni chuqur o'rganishiga sharoit yaratish, maktab bitiruvchilarining oliy o'quv yurtiga kirish imtihoniga tayyorgarlik ko'rishini ta'minlash va yuqori sinflarda o'quv jarayonini kasblarga yo'naltirilgan holda tashkil etishdan iborat.

Variativ o'quv rejalarining joriy qilinishi ixtiyoriy bo'lib, maktabda tanlov sinfini tashkil etishda yuqori malakali, tajribali o'qituvchilarning mavjudligi inobatga olinadi.

Xalq ta'limi vazirining "Umumiy o'rta ta'lim maktablarida variativ o'quv rejalarini tajriba-sinovdan o'tkazish to'g'risida"gi buyrug'iga asosan 2019-2020 o'quv yilida variativ o'quv rejalarini joriy etgan maktablarda yo'lga qo'yilgan tajriba-sinov yo'nalishi yangi 2020-2021 o'quv yilida ham davom etadi.

Qabul qilingan buyruqqa ko'ra, 2020-2021 o'quv yiliga mo'ljallangan tayanch o'quv rejada belgilangan umumiy haftalik dars soatlari hajmi saqlanib qolinadi. Respublika ta'lim markazi o'quv yilining 1 avgustiga qadar variativ o'quv rejalar bo'yicha namunaviy taqvim-mavzu rejalarini ishlab chiqaradi. Yangi o'quv yilida umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim maktabining 7-, 8- va 9-sinflarida ham tanlov sinfini tashkil etish imkoniyati yaratilmoqda. O'tgan o'quv yilida tanlov sinflari 10-11-sinflar uchun joriy etilgan edi. 7-, 8- va 9-sinflarida ham o'quvchilar variative dasturlar bo'yicha bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Buyruq bilan tanlov sinflari 2020-2021 o'quv yilida yo'nalishi 5 tadan 12 taga oshirilmoqda:

birinchi yo'nalish: 10-11-sinf uchun – xorijiy til va filologiya yo'nalishi;

ikkinchi yo'nalish: 10-11-sinf uchun – moliya-iqtisod yo'nalishi;

uchinchi yo'nalish: 7-8-9-10-11-sinflar uchun – veb-frilanser (internet tarmog'i orqali mehnat daromadi olish) yo'nalishi;

to'rtinchi yo'nalish: 10-11-sinf uchun – texnologiya yo'nalishi;

beshinchi yo'nalish: 10-11-sinf uchun – tabiiy fanlar yo'nalishi;

oltinchi yo'nalish: 10-11-sinf uchun – ijtimoiy-gumanitar yo'nalish;

yettinchi yo'nalish: 10-11-sinf uchun – boshlang'ich ta'lim yo'nalishi;

sakkizinchi yo'nalish: 10-11-sinf uchun – kimyo texnologiya yo'nalishi;

to'qqizinchi yo'nalish: 10-11-sinf uchun – geografiya va geologiya yo'nalishi;

o'ninchi yo'nalish: 10-11-sinf uchun – maktabgacha ta'lim va psixologiya yo'nalishi;

o'n birinchi yo'nalish: 10-11-sinf uchun – tarix va arxeologiya yo'nalishi;

o'n ikkinchi yo'nalish: 10-11-sinf uchun – turizm yo'nalishi.

10-11-sinflarning tanlov sinfida variativ o'quv rejani tajriba-sinovdan o'tkazishda 9 ta majburiy fan o'qitiladi: ona tili va adabiyot, o'zbek tili/rus tili, chet tili, tarix, tarbiya, matematika, informatika, jismoniy tarbiya, chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik.

Tanlov fani bo'yicha qo'shimcha ajratilgan soatlarda quyidagilar amalga oshiriladi:

o'quvchilarga fanlarni chuqur o'rgatish va tegishli mavzularga doir qo'shimcha ma'lumotlar berish;

o'quvchilar bilimini mustahkamlash va mavzularni to'liq o'zlashtirilishini ta'minlash;

“Khan Academy O'zbek-Onlayn ta'lim platformasi” ta'lim resurslaridan foydalanish;

qo'shimcha adabiyotlardan misol va masalalar, testlar (DTM saytidagi namunaviy testlar) yechish;

oliy ta'lim muassasalari o'qituvchilarini jalb qilish;

o'quvchilarni oliy ta'lim muassasalarining kirish imtihonlariga tayyorlash.

Tanlov fanlarini chuqur o'rgatishda darsliklardan tashqari, qo'shimcha adabiyot va manbalardan foydalanish mumkin. Bunda mualliflik o'quv dasturlaridan amaliyotda foydalanishga Respublika ta'lim markazi tomonidan ekspertizadan o'tkazilgan taqdirda ruxsat etiladi.

Boshlang'ich sinf o'quv dasturlari

Ona tili fanidan o'quv dasturi (1-, 2-, 4-sinf). Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida (1-11-sinf) ona tili fanini o'qitishning asosiy maqsadi – o'z fikrini og'zaki va yozma tarzda to'g'ri va ravon bayon qiladigan, kitobxonlik madaniyati shakllangan, mustaqil va ijodiy fikrlay oladigan, o'zgalar fikrini anglaydigan, muloqot va nutq madaniyati rivojlangan shaxsni kamol toptirishdan iborat.

Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida ona tili fanini o'qitishning asosiy vazifasi: o'quvchi shaxsini fikrlashga, o'zgalar fikrini anglashga, o'z fikrini og'zaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olishga qaratilgan nutqiy kompetensiyani rivojlantirish; o'quvchilarda grammatikaga oid bilimlarni (fonetika, leksikologiya, so'zning tarkibi, so'z yasalishi, morfologiya, sintaksis, yozuv va imlo, tinish belgilari, nutq uslublariga oid tushunchalarni) shakllantirish va rivojlantirish hamda ona tilining keng imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda fikrini to'g'ri va ravon bayon eta olish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat.

Boshlang'ich ta'limning ona tili fani o'quv dasturi o'quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan Davlat ta'lim standarti talablaridan kelib chiqib tuzildi. Ushbu o'quv dasturida 1-4-sinf o'quvchilarida tayanch hamda fanga oid (nutqiy va lingvistik) kompetensiyalarning elementlarini shakllantirish ko'zda tutilgan.

Boshlang'ich ta'limda – o'quvchilarning savodxonligini ta'minlash, ularni og'zaki va yozma nutqida adabiy nutq meyorlariga rioya qilishga o'rgatishdan iborat. Mazkur ona tili o'quv dasturi quyidagi bo'limlarni o'z ichiga oladi:

1. *Savod o'rgatish va nutq o'stirish.*

2. *Fonetika, grammatika, imlo va nutq o'stirish.*

Savodga o'rgatish davri 2-sentabrdan to dekabr oyining oxirigacha bo'lgan muddatni, ya'ni ikki o'quv choragini qamrab oladi. Savodga o'rgatish jarayoni tayyorgarlik va alifbe davridan tashkil topadi. Tayyorgarlik va alifbe davrida ta'lim savodga o'rgatishning tahlil-tarkib (analitik-sintetik) tovush usulida amalga oshiriladi. Savodga o'rgatishning tahlil-tarkib usuliga ko'ra matndan gap, gapdan so'z, so'zdan bo'g'in va tovush, yoki aksincha, tovush > bo'g'in > so'z > gap > matn uzviy aloqada butundan bo'lakka, bo'lakdan butunga qarab tahlil-tarkib qilinadi. Bu esa o'quvchilar tafakkur faoliyatini onglilik, tushunarlik, mantiqiylik, didaktik mezonlar asosida rivojlantirish imkoniyatini vujudga keltiradi. Boshlang'ich ta'limning ilk savodga o'rgatish davridanoq, o'quvchilar nutqini yangi so'zlar hisobiga boyitishga alohida e'tibor qaratiladi.

“Alifbe” darsligida berilgan: yangi so'zlar, matn, kichik hikoya va she'rlardan foydalanib, o'quvchilarni so'z ma'nosi bilan atroflicha tanishtirishda, she'riy va nasriy matnlarni yodlatish, qayta hikoyalashga e'tibor beriladi. Sinfdan tashqari o'qish darslari o'quvchilarni bolalar adabiyoti namunalari bilan tanishtirib borishga, ularni mustaqil o'qishga, o'qituvchi va ota-onalar yordamida badiiy o'qishga qiziqtirish, nutqini boyitish va rivojlantirishga yordam beradi. Boshlang'ich ta'limning ilk savodga o'rgatish davridanoq, o'quvchilar nutqini yangi so'zlar hisobiga boyitishga alohida e'tibor qaratiladi.

Ona tili erkin fikrlay olish, o'zgalar fikrini anglash, o'z fikrlarini og'zaki va yozma ravishda bayon qila olish, kishilar bilan erkin muloqotda bo'la olish ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ona tili (1-4-sinf) mazmuni quyidagilarni o'z ichiga oladi:

nutq va gap.

ona tilining fonetik tizimi:

nutq tovushlari va harflar, unli tovushlar va harflar, undosh tovushlar va harflar, jarangli va jarangsiz undoshlar, alifbo, bosh va kichik harflar, tutuq belgisi (fonetik tahlil);

bo'g'in va bo'g'in tuzilishi, so'zlarni bo'g'inlab ko'chirish. So'z va so'z ma'nolari (lug'aviy tahlil: bir ma'noli so'zlar, qarama-qarshi ma'noli so'zlar, ko'p ma'noli so'zlar);

so'z tarkibi: asos va qo'shimcha (turlovchi, tuslovchi va yasovchi), asoslarda tovush o'zgarishi, asos va qo'shimchalar imlosi;

so'z ma'nosi: so'zlarning ma'nosiga ko'ra guruhlash: shaxs-narsalar nomini bildiruvchi so'zlar, shaxs-narsalarning harakati, belgisi, sanog'i va tartibini bildiruvchi so'zlar, shaxs-narsaga ishorani ifodalovchi so'zlar (shaxsga nisbatan kishilik olmoshi);

gap, gapning fikr bildirishi, gapning maqsadga ko'ra turlari (darak, so'roq, buyruq va his-hayajonni bildiruvchi gaplar), gapda tinish belgilarining ishlatilishi (nuqta, so'roq, undov va h.k.), yozma nutqda ishlatiladigan muhim (ayrim) belgilar: vergul, qavs, ikki nuqta, ko'p nuqta;

gapning gap bo'laklariga ko'ra tuzilishi: gapning asosiy mazmunini bildiruvchi bo'laklar (ega va kesim), gapning asosiy mazmunini to'ldiruvchi bo'laklar (ikkinchi darajali bo'laklar – ularning turi va nomlaridan mustasno);

gapda so'zlarning o'zaro bog'lanishi, so'z birikmasi, gapning uyushiq bo'laklari, ularning o'zaro bog'lanishi (ohang, bog'lovchi so'zlar yordamida);

undalma uning shaxsga qarab bilishi, undalmali gaplarda tinish belgisining ifodalanishi. Gap va matn, matnning tuzilishi: mavzu, voqea tafsiloti, asosiy fikr bayoni, xulosa chiqarish, reja tuzish, sarlavha, xat boshi, dialog, monolog nutq, bayon, kichik hikoya.

Matematika (haftasiga 5 soatdan, jami 165 soat). *O'quvchilar o'quv faoliyati natijalariga qo'yiladigan talablar (1 sinf):*

0 dan 100 gacha bo'lgan nomanfiy butun sonlarni o'qiydi, yozadi, to'g'ri va teskari tartibda sanaydi, taqqoslaydi, tartibga soladi, modellarda ko'rsatib beradi;

0 dan 100 gacha nomanfiy butun sonlar ketma-ketligini tarkib topish qonuniyatini aniqlaydi va berilgan yoki tanlangan qonuniyat asosida ketma-ketlikni tuzadi;

berilgan narsalarni xossasiga ko'ra bir yoki bir nechta to'plamga ajratadi, narsalar juftliklarini tuzib, to'plamlarni soni bo'yicha taqqoslaydi, ifodalaydi va tartibga soladi;

berilgan obyektlarni xossasiga qarab to'plamga tegishli yoki tegishli emasligini aniqlaydi va obyektlar to'plamidan berilgan xossaga ega bo'lgan bir yoki bir nechtasini ajratadi;

100 ichida qo'shish, ayirish amallarining tarkibiy qismlarini aniqlaydi, nomlaydi hamda qo'shish va ayirish jadvallaridan, arifmetik amallarning algoritmlaridan foydalangan holda bu amallarni og'zaki va yozma bajaradi;

yassi (nuqta, siniq chiziq, egri chiziq, kesma, burchak, aylana, doira, uchburchak, to'g'ri to'rtburchak, kvadrat) va fazoviy (kub, shar) figuralarni tasavvur qiladi, taniydi, nomlaydi, solishtiradi va tasvirlaydi;

qo'shish va ayirish amallari mohiyatini ochuvchi sodda masalalarni yechadi, masaladagi vaziyatga oid ifodani, jumladan, noma'lumlarni o'z ichiga olgan ifodani aniqlaydi, tuzadi;

uzunlik, masofa, massa va sig'im o'lchov birliklarini biladi, o'qiydi, yozadi, ular orasidagi munosabatlardan foydalanib kundalik hayot bilan bog'liq bo'lgan masalalarni arifmetik usulda (2 qadamli) yechadi;

o'lchamlari ma'lum bo'lgan yassi geometrik figuralarni (kesma, to'g'ri to'rtburchak, kvadrat) chizg'ichdan foydalanib yasaydi, ularni qog'oz, sim, plastilin va h.k. lar yordamida modellashtiradi;

geometrik obyektlar o'lchamlarini, masofalarni chamalaydi, real obyektlarni geometrik figuralar modellari bilan bog'laydi;

2 arifmetik amalli (qavsli, qavssiz) sonli ifodaning qiymatini hisoblaydi;

3 murakkab bo'lmagan jadvallar ko'rinishida berilgan ma'lumotlarni o'qiydi, tayyor jadvallarni to'ldiradi;

o'rganilgan matematik tushunchalar, faktlar va algoritmlarni sodda o'quv vaziyatlarda qo'llay oladi va yangi bilimlar hosil qiladi;

o'rganilayotgan matematik holatlarni tahlil qiladi va shu asosida mulohazalar ketma-ketligini tuzadi.

O'quvchilar o'quv faoliyati natijalariga qo'yiladigan talablar (2-sinf):

0 dan 1000 gacha bo'lgan nomanfiy butun sonlarni o'qiydi, yozadi, to'g'ri va teskari tartibda sanaydi, taqqoslaydi, tartibga soladi, modellarda ko'rsatib beradi;

0 dan 1000 gacha nomanfiy butun sonlar ketma-ketligini tarkib topish qonuniyatini aniqlaydi va berilgan yoki tanlangan qonuniyat asosida ketma-ketlikni tuzadi, juft va toq sonlarni ajratadi;

natijasi 1000 ichida bo'lgan sonli va harfli ifodaning (qavsli, qavssiz) qiymatini og'zaki va yozma hisoblaydi, obyektlarni xossalari bo'yicha tartiblaydi, sodda kombinatsiyalarini tuzadi;

sonlarni qo'shish va ayirish jadvallaridan, arifmetik amallarning algoritmlaridan foydalangan holda 1000 ichida nomanfiy butun sonlar ustida qo'shish va ayirishning hollarini bajaradi;

eng sodda tenglama va uni yechish haqida tushunchaga ega bo'ladi va tenglamalarni tanlash usuli bilan yechadi;

yig'indi va qoldiqni topishga oid, sonni bir necha birlik orttirish (kamaytirish)ga oid, ayirmani taqqoslashga oid, noma'lum qo'shiluvchini, noma'lum ayiriluvchini, noma'lum kamayuvchini topishga oid masalalarni yechadi;

sonni yig'indiga qo'shish va yig'indini songa qo'shishga oid, sonni orttirish (kamaytirish)ga va yig'indini topishga oid, yig'indini va qoldiqni, ayirmani va yig'indini (arifmetik amallar yordamida va ifoda tuzish bilan) topishga oid masalalarni yechadi;

ko'paytirish amalida qatnashgan noma'lum tarkibiy qismni aniqlay oladi va ko'paytirish bir xil qo'shiluvchilar yig'indisini topish ekanligini anglaydi, ko'paytirishning asosiy xossasini hisoblashlarda qo'llaydi;

ko'paytirish va bo'lish amallari orasidagi munosabatlarga doir sodda kombinatsiyalarni tuzadi, ko'paytirish va mos bo'lish jadvallarini yoddan biladi;

0, 1, 10 sonlari ishtirokida ko'paytirish va bo'lish amallarini bajaradi;

murakkab bo'lmagan kasr son sonning ulushi, to'plamning qismi ekanligini tushunadi, so'zlar yoki sonlar yordamida tasvirlaydi;

to'g'ri to'rtburchak(kvadrat)ning yuzini hisoblaydi, atrof-borliqdagi sodda obyektlarni geometrik figuralar modellari bilan bog'lay oladi, asosiy kattaliklarini o'lchaydi;

bo'linuvchi, bo'luvchi, bo'linma va qoldiqni chizmada ifodalaydi;

miqdorlar (narx-navo, massa, vaqt, uzunlik, yo'l, yuz)ni topishga (hisoblashga) oid sodda masalalar va ular orasidagi bog'lanishlarni qo'llab kundalik hayot bilan bog'liq bo'lgan masalalarni arifmetik usulda yechadi;

aylana va doiraning elementlari (markazi, radiusi, diametri)ni aytadi, sirkuldan foydalanib ushbu figuralarni yasaydi;

rost va yolg'on tasdiqlarni farqlay oladi, sodda mantiqiy qonunlar asosida xulosa keltirib chiqara oladi.

Texnologiya fani o'quv dasturi. O'quvchilarni texnologiya darslarida texnik ijodkorlikni, qobiliyatini, tafakkurini rivojlantirish, dars jarayonida turli va tabiiy hamda metall va metallmas materiallarga texnologiya asosida ishlov berish usullarini o'rgatish orqali kasb-hunarga yo'naltirishni yanada kuchaytirish, xalq hunarmandchiligi asoslari, ro'zg'orshunoslik, elektrotexnika ishlarini bajarishda kasb-hunarga yo'llash bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni egallash hamda ularni hayotda qo'llay olish layoqatini shakllantirish ko'zda tutilgan.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida texnologiya o'quv fanini o'qitishning asosiy maqsadi – o'quvchilarda texnik-texnologik hamda texnologik jarayon davomida bajariladigan operatsiyalar yuzasidan olgan bilim, ko'nikma va malakalarini mustaqil amaliy faoliyatida qo'llash, kasb-hunar tanlash, milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida ijtimoiy munosabatlarga kirisha olish kompetensiyalarini shakllantirishdan iborat.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida texnologiya o'quv fanini o'qitishning asosiy vazifalari:

materiallar va ularning xossalari, xususiyatlari hamda texnik obyekt va texnologik jarayonlarga oid ma'lumotlarni o'rganish;

texnik obyekt hamda texnologik jarayonlarda maxsus va umummehnat operatsiyalarini bilish;

texnologik jarayonlarni boshqarish, maxsus va umummehnat operatsiyalarini amaliyotda qo'llay olish;

texnik va kreativ fikrlashni, intellektual qobiliyatlarini shakllantirish;

texnologik jarayon va tayyorlangan mahsulotlarni bajarish ketma-ketligi hamda mahsulot sifatini tahlil qila olish;

buyum va jarayonlarni bajarishga oid xulosalar chiqarish hamda mehnat operatsiyalarini, mahsulot sifatini baholay olish;

ongli ravishda kasb tanlashga tayyorlash ishlarini amalga oshirishda tayanch va texnologiya faniga oid kompetensiyalarni shakllantirish hamda rivojlantirishdan iborat.

Texnologiya fani quyidagi bo'limlar asosida o'qitiladi. 1-4-sinflar uchun:

1. Qog'oz va karton bilan ishlash.
2. Tabiiy va turli materiallar bilan ishlash.
3. Gazlama va tolali materiallar bilan ishlash.
4. Badiiy qurish-yasash va texnik modellashtirish.

Tasviriy san'at fani o'quv dasturi. Ushbu o'quv dastur umumiy o'rta ta'lim maktablarida tasviriy san'at fanini o'qitishning Davlat ta'lim standarti asosida o'qitishning mazmun-mohiyatini, maqsad va vazifalarini yoritib beradi.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida tasviriy san'at o'quv fanini o'qitishning asosiy maqsadi: o'quvchilarda tasviriy savodxonlikni rivojlantirish, badiiy tafakkurni yuksaltirish, estetik va emotsional sezgirlikni o'stirish orqali ijtimoiy hayotda zarur bo'lgan bilimlarni egallash, ulardan kundalik hayotida foydalanishga o'rgatishdan iborat.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida tasviriy san'at o'quv fanini o'qitishning asosiy vazifalari:

tasviriy va amaliy san'at asarlarini, badiiy hunarmandchilikni, me'morchilik va dizayn san'atiga oid tarixiy namunalar hamda zamonaviy san'at asarlarini tahlil qilishga va amaliy faoliyatida qo'llashga o'rgatish;

naturaning xarakterli jihatlarini ko'ra olishga, tahlil qilishga va tasvir yoki haykalni ishlash bosqichlarini ketma-ketlikda to'g'ri bajara olishga o'rgatish;

texnika va texnologiyalarning takomillashib borishi asosida fanlar integratsiyasini hisobga olgan holda to'g'ri va ongli kasb tanlashga yo'naltirish;

tayanch va fanga oid kompetensiyalarni shakllantirish hamda rivojlantirishdan iborat.

Tasviriy san'at fani boshlang'ich ta'lim yo'nalishida umumlashgan holda, quyidagi tartibda o'qitiladi. 1-4-sinf:

tasvir ishlashga ijodiy yondashish;

asosiy ranglar (qizil, sariq, ko'k)ni bilish;

asosiy ranglardan hosila ranglarni hosil qilish;

qalam, qog'oz, bo'yoq, mo'yqalam va loy, plastilin, stek (xaykaltaroshlik pichoqchasi)dan to'g'ri foydalanish usullarini bilish;

tasvir mazmuniga ko'ra qog'oz holatini mos (tik yoki yotiq) tarzda tanlay olish.

Musiqqa madaniyati fani. O'quv dasturi. *Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida musiqqa madaniyati fanini o'qitishning maqsadi* – o'quvchilarning ma'naviy, badiiy, axloqiy madaniyatini shakllantirish, milliy g'urur, vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ijodiy mahorat, nafosat va badiiy didini o'stirish, o'zbek hamda jahon kompozitorlari asarlarini tinglab tushunish va undan zavqlanishga o'rgatishdan iborat.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida musiqqa madaniyati fanini o'qitishning vazifasi – musiqqa madaniyati o'quv fani bo'yicha egallagan bilim, ko'nikma va malakalarni amaliyotda qo'llash orqali ularda kuzatuvchanlikni, musiqiy xotirani, obrazli tasavvur qilishni, ijodkorlikni, tashabbuskorlikni, badiiy va musiqiy didni rivojlantirish va fikr doirasini kengaytirish;

umumiy o'rta ta'lim maktablari musiqqa madaniyati ta'limida o'rganiladigan eng oddiy musiqiy tushunchalar, atamalar hamda kompozitorlar, to'rt asosiy musiqiy uslub haqidagi ma'lumotlarni oddiydan murakkabga qarab o'rganish;

insoniyat uchun muhim ahamiyatga ega zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalarining rivojlanishi va kundalik hayotda tutgan o'rni muhim ahamiyatga ega bo'lib, fan-texnika taraqqiyoti bilan bog'lashga olib keladigan musiqqa sohasidagi tadqiqot yutuqlarini ko'rsatish;

o'zbek va jahon kompozitorlari asarlarini va turli musiqiy janrlarni bir-biridan farqlay olish, tayanch va umumiy kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirishdan iborat.

O'quvchilar tasavvurini shakllantirish, mustaqil ishlashga o'rgatishda musiqa madaniyati ta'limi muhim omil hisoblanadi.

Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim maktablarining musiqa madaniyati fanida berilgan qo'shiqlar nota materiallari o'quvchilarning imkoniyati, ovoz diapazonlari aniq va mukammal rivojlanishini hisobga olgan holda mantiqiy ketma-ketlikda berilgan. Musiqa tinglash, jamoa bo'lib kuylash, musiqa savodi faoliyat turlarini amalga oshirish bilan birga milliy cholg'u asboblari, xalq kuyi namunalarini bir-biridan farqlashni o'rganadilar. Bunda o'quvchilarda fanga oid umumiy va tayanch kompetensiyalar shakllantiriladi.

Musiqa tinglash ta'lim mazmunining asosini tashkil etadi. Ularni kuylash tinglash faoliyatlari vositasi bilan bir qatorda cholg'uchilik, musiqali harakatlar har tomonlama o'rganish va o'zlashtirish, musiqiy tavsiflarni ifodalash imkoniyati yaratiladi. O'zbek xalq musiqasi, o'zbek bastakorlari va kompozitorlarining musiqiy asarlaridan namunalar tinglanadi.

Jamoa bo'lib kuylash faoliyati o'quvchilarning musiqa – o'quv qobiliyati hamda ijrochilik malakalarini rivojlantirish uchun zarurdir. Sinfda jamoa bo'lib kuylash jarayonida o'quvchi o'z ovoz-ijrosini boshqaradi, o'rtoqlari ijrolarini eshitib kuzatadi va ular bilan birga jo'r bo'lib kuylashga intiladi.

Musiqa savodi barcha faoliyatlarni nazariy birlashtiruvchi faoliyat sifatida muhimdir. Darsda qaysi faoliyat mashg'uloti (tinglash, kuylash, raqs va h.k.) qo'llanilmasin, uning amaliyotida foydalanilayotgan asar o'rganiladi va uning xususiyatlari (janri, tuzilishi, ijrochiligi va h.k.) haqida yangi tushunchalar hosil bo'ladi. Shu bois, musiqa savodi faqatgina nota savodi uslublaridan iborat bo'lib qolmay, balki o'quvchilarning umumiy musiqiy bilim doirasini tarkib toptiruvchi, umumiy bilim-tushunchalar majmuasini (musiqa shakllari, janrlari, cholg'uchilar ijrochiligi, xalq, bastakorlik musiqasi, ularning farqlari, milliy musiqaning mahalliy uslublari, klassik musiqa, nota savodi va boshq.) singdirib borishdan iborat.

Musiqqa savodida musiqiy atamalar, an'analar, templar (sur'at), intervallar, alteratsiya belgilari, dinamik belgilar, musiqaning ifoda tili, oddiy musiqqa shakllari va janrlari, major va minorlari haqida tushuncha beradi. Ayni bir paytda o'quvchi dasturiga kiritilmagan, ammo badiiy yuksak, tarbiyaviy jihatdan muhim va o'quvchilar idrok-amaliyotiga mos bo'lgan yangi asarlardan keng foydalanish huquqiga egadir.

Ta'lim qardosh (qoraqalpoq, qozoq, qirg'iz, tojik, qirg'iz, turkman va rus) tillarda olib boriladigan maktablar uchun o'quv dasturiga o'zining milliy qadriyatlaridan, madaniy merosidan kelib chiqib, bastakor, kompozitor, milliy cholg'ulari, kuy va qo'shiqlaridan 30% gacha o'zgartirish tavsiya etiladi. O'zbekiston Respublikasida ta'limning uzluksizligi, uzviyligi, o'quvchi shaxsi va qiziqishlari ustuvorligidan kelib chiqib, ularning yosh xususiyatlariga mos ravishda tayanch kompetensiyalar shakllantiriladi.

O'zini-o'zi nazorat qilish va muhokama qilish uchun savollar

1. Boshlang'ich maktabni integratsiya qilish deganda nimani tushunasiz?
2. Ona tili fanidan o'quv dasturining maqsadi nimadan iborat?
3. Matematika fanidan o'quv dasturining maqsadi nimadan iborat?
4. Texnologiya fanidan o'quv dasturining maqsadi nimadan iborat?
5. Tasviriy san'at fanidan o'quv dasturining maqsadi nimadan iborat?
6. Musiqqa fanidan o'quv dasturining maqsadi nimadan iborat?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. 1-sinf "O'qish", "Odobnoma" va "Ona tili" o'quv fanlari mavzularini integratsiya qilish.

Namuna:

"O'qish" o'quv fani	"Odobnoma" o'quv fani	"Ona tili" o'quv fani
Rivoyat STO³–20 daqiqa [260. – B. 100]	Qushcha [282. – B. 58]	

³ STO – sinfdan tashqari o'qish

--	--	--

2. 2-sinf “O‘qish”, “Odobnoma” va “Ona tili” o‘quv fanlari mavzularini integratsiya qilish.

3. 3-sinf “O‘qish”, “Odobnoma” va “Ona tili” o‘quv fanlari mavzularini integratsiya qilish.

4. 4-sinf “O‘qish”, “Odobnoma” va “Ona tili” o‘quv fanlari mavzularini integratsiya qilish.

5. 1-sinf “Atrofimizdagi olam” bilan 3-sinf “Tabiatshunoslik o‘quv fanlari mavzularini integratsiya qilish.

6. 2-sinf “Atrofimizdagi olam” bilan 4-sinf “Tabiatshunoslik o‘quv fanlari mavzularini integratsiya qilish.

7. 1-sinf “Musika” va “Tasviriy san’at” o‘quv fanlari mavzularini integratsiya qilish.

8. 2-sinf “Musika” va “Tasviriy san’at” o‘quv fanlari mavzularini integratsiya qilish.

9. 3-sinf “Musika” va “Tasviriy san’at” o‘quv fanlari mavzularini integratsiya qilish.

10. 4-sinf “Musika” va “Tasviriy san’at” o‘quv fanlari mavzularini integratsiya qilish.

11. 1-4-sinf “Matematika” o‘quv fanlari mavzularini integratsiya qilish.

8.3-SEMINAR MASHG‘ULOT. BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUV FANLARINING MAVZULARINI INTEGRATSIYA QILISH MASALALARI

Reja:

1.1. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida variativ o'quv rejalarni tajriba-sinovdan o'tkazish.

1.2. Boshlang‘ich sinf o‘quv dasturlari.

Seminar mashg‘ulotining borishi:

1-bosqich. O‘qituvchi talabalarni davomat qiladi. O‘qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi (3 daqiqa).

2-bosqich: «Boshlang‘ich sinf o‘quv fanlarining mavzularini integratsiya qilish masalalari» mavzusini takomillashtirishda boshlang‘ich sinf fanlaridagi mavzu bo‘yicha integratsiyalashuvini “Toifalash jadvali” metodi asosida loyihalashtiriladi (10 daqiqa).

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o‘rganiladi (40 daqiqa).

4-bosqich. Mavzuga oid savollarga javob konspekt qilinadi (27 daqiqa)

1-bosqich. O‘qituvchi talabalarni davomat qiladi. O‘qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi.

2-bosqich: «Boshlang‘ich sinf o‘quv fanlarining mavzularini integratsiya qilish masalalari» mavzusini takomillashtirishda boshlang‘ich sinf fanlaridagi mavzu bo‘yicha integratsiyalashuvini “Toifalash jadvali” metodi asosida loyihalashtiriladi. Integratsiyalashuvga tavsiya etiladigan mavzular quyidagilardan iborat:

1. Ekologik tarbiya.
2. Huquqiy tarbiya.
3. Estetik tarbiya.
4. Axloqiy tarbiya.
5. Iqtisodiy tarbiya.
6. Aqliy tarbiy.
7. Mehnat tarbiyasi.
8. Jismoniy tarbiya.

“Toifalash jadvali” metodi

1-сиф		
O‘qish	Tarbiya	Atrofimizdagi olam

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o'rganiladi (40 daqiqa).

1-guruh: Guruh bo'lib ishlash.

2-guruh: Guruhlarni tashkil etish usullari.

3-guruh: O'qituvchi vazifalari.

4-guruh: Guruh bo'lib ishlash modeli.

4-bosqich: Quyidagi savollarga javob bering va konspekt qiling:

1. Boshlang'ich maktabni integratsiya qilish deganda nimani tushunasiz?
2. Ona tili fanidan o'quv dasturining maqsadi nimadan iborat?
3. Matematika fanidan o'quv dasturining maqsadi nimadan iborat?
4. Texnologiya fanidan o'quv dasturining maqsadi nimadan iborat?
5. Tasviriy san'at fanidan o'quv dasturining maqsadi nimadan iborat?
6. Musiqa fanidan o'quv dasturining maqsadi nimadan iborat?

8-BOB. § 8.4. O'QUVCHILARNING TAYYORGARLIK DARAJASIGA QO'YILADIGAN MAJBURIY MINIMAL TALABLAR

Reja:

- 1.1. Ona tili va o'qish bo'yicha egallashlari shart bilim, ko'nikma va malakalar.
- 1.2. Matematika bo'yicha egallashlari shart bilim, ko'nikma va malakalar.
- 1.3. Tabiiyot bo'yicha egallashlari shart bilim, ko'nikma va malakalar.
- 1.4. Chet tillar bo'yicha egallashlari shart bilim, ko'nikma va malakalar.

Tayanch so'z va iboralar: bilim, ko'nikma, malaka, ona tili, matematika, tabiiyot, chet tili.

Umumiy o'rta ta'lim ikki bosqichdan iborat bo'lib, boshlang'ich (1-4-sinflar), tayanch o'rta ta'lim (5-9-sinflar) va o'rta ta'lim (10-11-sinflar)ni qamrab oladi. Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'limning davlat ta'lim standarti boshlang'ich hamda

umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim nihoyasida o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning minimal darajasini belgilab beradi. Har bir sinf yakunida o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar ta'lim predmetlari bo'yicha ishlab chiqilgan o'quv dasturlarida o'z aksini topgan [9].

Olti yoshli Kleyning onasi u yozuvchilik ishiga berilib ketayotganini "Aziz Robbim, ertaga yozish ustaxonasida mening daftarcham uchun yaxshi fiklarni bildirishga yordam ber!" kabi iltimoslar uning tungi ibodatlariga kira boshlaganda bilib qoldi. Kley va uning sinfdoshlari bolalar bog'chasidagi darslarida ma'lumot kitoblar shrganishar edi va shu rasmlı kitoblarnı yasash unda yozuvchi bo'lishga undardi [12; 2-b.].

Ona tili va o'qish bo'yicha egallashlari shart bilim, ko'nikma va malakalar

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar ona tili va o'qish bo'yicha quyidagi bilim, ko'nikma va malakalarnı egallashlari shart (8.1-jadvalga qarang):

8.1-jadval.

Ona tili va o'qish

№	Miqdoriy ko'rsatkich	Talablar
O'qish texnikasi bo'yicha		
1.	bir daqiqada 80-90 so'zni o'qiy olish	harflarnı to'g'ri talaffuz etish; so'zlarnı to'g'ri o'qish; gap ohangiga rioya qilgan holda ravon va ifodali o'qish; gapdagi tinish belgilarini talaffuzda aks ettirish; sanash va ajratish ohanglaridan to'g'ri foydalanish; so'z urg'ulariga rioya qilish; ohangga rioya qilish; ilmiy atama va ramzlarnı to'g'ri talaffuz etish
Matn mazmunini va o'zgalar fikrini anglash malakasi bo'yicha		
2.	10 daqiqada 4-5 sahifali matnnı o'qib, qayta so'zlab bera olish	og'zaki nutqning to'g'ri, ravon, aniq, tushunarli va ta'sirchan bo'lishi; dialogik nutqning ravon bo'lishi; dialogik nutqda ta'sirchan, izchil, mantiqiy jihatning aniq bo'lishi
Diktant yozish malakasi		
3.	75-80 so'zdan iborat diktant yoza olish	imlo xatolarga yo'l qo'ymaslik; ijodiy matnning mantiqiy jihatdan izchilligi; berilgan izohlarning aniqligi; lug'atlarning to'g'ri va aniq berilishi
Fikrni yozma shaklda bayon etish malakasi bo'yicha		
4.	5-6 gapdan iborat bo'lgan matnnı (fikir ehtiyoji bilan	matndagi gaplarning mazmunan o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi ko'rsatilgan mavzu doirasida birlashishi; harf va tinish belgilarini to'g'ri yozish;

bog'liq mavzu asosida) yaratish	husnixatda qatorlarni to'g'ri joylashtirish; so'zlar orasidagi oraliqni to'g'ri belgilash; tasvirda tilning ifoda vositalaridan foydalanish; matnda so'zlarni takrorlashdan saqlanish va sinonimlarni qo'llay olish; matnda xat boshilarning yaxlitligi va fikr izchilligini ta'minlash; uyadosh so'zlardan foydalana olish
---------------------------------	--

Boshlang'ich ta'lim yakunida o'quvchilar kamida 20 ta kichik hajmdagi she'rni yoddan aytib bera olishlari shart. Ta'lim o'zbek tilidan boshqa tillarda olib boriladigan maktablarning 1-4-sinflarida davlat tili ta'limidan o'quvchilar quyidagi bilim, ko'nikma va malakalarni egallashlari shart:

o'zbek tilidagi 700 ta so'zni nutqlarida qo'llay olish;

yozma va og'zaki nutq malakalariga ega bo'lish;

fikr bayon qilish uchun zarur bo'lgan ayrim grammatik vositalarni o'z o'rnida qo'llay olish;

bog'lanishli nutq elementlaridan to'g'ri foydalangan holda sodda matn tuza olish;

xalq og'zaki ijodi hamda bolalar adabiyoti namunalaridan olingan parchalarni o'qib tushuna olish;

mamlakatimiz mustaqilligi, ramzlari va bayramlari haqida so'zlab berish.

Matematika bo'yicha egallashlari shart bilim, ko'nikma va malakalar

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar matematikadan quyidagi bilim, ko'nikma va malakalarni egallashlari shart (8.2-jadvalga qarang):

8.2-jadval.

Matematika

№	BKM	BKM mazmuni
1.	Sonlar va hisoblashlarga oid	sonlarni o'qish va yozish, ularni xona qo'shiluvchilarining yig'indisi ko'rinishidagi yozuvini tushunish; sanoq texnikasini egallash (to'g'ri va teskari tartibda sanash, juftliklar va o'nliklar bilan sanash, sonidan oldin va keyin keluvchi sonni aytish kabi); natural sonlarni o'zaro taqqoslash «>», «<» va «=» belgilarini to'g'ri qo'llash; sonlarni yozma qo'shish, uch xonali va to'rt xonali sonlarni ayirish, bir xonali va ikki xonali songa ko'paytirish va bo'lish; qo'shish, ayirish, ko'paytirish va bo'lishning jadvali hollari natijalarini bilish, murakkab bo'lmagan hollarda 100 ichida og'zaki hisoblashlarni bajara olish;

		«yig'indi», «ayirma», «ko'paytma» va «bo'linma» atamaları ma'nosini tushunish va sonli ifodalarni o'qishda ularni qo'llay olish; 2-3 amalli sonli (shu jumladan, qavsli) ifodaning qiymatini topish; «...ta ortiq», «...ta kam», «... marta ortiq», «... marta kam» munosabatlarining, «hammasi», «qoldi», «teng» munosabatlarining ma'nosini tushunish va ularga tayangan holda sodda masalalarni yecha olish; miqdorlar (mahsulot narxi, miqdori va qiymati, to'g'ri chiziqli harakatda yo'l, tezlik va vaqt) orasidagi bog'lanishlarni qo'llab, amaliy mazmundagi masalalarni yechish; «yarmi», «uchdan biri», «to'rt dan biri» atamaları ma'nosini tushunish va ularni qo'llash, kasrlar yordamida ulushlarni yozish, doira va boshqa geometrik figuralar modelida $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ larni ko'rsatish, amaliy mazmundagi masalalarni yechishda sonning ulushini va ulushiga ko'ra sonni topa olish
2.	Geometrik figuralarga oid	rasmlarda kesma, uchburchak, to'rtburchaklar (jumladan, to'g'ri to'rtburchak va kvadratlar), beshburchak va aylanani tanish; tevarak atrofdagi geometrik shakllarni tanish va topa olish; kesma uzunligini o'lchash, berilgan uzunlikdagi kesmani yasash, kesma uzunligini ko'z bilan chamalab o'lchay olish; chizg'ich va sirkuldan foydalanib to'g'ri to'rtburchak, kvadrat, uchburchak va aylanalar yasay olish; ko'pburchak perimetrini, to'g'ri to'rtburchak yuzini va kvadrat birliklardan tuzilgan figuralarning yuzini hisoblay olish; uzunlik (mm, sm, dm, m, km) va yuza (sm, kv, dm, kv, m, kv) o'lchovi birliklarini, ular orasidagi asosiy nisbatlarni bilish, ularni o'z o'rnida qo'llay olish

Tabiiyot bo'yicha egallashlari shart bilim, ko'nikma va malakalar

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar tabiiyot o'quv faniga oid quyidagi bilim, ko'nikma va malakalarni egallashlari shart (8.3-jadvalga qarang):

8.3-jadval.

Tabiiyot

№	BKM	BKM mazmuni
1.	Tasavvur qilish va bilish	jonli va jonsiz tabiatni, jism va moddalarni; tabiat hodisalari: harakat, issiqlik, tovush, elektr, yorug'lik hodisalarini; Yer, Quyosh, Oy va yulduzlarning qiyosiy kattaliklarini hamda bir-biridan qanchalik uzoqligini; Yerning o'z o'qi atrofida va Quyosh atrofida aylanishini, kecha va kunduz almashinishini; suvning cuyuq, qattiq va gaz holatlarini; tabiatda suvning aylanishini; suvni tejash va asrash zarurligini; havoning ahamiyati va uni muhofaza qilish zarurligini; atmosferadagi tabiat hodisalari (shamol, tuman, bulut, yomg'ir va qorning paydo bo'lishi)ni; kundalik turmushda qo'llaniladigan elektr asboblari va ulardan foydalanishni;

		kompyuter va uning imkoniyatlarini; hozirgi zamon fan-texnikasining taraqqiyotini; Yer yuzining asosiy shakllari (tog‘, tekislik va okean)ni; tuproq va tog‘ jinslarini, foydali qazilmalarni; ufqning asosiy tomonlarini; madaniy va yovvoyi o‘simliklarni; daraxt, buta va o‘tlarni; uy hayvonlari va yovvoyi hayvonlarni; hasharotlar, qushlar, suvda yashaydigan hayvonlar, suvda ham, quruqlikda ham yashaydigan hayvonlar, yirtqich hayvonlarni; o‘simlik va hayvonlarning inson hayotidagi o‘rnini; O‘zbekiston tabiatini; O‘zbekiston Respublikasining poytaxti, viloyatlari va Qoraqalpog‘iston Respublikasini; o‘zi yashaydigan qishloq (shahar) tabiatini; O‘zbekistondagi yirik qo‘riqxonalarini
2.	Amalda qo‘llay olish	termometr yordamida suv va havo haroratini o‘lchay olish; tarozi yordamida jism massasini o‘lchay olish; Quyoshga, kompasga, mahalliy belgilarga qarab ufqning asosiy tomonlarini topa olish; Dunyo xaritasidan O‘zbekiston hududini topa olish; O‘zbekiston xaritasidan mamlakatimiz poytaxti, har bir viloyati va Qoraqalpog‘iston Respublikasini ko‘rsata olish; kundalik turmushda qo‘llaniladigan elektr asboblari va tabiiy gazdan xavfsizlik qoidalariga rioya qilgan holda foydalana olish; xona o‘simliklarini va uy hayvonlarini parvarish qila olish

Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilar inson va jamiyat, ta’lim sohasi bo‘yicha quyidagi bilim, ko‘nikma va malakalarni egallashlari shart (8.4-jadvalga qarang):

8.4-jadval.

Inson va jamiyat

№	BKM	BKM mazmuni
1.	Jismoniy kamolotga oid	inson salomatligi va jismoniy kamolotiga oid tushunchalarni bilish; chiniqishning mohiyatini anglash; gimnastika mashqlarini bajara olish; shaxsiy gigiyena meyorlarini bilish va ularga amal qilish; jismoniy mashqlarning inson kamolotini ta’minlashdagi ahamiyatini anglash; jismoniy tarbiya mashqlarini xavfsizlik qoidalariga rioya qilgan holda bajara olish; milliy o‘yinlar qoidalarini bilish; turli sport o‘yinlarining elementlarini qo‘llay olish; jarohatlanishning oldini olish, jarohat olgan taqdirda birinchi yordam ko‘rsata olish
2.	Musiqaga oid	musiqa badiiy san’at ekanligini bilishlari, kuyga tavsif bera olish; xalq musiqa merosi haqida tushunchaga ega bo‘lish; cholg‘u asboblari bilish va tovush tembrlaridan ularni farqlay olish; musiqaga oid oddiy atamalarni bilish; nota yozuvlarini bilish va amalda qo‘llay olish;

		birgalikda va yakka holda kuylay olish; musiqaning ifoda vositalarini bilish; ijrochilik turlarini ijro sadolaridan farqlay olish
3.	Tasviriy san'atga oid	tasviriy san'at va unga oid ayrim iboralarni bilish; asosiy ranglarni farqlay olish; badiiy materiallar, asboblari va jihozlarni farqlay olish; rasm ishlash bosqichlarini bilish; naqshlar va ularning xususiyatini bilish; bo'yoqni o'z o'rnida ishlata olish; tabiat manzaralarini kuzatish va tasvirlay olish; buyumlar yasash, ularni bezata olish; turli ranglarni hosil qila olish; badiiy tasvirning jamiyat hayotida tutgan o'rnini bilish
4.	Insonning moddiy va ma'naviy ehtiyojiga oid	Vatan tushunchasiga ega bo'lish; davlat tushunchasini, davlatning ramziy belgilarini, ona-Vatan tuyg'usini anglash; O'zbekiston aholisi va milliy tarkibini bilish; mamlakat hayotidagi buyuk sanalarni bilish; axloq va kiyinish meyorlarini bilish; uy tutishni bilish; mehmonlarga, atrofda qilargaga mulozamat ko'rsata olish; dasturxon tuzatishni bilish; orastalik meyorlarini bilish; o'z tug'ilgan joyi va o'lkasi haqida tushunchaga ega bo'lish; texnik modellashtirishga oid ishlarni bajara olish; uy-ro'zg'or ishlarni bajara olish; sodda konstruktorlik ishlarni bajara olish; duradgorlikka oid sodda va yengil ishlarni bajara olish (o'g'il bolalar uchun); oddiy bichish-tikish ishlarni bajara olish (qiz bolalar uchun); inson mehnatini, faoliyat turlarini anglash; huquq va huquqbuzarlik haqida tasavvurga ega bo'lish; qishloq va shahar aholisi hayotini bilish; uy xo'jaligi haqida ma'lumotga ega bo'lish; oilada uning qanday tashkil topishini bilish; oilada farzandning burchini bilish; bozor, sotuvchi, xaridor kabi tushunchalarni bilish; insonning pulga bo'lgan ehtiyojini anglash; pul to'lov, savdo-sotiq vositasi ekanligini bilish; pul birliklarini bilish; narx va uning o'zgaruvchanligini bilish

Chet tillar bo'yicha egallashlari shart bilim, ko'nikma va malakalar

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tayyorgarlik darajasiga majburiy minimal talablar qo'yilgan (8.5-jadvalga qarang):

8.5-jadval.

Chet tillar bo'yicha lingvistik kompetensiya

№	Kompetensiyalar	Kompetensiyalar mazmuni
		Nutqiy kompetensiya (A1)

1.	Tinglab tushunish	sodda yo‘riqnomalarni tushuna oladi va ularga amal qila oladi; sodda savollar va gaplarni tushuna oladi; sodda she‘rlar, hikoyalar, qo‘shiqlarni tushuna oladi; tanish kontekstlarda sodda autentik nutqni tushuna oladi
2.	Gapirish Dialog	ma‘lumot so‘ray oladi va ma‘lumot bera oladi; yordam so‘rab murojaat qila oladi; sodda savol-javob qila oladi
3.	Monolog	yashash joyi, oila, do‘stlari va tanishlari haqida gapira oladi; o‘zini tanishtira oladi, yoqtirgan va yoqtirmagan narsalari haqida gapira oladi; tanish mavzuda juda qisqa taqdimotlar qila oladi
4.	O‘qish	tanish mavzulardagi ma‘lumot beruvchi matnlarning asosiy mazmunini tushuna oladi; joy yoki insonlar tasvirlangan qisqacha matnni (zarur hollarda ko‘rgazmalardan foydalangan holda) tushuna oladi; sodda xabarlarni (masalan, oddiy xatlar, elektron xatlar) tushuna oladi; sodda yozma yo‘riqnoma yoki ko‘rsatmalarni tushuna oladi va ularga amal qila oladi
5.	Yozish	shaxsiy sodda xabarlarni yoza oladi (tabriklar, qaydlar, elektron xatlar); shaxsiy ma‘lumotlar (ism-sharif, yashash manzili va hokazo) bilan sodda anketani to‘ldira oladi; sodda she‘r va hikoyalar yoza oladi
Til kompetensiyasi (A1)		
6.	Fonetik kompetensiya	chet tilining barcha tovushlarini aniq talaffuz eta oladi; so‘z va gap urg‘usini to‘g‘ri qo‘ya oladi; kommunikativ vaziyatlarda intonatsiya modellarini farqlay biladi va ulardan foydalana oladi
7.	Leksik kompetensiya	o‘zlashtirilgan leksik vositalarni kontekst (matn)da qo‘llay oladi; mavzuga oid sodda so‘zlarni kommunikativ vaziyatlarda qo‘llay oladi; ba‘zi baynalminal so‘zlar va turdosh so‘zlarni farqlay oladi hamda ularni qo‘llay oladi
8.	Grammatik kompetensiya	kommunikativ vaziyatlarda sodda grammatik va sintaktik tuzilmalarni qo‘llay oladi; so‘z va so‘z birikmalarini «va» bog‘lovchisi bilan bog‘lay oladi; fe‘l shakllari va sodda payt ravishdoshlaridan foydalangan holda gaplarni to‘g‘ri bayon qila oladi, hikoyalar hamda voqealarni to‘g‘ri ketma-ketlikda gapira oladi

O‘zini-o‘zi nazorat qilish va muhokama qilish uchun savollar

1. Ona tili va o‘qish bo‘yicha egallashlari shart bilim, ko‘nikma va malakalar nimalardan iborat?

2. Matematika bo‘yicha egallashlari shart bilim, ko‘nikma va malakalar nimalardan iborat?

3. Tabiiyot bo'yicha egallashlari shart bilim, ko'nikma va malakalar nimalardan iborat?

4. Chet tillar bo'yicha egallashlari shart bilim, ko'nikma va malakalar nimalardan iborat?

Mustaqil ish va topshiriqlari

1. Boshlang'ich sinf fanlari bo'yicha egallashlari shart bilim, ko'nikma va malakalarni "Nilufar guli" sxemasida loyihalashtiring:

	Ona tili			Tabiyot			Musiqa	
			Ona tili	Tabiyot	Musiqa			
	Matematika		Matematika	1-4 sinf fanlari	Texnologiya		Texnologiya	
			Tarbiya	Tasviriy san'at	Chet tili			
	Tarbiya			Tasviriy san'at			Chet tili	

8.4-SEMINAR MASHG'ULOT. O'QUVCHILARNING TAYYORGARLIK DARAJASIGA QO'YILADIGAN MAJBURIY MINIMAL TALABLAR

Reja:

1.1. Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim maktablarida variativ o'quv rejalarni tajriba-sinovdan o'tkazish.

1.2. Boshlang'ich sinf o'quv dasturlari.

Seminar mashg'ulotining borishi:

1-bosqich. O‘qituvchi talabalarni davomat qiladi. O‘qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi (3 daqiqa).

2-bosqich: «O‘quvchilarning tayyorgarlik darajasiga qo‘yiladigan majburiy minimal talablar» mavzusini “Toifalash jadvali” metodi asosida loyihalashtiriladi (10 daqiqa).

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o‘rganiladi (40 daqiqa).

4-bosqich. Mavzuga oid savollarga javob konspekt qilinadi (27 daqiqa)

1-bosqich. O‘qituvchi talabalarni davomat qiladi. O‘qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi.

2-bosqich: «O‘quvchilarning tayyorgarlik darajasiga qo‘yiladigan majburiy minimal talablar» mavzusini “Toifalash jadvali” metodi asosida loyihalashtiriladi.

“Toifalash jadvali” metodi

1-sinf		
Mavzular	Mashqlar	Mashqlar soni

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o‘rganiladi (40 daqiqa).

1-guruh: Guruh bo‘lib ishlash.

2-guruh: Guruhlarni tashkil etish usullari.

3-guruh: O‘qituvchi vazifalari.

4-guruh: Guruh bo‘lib ishlash modeli.

4-bosqich: Quyidagi savollarga javob bering va konspekt qiling:

1. Ona tili va o‘qish bo‘yicha egallashlari shart bilim, ko‘nikma va malakalar nimalardan iborat?

2. Matematika bo'yicha egallashlari shart bilim, ko'nikma va malakalar nimalardan iborat?

3. Tabiiyot bo'yicha egallashlari shart bilim, ko'nikma va malakalar nimalardan iborat?

4. Chet tillar bo'yicha egallashlari shart bilim, ko'nikma va malakalar nimalardan iborat?

8-BOB. § 8.5. “BOSHLANG‘ICH TA’LIM” YO‘NALISHI O‘QUV FANLARI

Reja:

- 1.1. Ona tili va bolalar adabiyoti.
- 1.2. Boshlang'ich matematika kursi nazariyasi.
- 1.3. Ona tili o'qitish metodikasi.
- 1.4. Matematika o'qitish metodikasi.
- 1.5. Mehnat va uni o'qitish metodikasi.
- 1.6. Tarbiyaviy ishlar metodikasi.
- 1.7. Tabiatshunoslik va uni o'qitish metodikasi.

Tayanch so'z va iboralar: Ona tili, bolalar adabiyoti, boshlang'ich matematika kursi, mehnat, tarbiyaviy ishlar, tabiatshunoslik.

Ona tili va bolalar adabiyoti

Mazkur fan dasturi umumiy tilshunoslik fani haqida qisqacha ma'lumot, o'zbek tili leksikologiyasi, frazeologiyasi, leksikografiyasi, hozirgi o'zbek adabiy tilining lug'at tarkibi, fonetik tizimi, grafikasi, orfografiyasi, orfoepiyasi, grammatik qurilishi, morfologiyasi, sintaksisi, putnktuatsiyasi, o'zbek tili uslublari, bolalar adabiyoti haqidagi ma'lumotlarni qamrab olgan.

Ona tili fanini chuqur o'rganish uchun falsafa, tarix, etnografiya, adabiyotshunoslik fanlaridan xabardor bo'lish talab etiladi. Tilning rivojlanish tarixi millat tarixi bilan chambarchas bog'liqdir. Tilning lug'at boyligida yuz beradigan o'zgarishlar jamiyat, xalq tarixida yuz bergan o'zgarishlar asosida amalga oshadi.

Badiiy adabiyot adabiy tilni yangiliklar bilan boyitish uchun juda katta ahamiyatga egadir, shuning uchun talabalarni til muammolarini hal qilishda badiiy adabiyotgatayanishga o'rgatish lozim. Ona tili fanining amaliy ahamiyati quyidagilar bilan xarakterlanadi:

har bir inson, ayniqsa, ziyoli inson o'z ona tilining imkoniyatlaridan mumkin qadar unumli foydalani bilishi kerak;

ona tili har bir millat sifatida farqlantiradigan, shakllantiradigan buyuk ne'mat eaknligini tushuntirishimiz kerak;

ona tili fani milliy til va uning tarkibiga kiruvchi adabiy tilning an'anaviy vazifalaridan tashqari, kompyuter lingvistikasining keng imkoniyatlarini hayotga tatbiq etishda katta rol o'ynaydi.

Fanning asosiy maqsadi – bo'lajak o'qituvchilarga ona tilining fonetik xususiyatlari, talaffuz meyorlari, lug'at boyligi, imlo qoidalariva grammatik qurilishi yuzasidan nazariy bilim berish, talabalarning og'zaki va yozma nutqini o'stirish va savodxonligini oshirish, takomillshatirish yuzasidan amaliy malaka hosil qilishdir [25; 3-b.].

Boshlang'ich matematika kursi nazariyasi

Mustaqil respublikamizda yuz berayotgan siyosiy, iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy va madaniy o'zgarishlar Xalq ta'limi tizimida ham o'z aksini topmoqda. O'zbekistonda uzluksiz ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, shu asosda ta'lim sifatini jahon andozalari darajasiga yetkazish ta'lim sistemasining eng dolzarb vazifasiga aylandi. Oliy ta'limning fundamentalligi real dunyodagi jarayonlar, obyektlar va hodisalar orasidagi munosabatlarni ajratib bila olishga yo'naltirilgan bo'lib, yuqori malakali mutaxassislarni tarbiyalashda asos sifatida qabul qilingan. Davlat ta'lim standartlari tayyorlanayotgan kadrlaming malaka va ko'nikmalariga yuqori talablarni qo'ymoqda. Shu talablar zamonaviy sharoitiardan bevosita keiib chiqqan bo'lib, ularning maqsadi ta'lim olayotgan yoshlardan milliy intellektual elitani shakllantirishdan iborat. Bu esa boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash sifatini oshirishni taqozo etadi. Gumanitar ta'lim yo'nalishlari uchun qo'yilgan DTS

talablari ichida matematika faniga doir talablar alohida o'rin tutadi. Mazkur dastur 5111700 – Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi uchun qabul qilingan davlat ta'lim standarti va malaka talablari asosida matematika kursining nazariy asoslari bo'yicha tuzildi.

Fanning maqsadi – talabalarga matematika kursining nazariy asoslariga oid bilim, ko'nikma va malakalami shakllantirish, talabalarni zamonaviy matematika asoslari bilan tanishtirish, kasbiy faoliyatga oid masalalarini ongli ravishda tadqiq etish, muammolar yechimini topishda matematikaning imkoniyatlari mohiyatini tushuntirish va ularni qolay olishga o'rgatishdir.

Fanning vazifalari:

talabalarga matematikaning dunyoqarashni shakllantirishdagi ahamiyatini va atrof-borliqni o'rganishdagi o'rini ochib berish;

talabalarga matematika kursining nazariy asoslarini o'rgatish, ularda matematika kursini chuqurroq o'zlashtirishlari uchun zarur ko'nikma va malakalami shakllantirish;

matematik tushunchalar mazmunini, qoidalarini va usullarni ongli o'zlashtirish orqali fikrlash madaniyatini egallagash, axborotlarni tushunish, umumlashtirish va tahlil qilish, maqsadni qo'yish va unga erishish yo'llarini tanlash;

og'zaki va yozma nutqini asoslagan holda o'z fikrlarini mantiqan to'g'ri, aniq va ratsional ifodalash;

talabalarni o'quv qo'llanmalar va boshqa ilmiy adabiyotlar bilan mustaqil ishlashga o'rgatishdan iborat;

matematikaning asosiy usullarini kasbiy faoliyatga qo'llash kompetensiyalariga erishish [17; 3-b.].

Ona tili o'qitish metodikasi

Dastur ona tili o'qitish metodikasining tarixi va rivojlanishi, ona tili ta'limi sohasini tashkil etish shakllari va mazmuni, o'qitish usullari kabi masalalarni qamrab olgan. Metodika fanini o'rganish talabalarni kichik yoshdagi bolalarni o'qitish va tarbiyalashga doir masalalarni mustaqil va ongli hal etishga tayyorlash, shuningdek,

ta'lim va tarbiya nazariyasi va amaliyotni mustaqil o'rganishni davom ettirish uchun, yangi nashr etilgan metodik adabiyotlarni o'qish uchun, yozish tajribasini tarkibiy baholash va umumlashtirish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar bilan qurollantiradi. "Ona tilini o'qitish metodikasi" fani umumkasbiy fanlar blokiga kiritilgan kurs hisoblanib, 2- va 3-kurslarda o'qitilishi maqsadga muvofiq. Mazkur fan gumanitar fanlar turkumiga kiradi va "Boshlang'ich ta'lim" bakalavriat ta'lim yo'nalishlarida ham o'qitiladi. "Ona tilini o'qitish metodikasi" fanini puxta o'zlashtirish nazariy materiallarni bilish bilan birga, talabalarning pedagogik amaliyoti davrida va universitetni bitirgandan keyingi ishlarda ko'nikma sifatida xizmat qiladi.

Fanning o'qitishdan maqsad – talabalarni boshlang'ich sinflarda ona tili fanining mazmuni va vazifalari, o'qitish usullari, ta'limiy vositalar bilan tanishtirish va ularni ta'lim jarayoniga tatbiq etish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish hamda amaliyotga tatbiq etish ko'nikmasini hosil qilishdan iborat.

Fanning vazifasi – talablarini nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar, boshlang'ich sinflar ona tili ta'limi jarayonlarga uslubiy yondashuv hamda ilmiy dunyoqarashini shakllantirishdan iborat [26; 3-b.].

Matematika o'qitish metodikasi

Dastur mazmunida talabalar fan bo'yicha oladigan bilimini zamon talabi darajasiga yetishida, pedagogik texnologiya va axborot kommunikatsion texnologiyalar yutuqlari asosida "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun talablarini bajarish maqsadida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari metodik tayyorgarligini yuqori darajada rivojlantirishga erishish kabi eng muhim vazifalarni hal etilishiga qaratilgan.

Fanning o'qitishdan maqsad – bo'lg'usi boshlang'ich sinf o'qituvchilariga matematika o'qitish metodikasi fanidan muhim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish va ularni amalda qo'llay olishini ta'minlash.

Fanning vazifasi – talabalarni matematika o'qitish metodikasi bo'yicha davlat ta'lim standarti va o'quv dasturining mazmuni va talablari, shuningdek, maktab darsliklari mazmuni va metodik tuzilishi bilan tanishtirish, boshlang'ich

ta'limda o'rgatishning zamonaviy ilg'or metod va usullarini o'rgatish vazifalarini bajaradi [22; 3-b.].

Texnologiya va uni o'qitish metodikasi

“Texnologiya va uni o'qitish metodikasi” fani pedagogika, psixologiya, tasviriy san'at, tabiatshunoslik fanlari bilan bog'lanadi. Talabalarning bilish faoliyatini faollashtirish asosida ularni to'g'arak ishlariga, ilg'or o'qituvchilarning ish tajribalarini o'rganishi va ommalashtirishga, mustaqil ishlar, m a'ruzalar, kurs ishlari va bitiruv malakaviy ishi yozishga jalb qilish tavsiya etiladi. “Texnologiya va uni o'qitish metodikasi” fani ta'lim metodikalari kursi fani hisoblanib, fanning asosiy ilmiy izlanishlari natijalariga tayangan holda, ilg'or o'qituvchilarning ish tajribasi bilan boyitilgan materiallar asosida yoritib beraladi. O'quvchilarni amaliy ishga tayyorlash va ularni mehnat malaka va ko'nikmalarini egallashlarini ta'minlaydi. Texnologiya fanining tarbiyaviy ahamiyati o'quvchilarda mehnatsevarlik, mas'uliyat, intizomlilik, burch hissi, jamoatchilik hissini tarbiyalashda, o'quvchilarning aqliy o'sishida eng muhim iroda va ahloqiy sifatlarning rivojlanishiga yordam beradi. O'quvchilar o'rtasida yo'lga qo'yilgan o'zaro yordam esa, ularda do'stlik, birodarlik, umumlashish, jamoatchilik kabi fazilatlarni tarbiyalaydi. Talabalarning fanni o'zlashtirish jarayonida darsliklar, o'quv-uslubiy qo'llanmalar, ma'ruza matnlari, texnik vositalardan unumli foydalanish, uzatish qurilmalari yordamida slaydlardan va elektron materiallar yoki boshqa texnik vositalardan foydalanishda pedagogik texnologiya yutuqlarini qollash, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish, interfaol usullarni, ta'limiy vositalarni va ta'limiy o'yinlarni ta'lim jarayoniga tadbqiq etishda muhim ahamiyatga ega.

Fanning o'qitishdan maqsad – talabalarni boshlang'ich sinflarda texnologiya fanining mazmuni va vazifalari, o'qitish usullari, ta'limiy vositalar bilan tanishtirish va ularni ta'lim jarayoniga tadbqiq etish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishdir.

Fanning vazifasi – boshlang'ich sinflarda texnologiya fanining asosiy vazifalari o'quvchilarni mehnatga tayyorlash, bilim berish va umumta'lim

maktablarining boshlang'ich sinflarida kasblar haqida ma'lumot berish izchilligini takomillashtirish, Davlat ta'lim standartlari talabi bo'yicha nazariy va amaliy bilimlar berish [31; 3-b.].

Tarbiyaviy ishlar metodikasi

Mazkur fan dastiri bakalavriat yo'nalishi uchun mo'ljallangan bo'lib, tarbiyaviy ishlar metodikasining predmeti, maqsad va vazifalari, tarbiyaviy ishlarda tizimlilik, tarbiyaviy ishlarning ta'sirchanligini baholash tamoyillari, maktabda o'z-o'zini boshqarishni rivojlanirish metodikasi, tarbiyaviy jarayonini boshqarish tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish va tahlil etish, tarbiyasi og'ir bolalar bilan ishlash texnologiyasi, oilaviy tarbiyaning mazmuni, an'analari, metod va vositalari, oila va maktabining o'zaro hamkorligi oilani pedagogik tomondan qo'llab-quvvatlash, madaniy ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari ishini tashkil etish, sinf rahbari ishining mazmuni va metodlari, Kamolot yoshlar harakatini uyushtirish metodikasi, kichik maktab yoshidagi o'quvchilar bilan sinfdan va maktabdan tashqarida turli o'yinlar, tanlovlar, musobaqa va boshqa tadbirlarni tashkil etish metodikasini o'rgatadi. Ushbu "Tarbiyaviy ishlar metodikasi" fanidan tuzilgan dasturning tarkibiy tuzilmasidan o'rin olgan mavzular o'z mazmuni va yo'nalishiga ko'ra "Tarbiyaviy ishlar metodikasi fanining ilmiy asoslari", "Sinf rahbari", "Jamo'a va uni tashkil etish" kabi bo'limlar o'rin olgan. Bo'limlarda o'z ifodasini topgan mavzulami ochib berishda g'oyalar o'rtasidagi o'zaro izchillik va mantiqiylikning ta'minlanishiga alohida e'tibor qaratilgan. Mavzularning bayonida maqsadga muvofiq ravishda Sharq mutafakkirlarining qarashlari, xalq pedagogikasi asoslaridan foydalanish barkamol shaxs va malakali mutaxassisni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Fanni o'qitishdan maqsad – mustaqil respublikamizda iqtisodiy, ma'naviy siyosiy madaniy rivojlanishi yo'lida buyuk ishlar amalga oshirilmoqda. Yoshlarga chuqur mustahkam bilim berish, mutaxassislarni jahon andozlariga javob beradigan, bozor iqtisodiy sharoitda raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash dolzarb masalalardan biridir. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyada belgilab berilgan qonunlarimizdan kelib chiqqan holda shuni ta'kidlash lozimki, har tomonlama

kamolga yetgan barkamol inson uchun zarur bo'lgan yuksak ma'naviyatga xos bo'lgan qirralarni: poklik, hamkorlik, birodarlik, g'amxo'rlik, sabr-qanoat, saxiylik fazilatlarini shakllanirishdan iboratdir.

Fanning vazifasi maktab hayotida ta'lim-tarbiya jarayonini boshqarishda mana'viyat ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari va sinf rahbarining boshqalar bilan almashtirib bo'lmaydigan o'ziga xos o'rnini bor. U maktabda juda muhim va ma'suliyatli qiyofadir. Ma'naviyat ishlari va sinf rahbari faoliyatining aksariyat qismi tarbiyaviy jarayon bilan bog'liqdir. Shu jihatdan olib qaraganda uni sinfining bosh tarbiyachisi murabbiysi deyish miimkin, u o'z sinf jamoasini tashkil qiladi, uyushtiradi va tarbiyalaydi, o'qituvchilar bolalar tashkilotlari, ota-onalar hamda keng jamoatchilik bilan yaqindan aloqa bog'lab, sinfdagi umumiy tarbiyaviy jarayonga rahbarlik qiladi [30; 3-b.].

Tabiatshunoslik va uni o'qitish metodikasi

Ushbu dastur bo'lg'usi boshlang'ich sinf o'qituvchilariga tarbiyalovchi ta'lim tishinchasini tushunib olish, tabiatshunoslikni o'qitish asoslarini, uning uchun xos bo'lgan shakl, metod va uslublarini, o'quvchilarning bilish faoliyatlariga rahbarlik qilishni o'rganib olishlariga yordam qilish kabi amaliy masalalarini o'z ichiga oladi.

Fanni o'qitishdan maqsad – talabalarda tabiatshunoslik va uni o'qitishning metod va usullarini o'rganishga doir bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish.

Fanning vazifasi – talabalarda tabiatshunoslik va uni o'qitishga oid malaka va ko'nikmalarni tarbiyalash hamda boshlang'ich sinf o'quvchilarining pedagogik xususiyadarini hisobga olish, ularda tabiatga bulgan ongli munosabatni tarbiyalashdan iborat [29; 3-b.].

O'zini-o'zi nazorat qilish va muhokama qilish uchun savollar

1. Ona tili va bolalar adabiyoti dasturining maqsadi nimadan iborat?
2. Boshlang'ich matematika kursi nazariyasi dasturining maqsadi nimadan iborat?
3. Ona tili o'qitish metodikasi dasturining maqsadi nimadan iborat?

4. Matematika o'qitish metodikasi dasturining maqsadi nimadan iborat?
5. Mehnat va uni o'qitish metodikasi dasturining maqsadi nimadan iborat?
6. Tarbiyaviy ishlar metodikasi dasturining maqsadi nimadan iborat?
7. Tabiatshunoslik va uni o'qitish metodikasi dasturining maqsadi nimadan iborat?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. 5111700 – Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi umumkasbiy fanlarini "Toifalash jadvali" metodi asosida loyihalashtiring:

O'quv fanlari	Maqsadi	Vazifalari
Ona tili va bolalar adabiyoti		
Boshlang'ich matematika kursi nazariyasi		
Ona tili o'qitish metodikasi		
Matematika o'qitish metodikasi		
Mehnat va uni o'qitish metodikasi		
Tarbiyaviy ishlar metodikasi		
Tabiatshunoslik va uni o'qitish metodikasi		

8.5-SEMINAR MASHG'ULOT. "BOSHLANG'ICH TA'LIM" YO'NALISHI O'QUV FANLARI

Reja:

- 1.1. Ona tili va bolalar adabiyoti.
- 1.2. Boshlang'ich matematika kursi nazariyasi.
- 1.3. Ona tili o'qitish metodikasi.
- 1.4. Matematika o'qitish metodikasi.
- 1.5. Mehnat va uni o'qitish metodikasi.
- 1.6. Tarbiyaviy ishlar metodikasi.
- 1.7. Tabiatshunoslik va uni o'qitish metodikasi.

Seminar mashg'ulotining borishi:

1-bosqich. O‘qituvchi talabalarni davomat qiladi. O‘qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi (3 daqiqa).

2-bosqich: «Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi o‘quv fanlari» mavzusini “Toifalash jadvali” metodi asosida loyihalashtiriladi (10 daqiqa).

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o‘rganiladi (40 daqiqa).

4-bosqich. Mavzuga oid savollarga javob konspekt qilinadi (27 daqiqa)

1-bosqich. O‘qituvchi talabalarni davomat qiladi. O‘qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi.

2-bosqich: «Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi o‘quv fanlari» mavzusini “Toifalash jadvali” metodi asosida loyihalashtiriladi.

“Toifalash jadvali” metodi

Φanlar	Umumiy soat	Ma’ruza	Seminar	Mustaqil ta’lim
Ona tili va bolalar adabiyoti				
Boshlang‘ich matematika kursi nazariyasi				
Ona tili o‘qitish metodikasi				
Matematika o‘qitish metodikasi				
Mehnat va uni o‘qitish metodikasi				
Tarbiyaviy ishlar metodikasi				
Tabiatshunoslik va uni o‘qitish metodikasi				

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o‘rganiladi (40 daqiqa).

1-guruh: Guruh bo‘lib ishlash.

2-guruh: Guruhlarni tashkil etish usullari.

3-guruh: O‘qituvchi vazifalari.

4-guruh: Guruh bo‘lib ishlash modeli.

4-bosqich: Quyidagi savollarga javob bering va konspekt qiling:

1. Ona tili va bolalar adabiyoti dasturining maqsadi nimadan iborat?

2. Boshlang‘ich matematika kursi nazariyasi dasturining maqsadi nimadan iborat?

3. Ona tili o'qitish metodikasi dasturining maqsadi nimadan iborat?
4. Matematika o'qitish metodikasi dasturining maqsadi nimadan iborat?
5. Mehnat va uni o'qitish metodikasi dasturining maqsadi nimadan iborat?
6. Tarbiyaviy ishlar metodikasi dasturining maqsadi nimadan iborat?
7. Tabiatshunoslik va uni o'qitish metodikasi dasturining maqsadi nimadan iborat?

9-BOB. § 9.1. BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHISI – BOSHLANG'ICH TA'LIMNING ASOSIY SUBYEKTI SIFATIDA

Reja:

- 9.1. Boshlang'ich sinflarda ta'lim jarayonini tashkil etishning psixologik xususiyatlari.
- 9.2. O'quvchi shaxsi shakllanishining o'ziga xos xususiyatlari, boshlang'ich sinf o'quvchisi shaxsining rivojlanish bosqichlari (biologik, psixologik, jismoniy).
- 9.3. O'quvchi shaxsining har tomonlama rivojlanishida faoliyatning o'rni.

Tayanch so'z va iboralar: boshlang'ich sinf o'quvchisi, rivojlanish bosqichlari, biologik rivojlanish, psixologik rivojlanish, jismoniy rivojlanish.

Boshlang'ich sinflarda ta'lim jarayonini tashkil etishning psixologik xususiyatlari

Darhaqiqat, har jihatdan barkamol, jismonan sog'lom, ma'nan yetuk, mustaqil fikrlovchi shaxslarni tarbiyalashda boshlang'ich sinflarda beriladigan ta'lim va tarbiyaning roli beqiyosdir. Chunki o'quvchi oladigan bilim, ko'nikma va malakalarga poydevor xuddi shu boshlang'ich sinflarda qo'yiladi. Maktabga borish bola hayotida yangi yosh davriga asos soladi va unga yangi bir dunyoni ochib beradi. Bola 1-sinfga o'qishga kelishi bilan ta'lim jarayoni ta'sirida undagi barcha bilish jarayonlarining qayta qurilishi amalga oshadi va u kattalarga xos xislatlarni o'zlashtira boshlaydi. Endi bola o'zidan yangi psixologik sifatlarni talab qiluvchi va o'zi uchun butunlay yangi bo'lgan faoliyatlarga hamda shaxslararo munosabatlar tizimiga kirisha boshlaydi. Maktab ta'limining dastlabki kunidan boshlab kichik maktab yoshidagi

o'quvchining psixik o'sishini harakatga keltiradigan turli ziddiyat, qarama-qarshiliklar, ichki ixtiloflar vujudga keladi. Bular zamirida o'quvchi shaxsi, uning bilish jarayonlariga nisbatan o'quv faoliyati, o'qituvchi tomonidan qo'yilayotgan talablar bilan bolaning psixik kamolot darajasi va undagi mavjud insoniy fazilatlari o'rtasidagi qarama-qarshiliklar yotadi. Talablarning tobora ortishi bolaning psixik jihatdan to'xtovsiz o'sishini taqozo etadi va shu jarayonning uzluksiz harakati natijasida insonning kamoloti amalga oshadi. Agar ta'lim jarayoni to'g'ri tashkil qilinsa, bola maktab dasturida berilganidan ko'ra murakkabroq materiallarni o'zlashtira olishi mumkin. Bolaning mavjud yosh va individual-psixologik zaxiralaridan oqilona foydalanish uchun dastavval quyidagi muammolarni hal etish lozim bo'ladi:

ayrim bolalarning maktab ta'limiga tayyor bo'lmagan holda kelishi;

ta'lim jarayoniga moslasha olmasligi.

Ta'lim jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklardan biri ayrim bolalarning maktab ta'limiga tayyor bo'lmagan, yetilmagan holda kelishi bilan bog'liq. Haqiqatan ham, ayrim bolalar o'zlari uchun yangi bo'lgan ijtimoiy psixologik rol uchun nafaqat tayyor bo'lmagan holda, balki bilim, malaka va ko'nikma darajalari, o'qishga moyilligi turlicha bo'lgan individual-psixologik tafovutlari bilan keladilar. Bu ularning ayrimlari uchun o'qishni o'ta yengil, zerikarli va qiziqarsiz mashg'ulot bo'lib qolishiga asos bo'lsa, boshqalari uchun haddan ziyod qiyin (mashaqqatli, og'ir va ana shularning oqibatida ular uchun ham qiziqarsiz) mashg'ulotga aylantirib qo'yadi. Faqat uchinchi toifa bolalar uchungina ta'lim dasturlari, ularning qobiliyatiga mos keladi. Kichik maktab yoshidagi bolalar tez chalg'iydilar, uzoq vaqt diqqatlarini bir narsaga qarata olmaydilar. Ularda diqqatni irodaviy zo'r berish bilan boshqarish va vaziyatga moslash imkoniyati yaxshi bo'lmaydi. Buning asosiy sababi, ulardagi ixtiyoriy diqqatning kuchsizligi va beqarorligidir. Bu yoshdagi bolalarda ixtiyorsiz diqqat ko'proq rivojlangan bo'ladi. O'quv materiallarining yaqqolliigi, yorqinligi, jozibadorligi, o'quvchida beixtiyor his-tuyg'ularni uyg'otadi va kuchli irodaviy zo'riqishsiz fan asoslarini egallash imkonini beradi. 1-2-sinf o'quvchilari diqqatining o'ziga xos xususiyatlaridan biri – uning yetarlicha barqaror emasligidir. Shuning uchun ham ular o'z diqqatlarini uzoq muddat muayyan narsalarga qarata olmaydilar va diqqat

obyektlari ustida uzoq to'plab tura olmaydilar. O'quv faoliyati esa boladan berilgan o'quv materiallarini esda saqlab qolishni talab etadi. Lekin bu yoshda yuqorida qayd etilganidek ixtiyorsiz xotira shubhasiz, ustunlik qiladi. Bolaning ma'lumotlarni xotirasida qay darajada saqlab qolishini asosan uning ishga bo'lgan qiziqishi belgilab beradi [14; 38-b.]. O'quv materialini tushunish, eslab qolishning asosiy sharti hisoblanadi. Kichik maktab yoshidagi bolalar ta'lim olish munosabati bilan mantiqiy, ya'ni ma'nosini tushunib, esda qoldirish qobiliyati o'sib boradi. Esda qoladigan materialning hajmi kengayib boradi, materialning mazmunini tushunish ham chuqurlashadi va murakkablashadi. Ba'zan boshlang'ich sinf o'quvchilari hatto mazmuni tushunarli bo'lgan materialni ham ma'nosiga e'tibor bermasdan, mexanik ravishda o'rganib oladilar. Psixolog olim E.G'.G'oziyevning fikricha, buning sabablari quyidagilar:

1) kichik maktab yoshidagi bolalarda mexanik xotira boshqa xotira turlariga qaraganda yaxshiroq rivojlangani uchun ham u ma'lumotlarni aynan, o'zgarishsiz eslab qolish imkonini beradi;

2) o'quvchilar o'qituvchi qo'ygan vazifani anglab yetmaydilar, natijada uning «to'g'ri tushuntirib ber» degan talabini so'zma-so'z takrorlash deb biladilar;

3) ularda nutq boyligining yetishmasligi (ilmiy atamalar, til qonuniyatlarini bilmasligi) materialni ijodiy to'ldirish, unga qo'shimcha qilish imkoniyati yo'qligi uni so'zma-so'z qaytarishni osonlashtiradi;

4) o'quvchilar matnni to'g'ri, samarali usullar bilan eslab qolish yo'llarini bilmaydilar.

Ta'lim jarayonida o'quv materialining ma'nosi, mohiyati, turli mulohazalar, dalillar, ilmiy asoslarini eslab qolish va esga tushirish orqali o'quvchilarda mantiqiy xotira takomillashadi. Birinchi sinfdan boshlab ixtiyoriy esga tushirish qobiliyati tez rivojlana boshlaydi. O'qish jarayoni uchun ixtiyoriy esda qoldirish ham, ixtiyoriy esga tushirish ham barobar talab etiladi. Busiz o'qish jarayonining normal bo'lishi mumkin emas. O'quvchilardan faqat o'rganib, bilib olishgina emas, balki o'rganib bilib olganini xotirlay olish ham talab etiladi. O'quv materialini muayyan tizim bilan xotirlash faqat ixtiyoriy esga tushirish yo'li bilangina bo'lishi mumkin. Kichik maktab yoshidagi

bolalarning bilishga nisbatan qiziqishlarining ortishida o'yin mashg'ulotlari muhim ahamiyat kasb etadi. O'yin orqali o'quvchilarda bilishga nisbatan qiziqish, ehtiyoj va ularning negizida o'qish motivlari tarkib topadi. Bolalar bilan tashkil qilinadigan o'yin va mashg'ulotlar ularning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi va bilish jarayonlarini rivojlantirishga qaratilishi lozim. Bu yosh davriga kelib bolalarda o'yin faoliyati ham o'ziga xos xarakter kasb etib boradi. Ular ancha takomillashib, rivojlantiruvchi o'yinlarga aylanadi. Ularning mazmuni yangi o'zlashtirilayotgan hayotiy tajriba, bilimlar hisobiga o'zgarib boradi. Bolaning individual o'yinchoqlari konstruktiv xarakter kasb etib, endi bola ular bilan o'ynash jarayonida maktabda o'zlashtirgan yangi, ayniqsa tabiiy fanlar, atrofimizdagi olam, texnika darslarida olgan bilimlaridan keng foydalana boshlaydi. Bolalarning guruh, jamoa bo'lib o'ynaydigan o'yinlari ham intellektuallashib boradi. Shuning uchun ham bu davrda kichik maktab yoshidagi bolalar, maktabda ham uyda, ham yetarlicha rivojlantiruvchi o'yinlarni o'ynash uchun yetarlicha vaqtga ega bo'lishlari o'ta muhim ahamiyatga ega. Bu davrda o'yin faoliyati yetakchi faoliyat sifatida bola uchun o'qish faoliyatidan keyingi ikkinchi o'rinni egallagan bo'ladi va uning rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Boshlang'ich sinflarda bolalarni o'qitish jarayonida ham o'yinlardan foydalaniladi, bu o'yinlar o'qish-o'qitish vazifalari bilan bog'lagan holda olib boriladi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning muhim xususiyatlaridan biri ulardagi o'qituvchi shaxsiga ishonch hissi va yuksak ehtiromdir. Mazkur yosh davrida o'qituvchining har bir gapi, har bir xatti-harakati, ta'sir ko'rsatish uslubi bola uchun haqiqat mezonini vazifasini bajaradi. Chunki bola o'qituvchiga qattiq ishonadi, uning fikr-mulohazalariga quloq soladi, uning talablariga hamisha amal qiladi, u bergan topshiriqlarni bekamu-ko'st bajarishga intiladi [14; 39-b.]. Bola o'qituvchini aql-idrok sohibi, mehribon, hatto donishmand inson deb biladi. O'qituvchi siymosida o'zining ezgu niyati, orzu-istagi, ajoyib his-tuyg'ularini ro'yobga chiqaruvchi mo'tabar shaxsni ko'radi. O'qituvchining obro'si oldida ota-onalar, oilaning boshqa a'zolari, qarindosh-urug'lar, tanish-bilishlarining nufuzi keskin pasayadi. Shuning uchun ham o'qituvchining bolaga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish imkoniyati juda katta. Ana shu davrda o'qituvchi uchun:

a) o'quvchilarning ma'naviyatiga ta'sir ko'rsatish, ijobiy his-tuyg'ulari va ezgu niyatlarini qo'llab-quvvatlash;

b) ularni atrofdagi kishilarga yordam berishga undash, to'g'ri mulohaza yuritishga o'rgatish, nomaqbul odatlardan tiyilish, tabiat manzaralarini kuzatish va musiqa tinglashga odatlantirish;

v) ularga nimalar bilan shug'ullanish kerakligi, burch hissini tushuntirish;

g) ular bilan o'qilgan kitoblarni muhokama qilish imkoniyati tug'iladi.

Birinchi sinf o'quvchilariga maktabda o'qituvchi turli vazifalar berib, ularni o'ylashga majbur qiladi, uyda ota-onalar ham uy vazifasini bajartirishda aynan shuni talab qilishadi. Maktabda o'qishning boshlanishidagi aqliy mehnat bolani toliqtirib qo'yadi, bolaning bunday toliqishi albatta aqliy mehnatning og'irligi tufayli emas, balki uning o'z xatti-harakatini jismonan boshqara olmasligi tufayli yuzaga keladi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchining muhim xususiyatlaridan biri unda o'ziga xos ehtiyojlar mavjudligidir. Mazkur ehtiyojlar o'z mohiyati bilan muayyan bilim, ko'nikma va malakalarni egallash, tevarak-atrofdagi voqelikni o'zlashtirishga qaratilmay, balki faqat o'quvchining shaxsiy istagini o'zida aks ettiradi. Bu ehtiyojlar o'z dars tayyorlash burchagi, sumkasi, kitob qo'yish javoniga ega bo'lish istagi, kattalardek har kuni maktabga qatnash tuyg'usini his etish kabilarni o'z ichiga oladi. O'rtoqlari bilan birgalashib o'ynash, birgalikda oshxonaga borish, o'qituvchining o'gitlari ham o'quvchini o'ziga rom etadi. Umuman, kichik maktab yoshidagi o'quvchi o'qishning tub mohiyati va vazifasini tushunib yetmaydi, balki hamma maktabga borishi kerak deb tushunadi. Oradan ma'lum muddat o'tgach, shodiyona lahzalar taassuroti kamayishi bilan maktabning tashqi va ichki belgilari o'z ahamiyatini yo'qota boradi va o'qishning kundalik aqliy mehnat ekanligini o'quvchi anglab yetadi. Agar bola shunga o'xshash aqliy mehnat ko'nikmasiga ega bo'lmasa, u holda o'qishdan ko'ngli soviydi. Maktabga borishi bilan bolaning oiladagi mavqei o'zgaradi, unda o'qish va mehnat bilan bog'liq bo'lgan oiladagi dastlabki jiddiy majburiyatlari yuzaga keladi. Endi kattalar unga yuqoriroq talab qo'ya boshlaydilar. Yuqorida aytib o'tganimizdek, bola nimani bilsa, nimaga qiziqsa va nimadan manfaaddor bo'lsa, shuni bajarishni yoqtiradi. Shunday ekan, o'qishning dastlabki kunlarida bola oldidagi o'qish

bilan bog'liq qiyinchiliklarni bartaraf etishda ular uchun qiziqarli bo'lgan mashg'ulotlar, o'yin va mashqlardan foydalanish lozim. Ma'lumki, o'quvchilarning psixologik xususiyatlari har xil bo'lib, bir o'quvchiga muvaffaqiyat bilan qo'llangan tarbiyaviy ta'sir vositasi boshqa biriga qo'llanilganda kutilgan natijani bermasligi mumkin. Tarbiyaviy tadbirlar o'quvchilarga yakkama-yakka yondashgan holda amalga oshirilsa, yaxshiroq samaraga erishilishi shubhasizdir. Mana shunday yondashishda o'quvchi shaxsining xususiyatlariga va uning muayyan davrdagi psixologik holatiga mos tarbiyaviy vositalarni tanlash va yangi usullarni topishni talab qiladi. Bunda o'qituvchining o'quvchilarga g'amxo'rligi, pedagogik odobi, o'z xatti-harakatining natijasini oldindan ko'ra olishi muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun o'qituvchi ta'lim jarayonini tashkil etishda har bir bolaning o'ziga xos individual xususiyatlarini hisobga olishi lozim. Agar bola berilgan topshiriqlarni bajarishga qiynalmasa, unga birmuncha murakkabroq topshiriq berish, agar qiynalsa, soddaroq topshiriq berish lozim. Topshiriqni bajara olmagan uchun uni koyish kerak emas. Bolalarga u yoki bu narsalarni o'rgatibgina qolmay, ularda o'ziga ishonch, dadillik, fikrni himoya qila olish, qarorida qat'iy turish kabi hislatlarni ham tarbiyalash zarur. Bu ayniqsa, ijodiy topshiriqlarni bajarishga tegishli [14; 40-b.].

Bola tanqidni to'g'ri tushunishi, o'zining yangi g'oyalarini dadillik bilan ilgari sura olishi kerak. Bu holda ham bolaning individual xususiyatlari albatta hisobga olinishi muhimdir. Agar u dadil, o'ziga ishongan bo'lsa, o'z javoblarini tanqidiy baholashga o'rgata boshlash mumkin. Agar tortinchoq, uyatchan bo'lsa, uni qo'llab-quvvatlash, har qanday tashabbusini ma'qullash lozim. Agar bola o'ziga berilgan topshiriqni bajarishda qiynalsa, uni o'yin elementlari bilan bog'lagan holda qiziqtirib, topshiriqning yangi jihatlarini topishga undash lozim. O'quv faoliyati kichik maktab yoshidagi bolalarda o'qishda ma'lum yutuqlarga erishish ehtiyojini qondirish, tengdoshlari orasida o'z o'rniga ega bo'lishiga imkoniyat yaratadi. Aynan ana shu o'z o'zni va mavqeiga erishish uchun ham bola yaxshi o'qishga harakat qiladi. Bu yoshdagi bolalar doimiy ravishda o'zlari erishgan muvaffaqiyatlarini boshqa tengdoshlari muvaffaqiyatlari bilan solishtiradilar. Bu yoshdagi bolalar kattalarning u haqidagi fikr va bergan baholariga qarab o'zlariga baho beradilar. Shuning uchun o'quvchining o'z-

o'ziga beradigan bahosi turli faoliyatlaridagi muvaffaqiyatlariga ham bog'liq bo'ladi. Shuning uchun o'quvchilarda o'z mehnatidan xursand bo'lish hissini iloji boricha ko'proq yuzaga keltirish va uni bola xarakterining emotsional jihatiga aylantirish boshlang'ich sinf o'qituvchisining asosiy vazifalaridan biridir. Ayrim o'quvchilar doskaga chiqishga qo'rqadilar. Bunday o'quvchilarni tez-tez doskaga chiqaraverish ularni shu hisni yengishlariga yordam beradi. Qayta-qayta doskaga chaqiraverish natijasida bolada qo'rquv hissi susaya boshlaydi. Ayrim emotsional kechinmalarning so'nishida boshqa qonuniyatlar ham bor. Masalan, qarama-qarshi hislar ba'zi nisbatlarda bir-birini yo'qotib yuborishi mumkin. Salbiy his paydo bo'lib turganida kuchliroq ijobiy hisni yuzaga keltiradigan sabab paydo bo'lib qolsa, u holda salbiy his so'nishi mumkin. Masalan, bola yiqilib yig'lab turgan vaqtda onasi kelib uni yupatib erkalaydi. Bu erkalash ijobiy hislarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi, shuning uchun bolada ko'z yosh o'rniga xursandchilik paydo bo'ladi. O'quvchidagi qo'rquv hissini qayta-qayta doskaga chiqarish yo'li bilangina yo'q qilib qolmasdan, balki bolada qarama-qarshi hislarni tug'dirish yo'li bilan ham qo'rqish hissining oldini olish mumkin. Birinchi sinf o'quvchisi xavotirining sababi uni o'z kuchiga ishonmaganligida bo'lsa, oson bajariladigan vazifalarni berish kerak va bu vazifani bajara olgani uchun kattalar tomonidan rag'batlantirilishi bolada ijobiy hislarning yuzaga kelishiga yordam beradi, qo'rquv hissi esa yo'qoladi. Kichik maktab yoshidagi bolaning dastlabki muvaffaqiyati uni yanada yaxshiroq natijalarni egallashga undaydi. Shuning uchun o'quv faoliyati jarayonida boladagi har qanday yutuqlarni ta'kidlab ko'rsatish va rag'batlantirib borish, o'zidagi xulq-atvor va o'zi tomonidan muvofiqlashtirish qobiliyatini rivojlantirishga, o'z faoliyatini uyushtirishga erishish samarali natijalar beradi. O'qituvchining bolaga nisbatan ijobiy munosabati, e'tibori, rag'bat va maqtovlari bolada shodlik va quvonch his-tuyg'ularini paydo qiladi, uning o'ziga bo'lgan ishonchini orttiradi. Afsuski, ko'p hollarda o'qituvchilar, ota-onalar bola shaxsi rivojlanishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan yuqorida keltirilgan omillarga yetarlicha e'tibor bermaydilar. Ular bilan kerakli rivojlantiruvchi o'yinlar, mashg'ulotlar o'tkazilmaydi. Natijada bola rivojlanishida boy berilgan imkoniyatlarning o'rnini qoplash uchun keyinchalik haddan tashqari ko'p vaqt, kuch,

quvvat, mablag' kerak bo'ladi. Shuning uchun ta'lim jarayonini har bir bolaning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etish bolaga maktabda ola boshlagan bilimlarining uning uchun zarur, foydali bo'lgan jihatlarini ko'rsatib, ulardan kundalik faoliyatida foydalana bilish imkoniyatlarini yaratib berish lozim. To'g'ri tashkil etilgan o'quv jarayoni – kichik maktab yoshidagi o'quvchida bilim egallashga yo'nalganlik motivlari tarkib topishining asosiy shartidir. Ushbu motiv o'zlashtirish bilan bevosita bog'liq. Umuman, o'qish ishtiyoqi, muvaffaqiyatga erishish bolaning o'qituvchiga bo'lgan ijobiy munosabati bilan belgilanadi [14; 41-b.]. Ta'lim jarayonida kattalarning e'tibori, yordami bolaning o'ziga nisbatan ishonchini ortishiga olib kelish bilan bir qatorda ularni mavjud qiyinchiliklarni yengish va faol harakat qilishlariga turtki bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, kichik maktab yoshi davri shaxs shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur davrning xarakterli belgilari shundan iboratki, bunda shaxs sifatlari, xarakter xislatlari, bilishga qiziqish, shaxslararo munosabatlarning tarkib topishiga tayanch nuqta vazifasini o'taydi. Bu davrda bolani ortiqcha jismoniy zo'riqishsiz o'qishga, diqqat-e'tiborli bo'lishga o'rgatib borish lozim. Buning uchun oilada ham, maktabda ham bola bilan olib boriladigan ta'lim jarayonining imkon qadar qiziqarli bo'lishiga erishish lozim. Bu borada o'qituvchilar, psixolog va ota-onalarning birgalikdagi say-harakati bolaning o'ziga nisbatan ishonchini ortishiga olib kelish bilan bir qatorda, uni maktabda muvaffaqiyatli o'qishini ta'minlashi va ta'lim jarayonidagi qiyinchiliklarni yengishda yordam berishi mumkin. Shu bilan birga quyidagi tavsiyalarga amal qilish ta'lim jarayoni samaradorligini ta'minlaydi:

kichik maktab yoshidagi o'quvchi dastlabki yillar davomida ko'proq qo'llab-quvvatlanishga muhtoj bo'ladi. Shuning uchun uni doimo qo'llab-quvvatlash, bola yetuk, o'ziga ishongan va xotirjam bo'lib yetishishi uchun uni doimo erishgan yutuqlari uchun rag'batlantirib borish;

o'quvchilarning ruhiyati va yosh xususiyatlariga mos ravishda munosabatda bo'lishi;

baholash, rag'batlantirish va jazolashda har bir o'quvchiga xos ruhiy holatni hisobga olish;

har bir bolaning imkoniyati, qobiliyati, o'zlashtirish darajasini inobatga olish;
uning savollariga sabr-toqat bilan javob berish;
bolani xato qilishga haqqi borligini unutmaslik;
bola bilan samimiy va yaxshi munosabatda bo'lish [14; 42-b.].

**O'quvchi shaxsi shakllanishining o'ziga xos xususiyatlari, boshlang'ich sinf
o'quvchisi shaxsining rivojlanish bosqichlari
(biologik, psixologik, jismoniy)**

Kichik maktab yoshida o'yin faoliyatining o'rnini endi o'qish faoliyati egallaydi. Bu juda qiyin o'tish davri bo'lib, bolaning bo'yi, og'irligi jihatdan uning tashqi ko'rinishi kam farq qiladi. Suyaklari qotmagani tufayli tez shikastlanadi. Muskullari tez o'sishi tufayli serharakat bo'ladi. Bosh miyasi tez rivojlanadi. Jismoniy o'sishiga xos bu xususiyatlar tarbiyachidan ehtiyotkorlikni talab etadi. Bu yoshda bola bilim olish va o'rganishga qiziquvchan bo'ladi. Bolalar qiziqishini qanoatlantiruvchi qiziqarli uchrashuv, sayr va tomosha va ekskursiyalarni tashkil etish zarur. Mazkur yosh davri o'quvchilariga emotsionallik xos, ularning fikrlashi obrazli bo'ladi, his-tuyg'ulari mazmuni o'zgaradi. Ular odamlar bilan aloqa qilishga qiziqadilar [34; 16-b.].

Kichik maktab yoshi, 7 yoshga to'lgan bola (ushbu yosh qator mutafakkirlar tomonidan dastlabki "yetuklik yoshi" sifatida e'tirof etilgan) jismoniy va ruhiy xususiyatlarga ko'ra maktabda ta'lim olishga to'la tayyordir. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuniga muvofiq respublikamizdagi umumiy o'rta ta'lim tashkilotining birinchi sinfiga bolalar ular yetti yoshga to'ladigan yilda qabul qilinadi. Shu davrga qadar bola hayotida muhim o'rin tutgan o'yin faoliyati o'z o'rnini tizimli, uzluksiz ravishda amalga oshiriladigan va majburiy vaqt asosida tashkil qilinadigan o'qish faoliyatiga bo'shatib beradi [34; 23-b.].

Yosh bola uchun bunday "mas'uliyatli mehnat"ga o'tish qiyin kechsa-da, u asta-sekin bunday sharoitga ko'nika boradi. Kichik maktab yoshi o'quvchilari ijtimoiy borliq haqida muayyan tasavvurlarga ega bo'lsalar ham ro'y berayotgan voqea-hodisalarning mohiyatini bilishga qiziqadi. Maktabda tashkil etilayotgan ta'lim

jarayoni bolaning aqliy faoliyati uchun zarur bo'lgan fazilatlarining tarkib topishini ta'minlaydi.

Kichik maktab yoshi o'quvchilari jismoniy jihatdan bir maromda o'sadilar, o'g'il va qiz bolalar gavda tuzilishi jihatidan bir-birlaridan deyarli farq qilmaydilar. Ularning bo'yi o'rtacha 120 sm, og'irligi 22 kg atrofida bo'ladi. Suyaklarda tog'aylik holati ustun. Naysimon ilik suyaklari asosan eniga o'sadi, tuzilishi takomillashib boradi va 12 yoshda bu suyaklar kattalarnikiday qiyofaga ega bo'ladi. Lekin bo'g'inlar, umurtqa pog'onasi, tos suyaklari hali elastik holatda bo'ladi. Ko'krak qafasi va umurtqa pog'onasi suyaklari yetarlicha qotmaganligi tufayli ular tez shikastlanishi mumkin. Ularda muskul paylari va bo'g'inlar tez rivojlanadi. Muskul kuchining ortib borishi tufayli bu davrda o'quvchilar g'oyat harakatchan bo'lishadi. Kichik maktab o'quvchilarining bosh miyasi tez o'sib borib, uning tuzilishida o'zgarishlar ro'y beradi. Ularda o'pka rivojlangan, lekin nafas yo'li hamda diafragma bo'sh rivojlangan bo'ladi, shu tufayli kichik yoshdagi o'quvchilar ko'p vaqt harakatsiz qolsalar, organizmning kislorod bilan ta'minlanishi yomonlashadi. Kichik yoshdagi o'quvchilarning yuragi, qon aylanish tizimi va nafas olish organlari o'sishda davom etadi. Ularning yuragi o'zidan kattalarnikiga nisbatan ikki marta ko'p qon ishlab chiqaradi. Shu bois, ularning yurak urishi tez bo'lib, har daqiqada 90-92 martaga yetadi. Qonning tarkibida oq qon tanachalari ko'p bo'ladi [34; 24-b.].

Jismoniy o'sishning bu kabi xususiyatlari kichik yoshdagi o'quvchilarga nisbatan o'qituvchilar tomonidan ehtiyotkorona yondashuvni talab qiladi. Ularni asabiylashishdan saqlash lozim. Bu yoshdagi o'quvchilar ko'proq harakat qilishlari, ochiq havoda bo'lishlari, yetarli darajada dam olishlari, uxlashlari talab etiladi. Atrofdagilar buning uchun g'amxo'rlik qilishlari lozim. Ularning stol atrofida, partada to'g'ri o'tirishlariga, o'rinda tekis (o'rin yumshoq bo'lmagani ma'qul) yotishlariga, qomatini tik tutib yurishlariga e'tiborli bo'lishlari kerak. O'yin vaqtida qaltis harakat qilishdan ularni saqlash zarur.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda ixtiyoriy diqqat, xotira va idrok, tafakkur, ixtiyoriy idrok qilish, nutq, his-tuyg'u, iroda kabi ruhiy jarayonlar rivojlanadi. Shu bois, ular bilim olishga va o'rganishga intiluvchan bo'ladilar. Atrofdagi ro'y berayotgan

voqea-hodisalarning barchasi ularni qiziqtiradi. O'qituvchi ularning qiziqishlarini qondirishga harakat qilishlari va shu asosda ushbu qiziqishlarni rivojlantirib borishlari kerak. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar uchun eng ideal shaxs – o'qituvchi bo'lib, bolalar ularning talablarini sidqidildan bajarishga urinadilar. Ular orasida o'qituvchining obro'si o'z ota-onasi obro'sidan ham baland bo'ladi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning fikrlashi obrazli bo'ladi. Shu bois ularga kinoya, kesatish hamda qochiriqli gaplarni gapirish samara bermaydi. O'qitish ko'rgazmali qurollar, vositalar yordamida tashkil etilishi kerak. Materialni tushuntirishda uning obrazli, ifodali bo'lishiga erishishi lozim. Ularning kayfiyatiga o'qishdagi yutuqlari, olgan baholari shuningdek, amalga oshirgan ijobiy ishlari ta'sir qiladi.

Shu bois, o'qituvchi tomonidan unga berilayotgan e'tibor alohida qiymatga ega. Uning har bir harakati o'qituvchining e'tiroziga sababchi bo'lsa, unda o'qish istagi yo'qoladi. Maktab ta'limidan ko'ngli soviydi. O'qituvchidan qo'rqqanidan yolg'on gapira boshlaydi. Bu hol doimiy takrorlanaversa, qo'rqqoqlik va yolg'onchilik uning asosiy xislati bo'lib qoladi. O'qituvchi tanbehi oqilona bo'lib, bola sha'nini yerga urmasligi, shaxsini kamsitmasligi kerak [34; 25-b.].

Ba'zan yozuchilar va rassomlar sahnadan tashqarida qanday yashash kerakligini ko'rsatish uchun o'quvchilarni jismoniy joyining boshqa tomoni borligini haqida habardor qilishadi, lekin ko'pincha boshqa tomonda ko'ringan tafsilotlar asosiy sodir bo'layotgan sahnaga ta'sir qiladi [12; 109-b.].

O'zini-o'zi nazorat qilish va muhokama qilish uchun savollar

1. Boshlang'ich sinflarda ta'lim jarayonini tashkil etishning qanday psixologik xususiyatlari mavjud?
2. Boshlang'ich sinf o'quvchisi shaxsining rivojlanishi nechta bosqichda amalga oshiriladi?
3. Biologik rivojlanish nima?
4. Psixologik rivojlanish nima?
5. Jismoniy rivojlanish nima?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Boshlang'ich sinf o'quvchisining psixologik xususiyatlarini tahlil qiling.

9.1-SEMINAR MASHG'ULOT. BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHISI – BOSHLANG'ICH TA'LIMNING ASOSIY SUBEKTI SIFATIDA

Reja:

9.1. Boshlang'ich sinflarda ta'lim jarayonini tashkil etishning psixologik xususiyatlari.

9.2. O'quvchi shaxsi shakllanishining o'ziga xos xususiyatlari, boshlang'ich sinf o'quvchisi shaxsining rivojlanish bosqichlari (biologik, psixologik, jismoniy).

9.3. O'quvchi shaxsining har tomonlama rivojlanishida faoliyatning o'rni.

Seminar mashg'ulotining borishi:

1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi (3 daqiqa).

2-bosqich: «Boshlang'ich sinf o'quvchisi – boshlang'ich ta'limning asosiy subyekti sifatida» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so'zlari “Tushunchalar tahlili” metodi asosida loyihalashtiriladi (10 daqiqa).

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o'rganiladi (40 daqiqa).

4-bosqich. Mavzuga oid savollarga javob konspekt qilinadi (27 daqiqa)

1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi.

2-bosqich: «Boshlang'ich sinf o'quvchisi – boshlang'ich ta'limning asosiy subyekti sifatida» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so'zlari “Tushunchalar tahlili metodi” metodi asosida loyihalashtiriladi.

“Tushunchalar tahlili” metodi

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
boshlang'ich sinf o'quvchisi	
rivojlanish bosqichlari	

biologik rivojlanish	
psixologik rivojlanish	
jismoniy rivojlanish	

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o‘rganiladi (40 daqiqa).

1-guruh: Guruh bo‘lib ishlash.

2-guruh: Guruhlarni tashkil etish usullari.

3-guruh: O‘qituvchi vazifalari.

4-guruh: Guruh bo‘lib ishlash modeli.

4-bosqich: Quyidagi savollarga javob bering va konspekt qiling:

1. Boshlang‘ich sinflarda ta‘lim jarayonini tashkil etishning qanday psixologik xususiyatlari mavjud?
2. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi shaxsining rivojlanishi nechta bosqichda amalga oshiriladi?
3. Biologik rivojlanish nima?
4. Psixologik rivojlanish nima?
5. Jismoniy rivojlanish nima?

10-BOB. § 10.1. BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QITUVCHISI

Reja:

10.1. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisiga qo‘yiladigan talablar.

10.2. O‘qituvchining kasbiy shakllanish jarayoni.

Tayanch so‘z va iboralar: boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, o‘qituvchi mehnati, talab, mahorat, tarbiya jarayoni, tarbiya tamoyillari, tarbiya turlari, tarbiya jarayonining mazmuni.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisiga qo'yiladigan talablar

Hozirgi zamon o'qituvchisining asosiy fazilatlaridan biri – o'z kasbiga sadoqatliliigi, g'oyaviy e'tiqodliliigi, o'z kasbini sevishi uni boshqa kasb egalaridan ajratib turadi. Chunki maktabda ta'lim-tarbiya ishining yuqori saviyada olib borilishi faqat o'qituvchiga, uning kasbiy tayyorgarligiga bog'liq.

O'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan muhim talablardan biri shuki, u o'zi o'qitayotgan predmetni chuqur bilishi, uning metodikasini o'zlashtirib olgan bo'lishi zarur. Predmet va uning nazariyasini chuqur bilishi, uni qiziqarli qilib o'quvchilarga yetkaza olishi bolalarning shu predmetga bo'lgan qiziqishini oshiradi, o'qituvchining obro'yini oshiradi. O'quvchilar o'qituvchining o'z bilimlarini bolalarga yetkaza olish imkoniyatlarini qadrlabgina qolmay, balki uning fidoyiligini ham taqdirlashadi.

O'qituvchining yuksak madaniyati, uning teran bilim doirasi (ayniqsa, O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng xalqimizning o'z tarixi, madaniyati, urf-odatini o'rganishga, bilishga bo'lgan qiziqishi ortib borayotgan davrda) ta'lim-tarbiya ishlarining muvaffaqiyatli kechishiga yordam beradi. Hozirgi zamon o'qituvchisi va ayniqsa, boshlang'ich sinf o'qituvchisi milliy qadriyatlarimizni bilibgina qolmay, keng ota-onalar jamoatchiligi ichida, sinfda uning otashin targ'ibotchisi ham bo'lishi kerak.

O'qituvchi kasbiga xos bo'lgan muhim talablardan biri – bolalarni sevish, ularning hayoti bilan qiziqish, har bir shaxsni hurmat qilishdan iboratdir. Bolani sevgan, butun kuch va bilimni bolalarning kelajagi, ularni Vatanga sodiq fuqaro qilib tarbiyalashga safarbar qila oladigan insongina haqiqiy o'qituvchi bo'la oladi. Bolaga befarq, uning kelajagi bilan qiziqmaydigan, o'qituvchilik kasbiga loqayd inson haqiqiy o'qituvchi bola olmaydi.

«Boshlang'ich ta'lim konsepsiyasi»da boshlang'ich sinf o'qituvchisining qiyofasi quyidagicha ta'riflanadi: «...eng muhimi, bolalarda o'qish, o'rganishga chinakam havas, ishtiyoq uyg'otuvchi, e'tiqod hosil qiluvchi ustoz sifatida alohida o'rin tutadi». Bu konsepsiyada boshlang'ich sinf o'qituvchisiga qo'yiladigan quyidagi talablar ham keltiriladi:

O'zbekiston – kelajagi buyuk davlat ekaniga ishonadigan milliy iftixor tuyg'usiga ega bo'lishi;

bolalarni xalq pedagogikasi durdonalari hamda milliy qadriyatlarimiz asosida tarbiya qila olishi [13; 28-b.];

nutqi ravon, xalq tili boyligi, ifoda usuli va tasvir vositalarini, adabiy til uilub va meyorini to'la egallagan bo'lishi zarur.

O'qituvchilik kasbiga xos bo'lgan bunday fazilatlarni undagi pedagogik odob shakllantiradi. Pedagogik odob o'qituvchining yuksak kasbiy fazilatidir. U o'qituvchining sabotli bo'lish, o'z hissiyotini idora qila olishi, bolalarga pedagogik ta'sir o'tkazish vosita va meyorlarini belgilashi va aniqlashiga yordam beradigan fazilat hisoblanadi. Yuksak pedagogik odobga ega bo'lgan o'qituvchigina sinfda mo'tadil psixologik ta'sir ko'rsata oladi, bolalar qalbiga tez yo'l topa oladi. Pedagogik taraqqiyotning samarali bo'lishi o'qituvchidan quyidagi qobiliyat turlarini talab qiladi:

1. Bilish qobiliyati.
2. Tushuntira olish qobiliyati.
3. Kuzatuvchanlik qobiliyati.
4. Nutq qobiliyati.
5. Tashkilotchilik qobiliyati.
6. Obro' orttira bilish qobiliyati.
7. To'g'ri muomala qila olish qobiliyati.
8. Kelajakni ko'ra bilish qobiliyati.
9. Diqqatni taqsimlay olish qobiliyati.

O'z xizmati xususiyatiga ko'ra o'qituvchi tashkilotchilik fazilatiga ham ega bo'lmog'i lozim. Buning uchun o'qituvchi tashabbuskorlik va tashkilotchilik qobiliyatiga ega bo'lib, har doim tetik, g'ayratli, o'z kuchi va imkoniyatiga ishongan bo'lmog'i zarur. Tashabbuskor va g'ayratli o'qituvchi bolalarni o'z orqasidan ergashtira oladi, o'quvchilar unga ergashadi.

O'qituvchilik kasbi juda katta ruhiy va jismoniy kuch talab etadi, shuning uchun o'qituvchining salomatligiga ham ma'lum talablar qo'yiladi. O'quvchining ovoz paychalari rivojlangan, ko'rish qobiliyati, uzoq vaqt tikka tura olishi, ko'p yurishi, epchil harakat qila olishi kerak. Chunki kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni tinib-

tinchimaydigan, o'ta qiziquvchan, harakatchan bo'ladilar. Shu saharoitda o'qituvchi ham shu xususiyatlarga ega bo'lmog'i lozim. O'quvchilarga qo'yiladigan umumiy talablar bilan bir qatorda, boshlang'ich sinf o'qituvchisi kasbining o'ziga xosligi ham ayrim muayyan talablarni keltirib chiqaradi [13; 29-b.]. Chunonchi, boshlang'ich sinf o'qituvchisi anatomiyasi, fiziologiya, maktab gigiyenasi fanlaridan xabardor bo'lmog'i, o'quvchilar faoliyatini shu fanlar tavsiyasi asosida tashkil etishi lozim:

sinflari gigiyenik talabga javob berishi, o'quvchilar kun tartibi, ularning aqliy va jismoniy rivojlanishini kuzatish va to'g'ri yo'naltirish;

o'qituvchi o'z nutqini idora qilishi;

adabiy nutq meyorlariga rioya qilishi, ovozining baland-pastligiga ahamiyat berishi (ortiqcha baland ovoz bilan gapirish ham, sekin gapirish ham bolalarni charchatib qo'yadi);

nutqning jonli, ifodali bo'lishiga e'tibor berishi;

bolalarni charchatib qo'ymaslik maqsadida darsda ish turlarini tez-tez o'zgartira olishi, ota-onalar o'rtasida pedagogik bilimlarni targ'ib qilishi, ular bilan yaqindan aloqa o'rnatish olishi (bu faoliyat turi boshlang'ich sinf o'quvchilarining xulq-atvorini, mayllarini, jismoniy holatini o'rganishga yordam beradi) va ularga tarbiyaviy ta'sir o'tkazishga yordamlashishi kerak. Nihoyat, u o'z ustida tinmay ishlamog'i lozim.

Ayniqsa, qadriyatlarimizni o'rganishga, o'zligimizni tanishimizga, qadimiy madaniyatimizni bilishga ehtiyoj katta bo'lmoqda, zero, bu narsalami bilmay turib mustaqilligimizni mustahkamlab, buyuk davlat qurib bo'lmaydi. Shunday ekan, boshlang'ich sinfdan boshlab bolalar sharqona tarbiya ta'siriga olinmog'i, milliy qadriyatni bilmog'i lozim. Bu o'qituvchidan shu sohada chuqur bilimga ega bo'lishni talab etadi [13; 30-b.].

O'qituvchining kasbiy shakllanish jarayoni

O'qituvchining kasbiy shakllanishi ta'lim olish jarayonidan boshlanadi. TMsining o'quv reja va fanlar bo'yicha dasturlarida bo'lajak o'qituvchilarga shu kasbning sir-u asrorlarini o'rgatish, nazariy bilimlar berish va ko'nikmalar hosil qilish nazarda tutiladi.

Ta'lim jarayonida fanlar bo'yicha amalga oshiriladigan seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari nazariy bilimlarni mustahkamlashga emas, balki ularni amaliy ish jarayonida qo'llashga ham imkon beradi. Bunday mashg'ulotlar tanlangan kasb to'g'ri ekaniga ishonch hissini uyg'otadi. Ko'pgina talabalar 1 kursdan boshlab pedagogika va psixologiya fani bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlariga jalb etiladi. Ilmiy jamiyat a'zolari bo'lishadi, shu jamiyat orqali seminar va konferensiyalarda ma'ruzalar bilan qatnashadilar, shuningdek, kasbiy yo'nalishga ega bo'lgan jamoa ishlarida ishtirok etadilar [13; 30-b.].

Talabalar bilan olib boriladigan bunday tadbirlarning muhim ahamiyati shundan iboratki, bu tadbirlar topshirilgan ishga jiddiy yondashish hissini tarbiyalaydi. Bo'lajak o'qituvchining kasbiy shakllanib borishida 1 kursdan boshlab o'tkaziladigan uzluksiz pedagogik amaliyot alohida ahamiyatga ega. Bu amaliyot 1, 2-kurslarda amalga oshiriladi. Uning asosiy maqsadi o'qishning birinchi yilidan boshlab, talabalarni maktabga o'rgatish, o'qituvchilik kasbidan xabardor qilib borishdir, qolaversa, uzluksiz amaliyot kasb tanlashga yo'llash vazifasini ham o'taydi. Bunday amaliyotlar birinchi kursning o'zidayoq: tanlagan kasbim to'g'rimi? Shu kasbni egallashga menda imkoniyat va xohish bor edimi, degan savollarga javob qaytarish imkoniyatini beradi. Bunday amaliyot davomida talabalar maktab va sinf jihozi, sinf o'qituvchisining ish tartibi, plan-konspekti, o'quvchilar tarkibi, ularning uy sharoitlari, darslik va o'quv qurollari bilan ta'minlanganligi kabilar bilan tanishadilar. O'qituvchining darslarini kuzatadilar, sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarda o'qituvchiga yordam beradilar, maktabda kuni uzaytirilgan guruhlar bo'lsa, shu guruh tarbiyachilari ishi bilan tanishib boradilar. Ota-onalar majlislarini tayyorlashda va o'tkazishda o'qituvchiga yordam berishadi.

Xulosa qilib aytganda, uzluksiz pedagogik amaliyot talabalarni o'quv-pedagogik amaliyotga tayyorlab boradi. O'qituvchining kasbiy shakllanishi jarayonida maktab rahbariyati va jamoatchiligi katta rol o'ynaydi. Yosh o'qituvchilarga tajribali o'qituvchilarni biriktirib qo'yish, ularning darslarini kuzatish, metod birlashma ishlariga jalb etish maktab rahbariyatining vazifasidir. Maktabda o'qituvchining o'z ustida ishlashiga, ilmiy-nazariy va metodik bilimlarini tinmay oshirib borishga katta

ahamiyat boriladi. O'qituvchi asta-sekin o'z kasbini o'zlashtirib borish bilan birga, ot-onalar o'rtasida pedagogik bilimlarni targ'ib etadi.

O'qituvchilik kasbiga kirish va pedagogik mahoratni egallash jarayoni uni maktab o'qituvchilari jamoasiga kiritib, unda o'rnini topib keta olishiga bog'liq. Jamoaning yordamidan yuz o'girmaslik, qiyinchiliklarga duch kelganda ruhan tushmay, o'z xatolarini ko'ra bilishi va uni uyg'otish uchun harakat qilish uning o'qituvchi bo'lib shakllantirishidan darak beradi. Shu bilan birga, o'z-o'zini tarbiyalab borishga, o'z ustida tinmay ishlashga harakat qilish kasbiy fazilatlarining ajralmas qismi hisoblanadi [13; 33-b.].

O'zini-o'zi nazorat qilish va muhokama qilish uchun savollar

1. Boshlang'ich sinf o'qituvchisiga qanday talablar qo'yiladi?
2. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining vazifalari nimalardan iborat?
3. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining mahorati qanday bo'lishi lozim?
4. O'qituvchining mehnati deganda nimani tushunasiz?
5. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining oilasi va o'qituvchi munosabatlarini qanday tushunish mumkin?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining vazifalari va mahoratini "Toifalash jadvali" asosida loyihalashtiring:

№	Boshlang'ich sinf o'qituvchining vazifalari	Boshlang'ich sinf o'qituvchining mahorati

2. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining oilasi to'g'risidagi ma'lumotlarni aniqlang.

10.1-SEMINAR MASHG'ULOT. BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHISI

Reja:

10.1. Boshlang'ich sinf o'qituvchisiga qo'yiladigan talablar.

10.2. O'qituvchining kasbiy shakllanish jarayoni.

Seminar mashg'ulotining borishi:

1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi (3 daqiqa).

2-bosqich: «Boshlang'ich sinf o'qituvchisi» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so'zlari "Tushunchalar tahlili" metodi asosida loyihalashtiriladi (10 daqiqa).

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o'rganiladi (40 daqiqa).

4-bosqich. Mavzuga oid savollarga javob konspekt qilinadi (27 daqiqa)

1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi.

2-bosqich: «Boshlang'ich sinf o'qituvchisi» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so'zlari "Tushunchalar tahlili metodi" metodi asosida loyihalashtiriladi.

"Tushunchalar tahlili" metodi

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
boshlang'ich sinf o'qituvchisi	
o'qituvchi mehnati	
talab	
mahorat	

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o'rganiladi (40 daqiqa).

1-guruh: Guruh bo'lib ishlash.

2-guruh: Guruhlarni tashkil etish usullari.

3-guruh: O'qituvchi vazifalari.

4-guruh: Guruh bo‘lib ishlash modeli.

4-bosqich: Quyidagi savollarga javob bering va konspekt qiling:

1. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisiga qanday talablar qo‘yiladi?
2. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining vazifalari nimalardan iborat?
3. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining mahorati qanday bo‘lishi lozim?
4. O‘qituvchining mehnati deganda nimani tushunasiz?
5. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining oilasi va o‘qituvchi munosabatlarini qanday tushunish mumkin?

11-BOB. § 11.1. BOSHLANG‘ICH TA’LIM SIFATINI BAHOLASH SHAKLLARI

Reja:

- 11.1. Nazorat va diagnostika tushunchalari.
- 11.2. Ta’lim natijalarini tekshirish va baholashga qoyilgan talablar.
- 11.3. Boshlang‘ich ta’lim sifatini baholash tizimi.
- 11.4. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining bilimini tashxis qilish.

Tayanch so‘z va iboralar: nazorat, diagnostika, ta’lim natijalari, tekshirish, baholash, boshlang‘ich ta’lim sifati.

Nazorat va diagnostika tushunchalari

Nazorat (ta’lim jarayonida) ta’lim oluvchining bilim, ko‘nikma va malakalari darajasini aniqlash, o‘lchash va baholash jarayonini anglatadi. Aniqlash va o‘lchash esa tekshirish deb ataladi.

Tekshirish – nazoratning tarkibiy qismi bo‘lib, uning asosiy didaktik vazifasi ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchilar o‘rtasida aloqani ta’minlash, ta’lim beruvchi tomonidan o‘quv materialini o‘zlashtirish haqida obyektiv axborot olinishi hamda bilimlardagi kamchilik va nuqsonlarni o‘z vaqtida aniqlashdir. Shuningdek, tekshirishning maqsadi nafaqat ta’lim oluvchining bilim darajasi va sifati, balki uning o‘quv mehnati hajmini ham aniqlashdan iborat.

Ta'lim oluvchilarning bilim va malakalarini tekshirish quyida ko'rsatilgan mantiqiy ketma-ketlikda olib boriladi: ta'lim oluvchilarning bilim darajasini *oldindan aniqlash*; mavzuni o'zlashtirishni *joriy tekshirish*; bilim, ko'nikma va malakalarni egallanganligining *takroriy tekshirish*; yaxlit bo'lib yoki kursning alohida mavzusi bo'yicha *davriy tekshirish*; ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida egallangan bilim, ko'nikma va malakalarini *yakuniy tekshirish va hisobga olish* [28; 142-b.].

Tekshirishdan tashqari nazorat o'z ichiga baholashni (jarayon sifatida) va bahoni (natija sifatida) ham oladi. *Baholash* deb bilim, ko'nikma va malakalarni o'quv dasturida ko'rsatilgan etalon(ko'rsatkich, qolip, o'lchagich)lar bilan solishtirishni aytamiz. *Baho* deb baholashning ball shaklida ko'rsatilgan son jihatdan o'lchashiga aytiladi. O'zlashtirish tabellari, guruh jurnallari, reyting daftarchalari va shu kabilarda baholash shartli belgilar, kod signallari, xotiralash belgilari va hokazolar baho ko'rinishida qayd etiladi. Ta'lim oluvchining o'zlashtirish darajasini baholash uchun nazorat yakunlari (natijalari) asos bo'ladi. Bunda ta'lim oluvchilar ishining ham sifat, ham miqdor ko'rsatkichlari hisobga olinadi. Miqdor ko'rsatkichlari ko'proq ballar yoki foizlarda, sifat ko'rsatkichlari esa a'lo, yaxshi, qoniqarli va hokazo baholovchi fikrlar yordamida qayd etiladi [28; 146-b.].

Ta'lim natijalarini tekshirish va baholashga qo'yilgan talablar

Ta'lim natijalarini nazorat qilish vositalari – o'rganilayotgan fan (mavzu) bo'yicha shakllantirilgan ma'lumotlar bazasi(bilimlar banki)dan ta'lim beruvchi tomonidan tayyorlangan (tuzilgan) topshiriqlar, savollar, test-savollari va shu kabilar va ulardan foydalanish vositalari. Bunday jarayonlarda natijalarni o'zlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. *Natijalarni o'zlashtirish* – bu olingan natijalarni amaliy o'zlashtirishga tayyorlash jarayonidan iboratdir, ya'ni iste'mol uchun tayyorlash. Bunda ta'lim beruvchi ishtiroki muhim rol o'ynaydi, chunki kerak bo'lganda ayrim zaruriy tuzatishlar kiritish har kimning ham qo'lidan kelavermaydi. Umuman olganda ta'lim-tarbiya jarayonida bilim, ko'nikma va malakalar shakllanganligini nazorat qilish muhim o'rin egallaydi.

Xususan, nazorat quyidagi funksiyalarga ega:

1) nazoratning diagnostik funksiyasi. Nazorat natijasi orqali bilim, ko'nikma va malakalarning shakllanganlik darajasi aniqlanadi;

2) nazoratning ta'lim oluvchilardagi bilim olishga bo'lgan ishtiyoqini o'zlashtirish funksiyasi;

3) nazorat jarayonida ta'lim oluvchilarning shaxsiy jihatlari shakllantiriladi va eng asosiysi rivojlantiriladi;

4) ta'lim funksiyasi;

5) nazoratning tarbiyaviy funksiyasi;

6) nazoratning baholash funksiyasi;

7) nazoratning ta'lim oluvchilardagi bilimga qiziqishni uyg'otish, jonli fikrlashga o'rgatuvchilik funksiyasi.

Ma'lumki, nazorat asosan uch turga bo'linadi. Ular: joriy nazorat, oraliq nazorat va yakuniy nazoratlardir. Bulardan tashqari so'nggi nazorat turi ham bor.

Nazorat turi testlar, yozma ishlar va og'zaki savol-javoblar orqali amalga oshiriladi. Pedagog olimlar I.Tursunov va U.Nishonaliyevlarning ma'lumotlariga qaraganda testlar orqali quyidagi imkoniyatlar yaratiladi:

ta'lim oluvchilar nazariy va amaliy bilimlarining darajasini obyektiv sharoitda aniqlash imkonini beradi;

bir vaqtning o'zida bir guruh yoki ko'p sonli ta'lim oluvchilar bilimini nazorat qilish mumkin;

hamma ta'lim oluvchilarda bir xil qiyinchilikdagi savollar berilib, hammasiga bir xil sharoit yaratiladi;

test natijalarini ta'lim beruvchi tomonidan tezkorlik bilan (operativ) tekshirish mumkin;

turli guruhdagi ta'lim oluvchilar bilimini solishtirish, qo'llanilayotgan metodning samaradorligini aniqlash mumkin;

ta'lim jarayonida uchraydigan kamchiliklarda aniqlash mumkin [28; 137-b.].

O'quvchi bilimini tekshirish va baholash texnologiyasi

Baholash o'qituvchi uchun o'quvchilar nimani bilishini va nimani bila olishini aniqlashga ularning kamchilik va nuqsonlarini ochishga, yutuq tomonlariga suyanib zaif tomonlarini kuchaytirishga xizmat qiladi. O'quvchilar bilimini tekshirish va baholashdan maqsad o'quvchilar bilimini sifatini, rivojlantirish darajasini ta'minlash va ularni rag'batlantirishdan iborat bo'lib, bilim olishga qiziqishini takomillnshtirishdir. Bilimlarni tekshirish va baholashdagi asosiy kamchiliklar:

- uning vazifalarini (funktsiyalarini) noto'g'ri tushunish;
- ta'lim jiuayonida uning rolini asossiz ko'tarib yuborish;
- tekshirish va baholashning darsda asosiy maqsadga aylanib qolishi;
- bilimlarni tekshirish va baholashda bir xil texnologiyadan foydalanish;
- baholarni qo'yishda subyektivizmga yo'l qo'yish va aniq asoslangan mezonlarning yo'qligi;

o'quvchilar bilimini tekshirish va baholashda bu jarayonni nazorat qilish, ta'lim-tarbiya beruvchi muhim funktsiyani bajarishni unutmaslik kerak.

Bu nazorat qiluvchi uchun asosiy funktsiya bo'lib, ta'lim beruvchi va tarbiyachi yordamchi funktsiyadir. Biroq tekshirish maqsadi va ko'rinishi turlicha bo'lganida bu uch funktsiya turlicha namoyon bo'lishi mumkin. Masalan, tekshirishning yakuniy imtihon shaklini oladigan bo'lsak (uni o'tkazish usullari turlicha bo'lishi mumkin), bunda nazorat qilish funktsiyasi ustunlik qiladi (ta'limga vaqt qolmaydi).

O'rganilayotgan materialni o'zlashtirish bo'yicha joriy tekshirish olib borilsa, bu holatda ta'lim beruvchi funktsiyasi ustun bo'lishi kerak. Tarbiya berish funktsiyasi ham ustun bo'lishi mumkin, masalan, o'qituvchi ba'zi o'quvchilarni sistemali ishlashga o'rgatishga intiladi, baho bilan rag'batlantirib, ularning ruhiy xususiyatlariga (irodasini rivojlantirish, xotirani mustahkamlash va h.k.) ta'sir etishga harakat qiladi, meyordan ortiqcha o'ziga bino qo'yish holatlarida bahoga qat'iy yondashib ish ko'riladi.

Umuman olganda baho xolis (obyektiv) bo'lishi zarur esa-da, biroq o'z tabiyatiga ko'ra hamisha noxolis(subyektiv)dir [13; 121-b.].

Ushbu funktsiyalarga muvofiq o'quvchilar bilimini tekshirish va baholashning aniq usullari tanlanadi. Tekshirishning ko'p qo'llaniladigan ikki xili mavjud: ular joriy va yakuniydir. Joriy tekshirishning hammaga ma'lum turlari quyidagilar: og'zaki

so'rashning har xil shakllari, yozma uy vazifalarini tekshirish, yozma nazorat (mustaqil) topshiriqlari. Biroq, bunday an'anaviy shakllar bilan bir qatorda, turli perfokartalar yordamida tekshirish, kompyuter yordamida topshiriq bajarilishini tekshirish ham qo'llanilayapti. Tekshirishning o'ziga xos shakli o'quvchilarni o'qituvchi tomonidan kundalik, muntazam kuzatib turishdir. Tekshirishning turli-tuman shakllari o'ziga xos dars bosqichi kabi faqat an'anaviy «so'rash» jarayonidagina emas, balki butun dars mobaynida qo'llaniladi.

O'qituvchi darsga tayyorlanishda tekshirishning zarur shakllarini izlash va uni qo'llash eng muhim vazifa ekanligini unutmasligi kerak. Kimdan, qachon, qancha o'quvchini tekshirish, qanday savollar bilan, qanday vositalar orqali so'rash va baholash – bularning barchasiga o'qituvchi darsga tayyorlanishda alohida e'tibor bermog'i lozim. Shu bilan bir qatorda, o'quvchilar o'z o'rtog'ining bilimi so'ralayotganda ular nima bilan shug'ullanishi zarurligi haqida ham o'ylashi kerak bo'ladi. Har bir o'qituvchining o'z nazorat tizimi bo'lishi lozim. Bu tizim ishning turli-tuman vositalari va usullarini qamrab olishi, o'quvchilar o'qituvchining o'z muvaffaqiyatlari, bilimlarni o'zlashtirish darajasi va sifatini hamisha tekshirib turishini tushunsinlar.

Tekshirish shakllari maktablarimiz ta'lim jarayoniga xos bo'lgan, o'quvchilarni bilimlarni faqat o'zidan qabul qilishi, reproduktiv faoliyatini tashkil etish bilangina tugamasligi lozim. Nazorat (tekshirish) shakllarini tanlashda o'quvchilarning individual xususiyatlarini e'tiborga olish muhimdir. Yakuniy yozma ishlarga alohida talab bilan qarash zarurdir. Ularni o'qituvchi o'quv materialini ko'pchilik o'quvchilar o'zlashtirib olganiga ishonch hosil qilgandan so'ng o'tkazish mumkin. Bunday ishlar o'quvchilar uchun asosli bo'lib, ularda o'z kuchlariga ishonch xususiyatini shakllantirishga yordam beradi, aks holda esa o'qitish jarayoniga qiziqishi pasayadi.

Bilimlarni tekshirishning yozma va og'zaki shakllari to'g'risida gapirilganda, ularning har biri o'ziga xos xususiyatga ega ekanligini va o'z vazifasi borligini aytib o'tish darkor. Og'zaki shakli – savolni tez idrok etish (reaksiya) ko'nikmasini hosil qilish, o'quvchilar xotirasini rivojlantirishga yordam beradi [13; 122-b.].

Yozma tekshirish esa mantiqiy mushohada(fikrlash)ni samarali kengaytiradi, javoblarda aniqlik ko'proq bo'lishiga o'rgatadi. So'nggi yillarda o'quvchilar bilimini va rivojlanish darajasini aniqlash maqsadida turli test shakllaridan keng foydalanilmoqda. Bilimlarni baholashga qo'yiladigan talablar. O'quvchilar bilimini baholashga qancha xolis munosabatda bo'linsa, u o'quvchilarni shuncha rag'batlantiradi. Qoidaga ko'ra baho o'quvchining darsdagi xulq-atvoriga mukofot yoki jazo sifatida emas, balki bilim darajasi va xususiyatiga qo'yilishi kerak. Bahoga qo'yilgan talablar optimal (oshirib yuborilmagan ham, pasaytirib yuborilmagan ham) bo'lishi lozim. Baholarni «oshirish» o'quvchilar rivojlanish darajasini, bilimini pasaytiradi. Shu bilan birga, juda katta talab qo'yish ham zararli bo'lib, o'quvchining o'qishga bo'lgan qiziqishini so'ndiradi. O'qituvchining o'quvchilarga baho qo'yishda salbiy munosabatiga yo'l qo'yib bo'lmaydi. Zero, o'quv predmetiga muvofiq keladigan dastur baholashning eng xolis mezonini bo'lishi zarur.

Maktablarimizda bilimlarni baholash o'zgarishsiz qolmadi. 1935 yilgacha uch ballik baho qo'yilgan bo'lib, u «juda qoniqarli», «qoniqarli» va «qoniqarsiz» baholar edi. O'sha paytdan bugungi kungacha mavjud bo'lgan besh ballik tizim joriy etildi. Bu tizimga ko'ra:

«a'lo» (besh) – dastur talablariga to'liq hajmdagi bilimlarni egallagan o'quvchiga qo'yiladi;

«yaxshi» (to'rt) – dastur talablarini to'la hajmda arzimlas kamchiliklar bilan (masalan, materialni bayon etish mantiqi buzilgani va boshqalar) o'zlashtirgan o'quvchiga qo'yiladi;

«qoniqarli» (uch) – o'quvchining bilim darajasi juda past bo'lib, unga keyingi materialni o'rganishida ilgarilashiga yordam beradigan bilim hajmiga qo'yiladi;

«qoniqarsiz» (ikki) – o'quvchi o'zidagi juda past bilimi bilan ilgarilashiga qodir bo'lmasa qo'yiladi;

«yomon» (bir) baho – o'quvchi hech narsani bilmaganda qo'yiladi.

Bu so'nggi baho juda kam qo'llanib, uning mazmuni deyarli «ikki» bahoga tengdir. Bilimlarni baholashda xolislikni (obyektivlikni) saqlagan holda, ba'zi holatlarni ham nazarda tutish lozim: masalan, joriy yoki yakuniy bilimlar baholanadi

(yozma ish, chorak bahosi va b.); o'quvchining intilishi, uning o'quv ishlaridagi barqarorligi va h.k. O'quv fanining xususiyatlarini, ba'zi bo'limlar, ularning aloqadorligini o'zlashtirish holatini nazardan qochirmaslik zarur [13; 123-b.].

O'quvchilar bilimni tekshirish va baholashning an'anaviy tizimi jiddiy nuqsonlarga ega, negaki u ta'limiy, tarbiyaviy, diagnostik va rag'batlantirish funksiyalarini zarur darajada amalga oshirmaydi. Modomiki, shunday ekan, undan voz kechish yoki uni yanada takomillashgan shakliga almashtirish maqsadga muvofiq emasmikan?

Ehtimol, bahoning jazolash vazifasidan xalos bo'lgan o'quvchilar yaxshiroq o'qish va ta'limiy burchlariga ancha vijdonan munosabatda bo'lar edilar. Bugungi kunda o'quvchilarning o'zlari bahoga qanday munosabatda bo'lyaptilar? Boshlang'ich sinflardagi o'quvchilarning 98 foizi baho saqlanishi zarurligini aytadi. Bahoni bekor qilish o'qitishga bo'lgan qiziqishni oshirishga, o'qitishni ichki shakllantirishga yordam beradi, degan fikr ham o'zini oqlamadi.

O'rta va yuqori sinf o'quvchilarining o'quv faoliyatini baholash zarurligini qayd etganlar soni boshlang'ich maktabdagidek bo'lishiga ishonamiz, albatta.

Baholarni bekor qilish maqsadga muvofiq emasligi bir qiziq psixologik tadqiqotdan ham ma'lum. Amerikalik psixologlar o'quvchilar o'quv faoliyati natijalariga baho ta'sirini aniqlashga qaror qildilar. Eksperiment maqsadiga ko'ra, bir sinfda o'quvchilar muayyan vaqt davomida javoblarining aniqligi va to'liqligiga e'tibor qilmay, faqat maqtaldi. Boshqa sinfda faqat tanqid qilindi, uchinchisida esa biron-bir baho berilmadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bilish faoliyati maqtalgan sinflarda eng yuqori yutuqlarga eiishilgan, eng yomon natija o'quv faoliyati tanqid qilingan sinfda emas balki bilish faoliyati sira baholanmagan sinfda vujudga keldi. O'qituvchining o'qitishga bo'lgan havasi qanchalik ko'p bo'lmasin, bilish faoliyatining ichki motivlari qay darajada shakllangan bo'lmasin, u hamisha tashqi motivlashtirishga, tashqaridan maqtash va qo'llab-quvvatlashga muhtoj bo'ladi. Bola ko'z o'ngida o'qituvchi qanchalik ahamiyatli, obro'li bo'lsa, uning maktabda, asosan, baholash va baholarda aks etuvchi maqtovlari shunchalik qadrlil va ahamiyatli bo'ladi.

Pedagogik baholash bilimni dastur talablari va ta'lim andozalariga qiyoslab aniqlabgina qolmay, balki o'quvchilar bilim faoliyatini motivlashtiradi va rag'batlantiradi.

Yuqoridagilardan xulosa shuki, bahoni bekor qilish pedagogik jihatdan ham, psixologik jihatdan ham o'zini oqlamaydi. Bunday qator kamchiliklari bo'lsa-da, besh ballik baho tizimiga muqobil xili topilganicha yo'q. Shuning uchun gap uni takomillashtirish, o'quvchilar bilimini baholashda xatoga yo'l qo'ymaslik haqida borishi kerak [13; 124-b.].

Boshlang'ich sinf o'quvchilarning bilimlari bugungi kunda onlayn monitoring tizimi orqali tekshirilmoqda. *OOO «Kundalik»* - IT kompaniyasi o'qituvchilar, o'quvchilar, ota-onalar, ta'lim muassasalari ma'muriyatlari hamda ta'limni boshqarish organlari vakillari uchun yagona elektron ta'lim muhitini ishlab chiquvchidir.

Kompaniyaning flagman mahsuloti – ta'lim muassasalari uchun elektron hujjat aylanish imkoniyatlarini va ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari o'rtasida ijtimoiy tarmoq vositalarini birlashtiradigan «Kundalik» avtomatlashtirilgan ta'lim axborot tizimi: o'qituvchilar, ota-onalar va o'quvchilar tomonidan.

Faoliyatning muhim yo'nalishlari:

maktab ta'limini modernizatsiya qilish;

ta'lim jarayonida axborot kommunikatsiya texnologiyalari (akt) integratsiyasi;

«o'qituvchi – o'quvchi – ota yoki ona» interaktiv kommunikatsiyasini rivojlantirish;

axborot almashinishning yagona muhitini joriy etish;

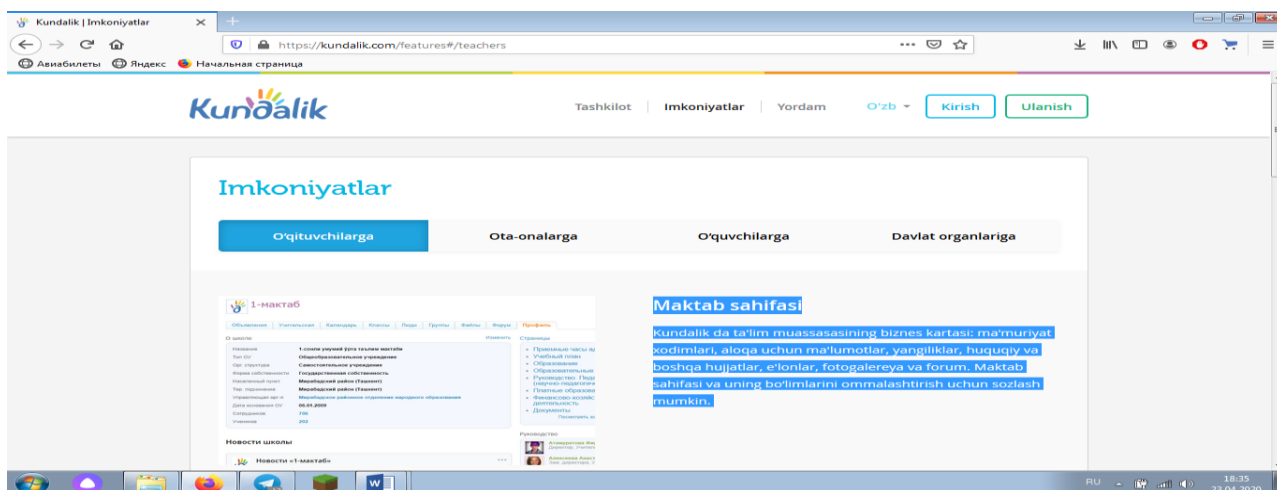
maktab ekotizimini yaratish va xizmat ko'rsatish;

masofaviy ta'lim uchun imkoniyatlarini yaratish (11.1-rasmga qarang):

11.1-rasm. Kundalik elektron ta'lim muhiti bosh oynasi

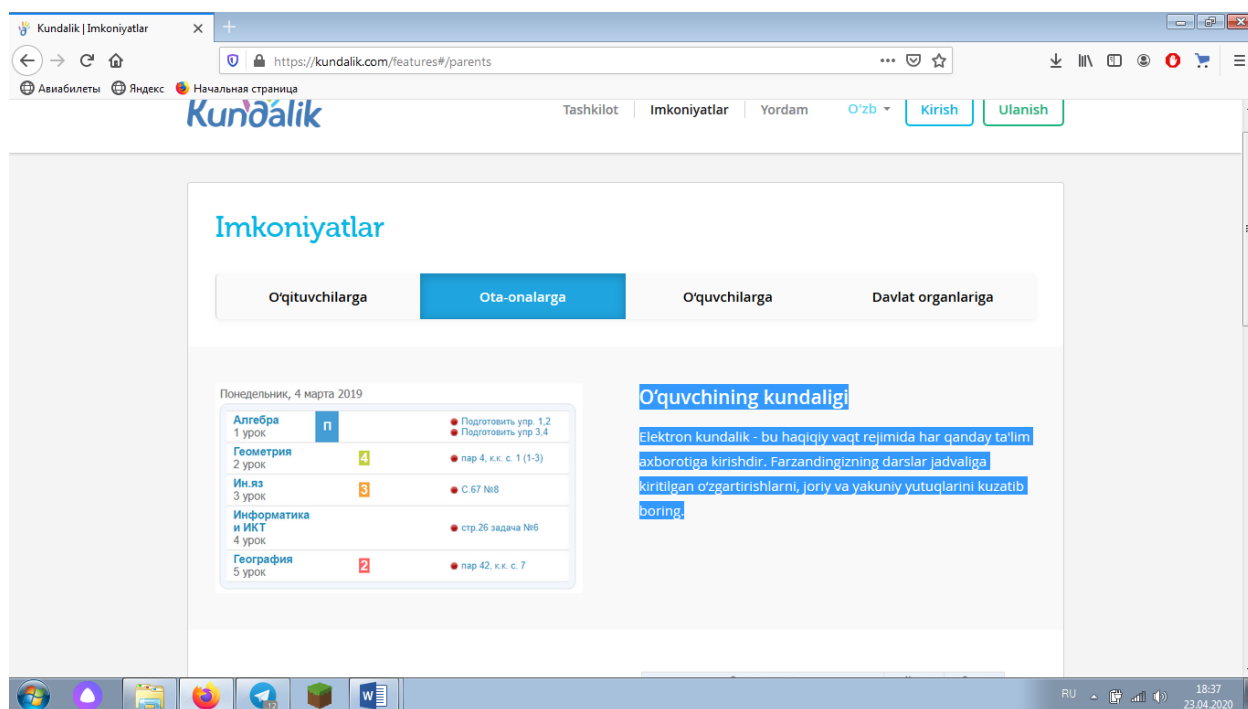
Imkoniyatlar o'qituvchilarga, ota-onalarga, o'quvchilarga va davlat organlariga ajratib berilgan. "O'qituvchilarga" oynasida maktab sahafasi berilgan. "Maktab sahifasi"da kundalikda ta'lim muassasasining biznes kartasi: ma'muriyat xodimlari, aloqa uchun ma'lumotlar, yangiliklar, huquqiy va boshqa hujjatlar, e'lonlar, fotogalereya va forum. Maktab sahifasi va uning bo'limlarini ommalashtirish uchun sozlash mumkin (11.2-rasmga qarang):

11.2-rasm. "O'qituvchilarga" oynasi

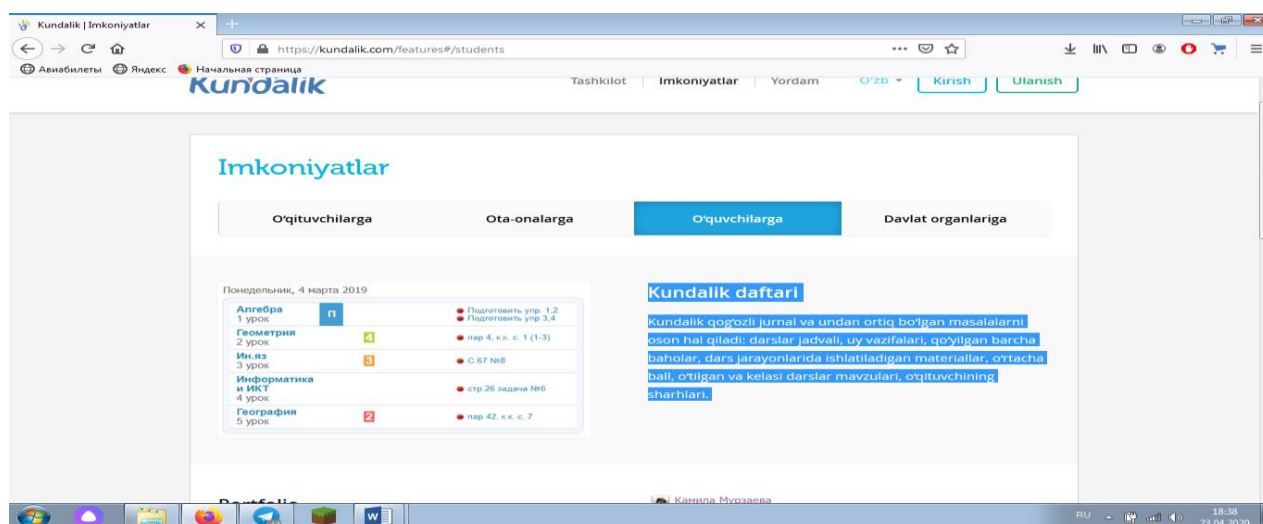
"Ota-onalarga" oynasida "O'quvchining kundaligi" rukni berilgan. Elektron kundalik – bu haqiqiy vaqt rejimida har qanday ta'lim axborotiga kirishdir.

Farzandingizning darslar jadvaliga kiritilgan o'zgartirishlarni, joriy va yakuniy yutuqlarini kuzatib boring (11.3-rasmga qarang):

11.3-rasm. “Ota-onalarga” oynasi

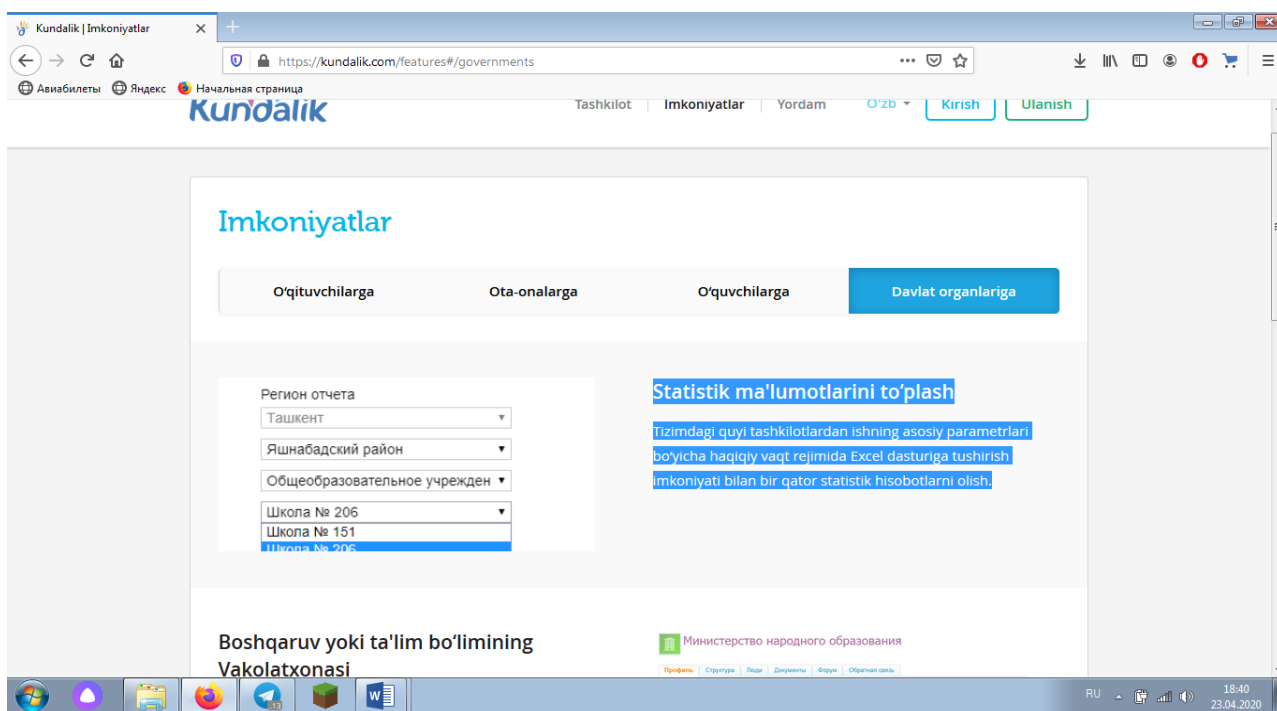
“O'quvchilarga” oynasida “Kundalik daftari” rukni berilgan. Kundalik qog'ozli jurnal va undan ortiq bo'lgan masalalarni oson hal qiladi: darslar jadvali, uy vazifalari, qo'yilgan barcha baholar, dars jarayonlarida ishlatiladigan materiallar, o'rtacha ball, o'tilgan va kelasi darslar mavzulari, o'qituvchining sharhlari (11.4-rasmga qarang):

11.4-rasm. “O'quvchilarga” oynasi

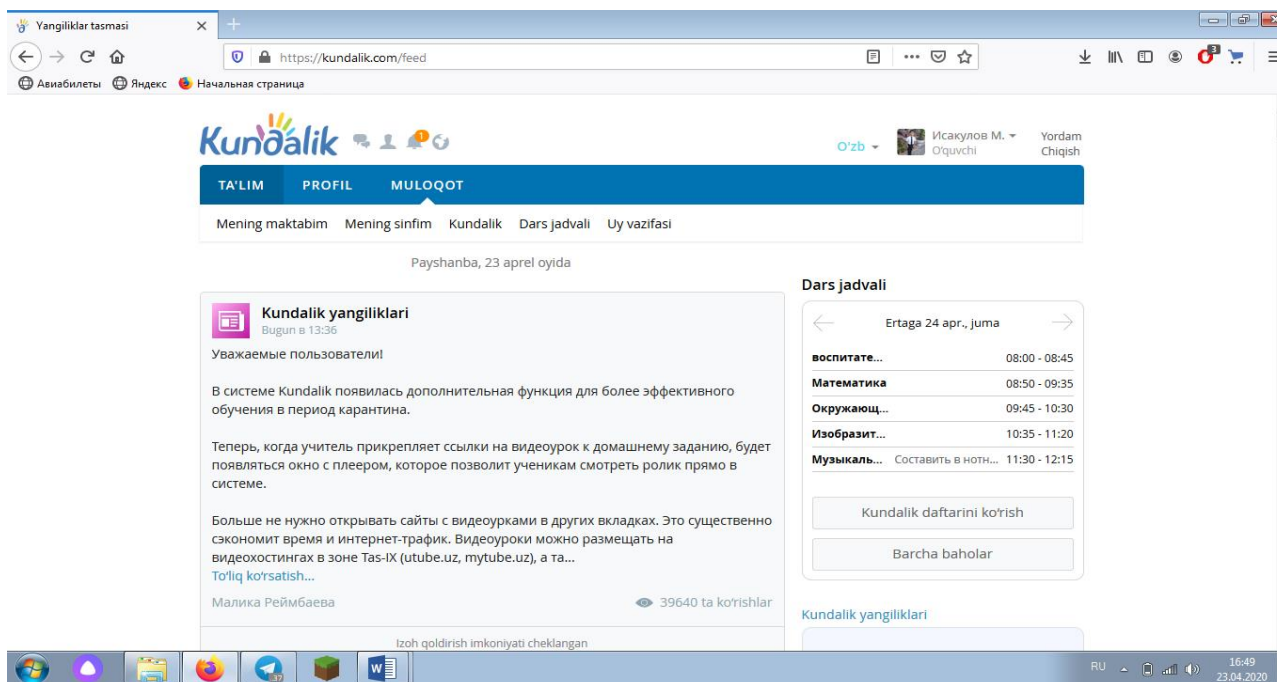
“Davlat organlariga” oynasida “Statistik ma'lumotlarini to'plash” rukni berilgan. Tizimdagi quyi tashkilotlardan ishning asosiy parametrlari bo'yicha haqiqiy vaqt

rejimida Excel dasturiga tushirish imkoniyati bilan bir qator statistik hisobotlarni olish (11.5-rasmga qarang):

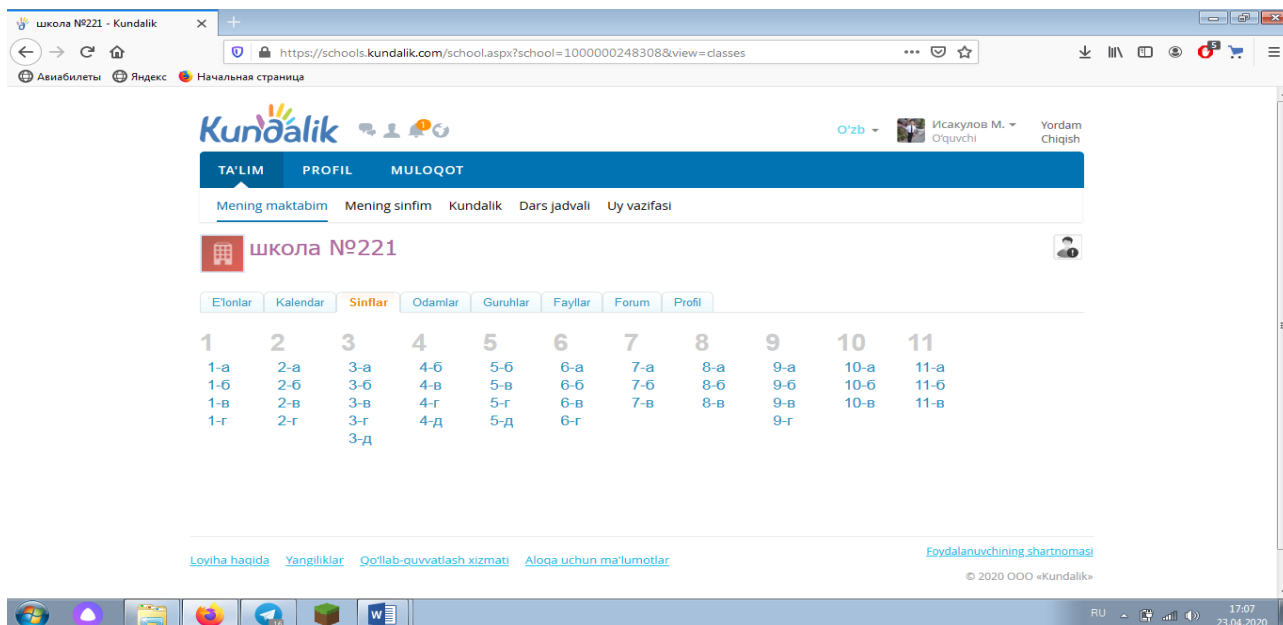
11.5-rasm. “Davlat organlariga” oynasi

“Ta’lim” oynasida “Meining maktabim”, “Mening sinfim”, “Kundalik”, “Dars jadvali”, “Uy vazifasi” oynalari mavjud (11.6-rasmga qarang):

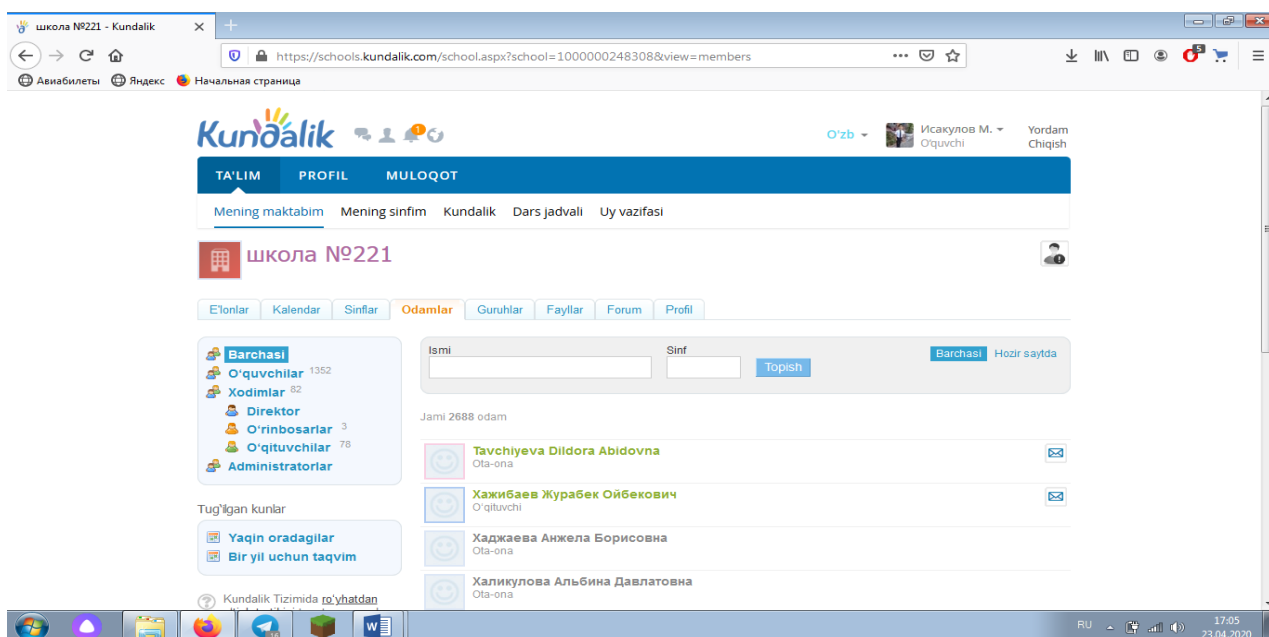
11.6-rasm. “Ta’lim” oynasi

“Mening maktabim” oynasida “E’lon”, “Kalendar”, “Sinflar”, “Odamlar”, “Guruhlar”, “Fayllar”, “Forum”, “Profil” oynalari mavjud. “E’lonlar” oynasida maktab e’lonlari, “Kalendar” oynasida maktab tadbirlari, “Sinflar” oynasida maktab sinflari berilgan (11.7-rasmga qarang):

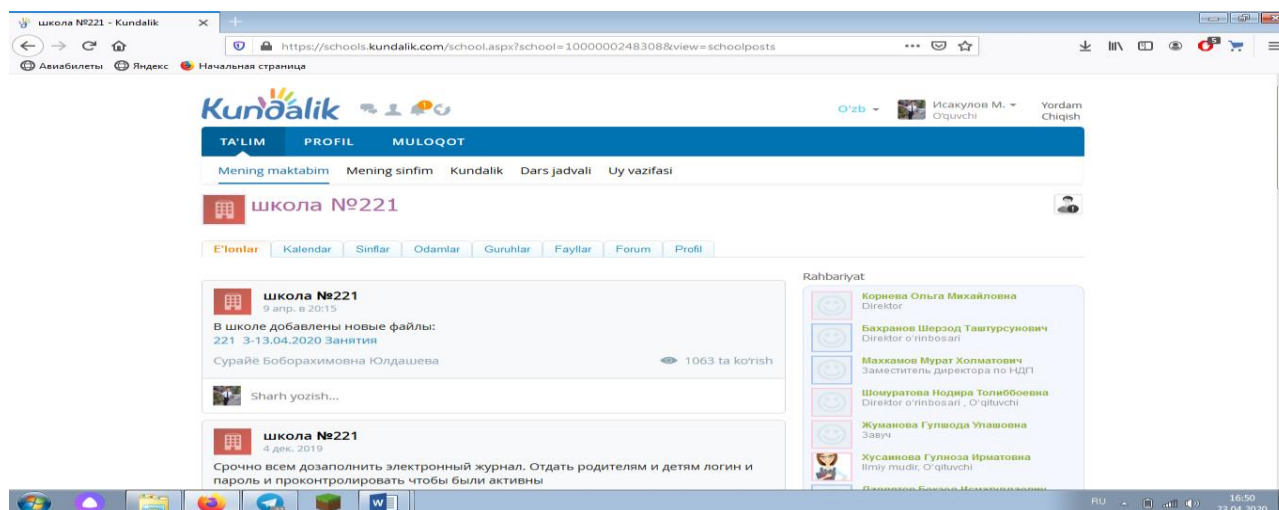
11.7-rasm. “Mening maktabim” oynasi

“Odamlar” oynasida “Barchasi” va “Tug’ilgan kunlar” ruknlari berilgan. “Barchasi” ruknida o’quvchilar, xodimlar, direktor, o’rinbosarlar, o’qituvchilar, adminastorlar, “Tug’ilgan kunlar” ruknida yaqin oradagilar va bir yil uchun taqvimlar berilgan (11.8-rasmga qarang):

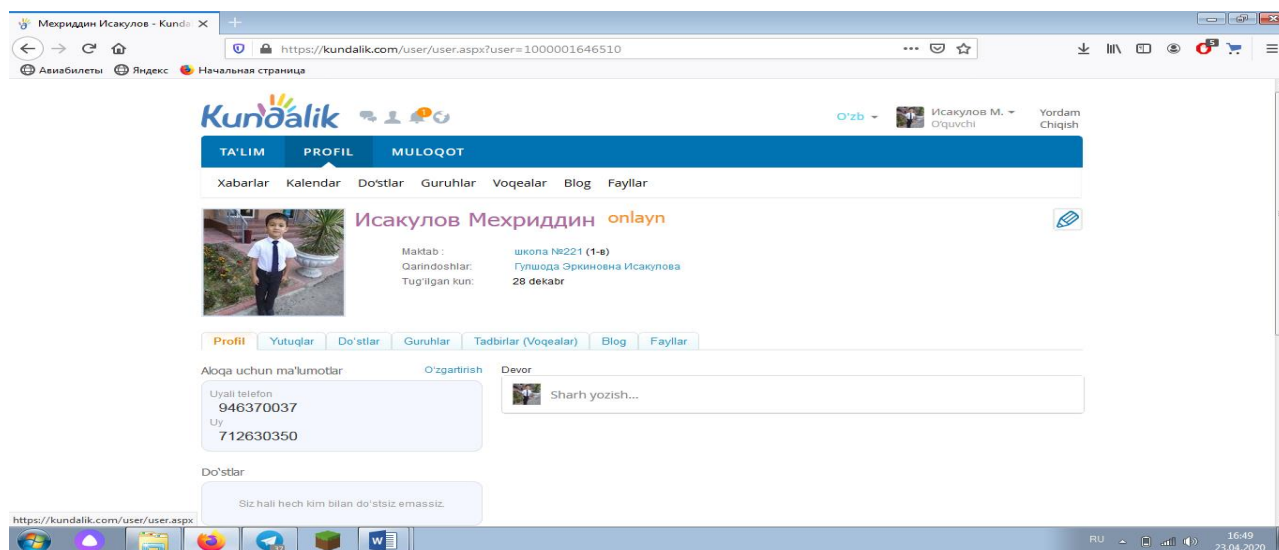
11.8-rasm. “Odamlar” oynasi

“Guruhlar” oynasida “School 221”, “Logoped 221” guruhlari, “Fayllar” oynasida fanlar bo‘yicha ma’lumotlar, “Forum” oynasida forumlar, “Profil” oynasida maktab haqidagi ma’lumotlar joylashtirilgan (11.9-rasmga qarang):

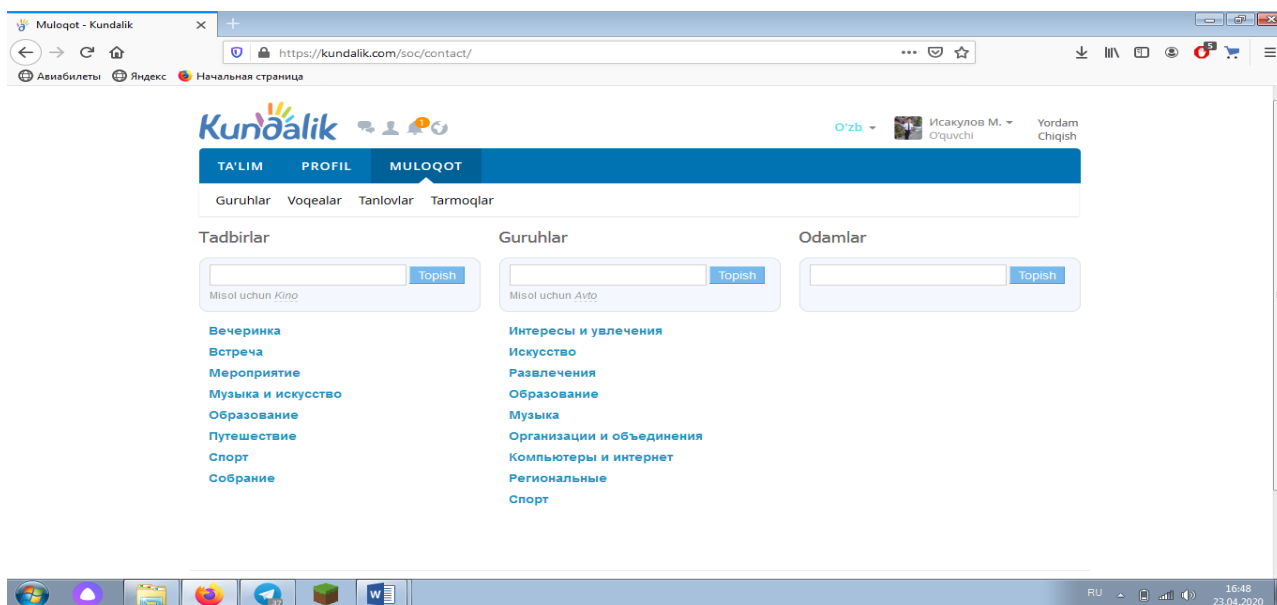
11.9-rasm. “Guruhlar” oynasi

“Profil” oynasida “Xabarlar”, “Kalendar”, “Do‘stlar”, “Guruhlar”, “Voqealar”, “Blog”, “Fayllar” oynalari mavjud. “Xabarlar” oynasida yozishmalar, kiruvchi xatlar, yuborilganlar, xatlar tarqatmasi berilgan. “Kalendar” oynasida “Mening kalendarim” kun, hafta, oy, ishlar ro‘yxati, “Do‘stlar” oynasida “Do‘stlashmoqchiman” va “Do‘stlarning tug‘ilgan kuni” ruknlari, “Guruhlar” oynasida barcha guruhlar, guruhlar katalogi, guruh yaratish, “Voqealar” oynasida hodisalar katalogi, “Blog” oynasida blogda eslatmalar yo‘q, “Fayllar” oynasida papka yaratish va kompyuterdan yuklab olish ruknlari berilgan (11.10-rasmga qarang):

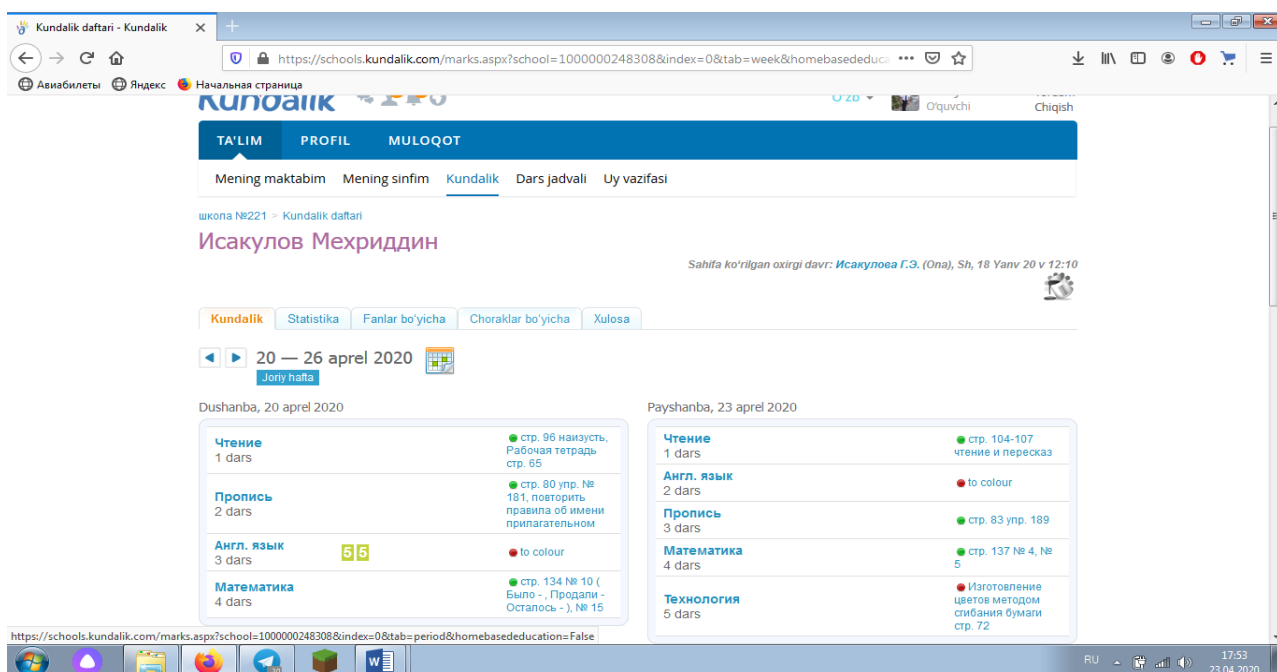
11.10-rasm. “Profil” oynasi

“Muloqot” oynasida “Guruhlar”, “Voqealar”, “Tanlovlar”, “Tarmoqlar” oynalari mavjud. “Guruhlar” oynasida guruh yaratish, guruhlar bo'yicha qidirish va barcha guruhlar, “Voqealar” oynasida tadbir yaratish, tadbirlar bo'yicha qidirish, barcha tadbirlar, “Tanlovlar” oynasida joriy va arxivdagilar, “Tarmoqlar” oynasida masofaviy ta'lim va “Kundalik” tizimi berilgan (11.11-rasmga qarang):

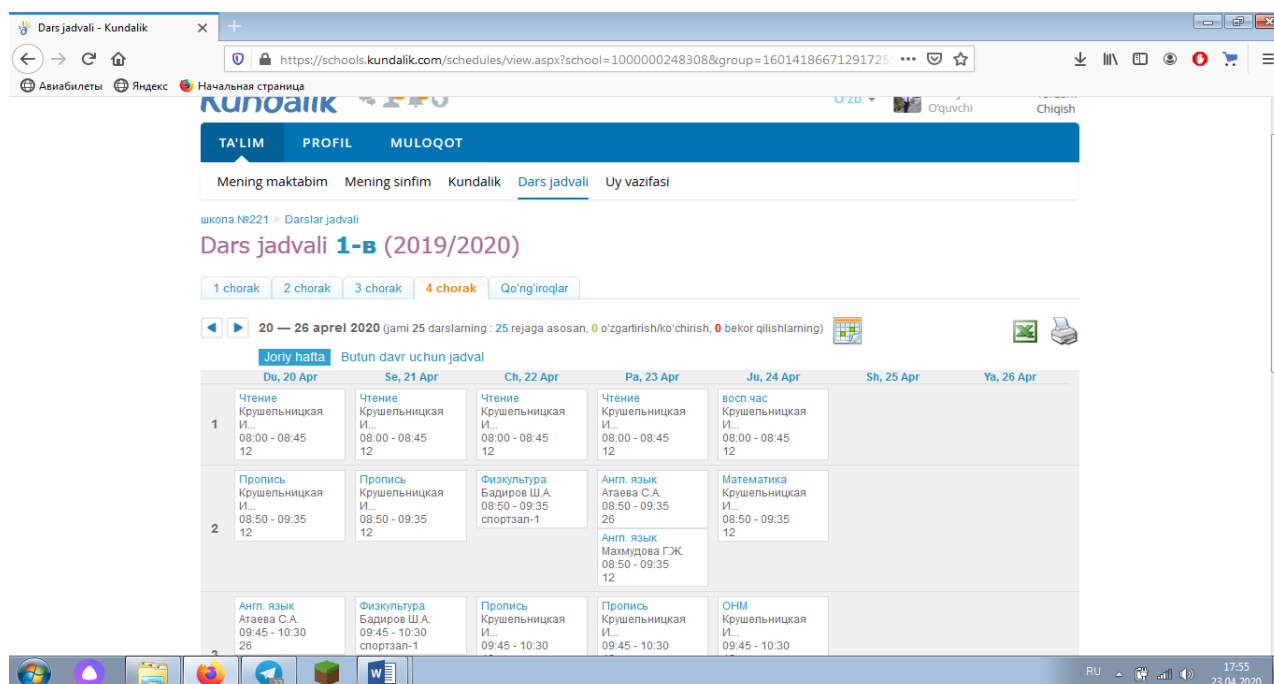
11.11-rasm. “Muloqot” oynasi

“Ta’lim” oynasining “Kundalik” rukni kundalik, statistika, fanlar bo'yicha, choraklar bo'yicha va xulosa berilgan (11.12-rasmga qarang):

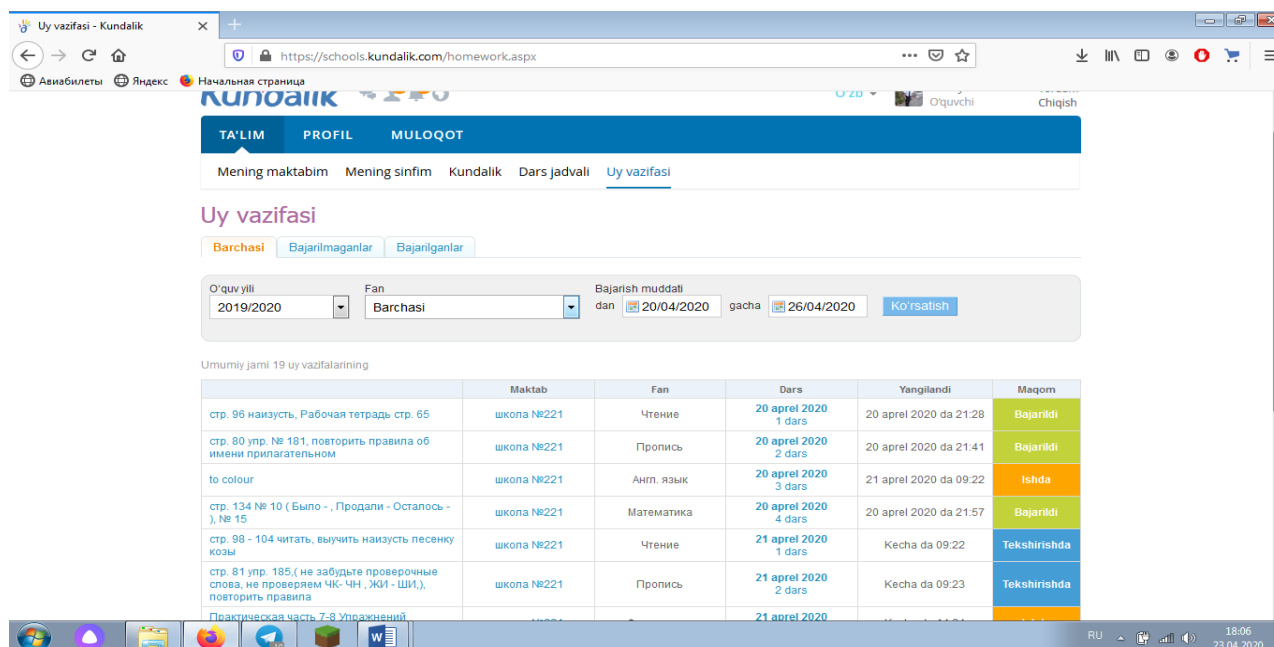
11.12-rasm. “Ta’lim” oynasi

Dars jadvali oynasida 1 chorak, 2 chorak, 3 chorak, 4 chorak va qo'ng'iroqlar berilgan (11.13-rasmga qarang):

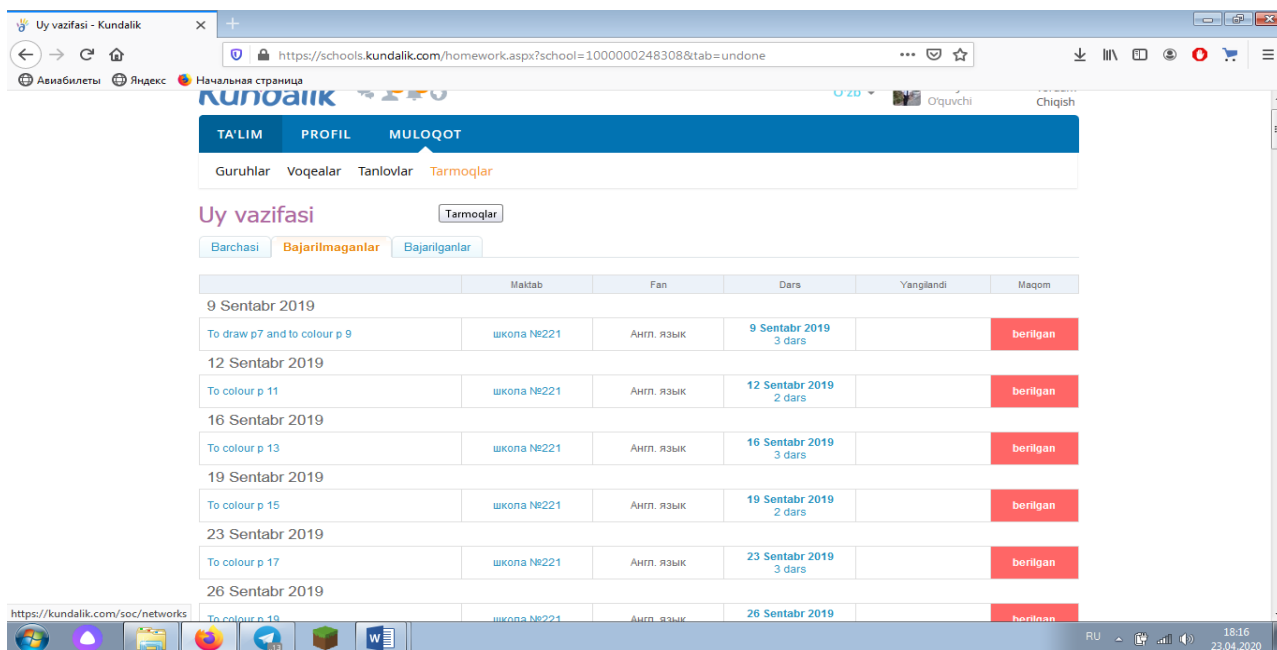
11.13-rasm. “Dars jadvali” oynasi

“Uy vazifasi” oynasida barchasi, bajarilgan va bajarilmaganlar berilgan (11.14-rasmga qarang):

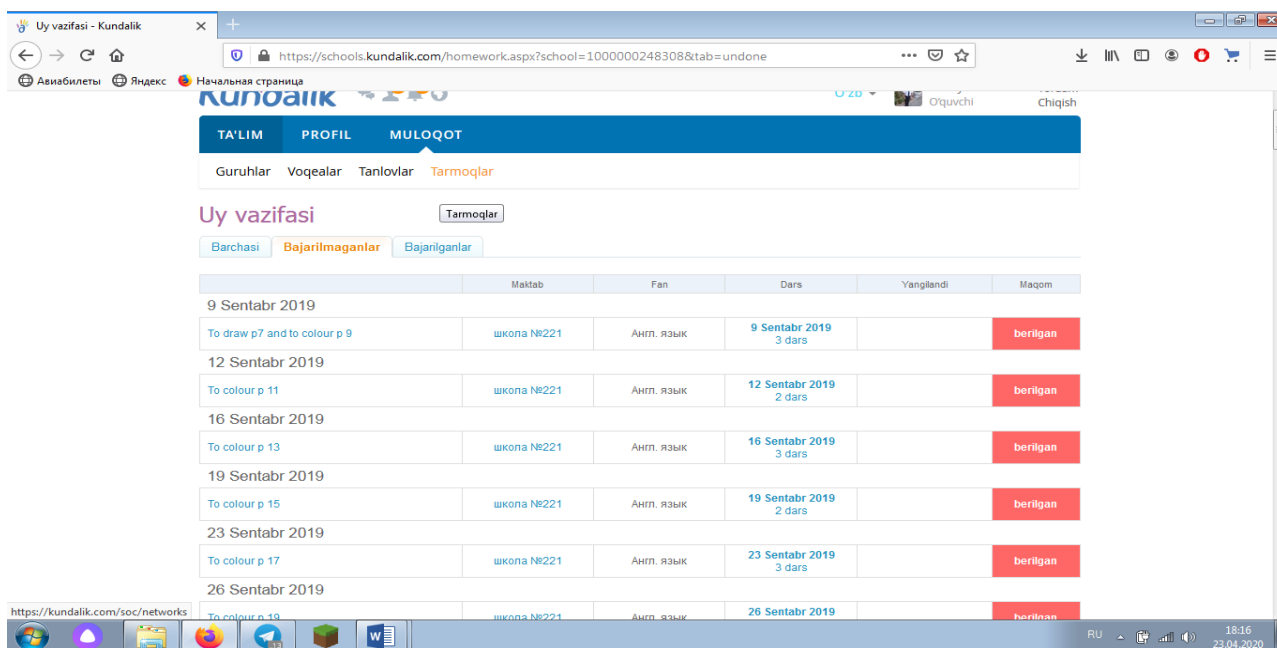
11.14-rasm. “Uy vazifasi” oynasi

“Bajarilmaganlar” ruknida uy vazifasi bajarilmaganlar to'g'risida berilgan (11.15-rasmga qarang):

11.15-rasm. “Bajarilmaganlar” oynasi

“Bajarilganlar” ruknida o‘quvchining bajargan vazifalari, ya’ni bajarildi, tekshirishda va qaytarilgani to‘g‘risida ma’lumotlar berilgan (11.16-rasmga qarang):

11.16-rasm. “Bajarilganlar” oynasi

O‘qituvchining xatolari

O‘qituvchilar bilimini baholashda eng jiddiy xatolardan yana biri turli guruhlariga subyektiv yondashishdir. Bu o‘qituvchi tomonidan ayni bir javob uchun, ayni bir ish uchun turli o‘quvchilarni baholashdagi tafovutlarda aks etadi. Tafovutlar ba’zan ikki

ballgacha tushadi. Yillar o'tishi bilan o'qituvchidan o'quvchilarning turli guruhlariga nisbatan muayyan tasavvur va unga muvofiq holda munosabat shakllanib boradi. Bu narsa o'zlashtirgan va o'zlashtirmagan o'quvchilarga munosabatda yorqin namoyon bo'ladi. O'qituvchilar bir xil o'quvchi (o'zlashtirayotgan)larni doim maqtaydilar, boshqa (o'zlashtirmayotgan)larni hamisha koyiydilar. Buning ustiga o'zlashtirmayotganlarga, odatda, o'zlashtirgan sinfdoshlariga nisbatan tez-tez va qattiq tanbeh beradilar. Yanglish munosabat yana shunda namoyon boladiki, o'qituvchilar yaxshi o'zlashtiruvchilarga nisbatan yomon o'zlashtiruvchi o'quvchilarni javob berishga kam taklif etadilar. Javobni o'ylash uchun ularga juda oz vaqt beradilar.

Mana bunday vaziyatga e'tibor qiling. Doska yonida past o'zlashtiradigan o'quvchi javob bermoqda. Ishonchsiz, o'rinsiz gapirmoqda. Bunday holatda o'qituvchining munosabati qanday bo'ladi? U o'quvchi gapini shartta bo'lib, unga «ikki» qo'yadi va joyiga o'tqizadi: «Sen yana dars tayyorlamabsan», «Sen hech odam bo'lmaysan», «Senga o'rgatsa ham, o'rgatmasa ham befoyda ekan», deb uni izza qiladi. Endi boshqa vaziyatni ko'raylik. Doska oldida yaxshi o'zlashtiruvchi o'quvchi bugungi darsga tayyorlanmay kelib, ishonchsiz holda javob beryapti. O'qituvchi bunday vaziyatda o'zini qanday tutadi? U o'quvchiga yordam berib, kamchiligini to'ldiradi yoki unga javobni o'ylashi uchun imkon beradi. Ko'rinib turibdiki, bu ikki vaziyatda o'qituvchi qarshisida yaxshi va yomon o'zlashtiruvchi bola turganiga qarab, o'zini turlicha tutyapti. Har xil bolaga bunday munosabat oldindan vujudga kelgan tasavvurning namoyon bo'lishi hisoblanadi. Keltirilgan misolda subyektiv munosabat namoyon bo'ladi. O'qituvchining bunday munosabati esa maktab bahosining ta'limiy, tarbiyaviy va rag'batlantiruvchi funksiyasini pasaytiradi.

Amerikalik pedagog Blumning fikricha, hatto o'quvchilar nutqi sur'ati ham o'qituvchi bahosiga ta'sir etar ekan. Bu narsani maxsus o'tkazilgan tadqiqotdan ham bilish mumkin [13; 125-b.]. Tabiatshunoslik fanidan o'quvchi qiz bir xil materialni ikki marta gapirib bergan. Avval 16 daqiqada, keyin esa 24 daqiqa davomida. Javoblar video tasmasiga yozib olindi. So'ngra 81 nafar o'qituvchi sekin aytilgan va tez aytilgan materialni baholashdi. Tez aytib berilgan materialning o'rtacha bahosi 3,38 ball bilan, sekin so'zlab berilgan materialning o'rtacha bahosi 2,5 ball bilan baholandi. Tadqiqot

mualliflarining xulosasi shuki, ko'pgina o'qituvchilar uchun nutqning tez sur'ati chuqur bilim va katta qobiliyatdan darak berar ekan.

O'qituvchi o'quvchining tez yoki sekin nutq sur'ati materialni bilishi yoki bilmasligi belgisi emasligini fahmlaydi. Vazminlik, bir ish turidan ikkinchisiga sekin o'tish sovuqqon mijozdagi o'quvchiga savolni tushunib olishi va unga javob tayyorlashi uchun ko'proq vaqt talab etiladi. Bunday o'quvchiga javob uchun qiziqqon mijozga nisbatan ko'proq vaqt kerak bo'ladi. O'qituvchi esa sovuqqon o'quvchining vazminligini mutlaqo boshqacha tushunadi. Turli mijozga (temperamentga) mansub bo'lgan o'quvchilarga nisbatan xato qilish umumiy baholash tizimining kamchiligi emas, balki o'qituvchining shaxsiy (subyektiv) xatosi, aniqrog'i, o'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlarini bilmasligi natijasidir.

Maktab amaliyotida ko'pgina o'quvchilarni bir-biriga qiyoslashadi, birining yutuq'ini ikkinchisiga o'mak qilishadi. O'qituvchi yaxshi o'qiy olmagan o'quvchiga qarab: «Qaragin, Tohir qanday yaxshi o'qiydi!», degan kinoyali so'zlar bilan uni izza qiladi. Bu o'quvchiga ruhiy jihatdan yomon ta'sir qiladi, oqibat u o'qishdan bezadi.

Bolalarni bir-biri bilan shunday va umuman taqqoslash maqsadga muvofiqmi? Bunday taqqoslash past o'zlashtiruvchi o'quvchilarning o'qishga qiziqishini kuchaytirishga yordam beradimi? Xuddi shu sohada psixologik tajriba o'tkazildi. O'quv yili davomida sinfda har bir o'quvchini o'zi bilan qiyoslab, o'qituvchi o'quvchining o'zlashtirish darajasi haqida uning o'zigagina aytdi. Boshqa sinfda esa bir o'quvchining yutuqlari, imkoniyatlari bir xil, lekin shaxsiy sifatleri bilan boshqa natijalarga erishgan, boshqa o'quvchining yutuq'i yoki nuivaffaqiyatsizligi bilan qiyoslandi.

Uchinchi sinfda bolalar umuman taqqoslanmadi. O'quv yili oxirida o'quvchilari bir xil qobiliyatli, lekin o'qishga turlicha munosabati tufayli o'quv faoliyatida turli natijalarga erishgan bolalar sinfi eng yaxshi hisoblanadi. Bu yerdagi taqqoslash bolaning o'sishini pasaytirmagan, aksincha, yaxshi natijalarga erishishi mumkinligini ko'rsatgan.

O'quvchi o'zini o'zi bilan qiyoslagan sinfda ijobiy natijalar qo'lga kiritildi. O'zlashtirayotgan va o'zlashtirmayotgan o'quvchilar taqqoslangan sinfda mutlaqo boshqacha manzarani ko'rish mumkin edi [13; 126-b.].

O'tkazilgan tadqiqot quyidagi xulosaga kelishga yordam berdi. Bolalar bilimini shunday taqqoslash kerakki, unda bironi yuqori ko'tarib, boshqalarini yerga urmay, bolalarning eng yaxshi natijalarga erishuvini va o'z shaxsini takomillashtirishini qo'llab-quvatlasin.

Umuman olganda, bolalarni bir-biri bilan taqqoslash, birini ikkinchisiga ibrat qilib ko'rsatish – pedagogik tomondan ham, axloq-odob tomondan ham mutlaqo to'g'ri kelmaydi. Darhaqiqat, tarbiyaning insoniy yo'nalishi bolani qanday bo'lsa, shundayligicha qabul qilishni va ularning o'zini rivojlantirish kamolotga yetkazish uchun shart-sharoit yaratishni ko'zda tutadi.

O'qituvchi tomonidan o'quvchilar bilimini baholashda yo'l qo'yilgan xatolar faqat baho komponentlarining o'zgarishiga emas, balki butun o'quv-bilish faoliyatining o'zgarishiga olib keladi, ular bu tizimga xos bo'lgan kamchiliklarni kuchaytirib, uni kamsuqum va yoqimsiz qilib qo'yadi.

O'quvchi o'z-o'zini baholaydi. O'quvchilar bilimini tekshirish va baholash masalasi to'g'risidagi munozaralar, ularni takomillashtirishning yangi shakllarini izlash, aksariyat hollarda noto'g'ri yo'nalishda olib borilyapti. Albatta, 10 ballik baho tizimini joriy etish yoki bahodan umuman voz kechib, tekshirishning turli shakllaridan, chunonchi, sinov, imtihon, testlarni qo'llash mumkin. Lekin o'quvchi va uning bilish qobiliyati o'qituvchi bahosining obyekti bo'lib qolaveradi.

Maktab bahosini takomillashtirishning eng samarali yo'li o'quvchi bilimini baholash komponentining faol subyektiga aylantirishda. Zero, pedagogning bahosi o'quvchining o'zini o'zi baholashga o'rgatish lozim, yana yaxshisi, baholashning bu ikki ko'rinishini uyg'unlashtirish muhimdir.

O'z-o'zini baholashni ta'minlovchi yo'llar qaysi? O'quvchilarning o'z-o'zini baholash ko'nikmasini paydo qilish uchun birinchi navbatda ularni o'z bilish faoliyatini baholashga jalb etish lozim. O'z-o'zini baholash quyidagi usullar bilan vujudga keladi:

1. Boshqalar bajargan ishni o'quvchi tomonidan, ya'ni o'quvchilarning o'zaro baholashi. Sinfdoshining ishi to'g'risida axborotning mavjudligi o'zini o'zi baholash faoliyatiga ijobiy ta'sir qiladi.

2. Ishni bajargan o'quvchi o'ziga o'zi baho qo'yadi. So'ng uning ishi o'qituvchi tomonidan baholanadi, ikkala baho qiyoslanib, birinchi bahoning obyektivlik darajasi aniqlanadi [13; 127-b.].

Yana boshqa usulni ham taklif etish mumkin. Og'zaki javobdan so'ng o'qituvchi javob berayotgan o'quvchidan o'ziga qanday baho qo'yish mumkinligini so'raydi. Keyin sinfga murojaat qilib, o'rtoqlarining javobini ballar bo'yicha baholashni iltimos qiladi. Biroq, o'zini-o'zi baholashni shakllantirish uchun o'quvchilarni baholash faoliyatiga jalb etish kifoya qilmaydi. Ya'ni, o'quvchilarni shunday mezonlar bilan qurollantirish kerakki, o'quvchilar ular bilan baholash va o'zini o'zi baholashni amalga oshirsinlar.

O'quvchi o'zining (o'rtog'ining) bilimlarini baholash uchun berilgan namuna mezon nisbatini (o'lchashni) bilishi zarur. O'z harakati yoki ish natijalarini mezon bo'yicha taqqoslab, u o'z faoliyatini baholashga o'rganadi.

O'qituvchi bahosidan so'ng o'zini o'zi baholashga o'tish o'quvchini o'qitishning faol subyekti qilishda juda muhimdir. O'qitishda o'qituvchining asosiy vazifalaridan biri, bu – o'quvchilar bilish faoliyatini boshqarish hisoblanadi. Undan kelib chiqib, u o'quv-bilish faoliyatini rejalashtiradi, maqsad qo'yadi, uni motivlashtiradi, nazoratni boshqarish va baholashni amalga oshiradi. O'quvchi muayyan mezonlar asosida o'zining bilish faoliyatini baholashi zarur va o'quvchi qanchalik tez-tez o'zini baholash bilan shug'ullansa, u shunchalik ishonch bilan o'qitish subyekti bo'lib boradi [13; 128-b.].

O'zini-o'zi nazorat qilish va muhokama qilish uchun savollar

1. Nazorat va diagnostika tushunchalarining mazmuni-mohiyati nimadan iborat?
2. Ta'lim natijalarini tekshirish va baholashga qanday talablar qo'yiladi?
3. Boshlang'ich ta'lim sifatini qanday baholash tizimiga ega?
4. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilimi qanday tashxis qilinadi?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Chet el mamlakatlarida boshlang'ich sinf o'quvchilarini baholash tizimlariga namunalar toping.

11.1-SEMINAR MASHG'ULOT. BOSHLANG'ICH TA'LIM SIFATINI BAHOLASH SHAKLLARI

Reja:

11.1. Boshlang'ich sinf o'qituvchisiga qo'yiladigan talablar.

11.2. O'qituvchining kasbiy shakllanish jarayoni.

Seminar mashg'ulotining borishi:

1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi (3 daqiqa).

2-bosqich: «Boshlang'ich ta'lim sifatini baholash shakllari» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so'zlari "Tushunchalar tahlili" metodi asosida loyihalashtiriladi (10 daqiqa).

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o'rganiladi (40 daqiqa).

4-bosqich. Mavzuga oid savollarga javob konspekt qilinadi (27 daqiqa)

1-bosqich. O'qituvchi talabalarni davomat qiladi. O'qituvchi darsning boshlanishida talabalarni xohishi orqali 4 ta guruhlariga ajratadi.

2-bosqich: «Boshlang'ich ta'lim sifatini baholash shakllari» mavzularining asosiy tushunchalarini va kalit so'zlari "Tushunchalar tahlili metodi" metodi asosida loyihalashtiriladi.

"Tushunchalar tahlili" metodi

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
nazorat	
diagnostika	

ta'lim natijalari	
tekshirish	
baholash	
boshlang'ich ta'lim sifati	

3-bosqich: Guruhlarda mavzu topshiriqlari o'rganiladi (40 daqiqa).

1-guruh: Guruh bo'lib ishlash.

2-guruh: Guruhlarni tashkil etish usullari.

3-guruh: O'qituvchi vazifalari.

4-guruh: Guruh bo'lib ishlash modeli.

4-bosqich: Quyidagi savollarga javob bering va konspekt qiling:

1. Nazorat va diagnostika tushunchalarining mazmuni-mohiyati nimadan iborat?
2. Ta'lim natijalarini tekshirish va baholashga qanday talablar qo'yiladi?
3. Boshlang'ich ta'lim sifatini qanday baholash tizimiga ega?
4. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilimi qanday tashxis qilinadi?

II. MUSTAQIL TA'LIM MASHG'ULOTLARI BO'YICHA USLUBIY KO'RSATMA

I. Talaba mustaqil ishining maqsad va vazifalari:

1.1. Talaba mustaqil ishining asosiy maqsadi – o'qituvchining rahbarligi va nazorati ostida talabada muayyan o'quv ishlarini mustaqil ravishda bajarish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishdan iborat.

1.2. Talaba mustaqil ishining vazifalari quyidagilardan iborat:

fan bo'yicha yangi bilimlarni mustaqil tarzda puxta o'zlashtirish ko'nikmalariga ega bo'lish;

fan bo'yicha kerakli ma'lumotlarni izlab topish, qulay usullari va vositalarini aniqlash;

mavzuga tegishli axborot manbalari va manzillaridan samarali foydalanish;

fan bo'yicha an'anaviy o'quv va ilmiy adabiyotlar, meyoriy hujjatlar bilan ishlashga o'rgatish;

fan bo'yicha elektron o'quv adabiyotlar va ma'lumotlar banki bilan ishlashga o'rgatish;

Internet tarmog'idan maqsadli foydalanish;

mavzu bo'yicha berilgan topshiriqning ratsional yechimini belgilash;

mavzu bo'yicha topshiriqlarni bajarishda tizimli va ijodiy yondashish.

II. Talaba mustaqil ishining tashkiliy shakllari

2.1. Talaba mustaqil ishini tashkil etish fanning xususiyatlarini, shuningdek, har bir talabaning akademik o'zlashtirish darajasi va qobiliyatini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalaniladi:

ayrim nazariy mavzularni o'quv adabiyotlari yordamida mustaqil o'zlashtirish;

berilgan mavzu bo'yicha axborot (referat) tayyorlash;

seminar va amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rish;

rejaviy material qismini mustaqil o'rganish bo'yicha qanday ma'ruza mashg'ulotlari chegarasida bo'lsa, amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlikda axborotni elektron o'quv adabiyotlari, Internet va boshqalarni qo'llash;

fanning bo'limlari yoki mavzulari ustida maxsus yoki ilmiy adabiyotlar (monografiyalar, maqolalar) bo'yicha ishlash;

epidemiologik tekshirish olib borish vaqtida mutaxassislar rahbarligida yangi texnika va asboblarni, ilmiy texnologiya va jarayonlarni o'rganish;

ilmiy maqola, anjumanga ma'ruza tezislarini tayyorlash.

2.2. O'quv fanlari bo'yicha namunaviy va ishchi dasturlarda talaba mustaqil ishining shakli, mazmuni va hajmi ifoda etiladi.

2.3. Talaba mustaqil ishi uchun ajratilgan vaqt byujetga mos ravishda fan bo'yicha kafedrada taqdim etilgan mustaqil ishning tashkiliy shakllari, topshiriqlar variantlari ishlab chiqilgan va fakultet ilmiy-uslubiy kengashida tasdiqlangan.

2.4. Mustaqil ishni bajarish uchun fan bo'yicha talabalarga zaruriy metodik qo'llanma, ko'rsatma va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

III. Talaba mustaqil ishning axborot ta'minoti

3.1. Talaba uchun fan bo'yicha mustaqil ish topshiriqlari kafedra fan yo'nalishi professori va dotsenti tomonidan o'quv mashg'ulotlarini bevosita olib boruvchi o'qituvchilar bilan birgalikda tuzilgan, hamda kafedra mudiri tomonidan tasdiqlangan. Talabaga berilgan topshiriqda mustaqil ishni bajarish bo'yicha dastlabki ko'rsatma va tavsiyalar qayd etilgan.

3.2. Mustaqil ishni bajarish uchun talabaga axborot manbasi sifatida darslik va o'quv qo'llanmalar, metodik qo'llanma va ko'rsatmalar, ma'lumotlar to'plami va banki, ilmiy va ommaviy davriy nashrlar, Internet tarmog'idagi tegishli ma'lumotlar, berilgan mavzu bo'yicha avval bajarilgan ishlar banki va boshqalar xizmat qiladi.

3.3. Kafedra mudiri va fakultet dekani taqdimnomasi asosida universitet rahbariyati talabalarga mustaqil ishlarni bajarish uchun universitetning o'quv zallarida va talabalar turar joyida zamonaviy kompyuterlar va Internet tarmog'i, zamonaviy darsliklar, elektron darsliklar, ma'ruza matnlari, turli ilmiy-ommabop jurnal manbalarini ta'minlab bergan va foydalanishga sharoit yaratgan.

III. MUSTAQIL TA'LIM MASHG'ULOTLARI MAVZULARI

№	Mustaqil ta'lim mavzulari
1.	Kichik maktab yoshidagi bolalarda ekologik ta'lim
2.	Kichik maktab yoshidagi bolalarga chet tili o'rgatish muammolari
3.	Kichik maktab yoshidagi bolalarga chet tili o'qitish metodikasi
4.	Hozirgi davrda maktabgacha muassasalarning zamonaviy tizimi
5.	Davlatga qarashli bo'lmagan maktabgacha muassasalarni tashkil etish
6.	Bolalar bilimini diagnostika qilishning pedagogik asoslari
7.	Har bir guruh uchun ingliz tili mashg'ulot ishlanmalarini tuzish. Mashg'ulotlarni haftalar bo'yicha taqsimlash
8.	Mashg'ulotlar jadvalini tuzish
9.	Boshlang'ich sinf o'qituvchisi kalendar-tematik ish rejasini tuzish
10.	Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining bo'sh vaqtini tashkillashtirish
11.	Tarbiyaviy ishlar rejasini tuzish
12.	Boshlang'ich sinf ingliz tili o'qituvchisining dars ishlanmalarini tuzish
13.	Boshlang'ich sinf ingliz tili o'qituvchisi dars tahlili metodikasi

IV. FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Таълим тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси қонуни. 2020 йил 23 сентябрь. Электрон ресурс: <https://lex.uz/docs/5013007>
2. Хорижий тилларни ўрганишни оммалаштириш фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-5117-сон Қарори. 2021 йил 19 май.
3. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4947-сон Фармони. 2017 йил 7 февраль.
4. Халқ таълимини бошқариш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5538-сон Фармони. 2018 йил 5 сентябрь.
5. Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5712-сон Фармони. 2019 йил 29 апрель.
6. Умумий ўрта таълим тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 140-сонли Қарори. 2017 йил 15 март. Электрон ресурс: <http://lex.uz/docs/3137130>. Мурожаат санаси: 07.07.2019.
7. Халқ таълими тизимида таълим сифатини баҳолаш соҳасидаги халқаро тадқиқотларни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 997-сон Қарори. 2018 йил 8 декабрь.
8. Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1059-сон Қарори. 2019 йил 31 декабрь.
9. Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 390-сон Қарори. 1999 йил 16 август.

10. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги ҳузуридаги “Оила-маҳалла-таълим муассасаси” ҳамкорлиги Жамоат кенгаши тўғрисидаги Низом.
11. Chet (ingliz, nemis, fransuz) tillar fanlaridan o‘quv dasturi (1-9 sinf).
12. Katie Wood Ray. In Pictures and In Words. – Heinemann: Portsmouth, 2010. – 291 p.
13. Mavlonova R.A., Voxidova N., Raxmonqulova N. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. – 464 b.
14. Абдуллаева Д.У. Бошланғич синфларда таълим жараёнини ташкил этишнинг психологик хусусиятлари // Замонавий таълим. - № 8. – Тошкент, 2016. 37-42 б. - Б. 38.
15. Болаларни бошланғич таълимга мажбурий бир йиллик бепул тайёрлаш тажриба гуруҳлари фаолиятини ташкил этиш тартиби тўғрисида Низом. Электрон ресурс:
[https://nrm.uz/contentf?doc=570876_bolalarni_boshlang%20%80%98ich_talimga_majburiy_bir_yillik_bepul_tayerlash_tajriba_guruhlari_faoliyatini_tashkil_etish_tartibi_to%20%80%98g%E2%80%98risida_nizom_\(o%E2%80%98r_vm_08_12_2018_y_999-son_qaroriga_2-ilova\)](https://nrm.uz/contentf?doc=570876_bolalarni_boshlang%20%80%98ich_talimga_majburiy_bir_yillik_bepul_tayerlash_tajriba_guruhlari_faoliyatini_tashkil_etish_tartibi_to%20%80%98g%E2%80%98risida_nizom_(o%E2%80%98r_vm_08_12_2018_y_999-son_qaroriga_2-ilova)). Мурожаат санаси: 07.04.20.
16. Болалар психологияси фанининг предмети ва методлари. Электрон ресурс: asab.uz>bolalar-psiologiyasi-fanining-pred. Мурожаат санаси: 15.04.20. - Б. 27.
17. Бошланғич математика курси назарияси фан дастури. – Тошкент, 2018. – 20 б.
18. Виды мотивов в психологии. Электронный ресурс: <http://ponjatija.ru/node/9829>. Дата обращения: 12.04.20.
19. Жамоатчилик Асосидаги Реабилитация (ЖАР) бўйича йўриқнома. Таълим компоненти. Япония Халқаро Намкорлик Агентлиги (JICA) ҳомийлигида таржима қилинди ва нашр этилди. - Б. 27.
20. Мавлонова Р.А. Бошланғич таълимнинг интеграциялашган педагогикаси. – Т., 2005. – 104 б. - Б. 5.

21. Мавлонова Р., Тўраева О., Холиқбердиев К. Педагогика. – Тошкент: Ўқитувчи, 2001. - 510 б. - Б. 90.
22. Математика ўқитиш методикаси фан дастури. – Тошкент, 2018. – 18 б. – Б. 3.
23. Мотив. Электронный ресурс: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Мотив>. Дата обращения: 12.04.20.
24. Муслимов Н.А., Қўйсинов О.А. Касб таълими ўқитувчиларини тайёрлашда мустақил таълимни ташкил этишнинг назарияси ва методикаси. – Тошкент: Фан, 2009. – 80 б.
25. Она тили ва болалар адабиёти фан дастури. – Тошкент, 2018. – 12 б. – Б. 3.
26. Она тили ўқитиш методикаси фан дастури. – Тошкент, 2018. – 20 б. – Б. 3.
27. Педагогика начального образования. Учебник для вузов. Электронный ресурс:
https://kartaslov.ru/книги/Коллектив_авторов_Педагогика_начального_образования_Учебник_для_вузов/2. Дата обращения: 12.04.20.
28. Педагогика назарияси (Дидактика). – Жиззах, 2008. - 282 б. - Б. 17.
29. Табиатшунослик ва уни ўқитиш методикаси фан дастури. – Тошкент, 2018. – 12 б. – Б. 3.
30. Тарбиявий ишлар методикаси фан дастури. – Тошкент, 2018. – 12 б. – Б. 3.
31. Технология ва уни ўқитиш методикаси. – Тошкент, 2018. – 12 б.
32. Халқ таълими вазирлиги бошланғич синф ўқитувчилари учун 7 та ўқув-методик қўлланма ва уларнинг мултимедиали иловаларини янгидан яратди. Электрон ресурс: <https://daryo.uz/k/2014/11/26/xalq-talimi-vazirligi-boshlangich-sinf-oqituvchilari-uchun-7-ta-oquv-metodik-qollanma-va-ularning-multimediali-ilovalarini-yangidan-yaratdi>. Мурожаат санаси: 07.08.20.
33. Шарипов Ш.С. Педагогика олий таълим муассасаларида замонавий бошланғич таълим мутахассисларини тайёрлашнинг долзарб масалалари. Электрон ресурс: <http://library.ziyounet.uz/uzc/book/70683>. Мурожаат санаси: 09.04.20.

34. Қўлдошева Д. Шахсни шакллантиришда ижтимоий муҳитнинг ўрни.
Магистрлик диссер. – Бухоро, 2015. – 55 б. - Б. 16.

V. GLOSSARIY

O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha
adabiyotlar bilan ishlash metodi	метод работы с литературой	method of working with literature
amaliy metodlar	практические методы	practical methods
avtodidaktika	автодидактика	autodidactics
baholash	оценивание	assessment
bilim	знание	knowledge
biologik rivojlanish	биологическое развитие	biological development
boshlang'ich sinf o'quvchisi	ученик начальных классов	primary school pupil
boshlang'ich ta'lim	начальное образование	primary education
boshlang'ich ta'lim sifati	качество начального образования	quality of primary education
chegaradosh fanlar	смежные науки	related sciences
chet elda boshlang'ich ta'lim tarixi	история начального образования за границей	history of primary education abroad
darslik	учебник	textbook
diagnostika	диагностика	diagnostics
fan evolyusiyasi	эволюция науки	evolution of science
ijtimoiy hamkorlik	социальное сотрудничество	social collaboration
inson va jamiyat	человек и общество	human and society
integrativ ta'lim	интегративное обучение	integrative education
integratsiya	интеграция	integration
integratsiya kursi	курс интеграции	course of integration
integratsiyalangan darslar	интегральное занятие	integrated lessons
jismoniy rivojlanish	физическое развитие	physical development
kalendar-tematik reja	календарно-тематический план	calendar-thematic schedule
ko'rgazmalik metodlari	визуальные методы	methods of visual aids
ko'nikma	навыки работы	experience
majburiy minimal talab	обязательное минимальное требование	mandatory minimum requirement
malaka	квалификация	qualification
matematika	математика	mathematics
metod	метод	method
motiv	мотив	motive
motiv shakllari	форма мотива	forms of motive
motiv turlari	виды мотива	types of motive
multimedia	мультимедиа	multimedia
mustaqil ish	самостоятельная работа	independent work
nazorat	контроль	control
o'qitish jarayoni	процесс обучения	teaching process
o'qitish mazmuni	содержание обучения	content of teaching
o'qitish metodi	методы обучения	methods of teaching
o'qitish tuzilishi	структура обучения	teaching structure
o'quv dasturi	учебный план	curriculum
o'quv reja	рабочий план	syllabus
og'zaki bayon qilish metodlari	методы устного изложения	methods of oral presentation
ona tili	родной язык	native language

psixologik rivojlanish	психологическое развитие	psychological development
rag‘batlantirish	поощрение	encouragement
rivojlanish bosqichlari	этапы развития	stages of development
sinfdan tashqari ish	внеклассная работа	extracurricular activities
ta’lim natijalari	результаты обучения	results of education
ta’lim olish harakatlari	стратегии процесса обучения	strategies of learning process
tabiiyot	естественность	naturalness
tarbiya jarayoni	процесс воспитания	process of upbringing
tarbiya jarayonining mazmuni	содержания воспитательного процесса	contents of upbringing process
tarbiya tamoyillari	принципы воспитания	principles of upbringing
tarbiya turlari	виды воспитания	types of upbringing
tekshirish	проверка	monitoring
til ta’limi	обучению языку	language teaching
umumiy o‘rta ta’lim	общеобразовательное среднее образование	general secondary education
uslubiy qo‘llanma	учебное пособие	tutorial